

وارلیق

فصلنامه فرهنگی، ادبی، هنری   تورکجه - فارسجا فرهنگی درگی

۱۹ - جو ایل، یای و پاییز ۱۳۷۶، سایه ۲ - ۱۰۵ و ۳ - ۱۰۶ صحیفه ۲۷۰

بو سایلاریمیزدا:

- تورکلرین تاریخینده رنگلرین یثری - دوقتور جواد هیث ● معنیات
- فضولی - پروفسورح. محمدزاده ● علی کمالی و وارلیق -
- م.ع. فرزانه ● فضولی دن یثنی اثرلر - ۵. حصاری ● فؤاد کؤپرولو -
- ز. نعمت ● شعرلر: پروفسورغ. بیگدلی، ا. فروغ، سؤنمز... دن ● کوچ
- ارامنه از عثمانی به قره باغ - ص. سرداری نیا.
- بؤیوک ایتگی (رحمتلیک ع. منظوری خامنه ای نین وفاتی) ●
- باکیدا بین الخلق دده قورقود سمپوزیومو ● اوستاد حمید نطقی - پروانه
- محمدلی ● یونس امره - رضا اغفاری
- شعرلر: غ. بیگدلی، آرش، آذرپووا،
- ایر و علوان، رضوان، ساوالان، و... دن ● یثنی چیخان کتابلار، علی
- کمالی و آ. ایلدیریم گونلری ● چیچکلر قروبونون مراسیمی -
- م.ر. هیث ● قره باغ در دوران خان نشینی - ص. سرداری نیا و داه
- باشقا ماراقلی مقاله لریمیزی اؤخو باجاقسینیز.

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

- ۳ تورکلرین تازیخینده رنگلرین یتری. دو قورجواد هیئت
- ۹ بیر هفته حمید نطقی ایله. پروفیسور کامیل ولی نریمان اوغلو
- ۱۴ نسخه معنیات مولانا فضولی (۱). پروفیسور حمید محمدزاده
- ۲۵ علی کمالی و وه وارلیق. م. ع. فرزانه
- ۲۲ فضولی دن تایلیمیش یثنی اثرلر. میرهدایت حصارى
- ۴۴ آغ عاشیق تخلصو آلاسه و فرزدی سولدوزلو دورمو؟ دو قورعلی شامل
- ۵۲ شاعیرلریمیز ییزی و دیلیمیزی نتیجه آدلاندیریرلار؟ محمد رضا هیئت
- ۶۰ پیدایش خانواده‌های و خلفایی لر. در منطقه قره داغ. حجت الاسلام حافظزاده
- ۶۵ کتچمیش و یثنی ادبیاتیمیزدا قادیلاریمیزین پایی. حسن راشدی
- ۶۹ قاشقایی آیت الله جهانگیرخان. مهرشد رهنما
- ۷۵ محبت داستانلاریندا گۆزه لیمه لر. دو قور محرم جعفرلی
- ۸۰ شعرلر
- ۸۸ خبرلر. سرگینی نتیجه کتچیردیک. د. ابرهیم یوز
- ۹۰ سبک آذربایجانى. رسول کامران کشتیان
- ۱۰۰ گۆرکملی پیانوچو فرهاد بدل ییگلی. دو قور زومرود داداشزاده
- ۱۰۳ معاصر عریثه ادینیاتی. میرزه رسول اسماعیلزاده:
- ۱۰۶ تبریزلی صائب. محمد رضا کریمی.
- ۱۱۱ فواد کۆپرولور. ز. نعمت
- ۱۱۵ یثنی چیخان کتابلار
- ۱۲۶ گۆزونو یوم، یولونو گت. کند اوشاغی
- ۱۲۹ ایرانلی سیاحلارین مکتوبلارینا حصر اولونموش رومان. ف. جوادی
- ۱۳۳ اورمو گۆلونون یالقوزو. ناصر منظوری
- ۱۳۵ وطن مارشی - قاضی اوغلو
- ۱۳۶ کوچ ارامنه از عثمانی به قره باغ. صمد. سرداری نیا

توركلرين تاريخينده رنگلرين يثرى

● دوقتور جواد هيئت

رنگلرين، انسانلارين بئينينده عصبلىرى اوزرينده بوراخديقلارى تائير اسكى زامانلاردان بىرى معلوم دور. بۇ ساحه ده آپاريلان لابراتوار تجربهلىرى بونو علمى شكىلده اثبات اتميشدير. انسان اوغلو رنگلىرى طبيعته تجربه اندهرك اویره نميشدير. آخشام اولدوغو زامان گونشين باتماسيله اولما ماويليك و اوندان سۇنرا قارانلىق (قارا رنگى) دونياني بورويهرك انسانلاردا سكون، استراحت و ياتماغا يعنى موقت اولومه بىر حاضيرلىق حالى ظهور اتميشدير. طبيعى دير كى قارانلىق و قارا رنگى، اولوم و ماتم رنگى اولاراق انسانلارين ذهينده يترلشميشدير. بىر طرفدن ده انسان سحرين گلمه سى و گونشين دوغماسيله چنشىدلى رنگلرين (قىرمىزى، نارينجى و سارى) ظهورونا شاهد اولموش و اۇندا ايستى ليگى ده تمثيل اندن بۇ رنگلرين تائيريله ايشه و حياتا رغبت اويانميشدير.

توركلرين تاريخينده رنگلرين چوخ اۇنملى يثرى اولموشدور. توركلر رنگلىرى آنلادان سۇز و قاوراملارى (مفهوم) يالنيز لغوى - اصلى معنادا دئييل بلكه داها چوخ مجرد مفهوملار كيىمى مجازى معنالاردا ايشله تميش و بونلارا ايلاهى، دينى، مىلى، جۇغرافى، دويفوسال معنالار يوكله ميشلر. توركلرين تاريخينده رنگلرين تمثيل ائتديگى قاوراملار تورك مدنيتى عنعنهلىرى نين مهم بىر قسمنى تشكيل اتمكده دير. بۇ مسئله نى لايقيه ايضاح اتمك اوچرين بۇيوك حجمده بىر كتاب يازماق لازيم دير. بيز بورادا يالنيز بعضى مهم نكتelere اشاره اندهجه بيك.

توركلر ذوق، دوشونجه و ايتانيشلارينا گۇره بعضى رنگلىرى سنويب، اونلارى اوغورلو سايميشلار. حتا بعضاً بىر رنگه ايلاهى بىر بويا دا وئرميشلر و اونو تانرى نين رنگى كيىمى قبول اتميشلر (گنۇگ رنگى كيىمى). بعضاً ده بىر رنگى اوغورسوزلوق تمثالى كيىمى گۇرموشلر و اونا قارشى قۇرخو و نفرت بسله ميشلر. (قارا و يا سارى رنگلىرى كيىمى) بعضى رنگلر عيني زاماندا بىر روتبه نى و يا بۇيوكلوك و عظمتى تمثيل اتميش و بئله بىر دويفو و دوشونجه ايله داغلار، دنيزلر، چايلار و چؤللر كيىمى طبيعى وارليقلار بو

رنگلرله آدلانديريلميشلار. مثلاً آغ دنيز. قارادنيز. قاراباغ. قاراداغ كيمي.
 رنگلرين تورك مدنيتي عنعنلرينده يئرلريني گؤسترن قابناقلارين باشيندا «دهه قورقود» كتابيني و
 كاشغرلى محمودون «ديوان لغات الترك» اثريني گؤسترمك لازيم.
 بورادا اؤيره دييجى متودونا اوباراق مختلف رنگلرين توركلرين تاريخ و مدنيتينده كى ايفاده اتنديكلرى
 معنالاريني سيرايللا چوخ قيسا بير شكilde ايفاح انده جه بيك.

● آغ رنگ:

توركلرده آغ رنگ بياضليني گؤسترمكله برابر، تسميزليك، آريليق و بؤيوكلويو و ياشليليني دا ايفاده
 انتميشدير. اسكى تورك دولتى اولان هونلاردا آغ رنگ عدالت و گوجلولويون سمبولو اولموشدور. دولت
 بؤيوكلرى نين، هله ساواشلاردا گنيدىكلرى گنيم آغ رنگينده ايميش. اوردو باشچيلارى عادى عسگرلردن
 سنجيلمه لرى اوچون آغ گنيم گنئينيرميشلر. چنگيزخان دا آغ گنيم و آغ آتا مينيرميش. اونون توغو ايله
 بايراغى دا آغ رنگلى ايميش. سلجوق و عثمانلاردا آغ سانجاق بۇ عنعنن داوامى دير.
 دهه قورقوددا «آغ علملو» سؤز ده بۇ بايراغين قوتلولوق و عظمتى نين ايفاده سى دير.
 آغ رنگى هونلاردان برى عبنى زاماندا غربين رنگى دير. توركلرين مديترانه يه «آغ دنيز» دئمهلرى ده هر
 حالدا تصادفى دئيلىدير.

اسكى توركلرده آغ سؤزو داها چوخ اوغوزلاردا ايشلنميش و ديگر توركلرده آغ يترينه داها چوخ
 اؤرونك سؤزو گليشميشدير.

غرب توركلرينده آغ ساققال دن ييمي، ياشلى، عاغىللى و بيلگه بىر توجانى
 عقلميزه گتيريركن «قونادغوييلگ» ده دۇغو (شرق) توركلرينده اولومون ياخينلاشدىغىنى
 خاطيرلادير: «ساققالين اؤرونك اولونجا، اولوم ياقلاشتى (ياخينلاشتى) دنمكدير». (بهاءالدين اؤگل).
 دهه قورقود دا آغ ساققال بىر قوجا دير.

اوغۇز توركلرينده بۇ گون داحى آغ ساققالين خلق آراسيندا بؤيوك اؤنمى واردير.
 آغ رنگى اسكى دن برى ياخشىليغين، قارا ايسه يسلگين سمبولو اولموشدور.
 آلتاي توركلرينده «آغ آتا» داستانلاردا انسانلغين اولو باباسى و حضرت آدم ين قارشىلغى
 اولموشدور. تورك ميتولوژيسينده «آغ خان» مشروع بىر خان دنمكدير. «قاراخان» نامشروع بىر خان
 دئيلىدى. اوغوز داستانيندا، اسلاميه قارشى گلن و توره نى آياق آلتينا آلان اوغوزخانين آتاسى
 دا «قاراخان» عنوانيله تانينميش دير.

اوغوز توركلرينده آغ ساققال آتا و آغ بيرچك آتا دن ييمي دهه قورقود دا چوخ گنچمكده دير.
 آلتاي و قوژنى توركلرينده «آغ شامانلار» گؤيدن دميرى يتره گتيرميشلر. اونا گؤره بونلار دميرچى شامانلار
 دا دئيلىشميشدير. دميرچىليگين اصل اوستالارى گؤگ توركلر اولموشلار.

ياس گنيمي توركلرده قارا اولدوغو حالدا «شهيد بايراغى» آغ دير. آنادولونون فاتحى آلپ
 ارسلان، مالازگيرت ميدان ساواشينا گنهركن آغ گنيم گنئينير و آتى نين قويروغونو كسدىكدن سۇنرا نامازىنى
 قىليب، ساواشا باشلاير. آت قويروغونو كسمك اولومه حاضيرليق و عبنى زاماندا بىر ياس اشارتى دير. طبيعى
 دير كى آلپ ارسلان مسلمان اولدوغو اوچون بو ايشى ايله كفن ده گنيميش اولوردو. انوين و اوتاغين

«علیغی دده قورقوددا دا اۇغوز علامتی دیر. بایندیرخان، بیر تۆی یاپدی و بشله دئدی: «اوغلو اولانی آغ اوتاغا، قیزی اولانی دا قیرمیزی اوتاغا و اوشاغی اۆلمایانی دا قارا اوتاغا (چادر) قونوق (قوناق) اتسینلر».

البته قیرمیزی سۆزو سۇنرادان تورکجه یه گیرمیشدیر. اسکی دن اونون یثرینه قیزیل سۆزو دئییلیرمیش. بورادا آغلیق، تمیزلیک، آریلیق و قونلوقون (سعادت) قیرمیزی، ازگینلیگین (بلوغ)، مورادین و برکتین رمزی دیر. طبیعت وارلیقلاریندان داغ، بولود، داش و اولدوزلاری دا آغ رنگیله آدلاندیرمیشلار.

قوزئی تورکلرینده «آغ داغ» مقدس دیر و یاخشی روحلارین باریندیغی یئر دیر.

آغ بولود یاخشی گونون، قارا بولودلار ایسه پس گونون خیرچیسى اۆلموشلار. آغ قاش، آدام کیمی ده ایشلنمیشدیر. آغ قویونلو و قارا قویونلو دولتلی نین «بایراقلاری آغ و اوزرینده آغ و یا قارا قویون رسملی واردی. قویون اسکی دن بیر سمبول اۆلدوغو اوچون اۇغور باخیمیندان فرقلی دئییلدیر.

● قارا رنگ:

قارا سۆزو اسکی تورکلرده قوزئی سمبولو اۆلموشدور. قارا یئل، قوزئی یئلی دئمکدیر و سویوق دور. قارا قیش سۆزو ده سویوق قیش معناسینی ایفاده اتمکده دیر. تورکلر جنوب و غربدن گلن ایستی یئللر «آغ یئل» دئمیشلر و آغ یئللری تانری نین گزیتیبسی کیمی آنلامیشلار.

قارا گنجه، قاراتون سۆزو رنگدن چوخ قارانلیغی یعنی ایشیقسیز بیر دونیانی ایفاده اندیر.

بوگون آنادولودا «قارا» دئیینه دنیزین ائشیگینده تورپاق پارچالاری خاطیرلانیر.

قارا، عمومیتله اوغور سوزلوق و یاس علامتی دیر. دده قورقوددا (قارادونلو کافر) خریستیان کشیشلرینه اشاره دیر. یننه ده دده قورقوددا «آغ پیخاریب قارا گنیمه» یاس علامتی دیر. یالنیز شهید بایراقلاری آغ دیر.

بیزده (آذربایجان) اسکی تورکلرده اۆلدوغو کیمی چینگته یه قاراچی (قره چی) دئییلر.

قاراخلق و یا قارابودون سۆزو تورک آبیده لرینده ملت قارشیلیغی اۆلاراق سۆیله نمیشدیر. دده قورقوددا کافرلرین ائولرینه «قاراتنقوز دامی» دئییلیمیشدیر. قارا عینی زاماندا بۆیوکلویو گۆسترن بیر مفهوم کیمی ده ایشلنمیشدیر. مثلاً جیفاتای مدنیت چئوره سینده «قارا چئویک» بۆیوک و یورویوش حالیندا اوردو دئمکدیر.

قارا (اورمان، قارایش) دا بۆیوک، قالابالیق اورمان معناسینی ایفاده اتمکده هم ده قارانلیق و سحرلی بیر دوشونجه نی تداعی ائلمکده دیر.

قاراداغ، گۆیلره یوکسلن بۆیوک داغ دیر. هم ده بۇ سۆزده، قورخو ایله سایغی یان - یانا ایفاده اندیلیمکده دیر.

قارانین اوغور سوزلوقونو ییلدیرن ساییز دئییم و آتاسۆزو واردیر. مثلاً:

- قارا باغیریم، قارا کۆنوللو، قارا گون، قارا گونلره قالماق.
- قارا باغلاماق، قارا گنیمک...
- قارا یوماقلا آغارماز.
- قارادان اۆته رنگ یوخدور.
- قارا خیر تئز دۆیولور...

يونونلا برابر بۇگون دە بىر چوخ كندلر يميزين آدى قارا ايله باغلى دىر. پروفور اورخان باشقان آنادولو كندلر يمين آدلار ينى اينجه لر كىن آشاغيداكى سۇنوجا (نتيجە) وارميشدېر:
قارا (۵۰۰ كند)، گۆي (۱۵۰۰ كند)، آخ (۸۰۰ كند) بورادا رنگلر صفت كيمي ايشلنميشدېر. مۇلفين فيكر يته گۆره بو آدلاندير مادا يثرين و چنوره سى نين رنگ خصوصيتلرى مهم رول اوينايميشدېر.

● قيزيل، قيرمىزى رنگ:

قيرمىزى رنگ اساس رنگلر دندىر و طبيعتده رنگين اۇرنى اۇد و قان دىر. دنمهلى بۇ رنگ هيچان، قدرت و آخيجىلىق سمبولودور. اونا گۆره ده اسكى ساواشلاردا هجوم سيمگه سى (رمى) كيمي رۇما اوزدوسو اۇنجو عسگرلرى نين بايراغى نين رنگى قيرمىزى اۇلموشدور.
قيرمىزى سۇز اسكى توركجه ده يوخدور. اونون يثرينه قيزيل سۇزو واردىر. قيرمىزى سۇزو مۇغوللار و يا فارسلاردان توركلره گنچميشدېر. قانين دا رنگى قيزيل دىر. قيزيل رنگى بىر نئچه معنادا ايشلنميشدېر.

● حيله و قۇرنازلىق:

توركجه ده حيله سۇزونون قارشىلىغى آل دىر. آل ائتمك، حيله ائتمك، دنمكدىر.
اسكى تورك ادبياتيندا حيله نين سمبولو «قيزيل تولكو» دور. «قوتادغو بىلىك» ده «آلچى بۇلسا قيزيل تىلكو نك» بونا بىر مثال دىر.

قيزيل دىل، پىس دىل دنمكدىر، قوتادغو بىلىك ده بئله بىر جومله واردىر: «قيزيل دىل، سنى قىسا ياشلى قىلار». قىزلار اوچون خوشبختلىك و ارگىنلىك (بلوغ) و آغىر باشلىغىنى ايفاده ائدر. قيرمىزى رنگى توركلر ده بىر دۇيون و گردك رنگى دىر. دهه قورقوددا ائوله نهجك قىز و اوغلانلار قيرمىزى كافتان گنچىر دىلر. گردك اوتاغى دا قيرمىزى دىر.

قىزلار باشقاگونلر ده داحى قيرمىزى پالتار گنچىر دىلر. قيزيل پالتار خدمت ائتمك و آغىر باشلىق علامتى دىر. حالبوكى ياشىل گنچىم يارانما و بىر آز دا قيرىتمانى گۇستىر. خاقانين اوتاغى و چترى ده قيرمىزى رنگه اۇلورموش، توركلرين عشيرت بايراكلارى اۇزه للىكله ساواشدا گۇتوردوكلرى بايراق قيزيل رنگه دىر.

● گۆي و ماوى رنگ:

گۆي - ماوى، گۆي و سۇيون سيمگه و علامتى دىر. گۆي و سۇانسالىق تارىخينده مقدس سايلمىشدىر. گۆي رنگى سۇنوزولوغو، تۇره ييش، امنيت و حضورو تىلقين ائدىر و سىنيرلر اوچون قيرمىزى نين عكس يته اۇلاراق سكون و حضور و ثرىر. گۆي رنگى دوستلوق، صداقت، وفالىق، آيدىنلىق و تمىزلىك و روحانىلىك سمبولودور.

گۆي رنگى نين توركلر ده حدودلارى گنچىش دىر. گۆيرمك ياشارماق، يعنى ياشىلىق دا، بونا داخل دىر. گۆي، قيرمىزى و آخ رنگلرى تورك مدنيتينده ا. چوخ ده ير و ثرىلن رنگلر دىر.

گۆی، گۆیون رنگی هم ده آدی دیر. تورکلر اسکى دن گۆی تانرییا ایناندىقلاری اوچون گۆی تانری نین، اؤلولوغون و اوجالیقین بیر سمبولو اؤلوموشدور. اویغور یازیسيله یازیلیمیش اوغوزخان داستانیندا بئله بیر عبارده واردیر: «اوفوقدا گۆی بیر قورد (بۆری) گۆرونور، اوغوز خاقانین اوردوسو قوردو ایزله ییر. قورد بیر یترده ایتر. اوغوز خاقان «تانری ییزیم بورا یا گلهمه ییزی بۇیوردو» - دئییب اورادا دورور. گۆی بۆری و یا گۆی قورد تانری نین علامت و خبرچیسى کیمی تورکلره یول گۆستر میشدیر.

● یاشیل و یاشیل رنگ:

یاşیل رنگ ماوی و ساری رنگین ترکیبیدن میدانا گلیر. ساری رنگ ایستی لیک، ماویلیک ده ساکنلیک و حضورو یاşیلا وئر میشدیر. یاşیللیق طبیعتده آغاچلارین و بیتگیلرین سمبولودور. بیتگیلرین بۇیومه و گۆرمه لرینه سبب گونشین ایشیقی (ساری) و سو دور (ماوی). یاşیل بیتگی گنج و دیری دیر. اونا گۆره یاşیللیق گنجلیک و حیات نشانه سی دیر.

یاşیل رنگی دین و ایمان و ابدیت سیمگه سی دیر. اسلام دینینده ده بۇ رنگ اوزرینده چوخ دورولموشدور. تاریخده اسلام بایراغی نین رنگی یاşیل اؤلوموشدور. اؤلو پیغمبریمیزین اهل بیتى و اولادلاری نین دا علامت و سیمگه لری یاşیل اؤلوموش و بۇگون ده پیغمبر اولادی ساییلان سیدلرین شالی و علامتی یاşیل دیر.

بۇ سۆز بیزده اسکى تورکلرده کی کیمی یاşیل تلفظ اندیلیر و یاش کۆکوندن گلیر. بۇ سۆز دده قورقوددا یوخ کیمی دیر و اونون یترینه گۆی ایشلنمیشدیر. لاکین قوتادغو بیلیگده چوخ ساییدا گنجیمکده دیر. یوخاریدا قیزلارین دویونده و دیگر واختلاردا یاşیل پالتار گئییدیکلرینه و بۇ رنگین بیر آرز دا جلوه و قیریمانی آندیردیغینا اشاره اتمیشدیک.

● ساری رنگ:

ساری رنگ گونشین رنگی و علامتی دیر. اونا گۆره بعضی استتیکچیلر بو رنگی فرح لندیریحی و پارلاقلیق و آیدینلیق رمزی کیمی ده یرلندیر میشلر و اونو علم، معرفت، ذکاء، عقل و حقیقت تمثالی بیلمیشلر. چین و غرب خریستیان مدنیتینده ساری رنگی مقدسلیک سمبولو اؤلوموشدور. اونا گۆره کلیسالاردا و مقدس آداملارین رسملرینده بیر ایشیق هاله سی کیمی ساری رنگی ایشلنمیشدیر.

لاکین ساری رنگی قارا ایله قاریشدیغی زامان بۇیوک رساملارین تاپلورلاریندا قورخاقلیق، قیسقانچلیق، حيله، خیانت و خسته لیک سمبولو کیمی ایشلنمیشدیر. ایران مدنیتینده بیر چوخ یترلرده ساری رنگی نفرت و خسته لیک علامتی کیمی تانینمیشدیر.

ساری رنگی چین امپراتورلوقونون رنگی دیر. چین امپراتورو ساری پالتار گئیینیر و بیر چوخ آرملاری و آبلتملری حتا چین اژدهاسی بئله ساری ایدی.

تورکلرین داستانلاریندا ساری رنگی پیس لیک و فلاکت سمبولودور، آنچاق طبیعت و باهاردکی چیچک

تصویرلرینده ایسته نورهک ایشلنمیشدیر. ساری اژداها تورک ناغیللاریندا فورحو و پس دویغولار و نرن بیر مۆتیو(عنصر)دیر و اوغوز داستانیندان بری ایگیدلرین ایگیدلیکلرینی اثبات انده بیلمه لری اوچون بئله قورخونج بیر حیوانی اۆلدورمه لری شرطدی.

خسته لیک سمبولو: ساری رنگی عینی زاماندا خسته لیک سمبولودور. اوزون سارالماسی دا بیر خسته لیک علامتی کیمی گۆرولور. ساری بنیزلی دیر.

چنگیزخان ایله بیرلیکده ساری رنگ دولت سمبوللاری آراسیندا اؤنم قازانمیشدیر. ساری اوردو چنگیزخانین نوه سی باتۇخانین اوتاغی و یا باش کندی ایدی. سؤنرا ساری اوردو یشرینه آلتین اوردو دئیلمیشدیر. اورتا آسیادا بۆیوک چۆللره ده ساری چۆللر دئیلمیشدیر. چونکی بونلار حقیقتاً ساری رنگده دیر.

● آل رنگ:

آل سۆزو ۱۱ - جی عصر قایناق لاریندا بیر بایراق آدی کیمی گنچمیشدیر. کاشغرلی محمودون دیوانیندا آل یا تورنجو رنگینی تورکلر اوغورلو ساییر دیلار. چنگیزخانین پالتاری آل رنگینده ایمیش. اسکی تورکلرده خاقانلیق خلعتی، کافتانی و یا جویبه سی آل رنگده ایمیش. خاقانلیق سمبولو اولان «آل دامغا» دا چنگیزخانلا شهرت قازانمیشدیر. اوغوزلار دامغایا توغرا (طغرا) دئییر دیلر (کاشغرلی محمود).

اوغوز داستانیندا اوغوزخانین گۆزلری آل ایمیش.

آل، اوغوزلوق و خاقانلیق رنگی دیر.

آل، قیرمیزی رنگین سۆلغونو دور.

دین ده و سئحرده آل رنگی یاخشی و اوغورلو دئییلدیر. مثلاً «آل قانادلی عزرائیل»، (دده قورقوددا دلی

دمرول دا). ■

بو مقاله داها اۆنجه آنکارادا بایبلاقلان نوروز و رنگلر ائلی مقاله لر توپلوسوندا بایبلمیشدیر.

قاینقلار:

۱ - اۆگل، پروفیسور - دوکتور بهاء الدین - تورک کولتور تاریخینه گیریش - جلد ۶ - کولتور باکانلیغی ۶۳۸ - آنکارا -

۱۹۹۱.

۲ - قنس اوغلو - ابراهیم، تورک ملی کولتورو

۳ - ایوب اوغلو - عصمت زکی. آنادولو اینانچلاری، آنادولو میتولوژیسی کئچید کتاب اثری - بیازید - استانبول.

۴ - دده م قورقود کتابی...

۵ - اورخان شائق.

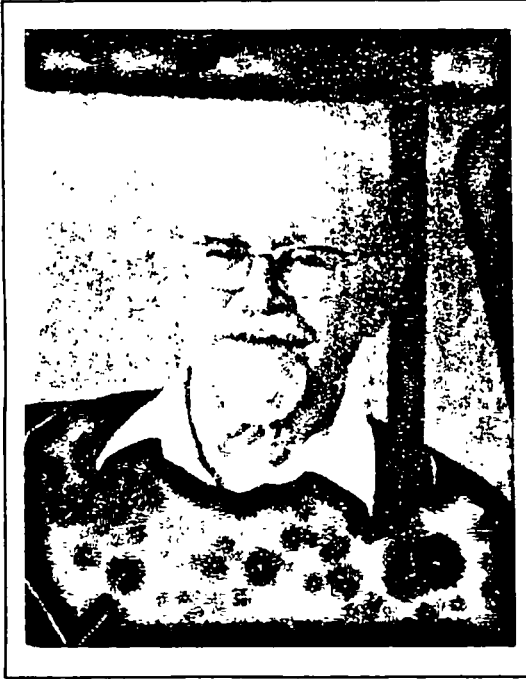
۶ - یوهانس ایتن، رنگ کتابی - ترجمه محمد حسین حلیمی - انتشارات وزارت ارشاد اسلامی - چاپ اول ۱۳۶۷.

۷ - داود خالقی - درجه ای به جهان رنگ (سلسله مقاله لر) امید زنجان - تیر ساییلاری ۱۳۷۴.

بیر هفته حمید نطقی ایله

● پروفیسور کامیل ولی نریمان اوغلو

آنتاتورک دیسل، کولتور، تاریخ
قورومونون فخری عضولویونون
دیپلومونو آلماق اوچون آنکارایا
بوللاندیم و بیر هفته همین آدا لاییق
گورولن بشش خارجی نماینده نین بیری
کیمی انگلتره (انگلیس) اندینبورق
اونیورسیتیه سین پروفیسور، گورکملی
فیکیر آدمی، بویوک صنعتکار حمید
نطقی ایله بیر مهمانخانادا یاشادیق. گنجه -
گوندوز صحبتلریمیز اولدو و من بۇ
بویوک انسانی اوزوم اوچون بیر داها
کشف ائتدیم.

تکرلی آراباجیقدا خانیمی نین
کۆمه یی ایله حرکت ائدن، دؤزولمز
آغریلارا قاتلاشان بۇ بویوک انساندا
انسانا، حیانا سنوگی ذره قدر ده

اسکیلیمه میشدی. ایچینده کی بویوک دنیا > دبیگین معنوی آرخاسی ایدی. شرق و غرب مدنی نین
اینجه لیکلرینه بیله ن بۇ انسانین داخلینده هر شی جانلی دیر، دیری دیر: مولانا دا، حافظ ده، سعدی
ده، فضولی ده، شکسپیر ده، چوستر ده.... خوش، ملایم و گۆزه ل گۆزلری، صمیمی، پارلاق، نور دولو صفتی
انسانا انرژی، گوج، ایستی لیک وئریر. اوزون ده اوز شفاسی وار ایسمیش. ح. نطقی نین اوزونده
بیلیک، شفقت، محبت، استعداد، قایغی، صمیمیت انله بیرلشپ کی، اونلاری اییرماق یوخ، آیری تصور اتمک
بنله آدمین عاغلینا گلیمیر.

دونیا دا انله شیلر وار کی، اونلاری انسان اوزو قازانیر. زحمتی، امگی، سعی ایله بیر ده دونیا دا انله گوج -

قدرت، سزّ خدا وار كى، اونلارى انسانا آلاّه تعالى اوزو وئرير. حميد نطقى اوستادا آلاّهين وئرديگى ايله انسانين قازانديغى الله عضويه شيب كى، اونلارين سرحدى ايتيب - باتيب. مُدرىكلرى، بيلگينلرى عادى انسانلاردان آيران چوخ شى وار. اونلارين باشيندا اوز دونياسى نين قانولارنى گنرچك دونيادان اوجا توتماق اونا عؤمورلوك صداقتلى اولماق دير. حميد نطقى دونياسى برابريك دونياسى دير. حقى سئوگيسى قدر اولان بۇ دونيا وارليقلارى سماوى دير. من بير هفته عرضينده بير كيمسه نين عليهنه بير كلمه آغير سؤز، تهمت، طعنه انشيتمه ديم. آنلاديم كى، حميديگ اوچون پيسليك، بدخواهلىق، ملعونلوق، ساتقينلىق آنلايشلارى وار، اونلارين داشييجيلارى حميديگ اوچون اؤلدوقجا مارقاسيز و معنا سيز دير. اوستاد هنج اونلار حقينده فيكيرلشمير ده. آنجاق فاناتيژم، لاقيدلىك، مانفورتلوق و بۇ معنى خسته ليكلرى گؤره ن، اونلار حقينده دوشونن اوستاد اوچون قوربانلارلا ياناشى، بۇ قوربانلارى چكن گيرداب داها مارقلى دير و اوستاد بوتون وارليغىنى، گوجونو، علمىنى، صنعتىنى ملتّه، مدنيتّه، انسانليغا گؤزه لليگه دوشمن اولان ديسيز گيردابلا مبارزه يه حصر انديب. بۇ مبارزه نين اوزو بير فلسفه دير. انسان اوزو ايله مبارزه آپارماسا، بۇ دگرلره چتين صاحب اؤلسون. اوزوندن آلاّها يول آرايان يالئيز صوفيلر، حروفيلر، مولويلر، بكتاشيلر اؤلمايب سئروانتس ده، رابلنى ده بويولو آرايب. روسو، هگل، كانت، فولكتر، ماركس، بورخئس ده بو يولون يولچولارى اؤلوب. حافظ دئيردى: «حقيقتى گؤرمه ديلر و افسانه دونياسينا گئنديلر». حافظين گؤزو ايله دونيانى آراشديرير، اوزونه مخصوص اينجه ليكله، دويفو و صميميت له حافظى، سعدى نى توركجه يه چئويرير و بشرى دگرلرى آچيقلاير...

دونيا دا بوندان گؤزه ل نه اولاييلر؟ سؤزو گول كيمى قوخولايان، سؤزدن سرخوش اولان بير مُدرىك سنه اؤلولارين، اوجالارين دويفولارنى، دوشونجه لرنى آچيقلاير، اوزونده گؤرونن فضولى نى، اوز نسي مى سيني اوز يئونوسونو سنه گؤستيرير، اوز يوزومونو ساده، تمنا سيز، ادعاسيز بير شكيدله سنه وئرير. سنى آيدينلادير، سنى خبردار اندير، سنى گؤزه للىشديرير.

خطالارى گؤرمه ين، خطاكارلارى سايمايان گؤزو ايله حميد نطقى بؤيوكلويو، حُلويلىگى گؤرور و شيطانان ان بؤيوك ضربه وورورسا، بو دا بير مکتب دير.

اليازماسى و خاطيره سى قالان اوغوزنامه لر «دده قورقود» داستانلارى حقينده هنج بير كتابدا، يازيدا اؤلمايان فيكيرلر سؤيله بير.

«دده قورقود هميشه منى ايكي باخيمدان حيران انديب. اولاً، اوز شخصيتى ايله بير ده ايچى دولو فلسفه سى، خوش گؤروسو ايله.

بۇ قان دئييل، انسانلىق فلسفه سى دير. مي فيك (افسانه وى) قهرمانلارين چيلغين جهنمى ايله دئييل، اوغوزون بيلگه - مُدرىك باباسى ايله اوز به اوز قاليريق. افسانه وى اوغوزلارلا اوز به اوز قالماقدان ذوق آيرام.

... اوغوزنامه لر ده هاردا سا ناغيللار كيمى دير. دگيشميش، دگيشميش، اوسلوب ايتميش، ايچى قالميش دير. سلسله ايله دگيشمه حلقه لر نين ايتيب - باتانى دا وار، بيزه گليب چاتانى دا. بؤيوك دونيانين بؤيوك آييده سى دير.

من «دده قورقود» دان یازماغا، دانیشماغا قورخورام. آدامسی قورخودان بویوکلوک، درینلیک، ساحیلسیزلیک دیر. «دده قورقود» دان یازماق اوچون فلکلر قدهر گوجلو، ملکلر قدهر ویغولو، محبتلی اولماق گرهک.

دیلی، اوسلو یو گۆزهل دو یان، ییلن اوستاد «گننده ممیرم، گننده بیلیمیرم، گننده میوروم» سؤزلری اوزه رینده ایانایب آنالیتیک و سینتتیک بیچیملرین معنا - سمانتیک اینجه لیگینی انله آچدی کی، هامیمیز حیران نالدیق.

اورخون - ینتی سنی آیدهلرینده کی قالین - اینجه، دوداقلانان - دوداقلانمایان صانت آهنگی، انله جه ده ایفادا رناللاشان صامت - صانت، صامت آهنگی اوزه رینده دایانندی. ایفبا بیلگی نین سیاسی ضروری لیگینی آچیقلا دی. اوستادین دیل دوشونجه لر ی قورو تمیزله مه دئییل، چوخ رنگلی لیک، اینجه لشمه، چنویکلشمه حاسینا دیل - اوسلوب، شعریت زنگین لیگی اوزه رینده داها چوخ دایانندی. اوستاد اوچون دیل حانلی، یاشایان بیر فنومن (حادثه - اولای) دیر. تمیزله انسانلی، اوخوجولاری دیکسیندیرمه مه لی، ادبیات دونیاسینا ساختالیق گتیرمه مه لی. ساختا «تمیز» دیل تورک انلرینی بیرلشدیرمز، آیرار. انلدن، کؤکدن، قاینادان گلن سؤزلر اؤز یئرینی آلاچاق. مثلاً، بیر دفعه لیک سؤزو ایکی آنلامدادیر. «همیشه لیک» آنلامی ایله قاریشیر ماما ق اوچون بیرؤوز کلمه سینی سنجمک اولار... و آذربایجانین گونئیینده ایشله ن انلار جا بنله سؤز سایدی.

یادیم ۲۳ - ۲۲ یاشیمدا یازدیغیم «آنا دیلی تمیز اولمالی دیر» ادلی مقاله م دوشدو. انقلابی ناراحتلیغیمی خاطر لادیم. بیر ده منی ساکت انلدن «دیل بوستان دئییل کی، اونو آلاق اؤتوندان تمیزله یه سن» (میرزه جلیل) فیکرینی، بیر ده فضولی نین، صابیرین، مشفقین، ص. وورغونون، رضائین... دینلینی خاطر لادیم. تمیز لیکله زنگین لیگی اوز - اوزه قویماغین معنا سیز لیغینی، دیلین گوجلو، قادر، دولغون، چوخ رنگلی، چوخ شکیللی اولماغی نین ضروری لیگینی آنلامدیم. دیل دوشونجه اولدوغو قدر ده تاریخ دیر، دوشونجه تاریخی، عادت - عئنه، تفکور تاریخی دیر.

حمید نطق یین دیلین فلسفه سی، سؤزون شعور لو چنوره سی ایله شعور آلتی چنوره سی آلتیندا کی علاقه حقیقنده صحبت لری ده عبرت لی ایدی.

بو تورو آذربایجان تورک ادبی دیلی حقیقنده اوستاد دوشونجه لر ی بو تون یؤنلریله آچیقلا نمالی، اؤیره دیلمه لیدیر.

«وارلیق» درگی سینده اوستادین چوخ یازیلارینی اوخوموشدوم. آنجاق بو صحبت لر اؤ قدهر جانلی، چنویک و گۆزهل ایدی کی، اؤزون زامان، بلکه همیشه لیک اؤ صحبتین جاذبه سیندن چیخماق بو مکون دئییل.

اوستادین خانیمی، اوغلو، ایکی قیزی و نوه سی ده مراسمه گل میشدی. اوستاد اؤز عایله سی ایچری سینده هم آتایا، هم ده کؤوره ک اولادا بنزه بیردی.

آغیر خسته لیک بویوک اوستادین قارشیسیندا عاجزدن عاجز ایدی.

دوستوموز سیفالدین آلتایلی نین انوینده قوناق اولدوق. آذربایجان تورک سفیره سی اطرافیندا کی

صمیمی صحبت و وطن، ملت و ادبیات حقیقەئەئیدى. و بو صحبتلەرىن شاه دامارى حمید نطقى نین گۆزەل سۆزلىرى ایدى. ینمگى دە، ایچمگى دە، سۆزۈ - صحبتى دە گۆزەل، آرى - دورو اولان بۇ انسان مەنە آذربایجان پۇتنسبالی نین بیر اۆرنگى کیمی خصوصیلە قیمتلى ایدى. طبیعی ثروتلى دە، دیلى دە، صنعنى دە، انسانلارى دا بنزەرسىز اولان آذربایجان تورکونون حمید نطقى، جواد هیئت، ساوالان، سەئند... قولو دونیائی چوخ حیرتلىدیرەجک. باغلى قاپلار، گیزلى گۆرونمزلردن، قاتى قارانلیقلاردان چیخاجاق. بونا امین اۆلماق اوچون حمید نطقى نین بیرجە صحبتیندە اۆلماق کفایت دیر.

اختصاصجا حقوقچو و ایله تیشیم (ارتباطات، کومونیکاسیون) اۆزمانى (متخصص) اولان حمید نطقى نین بحث اولدوزو سۆزده پارلایب. چۆرەک آغاجى اولان اۆبىرى صنعتلر اصل صنعنى قوروماغا، حفظ اتمگە خدمتکار اۆلوب. بۇ دا بیر طالع دیر.

حمید نطقى طالعى تورکیه هومانیتار آکادئمیاسى نین فخرى عضو آدینى آلان ایکی کیشى اۆز ائوبنە قایتمیردی - قایدا بیلمزدى. حمید نطقى و ۸۰ یاشیندا اۆزبک مجاهدى ح. باى میرزە... آنجاق حمید نطقى همیشه اۆز وطنیندە یاشایان بۆیوک آداملار داندیر. بۇ وطن اونون معنویاتى و سۆزو دور. تورک دیلى، تورک سۆزو حمید نطقى نین ابدى وطنى دیر. اصلیندە او همیشه بۇ وطندە یاشاییر. دونیا یا بۇ وطندن باخیر و سنویر حمید نطقى یالقیز یاشایان بولوله بنزەبیر. بۇ بیر بنزەتمەدن چوخ گنرچکلیک دیر. بولبول کیمی دردلى، بولبول کیمی شاقراق (نشتملى)، بولبول کیمی وطنلى، بولبول کیمی وطنسیز، بولبول کیمی تکرارسیز و بولبول کیمی گۆزەل.

تکرلى آراباجینى آپاران خانیم - اۆزونو گۆزەللیگە حصر اندن اوجا خصصت گنئدیگبە اۆزاقلاشیر. اۆزاقلاشان آراباجیق دنیل، دیلینى آنلاما یا - آنلاما یا دلجە سینە سنویدیگیمیز بولبول دور. درد دیلى، سنوگى دیلى هله آچیلمایب. آچیلان بیر ناله دیر، درد ناله سى، سنوگى ناله سى. بۇ ناله دیلینى دونیانین اۆبىرى اوزونده یاشایانلار، یاشاجاقلار آنلایر.

حمید نطقى دونیانین اۆبىرى اوزونده اۆخویان بولبول کیمی قانادلارینى چیریب اوجماغا حاضرلاشیر. یازیق بیزلرە...

● ادبیات غزئتى ۴ / ایل ۱۹۹۷

کۆچورن: م. ر. ه.

نسخه معنیات مولانا فضولی (۱)

(از نسخه خطی انستیتوی شرقشناسی سن پترزبورگ)

● پروفیسور حمید محمدزاده

از میراث ادبی و علمی فضولی آنچه از گزند روزگار مصون مانده با سعی و اهتمام ادب دوستان و دانش‌پژوهان منتشر گردیده و در این زمینه انستیتوی ادبیات آکادمی علوم آذربایجان سهم عمده‌ای داشته است.

از تمام آثار ترکی، فارسی و عربی فضولی تنها رساله معنیات فارسی تاکنون به چاپ نرسیده است. علت آن کمیاب بودن نسخ این رساله و صعب‌الوصول بودن ترجمه آن بزبان ترکی بنظر می‌آید.

تا جایی که ما اطلاع داریم از این رساله دو نسخه موجود است: یکی در کتابخانه موزه آسیائی پترزبورگ و دیگری در کتابخانه شهر بورسه جزء کلیات دیوان فضولی. در نسخه سن پترزبورگ این رساله جمعاً در ۱۳ ورق (ورق ۹۱ تا ۱۰۳) کلیات دیوان در متن و حاشیه جا گرفته و بعد از آن در دو ورق (ورق ۱۰۳، ۱۰۴) معنیات ترکی در ۴۲ بیت آمده است.

رساله معنیات که محتوی ۳۱۸ بیت فضولی است، علاوه بر قواعد معما دارای ارزش ادبی است. به نسخه کتابخانه بورسه فعلاً دسترسی پیدا نکردیم و تنها به نسخه سن پترزبورگ اکتفا نمودیم و انشاءالله در آینده با مقایسه این دو نسخه شاید به تصحیح و تکمیل آن توفیق یابیم.

بسم الله الرحمن الرحيم

احمد من شرف قدر الکلام	آنکه ازو یافته هر ذره نام
منشی ترکیب مواد و صور	باعث تحلیل وجود بشر
واهب تسهیل قضای امور	پاک ز تشبیه و ز تبدیل دور
نحمده ثم نصلی علی	افضل من ارسله بالهدا

اما بعد سرگشته وادی اوهام فضولی گمنام معروض میدارد که در اوقات اکتساب و در ایام مراعات اداب انتساب که بتدریج از رشته معارف گره میگشودم چنین تجربه نمودم که رغبت اذهان مستقیمه باقتنای مقاصدی که حصول آن باصعب و جوهراست از مقتضیات توجه جمیل است بدرجه کمال و میل طبایع سلیمه باستحصال مطالبی که کسب آن باشق اسالیب است. از لوازم شوق فطریست بادرک انتهای آمال هر آینه کثرت لذت در طی طریق مشقت است و عقل را قناعت بر بدیهیات از بدیهیات دلایل دنات شعر

آنها که تنعمات جنت یابند	در ضمن مشقت عبادت یابند
آنها که مقام قرب ایزد طلبند	البته به کثرت ریاضت یابند

و عموم این استحسان بر مطلق فنون شعر که ادراک نکات آن محاذی معارج اعجاز است شامل است و ادق اقسام رقم معماست که توسن طبع را در میدان تدقیقات آن گرد نعل بر فرق فلک می‌نشیند و دیده عقل بسرمة تحقیقات دقایق آن چهره ابکار غیبی را در منصف حضور می‌بیند. بیت:

نفی افکار معما نکند طبع سلیم	زانکه این شیوه شیرین روش اهل ذکاست
لذتی نیست ز ادراک دقایق برتر	نیست محتاج بیان نفع معما پیدااست

اوضح علامات علو اعتبار این فن شریف و آیین امارات سمو اقتدار این علم لطیف آنست که افاضل فواضل در باب قواعد و اسالیب آن نسخهای معتبر تألیف نموده و اکابر ارباب فضایل در وضع قوانین و اصطلاحات آن طرق دقت پیموده‌اند البته عقلاء کامل نقد حیات بی‌بدل در کارهای عبث صرف ننمایند و علماء فاضل جوهر عمرگرمی در اندیشه‌های بی‌فایده از دست ندهند.

کاملاتی که اهل ادراکند	سمی در کار سهل ننمایند
جز به چیزی که معتبر باشد	نظر اعتبار نگشایند

اگر چه این بنده قلیل بضاعت را از کثرت قلت اسباب استدعای اندراج سلسله ارباب این فن نبوده و از پشه عاجز هوای طیران در عرصه شاهبازان صیدافکن مناسب نمی‌نمود. اما بحکم آنکه هر متاعی را خریداریست و هر ذره را در خور خود اعتباری همتم نگذاشت که در بستان فضیلت از شاخسار این نهال میوه نچینم و در خوان بلاغت ازین نواله تمتعی نه‌بینم. بیت:

لله الحمد از فنون شعر در هر فن که هست	اعتلاجستم ز فیض حق بر آمد کام من
در بستنای جامعیت تا نباشد رخنه	در معما نیز می‌خواهم بر آید کام من

وسیله دیگر بر تألیف این مختصر آنست که بطریق تنج و طبع آزمایی معمایی چند سرزده بود و بواسطه عدم قبول قلابه مخلص بیم تضييع داشت تا مقلانرا دست تسلط بدان نرسد، در ضمن قواعد به سلسله ضبط کشیدن مناسب مینمود. تعریف:

معما کلامیست که بوجه صحیح دال باشد از روی رمز و ایما بر مقصودی خواه اسم باشد خواه غیر اسم و عدم اشتراط نظم بنابر جریان اسلوب معما نیست در نثر چنانکه در تعریف معما ملحوض [ملحوظ] شده باشد به اسم قرا و صدر و شاید که از نظم و نثر استخراج اشیا می شود که از اجتماع آن بطریق نثر اسمی دیگر حاصل شود. چنانکه از این قطعه اسامی چند متسخرج شده و از جمع آن اسم علی بظهور رسیده. نظم:

جبین جان من و خاک مقدم ساقی   که هست بندگیش را جزا زلال معین
به مهر دل فلک سرکش است یک جهتش   و رای او همه در پیش او نهاده جبین

و در مجموع آن اسامی که عبارت از جم و جلال و علا و اوحد است به ظهور رسیده و در استنبان فن معما آنست که ماده استخراج اسم در مصراع مذکور زیاده از امواد اسم چیزی نباشد چنانکه در اسم سلطان سلیمان:

شریعت هست گنجی فیض عامش خلق را شامل   طلسمی گشت بهر حفظ آن سلطان دریا دل
و می تواند بود که در هر مصراع ماده اسمی باشد باستقلال هر یک چنانکه در اسم حضرت سلیمان:
شده خورشید دولت ظاهر و از لطف بی پایان   گشوده چهره اسلام و بنموده رخ ایمان
مخفی نماند که لفظ اسلام تحلیل یافته و می تواند بود که ماده اسم در مصراع اول باشد و تصرف در
مصراع ثانی باشارت خاص چنانکه در اسم پاشا:

گر عدالت پیشه سازد پادشاه نامدار   متصل ماند ازو نام نکو در هر دیار

ماده اسم پادشاهست چون متصل نخواهد ماند باید دانست که اعمال معمایی چهاراست. تسهیلی و تحصیلی و تکمیلی و تذیلی. اما تحصیلی آنست که به آن تحصیل حروف نمایند و تکمیلی آنکه حروف حاصله بواسطه آن ترتیب یابد و تسهیلی آنکه سبب سهولت دو قسم سابق شود و تذیل آنکه رعایت حرکات و سکنتان نموده شود و آن از امور محسنه است نه از اقسام ضروریت. اما اقسام تسهیلی چهار است و آن عبارت از آنست که اشارت کنند بر بعضی از اجزای کلمه جهت تصرف بعبارت که فی الجمله دلالتی داشته باشد چنانکه سر و تاج و غیره گویند و به آن اول کلمه خواهند و پای و پایان و انجام گویند و به آن حرف آخر اراده نمایند. چنانکه در اسم نبی:

ندارد اهل ورع از حقیقت آگاهی   ز رند بی سر و پا خواه هر چه میخواهی
و چنانکه در اسم احمد:

ساقیا چند چنین زهر جفای تو چشم   تو کشی صاف می از میکده ما درد کشیم
و چنانکه در اسم علی بیک:

رندی که چو ما تارک دنیااست که دید   آنکس که علو قدر کم خواست که دید
شد بی سر و پای سبب رفعت ما   عالی قدری که بی سر و پاست که دید

و دل و میان و مثال آن گویند و حرف میانه خواهند. چنانکه در اسم سلیمان:

بطور اهل روح سر فرو نمی‌آرد
 و شاید که این به عمل معمایی حاصل شود چنانکه در اسم میر:
 میکشد از روی گسگون برقع زلف سیاه هر دم عرض عارض [خود] میکند بر مهر و ماه
 از لفظ مهر و ماه حرف سین و حرف را اراده شده که میر به حصول پیوند و شاید ماده عمل بترداد
 حاصل شود چنانکه در اسم علی:

بسر زلف عنبرافشانت
 عاشقان را بدور آن سر زلف
 دل عشاق بسته می‌بینم
 سر به سر دل شکسته می‌بینم
 و چنانکه در اسم خلف:

ببنا روی خود مدار نهان
 حرف واو فضولی عطف اعتبار نموده شده و جامه و پوست و امثال آن گویند و الفاظ محیط
 خواهند. چنانکه در اسم ایاز:

جای آن هست که از ذوق نکتجد در پوست
 دل مجروح که داغ غم تو زیور اوست
 لفظ «جای»، «از» ماده اسم واقع شده. دلها گویند و مابین الطرفين خواهند چنانکه در اسم سلامه:
 بی عکس تو صفا نبود جام باده را
 زیب است خال و زلف و دل‌های ساده را
 این معما خالی از عمل رقمی نیست و شاید که تعیین حرف به احوال و اوضاع باشد. چنانکه در اسم تاج:
 دل قد دو تا چون خم گیسوی تو دارد
 نسا میل بطق خم ابروی تو دارد
 عمل تحلیل عبارت از آن است که لفظی به اعتبار معنی غیر معمایی مفرد باشد و به معنی معمایی
 متجزی سازند و این عمل مشکلتین اعمالست. زیرا گاه می‌باشد که مراد از حرف معنی باشد یا از بعضی
 لفظ و گاه اجزای مذکور مستقل قسم اول که مراد از تمامی اجزای معنی باشد. اما تحلیل به دو جزو با استقلال
 هر یک چنان که در اسم غریب:

گو وزن لاف ز مستی عشق آن گمره
 که بود روز غم از پا و سر خود آگه
 مقصود بالتمثیل تحلیل لفظ روز غم است و چنانکه در اسم محمدجان‌بیک:
 نهان تا کسی رخت زلف سیه را برفشان آخر
 ز محتاجان مدار آن شکل نیکو را نهان آخر
 کلمه محتاجان بجزوی تحلیل یافته و کلمه مدار به دو جزو به استقلال هر یک چنانکه در اسم علا:
 چو خاک ره سر راهی گرفتم
 به زاری دامن ماهی گرفتم
 و به عدم استقلال بعضی چنانکه در اسم احمد:

سرم از قید هوای دگران رسته خوشست
 در دلم نقش غم زلف تو پیوسته خوشست
 مقصود بالتمثیل تحلیل لفظ در دلم خواهد بود. اما تحلیل به سه جزو به استقلال هر یک چنانکه در اسم
 لامعی:

در تقوی اگرچه داشتم تقلیدی
 امروز مرا نیست به او امیددی
 هم برد قرار و طاقتم چشم مهی
 هم کرد هلاکم ابروی خورشیدی
 مقصود بالتمثیل لفظ هلاکم است. اما تحلیل به چهار جزو به استقلال هر یک چنانکه در اسم بهرام:

گر در حذری ز بی سر و پائیا
منمای بچشم خلق رعنائیا
افکند شب آفتاب را چرخ بخاک
زیرا که نمود روز زیباییا
مقصود بالتمثیل کلمه زیبایهاست و به عدم استقلال بعضی چنانکه در اسم نسیمی:
فکنده باز با روی نکویی
مهی اندر دل من آرزویی
مقصود بالتمثیل لفظ آرزویی خواهد بود و قسم دوم که مراد از همه اجزا لفظ باشد. اما تحلیل بدو جزو
باستقلال چنانکه در اسم صنمی:
خوش آنکه به وصل او خود را نگران سازد
دیده به تماشایش بر هر گذر اندازد
مقصود بالتمثیل تحلیل لفظ گذر است و چنانکه در اسم علی:
می کشد در چمن گل رعنا
دامن از عندلیب بی سر و پا
و به عدم استقلال هر یک چنانکه در اسم نبی:
در ره آن بی وفا از محنت و رنج و ملال
هر چه میباید از آن دارم نصیبی جز وصال
مقصود بالتمثیل تحلیل لفظ وصال است به عدم استقلال بعضی چنانکه در اسم لالا:
از ماه و شان آنچه مراد من شیدا است
گیسوی خم اندر خم و رخسار دل آراست
مقصود بالتمثیل تحلیل دل آراست. و تحلیل به سه جزو با استقلال هر یک چنانکه در اسم نسیم:
در راه و نای دوست نامرده کسی
آن سه نکند بوصول لعلش هوسی
دور از لب جانفزای جانان دل زار
حیفم آید که زنده باشد نفسی
مقصود بالتمثیل لفظ نفسی خواهد بود و به عدم استقلال هر یک چنانکه در اسم متقی:
هست محتاج ضیا لیل و نهار
دیده معتقدان از رخ یار
مقصود بالتمثیل تحلیل لفظ معتقدانست. تحلیل به چهار جزو با استقلال هر یک چنانکه در اسم علی:
اگر پیش گلها تو عارض گشایی
و گر من بنالم بر عندلیبان
بخواهند گلها ترا شاه گلها
مرا عندلیبان سر عندلیبان
مقصود بالتمثیل لفظ عندلیبان است و باز به عکس یکدیگر قسم سیوم که بعضی اجزای معنی باشد و
بعضی لفظ اما تحلیل بدو جزو با استقلال چنانکه در اسم مزید:
هستی پری و لیک ترا شفقت تمام
دیدند از تو آدمیان روی دل تمام
مقصود تحلیل لفظ آدمیان است. هر گاه لفظ آدمیان روی دل تمام شود معنی تمام شود و از میان کمر
اراده شده و به عدم استقلال بعضی چنانکه در اسم وردی:
چو کردم با غم عشق آشنایی
دمی زان درد کی خواهم جدائی
و به استقلال هر یک چنانکه در اسم صدقی:
آنچنان چشم دارم از دلدار
که شود میل گفت و گوی منش
روی دل بسا رقیب نسماید
ماند او را و نشنود سخنش
اما تحلیل به سه جزو با استقلال هر یک چنانکه در اسم علا:
میکنم نالهای زار که شاید
مه من مهربانی بنماید

مقصود بالتمثیل تحلیل لفظ مهربانی خواهد بود و به عدم استقلال بعضی چنانکه در اسم عماد:

تنها نه تو ای نی نالان ز محنت دوست   رخسار زرد ما هم از درد بیحد دوست
مقصود بالتمثیل تحلیل لفظ رخسارست. اما تحلیل به چهار جزو با استقلال هر یک چنانکه در اسم غنی:
هرگز ز شکستی نبود در دل آزار   آن زلف از آنست شکسته به رخ یار
مقصود بالتمثیل تحلیل لفظ از آنست خواهد بود و به عدم استقلال چنان که در اسم واقف:
کردند ترک یاری من عقل و جان دل   گشتند طالب در وصلت ز بحر و بر
البسته چون شدند موافق مسافران   خواهند یافت کام دل خویش از سفر
و شاید که لفظی که به عمل معمایی به حصول پیوسته باشد آن نیز تحلیل یابد و افاده حصول مقصود کنند. چنانکه در اسم محب:

چیزی که دبیر فلک از غیب شمارد   محراب دو ابروی تو یک ذره ندارد
مقصود بالتمثیل تحلیل محراب دو ابروست که بطریق تبدیل محراب حاجب میشود. و در این طریق
شاید که بواسطه انحلال پذیرد فاما حصول غیر تحصیل باشد چنانکه در اسم جنید:
با زنخدان برد نقد جان ما جانان ما   گشت درج خالی او پر ز نقد جان ما
مقصود بالتمثیل نقد جان ماست که نود و پنج است و تحلیل می یابد که ماده معما به اسلوب عربی باشد
و با اسلوب فارسی تحلیل یابد چنانکه در اسم بلال:

گفتی که دهم ترا حیاتی بوفا   ناکرده وفا بوعده کشتی به جفا
اوعدت بسما احبه تحینی   الآن قتلتنی بسما انکرها
مقصود بالتمثیل تحلیل لفظ قتلتنی خواهد بود و بر عکس آن تواند بود چنانکه در اسم امام:
دریاست دو چشم تر من آن گل رعنا   در یابد و گوهر اگر آید سوی دریا
مقصود بالتمثیل لفظ درست که او را به عربی اعتبار نمایند و شاید که اسمی به طریق تحلیل آن اسم
دیگر به حصول رسد چنانکه در اسم صبوری:

دلَم از عنبر زلف سیاهت   امید عطر هر روزی ندارد
بدان راضیست گر بهر تسلی   صبا بویی پس از ماهی بیارد
و اگر اسم مذکور حرف واو را عطف اعتبار نمایند اسم چیزی به حصول میرسد. ترکیب عبارت از آنست
که مجموع اجزا قبل از ترکیب به معنی غیر معمایی یک لفظ نبوده باشد. به معنی معمایی لفظ اعتبار نمایند به
شرط آن که مراد معنی باشد نه لفظ خواه اجزای ترکیب قبل از ترکیب استقلال داشته باشد و خواه نداشته
باشد. اما مرکب از دو جزو با استقلال اجزا تمهیل ترکیب چنان که در اسم حبیب:

خوبان که ربودند ز کف حاصل ما   هرگز نشدند از جفا مایل ما
از هیچ یکی کام دلی نگرفتیم   با آنکه اسیر هر یکی شد دل ما
مقصود بالتمثیل ترکیب لفظ با آن است و به عدم استقلال هر یک چنانکه در اسم خوشی:
بنده را بنمای عارض گاه گاه   ای غلام عارضت خورشید و ماه

مقصود بالتمثيل لفظ دو خواهد بود و به عدم استقلال یکی از دو جزو چنانکه در اسم تقی:
 در دهد مؤذنه فرح حاصل بدو گوشم عتاب یار ای دل
 مقصود بالتمثيل ترکیب لفظ شمع است مرکب از سه جزو باستقلال قبل از ترکیب چنانکه در اسم علی:
 دی در طلب فایده فیض بقا بودند فقیه چند با من رفقا
 گفتند چو خورشید لقایان ظاهر کس فیض بقا نیافت جز من ز لقا
 مقصود بالتمثيل ترکیب لفظ منزلست و به عدم استقلال بعضی چنانکه در اسم قراچه:
 ز اشک چشم و آه آتشین ما فارغ خوشم کز این شرار و سوز دل جانانه فارغ
 مقصود بالتمثيل ترکیب لفظ جانانه است و میتواند بود که معما متضمن دو ترکیب باشد بی فاصله چنانکه
 در اسم تقی:

داده همیشه بدل مبتلا دور فلک درد و حییی شفا
 مقصود بالتمثيل ترکیب دو حییی شفاست. حرف تا از مصراع اول حاصل شده و شاید که از ترکیب
 عبارت و اسلوب عربی مستفاد شود. چنانکه در اسم بهزاد:

اگر بنده در فسراق شه خود کند پر گهر دیده درفشانرا
 همان به که در کنج غم گاه و بیگاه رخ شه به یاد آرد و ریزد آنرا
 در این سه ترکیب از پی هم بی فاصله واقع شده تبدیل عبارت از آنست که بعضی حرف را به بعضی
 تبدیل کنند بی وسیله تصحیح به شرط آنکه مسقوط وی را و مراد از یک لفظ مستفاد شود. آنچه از دو عبارت
 مستفاد میشود از قبیل تبدیل نخواهد بود چنانکه در اسم بدر:

آن مه که به تیر او دل ماست سهر دل را ز خدنگ غم او نیست گذر
 هر بار که تیر او کشیدیم از دل دیدیم نشسته جای او تیر دگر
 ماده اسم لفظ بار است به عبارت اول الف کشیده شده و به عبارت ثانی حرف دال که رقم عطارد است
 ثابت شده و به عمل تبدیل شاید که به تحلیل بحصول رسد چنانکه در اسم بهار:

گر برسوایی نداری آرزو پیش دشمن هیچ حال دل مگو
 مقصود بالتمثيل تبدیل الف لفظ حالست به میم و از آن اراده حمل که علامت آنهاست و به غیر تحلیل
 چنانکه در اسم بیک:

به وصل قامت و زلفت کم از کم داشتم غم را بروز [هجر] بیش [از] بیش دیدم آن کم از کم را
 چنانکه در اسم الولد:

ای مهر تو در جان ز ازل تا به ابد بر جان و دلم جور و جفایت بیجد
 ما را که غرض و فاست از سروریت خصم یافته مانند سر زلف تو قد
 و چنانکه در اسم جواد:

جز به جفای دلبران نیست مرا رضای دل دل به جفا کشت مرا چند کشم جفای دل
 و چنانکه در اسم کامی:

حسن رخت ای مه فرخنده فال ماه تمام است در اوج کسمال

و چنانکه در اسم علی:

عارضش نوربخش هر نظر است   ای عزیزان ز ماه خویر است

مقصود بالتمثیل تحلیل لفظ عزیزانست و تعمیر تحلیل چنانکه در اسم دارا:

هر شبی ای چرخ صد ره همچو خود از چشم تر   دیده دامن ما را دور از آن در و گهر

مقصود بالتمثیل لفظ دامن است و اسقاط به کنایه شده و شاید که تبدیل متضمن کنایت باشد چنانکه در

اسم عبدی:

بر دل ما رحم کن ای ماهرو   معتقدانیم دل ما بسجو

مقصود بالتمثیل اراده عبد است از غیر معتق و شاید که این عمل به تصرف در صور کنایتی وجود

گیرد. چنانکه در اسم علی:

ای دل ز فراق چشم مست خسته   وی بهر تو دیده غرق خون پیوسته

چشم و دل ما به قامت دلکش تو   از هر طرف این دوخته و آن بسته

مقصود بالتمثیل حرف «ی» است از قلب بی حاصل شده چون حرف الف بسته لفظ «ی» می شود. چنانکه در

اسم شرف:

سرو من دامن خود را اندکی بالا کشید   بیش و کم گویا سرشک ما بدامانش رسید

و چنانکه در اسم میر:

فشانده بر سر ره قطره های خون دل محزون   کشیده دامن آن مه نگر از قطره های خون

و تواند بود که این عمل به معنی منعکس شدن لفظی باشد چنانکه در اسم سلام:

نگاریست سرو سهی بسته آیین   بود سایه و ازگون زلف مشکین

مقصود بالتمثیل نگون سازی نصف لفظ سایه است که لفظ ته میشود و شاید که عمل بواسطه رقم

هندسی باشد. چنانکه در اسم صبری:

کوکب جاهت ز نه طاق فلک بالا نمود   زبردستانرا ازو رفعت دو چندان شد که بود

مقصود بالتمثیل تبدیل حرف «ط» است در لفظ طاق و شاید که تبدیل در ضمن احداث حرکت باشد

چنانکه در اسم عماد:

با شکنهای جعد گیسویش   گشت صیاد هر دل محزون

سرو ما دیده زیر هر شکنی   دل بیخان و مان ز حد بیرون

مقصود بالتمثیل حرکت واو سرو است و شاید که حرف مبدل بجزوی یا بیشتر گردد. چنانکه در اسم

بهمن:

گرد راحت میرود هر دم به چرخ نیلگون   میکند افسر به مهر و مه مگر گردون دون

مقصود بالتمثیل تبدیل لفظ مگر است و درین معما از لفظ مه حرف رای مهر خواسته شده و محل

تصرف لفظ مهر است و شاید که حرف اول به حرف اول و حرف آخر به حرف آخر مبدل شود و چنانکه در

اسم بها:

نگردد کام دل بی زر میسر   بسان شهد باشد زهر با زر

از این بیت دو اسم به ظهور رسد و شاید در تبدیل لفظی که در او تصرف نمایند به تمامی مبدل شود. چنانکه در اسم نبی:

مشاطة حسن بست پیرایه گل   زد باد صبا گره به زلف سنبل
گل را چو گران شد ز در شبنم گوش   آن به که نگوید غم بیحد بلبل
مقصود بالتمثیل لفظ غم است و تواند بود که این عمل از لوازم چیزی بحصول رسد چنانکه در اسم
عامر:

ز اوج امل آفتابی نمود   عیان گشت تأثیر او آنچه بود
تصرف در لفظ امل است و شاید صورت کفایتی معتبر باشد چنانکه در اسم سلیمان:
خوش آن ساعت که آن سرو سهی آید بسوی ما   گشاید از سر زلفش خم و دامن کشد بالا
مقصود بالتمثیل حصول حرف نون است از صورت حرف جیم ملکوتی و شاید که از تشبیه حاصل
شود. چنانکه در اسم سلیمان:

تا فزوده زیب و زینت در عذار مهوشت   هست مار مهر دل با آن دو زلف سرکشت
مقصود بالتمثیل لفظ کشت خواهد بود.
اعمال تحصیلی هشت است: تنصیص و تخصیص و تسمیه و تلمیح و ترادف و اشتراک و کنایه و
تصحیف و استعاره و تشبیه و حساب.

اما تنصیص و تخصیص عبارت از بعضی است و اشارت به امر ثانی و امر مذکور نشاید که بر سبیل
تحلیل باشد چنانکه در اسم علی:

در راه تو از مردم تا بسته شدی شاکر   شادم که پسندیدی از من عمل آخر
مقصود بالتمثیل تعیین لفظ «ل» است و چنانکه در اسم هارون:
زاهد را رو که از دلم بفسون   غم بیحد نمی شود بیرون
و چنانکه در اسم امان:
بی تو دوش از آه من در یک زمان
و چنانکه در اسم امان:
آه کردم از غم آن سیم بر
و میتواند بود که متضمن کنایت باشد چنانکه در اسم تقی:

مه روی تو نور ربانیت   هر چه جز روی تست آن فانیت
هر چه فانی نباشد باقی خواهد بود، و شاید که معنی به عمل قلب باشد چنانکه در اسم بهرام:
مبین خانه و قصر را سفلی ای دون   ازین خانه دیدیم ما ره بگردون
مقصود بالتمثیل لفظ ما ره بگردونست و در ضمن تصحیف نیز میتواند بود. چنانکه در اسم بابر:
در ره عشق دلا مردنت آسان نبود   تا ترا صورت آن سرو خرامان نبود
و شاید که تمامی حروف اسم در مقام مندرج باشد و بعضی تعیین پذیرد چنانکه در اسم جانی:
قومی که بقید او اسیرند خوشند   بر خاک در تو جای گیرند خوشند

جا نیست در آنکوی مگر شاهانرا
 و شاید که در ضمن اصطلاح اسم حرکت و سکون بحصول رسد. چنانکه در اسم باب: آنها که بر آن روی اسیرند خوشند

هر گه که بر صحیفه گل میکنم نظر
 در یاد عارض تو دلم بی تحملست
 تا پر گل است باغ ز یادم نمیروی
 گویا که نقش نام تو بر صفحه گل است
 و تواند بود که الفاظ اسم به ترتیب مذکور شود چنانکه در اسم منصور:

زلف را بگشادی ای آرام جان
 عاقبت کردی ز من صورت نهان
 و چنانکه در اسم یاری بیک:

بسی کردم سفر در هر دیاری بی گل رویت
 ولی خالی ندیدم هیچ جا از نام نیکویت
 و چنانکه در اسم شیر:

اشک چشم تر من سوی غرض راهنماست
 بسیکسی را که بگوید غرض من دریاست
 تسمیه عبارت از آنست که از اسم حرفی مسما خواهند و یا از مسمی اسم اراده نمایند. اما قسم اول
 چنانکه در اسم علاالدین:

تا بردن دین و دل ترا شد آیین
 شد صرف تو دین و دل عشاق حزین
 کس را دل و دین نماند در دور رخت
 ای عین بلا تویی بلای دل و دین
 شاید که به عمل معما به حصول رسد چنانکه در اسم طاهر:

نگار میگذرد مست و من بناله و آهی
 گرفته ام سر راهی که تا کنند نگاهی
 و قسم دوم که اکثر مسمی اسم اراده میشود. چنانکه در اسم زین:

تا نگیرد آفتاب از شمع رویش آب و تاب
 خویش را هر دم نهان می سازد آن مه ز آفتاب
 مقصود بالتمثیل حرف زمی خواهد بود چنانکه در اسم دارا:

کاملانند اهل عشق تمام
 دلبر هر یک [است] شهره بنام
 و چنانکه در اسم جم:

ذکر تو کردند شبی شمعها
 بی ادبانه بر هر خاص و عام
 بین که کشیدند به سر باختن
 جرم زبانها همه یک یک تمام
 تلمیح عبارتست از نشان دادن بحرفی یا بیشتر که در حمل مذکور مشهور باشد. چنانکه در اسم امام:

می نهد دل در ره اخلاص بر رغم حسود
 رخ دمام زانکه در اخلاص بسیارست سود
 در سوره اخلاص حرف لام بسیار است و چنانکه در اسم احمد:

دوشینه بستگی دلم تا دم سحر
 کردم دعای خیر هماندم رسید اثر
 در ابتدای فاصله آرام یافت دل
 وز هر سویش نشان گشادی رسد مگر
 و درین عمل کثیرالوقوع ارقام بروج و نجوم است که از اهل تنجیم اعتبار کرده اند. چنانکه در اسم
 امیرمحمد:

ز بس که کار غمت کار گریه داده رواج
 دو دیده ام مه من شد بخون دل محتاج
 و چنانکه در اسم هاشم:

رساندم آه دل بر آفتاب و سوختم او را
 ز عشق ماه‌رویان سوختن آموختم او را
 و چنانکه در اسم فتحی:
 درکش خطی از کلک فنا ای عاقل
 بر حرف خود و راحت دل کن حاصل
 از کلک فنا اگر نشان میطلبی
 دریاب که باشد رقمش راحت دل
 ماده اسم کلک فنا نشان است و مقصود بالتمثیل اراده ماهست از حرف را.
 مترادف و اشتراک آنست که از دو لفظ یا بیشتر که از برای یک معنی وضع کرده باشند لفظی ذکر کنند و
 اراده لفظ دگر کنند. چنانکه در اسم قاسم:
 دل از بیمار باشد به که باشم صابر و شاکر
 ز خوبان میتوانم یافت چون درمان دل آخر
 مقصود بالتمثیل اراده لفظ اسم است از لفظ نام و چنانکه در اسم صفی:
 سراسیمه گر زلف آن مه جبین است
 صبا در تردد ز بهر همین است
 چنانکه در اسم نبی:
 ای آفت جان به دلفروزی ما را
 وز روز ازل غم تو روزی ما را
 از آتش رخسار و برافروختنت
 چه فایده جز آنکه بسوزی ما را
 ماده اسم ترکیب آنست و مقصود بالتمثیل اراده مترادف لفظ است و چنانکه در اسم شهاب:
 بگشاید خم زلف تو مگر باد صبا
 گر شود از غم زلفت دل مجروح رها
 مقصود بالتمثیل لفظ قمر است که از ترکیب حاصل شده عمل کفایت دو قسمت اول ایراد لفظیست و
 اراده لفظ دگر به واسطه مفهومی که موضع لفظ مراد باشد و لفظ مذکور برای وی وضع نشده باشد چنانکه در
 اسم عنایت:
 تماشای رخ بت چشم راهب را نمی‌شاید
 چو نایبناست پیش نقش بیهوده چه می‌آید
 و چنانکه در اسم عمید:
 مگو کز دیده موج خون دل بیهوده میخیزد
 بجای اشک میریزد دمام آنچه میریزد
 مقصود بالتمثیل جای اشک است که از آن عین مراد است و در این معما دو جا عمل کنایت ملحوظ
 شده، چنانکه در اسم عماد:
 آتشین رویی که صبح ما ز هجر اوست شام
 چرخ میخوام که او را بهر ما دارد مدام
 چنانکه در اسم صفی:
 آنقدر ریخته شد گوهر اشکم بزمین
 که گذشت از حد و از حصر ز بی‌پایانی
 گوهر اشک من آیا ز [چه] کمانست که نیست
 آنچه در دور بود با عددش یکسانی
 مقصود بالتمثیل کان اشک است و آنچه در دور با عدد خود یکسانست حرف واواست. دوم ذکر و اراده
 لفظی دیگر بی‌واسطه مفر بی‌آنکه دلالت کند اول بر ثانی به طریق تسمیه و تلمیح با لفظ ثانی موضوع له
 باشد. چنانکه در اسم امام:
 از سیل سرشک بهر تو ای در ناب
 بنگر که چه سان فتاده‌ام در گرداب
 از عبارت گرداب آب کرده‌اند مراد است و چنانکه در اسم بهزاد:

به خط و خال مزین شد آن رخ چون مه که هر زمان بنماید به چشم روشن به
مقصود بالتمثیل حرف راست که از ترکیب شنبه حاصل شده و چنانکه در اسم حبیب:
می‌ستانند دل ما هر دم دو لب او که یکی گشته به هم
و چنانکه در اسم قیا:

نیست دامان گل از باران نم اشک خود ریخته بلبل هر دم
به عمل حسابی به حصول میرسد و چنانکه در اسم امین:
ز من تا هم دل و هم جان رباید نگار من دو ابرو مینماید
و چنانکه در اسم شاه:

دمبدم آن صنم گلرخ را پیش چشم نگران می‌خواهم
رو گشاده بر من آمد دوش حالیا نیز چنین می‌خواهم
چنانکه در اسم نفس:

از کسی جوی نشان همت که برین عالمش هوس نبود
عارف اندر جهان نمی‌گنجد جای سیمرخ در قفس نبود
مقصود بالتمثیل جای سیمرخ است و چنانکه در اسم صادق:

دل و جان را نشان سازد دمامد چو قاصد تیر اندازد پی هم
در لفظ دو بار تیر انداخته میشود هر یک به نوعی و چنانکه در اسم ملک:
خوش آن باده‌خواران که آیند بیرون ز خم‌خانه هر دم به رخسار گلگون
و چنانکه در اسم عادل:

باز افکند گذر سوی من آن سرو به ناز بیخودی داشت دل زار بخود آمد باز
و از قبیل کنایت توسل به اصطلاحات ارباب صناعات و چنانکه در اسم علی:
دل ز بوی تو تمنای تمتع دارد عمل غیر از آن زلف توقع دارد
به اصطلاح نحوی و چنانکه در اسم روح:

ز من یار تا کرد دفع حکایت ز ناسازی بخت دارم شکایت
بسی بیقرارم خوش آن روزگاری کزو خط رسد بیحد و بی‌نهایت
اصطلاح هیأت ملحوظ است که از نهایت خط اراده نموده‌اند چنانکه در اسم داعی:
حال عالم را چه میدانند حکیم پیشه‌ور کسی گشاید دیده ناقص بتحقیق صور
به اصطلاح حکما عالم قدیم است یعنی اول ندارد و چنانکه در اسم اوحدی:

علامات شرط جنون کرد ظاهر پیاپی دل ما به مهر تو آخبر
مخفی نماند که ترکیب لفظ آمن اراده شده و چنانکه در اسم غالب:

نگاری اول از مجموع خوبان دل صد پاره را بنمود پیکر
چه باشد کز دل آشفته دوران نماید شکل اول را مکرر

● بقیه در شماره آینده

علی کمالی و «وارلیق»

● م.ع. فرزانه

اویغونلوق قازانديرماقدان چکیمز و بو ایشلری بوللانديرماقدا مادی امکاملار بیر طرفده دورسون، جانیندان مایا قویماغی بئله اسیرگه مزدی. اوتون واختسيز و آجیناجاقلی اؤلومو بو جانیندان اسیرگه مین جانلی نمونه سی ایدی. او، سوزون تام و دوزگون معناسیندا اجتماعی - مدنی ایشلر اوغروندا گنجهنی گوندوزه قاتاردی. علی کمالی نین وارلیقلا تانیلیغی ۱۳۶۰ - جی ایل، ایلك دفعه قوجامان ادبیاتشناس دوكتور غلامحسین بیگدلی نین واسیطه سی ایله اولمشودور. اونون بو ایسلین اردیبهشت ساینندا «تتلیم خان، بولوددان چیخان آی» عنوانلی یازیسى دا ایلك دفعه بیگدلی نین یازدیغی آچیقلامانین آلتیندا وئريلمیشدیر.

بو آچیقلامادا پیز ایراندا آذربایجانندان قیراق بؤلگه لرده یاشایان تورک سویلو کوتله لر و هابئله علی کمالی حقیقنده بو سوزلری اؤخویوروق:

«بویوک آذربایجان سرحدلری دیل نفوذو اعستباری ایله شمالدان دربند، جنوبدان موصل، ارپیل و کرکوک، شرقدن تهران و غریدن تورکیه دیر. بو اراضی ده ۲۵ ملیوندان چوخ انسان آذربایجان تورکو دیلینده (آذری تورکجه سینده) دانیشیر. عصرلر بویودا بو دیلده

بیر آز گنج تانیساق دا، چوخ تنز و گوزله نیلمز ایستیردیگیمیز علی کمالی، «وارلیق» نشره باشلایاندا، اونون یازیچیلاری ایله هله هنج اوز به اوز ایلگی و تانیلیغی یوخ ایدی. بو تانیلیق ایلك دفعه وارلیغین اوچونجو ایل سایلاریندان باشلادی و باشلار - باشلاماز دا سرعتله سیخلاشیب، صمیمی بیر امکدایشلیغا چنوریلدی و علی کمالی اوچون وارلیقچیلار جرگه سینده یارارلی و حورمه ته لایق یتر آچدی. علی کمالی اؤزو ایله وارلیغا گتیردیگی یثنی بیر اوغورلو چالیشقانلیقلا برابر، بیرینجی دفعه وارلیقدا آذربایجانندان قیراقدا و خصوصیله ایرانین اورتا بؤلگه لرینده یاشایان تورک سویلو کوتله لرین دیل، فولکلور و مدنی وارلیق دونیاسی نین اؤلدوقجا جدی و یئنیلمز آیدینلاشدیریجی و آراشدیریجیسی اؤلدو.

علی کمالی، سؤن درجه امکدایشلیغا یارار، ایش باجاران، اجتماعی - فرهنگی چالیشمالاردا هنج بیر چتینلیکدن چکینمه یین، اؤز اینانیش و دونیا گؤروشلرینی سارسیلماز اراده و توکنمز ایناملا یثرینه یئتیرمکده یورولماق بیلمه یین بیر انسان ایدی. اؤ هنج زامان ملی - مدنی ایشلره قاتیلماقدان و بو ایشلرین گشدیشینه قانونا

دانشیب، بدیمی اثرلو و آیدهلر یاراتمیشلار. ساوه شهری ایرانین مرکزینده و تهرانین ۱۲۶ کیلومتر جنوبوندا یئرلشمیشدیر. ایلک باخیشدا انسانا بئله گلیر کسی، سورانین اهالیسی چیلخا فارس اولوب، فارس محیطی و مدنیته داخلینده دیر. حالبوکی، ۷۳۰ پارچا کند و قصبه دن عبارت اولان بۇ اراضی ده اساس دیل آذری تورکوسو اولوب، فارس دیلی آنجاق شهرین اوزونده تورکجه ایله برابر ایشله نیر.

بۇ یاخیندا بیرینجی درجه لی عدلیه وکیلی آقای علی کمالی ایله تائیش اولدوم. بو شخص، عینی حالدا ادبیات سنوره و یوکسک درجه ده وطنپرور بیر انسان دیر. او، اوزوده ساوه کندلریندن اولموش، بیر مدتدیر کی ساوه اطرافیندا یاشامیش، شاعر و یازیچیلارین اثرلرینی توپلاماقلا مشغول اولموشدور. او، جومله دن تخمیناً ایکی یوز ایل یوندان اول یاشامیش «تئلیم خان» ادلی قدرتلی و ایندییه قدر تائینامیش بیر شاعرین اثرلرینی تۇپلایب، بیر دیوان ترتیب اندیب، تخمیناً اون مین بیته یاخین اولان بۇ دیوانی چاپا حاضر ائتمک فیکرینده و عرفه سینده دیر...

بیز، آقای علی کمالی یه بسو نجیب، وطنپرور، جدی و شرفلی ایشینده موفقیتلر دیله ییب، آرزو ائدیریک یاخین گله جکده اوز علمی آختاریشلارینی سۇنا چاتدیریب، گۇزهل شاعریمیز تئلیم خانین ادبی اثرینی گئئیش خلق کوتله لری نین اختیارینا قویسون.

بیز، اثر و مقاله نین «ساوه» لهجه سینده چاپ اولماسینی مصلحت گۇروروک. دو قتور غلامحسین ییگدلی - پروفسور» (وارلیق ۱۳۶۰ ایل ایکینجی سای - ص ۴۹ / ۵۰).

بۇ آچیقلامانین آردینجا، کمالی نین ساوه

لهجه سینده یازدیغی «تئلیم خان، بولوتدان چیخان آی» آراشدیرماسیندان بورادا نمونه گئیرمگی چوخ یئرلی سانیریق. بو، اونا گۇره ده یئرلی سانیلایلر کی، بۇ یازی بلکه ده علی کمالی نین تورکجه ایلک یازیبی اولموشدور. بوتون تحصیلاتی فارسجا اولان و وکالت ایشلرینده هر یئرده فارسجا قونوشماق و یازیشماق اجباریندا اولان علی کمالی نین جسارتله تورکجه یازماسی، بیر چوخ «من هارادا تورکجه اۇخوموشام، کیم منه تورکجه یازماق اۇیره دیب کی، من ده تورکجه یازا بیلم!؟» دنیه ن بیر پارا اوز ملی - معنوی چاتیشمازلیقلارینی اۇرت - باسدیر ائدن تورکجه یازماقدان چکینتله عبرت اولاییلر...

«تئلیم خان، قارا بولوددان چیخان آی، بۇ گونه جئنگ تورکلره بیر بئله موشتولوق وئريلمه ییب، تورک بو بۇیوک خوشحالوقو گیزلته ییلمز. هر زادا گۇوه نماق و افتخار ائله ماق یاخچی دگیل، اما بو بیر امر دیر کی، هر تورک افتخار ائلیه - ائلیه اونون پشوازیته گئندر. ادبیاتین دومانلی و بولودلو گۇیونده چوخ - چوخ ایشیقلی اولدوزلار واروموش کسی، هئچوقت نورلاری یئره یتتشمه ییب، بیز حتماً گره ک ییللک نمهلر باعث اولوب کی، گئچن ییللرده و عصرلرده ادبیات و فرهنگ گۇگله رینده اولدوزلار گۇرسه نیر. بۇ آی، ساوه شهری نی «مزلقان» بخشینده «مرغی» ادلی کئندینی گسۇیونده گۇرسه نیزی. بۇ پاروللایان آی، عشقه گرفتار اولان، هنرلی و ایش باشاران عارف، عالم و مبتکر شاعر، تئلیم خان دی» (همان یئردن).

کمالی یازیبی نین داوامیندا ساوه نین بۇلگه دوروموندان معلومات وئر دیکدن سۇنرا، تئلیم خانین کیملیگی باره ده سۇزونه بئله

داوام اندیر:

تئلیم خان «آسگین» طایفا سیندن دی. دده سینی
آدی «تسیمورخان» و بیوک باباسینی
آدی «قاراخان» ایمیش. تئلیم خانین بیر اوغلی
غلامحسین بیگ، اونسی اوغلی کریم بیگ و اونسی
اوغلی مرادخان و مرادخانوی اوغلیدا
میرزامحمود (تورکمن محمود) ایمیش کی، او دا
شاعریمیش (محمود اوغلی حسین، ایندی حسین
اوغلانلاری احمد و حسن آدی) شهرت لرینی
محموددان گؤتوروب «محمودی» خطاب
اولولار. تئلیم خانین بیر اوغلی «داشکرالله» ایمیش
کی، اوننان تئورینلر جلالی، نوری، زاهد و
تئلیمی (شهرت) اختیار ائدیلمر. «تئلیم» کلمه سی نین
بیر معنی سی، بئله نظره گلیر کی (تئلدن، یعنی توکدن
و زولفسودن گلمیش اولار. تئلیم خان
اوخویاندا، دوداق دگمز شعرلری نین آخیرینده
اؤزونه «تئلی» تخلص وئریب.

شاعرین آدی یازولاندا (تئنایم) و
اؤخویاندا (تئلیم) اوخونور، (یئننه اورادان) کمالی
تئلیم خانین وفات ائتدیگی ایلدن بحث ائتدیکن
سؤنرا اونون شعرلریندن نمونه لر وئریر و یازیینی
بۇ سؤزلرله قورتاریر:

«تئلیم خان واقف - ین بعضی شعرلرینه نظیره
یازیب و خسته قاسم - ه ارادتسی
واریمیش. آقامحمد مسیح مجتهد، آقانظام
القضاته، آقاحسنه و موللاهادی الویرییه کی
هاموسی اهل علم ایمیشلر، مدیحه دئییب، اما
سلاطین و مقام صاحبیلرینه اعتنا ائلمه ییب، یئننه
اورادا.

ذاتاً چالشقان و باجاریقلی اولان و اله آلدیغی
ایشدن نه قدر چتین و آغیر اولورسا دا، بنزیکمه یین
علی کمالی، همین یازی سیندا اون ایلدن بری

تئلیم خانین شعرلرینی ییغیب - ییغیشدیریب چاپا
حاضرلادیغیندان اؤتری گئچسه ده اونون بۇ ایشی
ینکونلاشدیرماقدان هانسی بیاضلارا و جُنگلره باش
وردوغونه، کیمی کؤهنه و اپریمیش کاغیذلاری و
البازمالارینی اویان - بویان ائتدیگی، سؤراق
توتدوغو هر بیر یاشلی آدام و ائل عاشیغیندان
تئلیم خان حقیقنده حتا بیر کلمه یا بیر مصراع بئله
اؤیرندیگی اونون اؤز لهجه سی ایله دنسک بۇ نئچه
کلمه ده خلاصه اولور «بیز دئدیگ هئنج، آلاسه
دئدیگ اولسا» بیز دئین اولماسا، آلاسه دئین
اولسا) تئلیم خانین شعرلری چاپ و نشر
اولاجاق. اؤ تاریخدن بری کمالی بیر چوخ
اجلاساردا و گوروشلرده تئلیم خانین گؤزله
نستعلیق خط ایله یازدیغی تئلیم خان دیوانسی
ایله بیرگه اشتراک ائدیردی. اؤ هر یئرده و هامییا
دیوانین اؤلدوقجا یاراشیقلی و تمیز چاپ
ائدیلمه سیندن و حتی «تئلیم نشریاتی» نین
یارادیلما سیندان سؤز آچیردی. حیف کی کمالی نین
واختسیز اولومو بۇ آرزولاری زامانندان آسپلی
قویدو.

علی کمالی، بیرینچی یازیسیندا، ایکسی عصر
یونان اول یاشامیش حق عاشیقی تئلیم خانی
قارانلیقلاردان ایشیغا چیخاردیغی کیمی، وارلیغین
همین ایل (۱۳۶۰ - جی ایل) دؤردونجو ساییندا
یئننه بیگدلی نین واسیطه سیله وئردیگی معلوماتلا
ساوه نین معاصر طنز و معیشت شاعری مصرقانلی
اکبر رزاقینی شعر و ادبیاتین گؤز اونونه گتیریر.

بو مقاله ده بیگدلی، علی کمالی نین دلینجه اکبر
رزاقینی بئله تائیتدیریر:

«معاصر شاعیریمیز اکبر رزاقی بیرینچی
درجه لی عدلیه وکیلی یازیچی و قلم دوستوم آقای
علی کمالی شاعر تئلیم خاندان سؤنرا ساوه

شهری نین خرقان محالی نین مصرقان کندینده دوغولوب یاشایان، آنادیلیمیزده اون مین بیتدن آرتیق گوزله شعرلرین مؤلفی اولان آقای اکبر رزاقی ایله بیزی تانیش ائتدی و بؤیوک بیر ارمغانلا اونو بیزیمله گۆرۆشدوردو. مصرقانلی حاجی قاسم اوغلو اکبر رزاقی ۶۰ یاش سرحدینی آشمیش ساغلام، استعدادلی، انرژیلی، کندچی عائله سینده بویا - باشا چاتان، عۆمرونون اساس حیصه سینی اکینچیلیک، باغچیلیق و حشم دارلیقلا کئچیره ن بیر شاعر، حقیقتاً ده زحمتکش، امکچی و رنجبر طبقه سی نین لیاقتلی نماینده سیدیر. او، ۴۰ ایلدن چوخ بیر مدتده سۆزون اصل معناسیندا مادی و معنوی نعمتلر یارادارکن کند و کندلی حیاتینی دریندن شیر اندهرک، اؤز دگرلی مشاهده لرینی شعر دیلی ایله بیان اندیب، عمومیتله کنجیمیشه ایران کندلیلری نین آغیر، دؤزولمز و آجیناجاقلی وضعیتینی، کندلی و اکینچی حیاتینی مختلف صحته و ساحه لرینی تصویر و ترنم ائتمیشدیر...» (وارلیق ۱۳۶۰ - جی ایل دۆردونجو سای، ص ۵۰)

بیری - بیریندن ایکی یوز ایله یاخین فاصله ایله یاشاییب یاراتمیش ایکی بؤیوک سۆز اوستادینی زامانین و خبر سیزلیگین دومانلی - چیسگینلی پسرده سی آردینندان چیخاریب، یارادیجیلیق میراثینی گۆز اؤنونه گتیرمک بیر باخیمدان گۆه نیله جک بیر مدنی - فرهنگی حادثه اؤلدوغو حالدا، اؤ بیری باخیمدان بیزیم ملی - مدنی وارلیغیمیزین اوغرا دینی آچی و اوغور سوز طالعه نی آچیب گۆمترمک دنمک اییدی. هله عادی جماعت اؤز یئرینده دورسون، ییزلر، وارلیغین یازی - پوزوچولاری و بو سیرادا بیری من اؤزوم، او گونه قدهر تئلم خان و

اکبر رزاقی نین کیم اولدوقلاریندان و شعر دونیامیزا نسه کیمی ایسنجیلر آرتسیردیقلاریندان خبر سیزایدیم. انله کمالی نین ایشی نین عظمتی ده بوراسیندا ایدی...

تئلم خان و اکبر رزاقی باره ده وئرلین آچیقلامالارین آردینجا، علی کمالی وارلیغین ۶۰ - جی ایل ۶ - ۵ سایندا تئلم خان سۆیوندان اولان شاعر تورکمن محمودو تانیندیریر. آنادیلیمیزین وارلی میراثیمیزین یادیرقانماسی حقیقده چوخ نیسگیلی و آجیناجاقلی سۆزلرله باشلانان بو مونوقرافیده تورکمن محمودون کیملیگی و اثرلریندن سۆز آچارکن، وعده اندیرکی ساوه ماحالیندا یاشاییب یارادان بیر چوخ شاعر و ائل عاشیققلاری باره ده باجاردیقجا توپلوم بیلگیلر وئرسین و بو وعده نی ده بیلدیگینیز کیمی وارلیغین داها سۆنراکی ساییلاریندا، هم ده تکجه ساوه شاعر و عاشیققلاری یوخ، بلکه ساوه و همندان باشلامیش شیرازا و قاشقاییلارلا قدهر اونلارلا شاعرین بعضاً مکمل و بعضاً ده ییغجام و هر حالدا بو گونه قدهر مطبوعاتدا درج اندیلمه میس ترجمه حاللاری ایله بیرلیکده اثرلریندن نمونه لر وئیریر.

بو مونوقرافیلرده شاعر و عاشیققلارین ترجمه حاللاری و شعرلریندن پارچالار وئرمدن علاوه، یئر به یئر، خصوصیه یازیلارین باشلانیشیندا کمالی اؤز مخصوص اوسلوبو ایله بیری سیرا تاریخی، ائنتیک، اجتماعی و مدنی ملاحظه لر ایره لی یورودور. بو ملاحظه لردن بیری نهنچه سینی نمونه اولاراق نقل ائتمگی یئرلی ساتیریق.

اؤ وارلیغین ۶۰ - جی ایل دوقتوزونجو سایندا قدسی تخلصلو حاج علی اکبر خلج دین

صحبت آچدیغی مقاله نى بو سۆزلرایله باشلاير: «تورکون بابالاری و ایگیدلری گنچن قنلرده خانبالیقدان گيریب، دهلی دن چیخیلار. روسیه ده ووروب، اؤتریش ده توتوبلار. هندوستاندا بوتلری سیندیریب بغدادا گؤنده ریبلر. مجارستانا آیاق قویوب، خواریزم ده قورولتای قوروب، غزنه ده، دهلی ده، جرجانیه ده، پکن ده، مراغه ده، سلطانیه ده، بغدادا، شیرازدا، کرماندا، تبریزده، استانبولدا، پناه آبادا، اصفهاندا، آنکارادا، قاهره ده تخته اوتوروبلار...

دونیانین مدنیت بیناسین تیکماغا خاطر، تورکلر چوخ ایشچیلر و استادلار یولا سالیلار و بو کیشیلیکلر او یئره یتیشیب کی، گاهدان تورک معمارلاری ایسته مه بیبلر اؤزلری تیکن و سالدیران مدنی بینا و آبیده لرین بیر بوچاغیندا، حتا یادگارلیق اوچون ده اولسا، آدلاری یازیلیمیش اولسون.»

یننه وارلیغین ۶۱ - جی ایل ۶ - ۵ ساییلاریندا همدانین چرا ماحالیندا ساده کتد خلقی ایچریسیندن چیخیمیش و کمالی نین دیلی ایله دنسک: بیر ائل شاعری و اصلاً اؤزو بیر ائل ساییلان اسلامعلی افشاردان دانیشارکن یازیر:

«... تورک ایرانلیلارا مضاعف (اکسی قات) ظولم اؤلویدور. بیرى بودور کی، هامی ایرانلیلارا اولان ظولم اونلاردا اولوب و ایکینجیسی ده بودور کی، فارس ایرانلیلارا وئریلن امکاملار هرگز تورکلره وئريلمه میشدیر.

تورک دیلینده نه کتاب، نه روزنامه، نه مجله چیخیب و نه مدرسه لرده، نه ده دانشگاهلاردا بو دیل اوخونوب و نه ده رادیو - تلویزیونلاردا بؤ دیلده دانیشیردیلار. ایندی کی ییزیم جمهوروموز اسلامی اولوب و اسلامدا «سید قرشی» و «سیاه

حشی» نین فرقی یوخدور. بونا گؤره ییز ملیونلارجا تورک - مسلمان ایرانلیلار، اؤز اسلامی جمهوروموزا مستدارلیغیمیزی بسیلدیرمکله یاناشی، گؤز تیکمیشیک کی، گنتدیگجه منفور طاغوت رژیمى ییزدن آلمیش حقلمیزی بیزه اعاده اتسین.»

یننه وارلیغین ۶۳ - جو ایل، ۲ - ۱ ساییندا مزلقان بؤلگه سی نین آغداش کندیندن اولان بیاتلو مذنبدن سؤز آچارکن دئیر:

«ساوادا تورک مدنیتی چوخ - چوخ دریندیر. بئله کی، دنسک اولار کی ایندی دونیا نورکلری نین اونودولموش و دگیشلمیش سؤزلری نین دوزو و دوغ - روسونو ساوا، همدان، ملایر، اراک، قزوین، اسدآباد، تفرش و فریدن تورک فرهنگلرینده تاپماق اولار. بیز دونیا تورکولوژی تدقیقاتچیلارینی بؤ اؤلکه لره قوناقلیغا چاغیریریق. اورتا ایران تورک اؤلکه لرین مدنیت بیهلری، تتلیم خان، تورکمان محمود، رضاعلی، فقیر، ذلیل، آثم، قدسی، صانعی، شیدا، منتظر، عشقی، قلیخان زرگر، عنصلیب، عاصی، میرزا محمد خوشنویس، موللا احمد، کوثر، طالب، میرزایحیی، داوری، افشار، یسادگاری، مداح، محمد حسین چیدری، نجفی، شیخ حسن محترمی، غیملی، بیات جعفر، رزاقی و مذنب (بو شاعر و عاشیقلارین چوخونون ترجمه حالی علی کمالی نین مقاله لرینده اورتایا چیخیمیشدیر) کیمی گؤرکملی شاعرلر بیزلری بؤ اؤلکه لرین چیچکلی - گوللو باغلاریندا دؤلانماغا چاغیریرلار» (وارلیق

۶۳ - جو ایل، ۱ - ۲ سایی، ص ۷۷)

علی کمالی نین آذربایجاندان قیراقدا باشایان ایران تورک توپلوملاری نین شاعر و عاشیقلاری نین حقیقته قلمه آلدیغی یازیلار بیر -

بیری نین آردینجا وارلیقدا یایلدیغی سیرادا، واخت
 آشیری وارلیغین تحریریه اجلاسلا ریندا
 قونوشولان قونوشمالاردان بیری ده آذربایجان
 شفقاهی خلیق ادبیاتی، اونون
 توپلانماسی، آراشدیرماسی و امکان درجه ده
 نشری مسئله سی ایدی. آنتتلی اولدوقجا دقیق
 اولان کمالی بو مسئله ده عهده سینه دوشن ایشی
 سالیب چیخیر و بئله لیکله ده ادبی مونوقرافیلری
 حاضرلاماقلا برابر، بیر طرفدن ساوه نین فولکلور و
 خلیق ادبیاتیندان نمونه لر توپلاماغا و او بیری
 طرفدن ده آییری اؤنملی بیر ایشه
 باشلایر. مونوقرافیک آراشدیرمالاریندا واختیله
 تئلم خان و تورکمن محمودون واقفه نظیره لریندن
 سؤز آچان و یا تئلم خانلی مختومقولو
 پیراخی (فراخی) ایله مقایسه اتدن کمالی، بو کره
 آذربایجانین گؤرکملی ساز و سؤز اوستادلاریندان
 توخارخانلی (توفارقانلی) عایباس و خسته قاسم و
 آریلاری نین اورتا ایران بؤلگه سی تورکلری نین
 روایتینده ایزلرینی توتور و آردیجیل یازیلاریندا
 اولنلاردان بیوقرافیک معلومات و بوللو شعر
 نمونه لری وئیر.

فولکلور پارچالاری مقاله سینده بئدامیر
 کئندیندن آقای رحیم جلالی نین
 سؤیله دیگی «سؤلجک» لردن نمونه لر گتیریر. بو
 نمونه لردن بیری اؤرنک اؤلراق قید اندیلیر:

«قری و داناسی. بیر قری وارایدی. بیر داناسی
 وارایدی. بیر گون داناسین آپاردی سووارا. ایاقی
 بوز بوزنگدن آخدی، دئدی - بوز بوزنگ، نه
 گوجلون، نه گوجلو!»

- دئدی: گوجلو اؤلسایدیم، گون منی اریتمزدی.

- دئدی: گون، نه گوجلون، نه گوجلو!»

- دئدی: گوجلو اؤلسایدیم، بولوت قباقیم

کسمزدی.

- دئدی: بولوت، نه گوجلون، نه گوجلو؟

- دئدی: گوجلو اؤلسایدیم، یاغیش مندن
 یاغمازدی.

- دئدی: یاغیش، نه گوجلون، نه گوجلو!»

- دئدی: گوجلو اؤلسایدیم، اوت مندن گؤگرمزدی.

- دئدی اوت، نه گوجلون، نه گوجلو!»

- دئدی: گوجلو اؤلسایدیم، گنجی منی
 یتمزدی.

- دئدی: گنجی، نه گوجلون، نه گوجلو!»

- دئدی: گوجلو اؤلسایدیم، قورد منی یتمزدی.

- دئدی: قورد، نه گوجلون، نه گوجلو!»

- دئدی: گوجلو اؤلسایدیم، کؤپک منی
 قوممازدی.

- دئدی: کؤپک، نه گوجلون، نه گوجلو!»

- دئدی: گوجلو اؤلسایدیم، قری ننه کوسوودان
 بورنومون اوچوندان وورمازدی.

- دئدی: قری ننه، نه گوجلون، نه گوجلو!»

- دئدی: گوجلو اؤلسایدیم، سیچان منیم
 داغارچیغیمی دلمزدی.

- دئدی: سیچان، نه گوجلون، نه گوجلو!»

- دئدی: گوجلو اؤلسایدیم، پیشیک منی
 یتمزدی.

- دئدی: پیشیک، نه گوجلون، نه گوجلو!»

- دئدی: گوجلو منم، گوجلو من، دمیر داراق
 دیشلی من کئدیله آستی یئیلایم، کورسو اوستو

قیشلاقیم، آروادلار یارما آشی، اؤ دا منیم
 قویماقیم» (وارلیق ۶۲ - جی ایل ۱۱ - ۱۲ سای)

علی کمالی نین توخارخانلی عایباس و
 تیکمه داشلی خسته قاسمین (اورتا ایران

تورکلری نین روایتی) موضوهوندا یازدیغی
 آراشدیرما و نقل اتدیگی ماجرالار و شعر

بو یو خدور...» (وارلیق ۶۳ - جی ایل ۵ - ۶ سایی، ص ۸۴).

علی کمالی نین خسته قاسم حقیقده یازدیغی آچیقلامالار و شعر سنجمه لریندن ایلر سؤنرا (۱۳۷۳ - جی ایله ده)، ایکی نفر تبریزده خسته قاسم ین کیملیگی و شعرلری باره ده ایکی آیری - آیری اثر چاپ اتدیرمیشلر. بۇ اثرلرین هنج بیرینده کمالی نین بۇ خصوصدا ایلك آدیمی آتدیغینا اشاره اندیلیمه میش. البته، اونلاردان بیرسی شهره عاید قاینقلاردا کمالی نین مقاله لریندن آد آپارمیش، لاکین او بیرسی حتا بونودا لازیم ییلیمه میشدیر.

علی کمالی نین فولکلور و موزا عاید چوخ اؤنملی چالیشمالاریندان بیرسی ده ملی داستانلاریمیزین اورتا ایران تورکلرینده اولان روایتلرینی مقایسه لی صورتده توپلاما سیدیر. سایی بلکه ده اللینی آشان بو واریانتیلرین اوزه چیخماسی ملی داستانلاریمیزین ایستر انتتیک و ایستر سه ده مضمون و سؤز قورولوشو باخیمیدان آراشدیریلما سیندا اولدوقجا بؤیوک اهمیتی اولاجاق.

علی کمالی نین وارلیق ایله امکد اشلیغی اونون وارلیقدا میدانا چیخان و اورتا ایران تورکلری نین باغلی قاپسینی بیلیک و فولکلور دونیاسی اوزونه آجان قیرخدان چوخ یازسی ایله توکتمز. اؤ بۇ ایلرده بوتون کؤنفرانسلاردا، علمی - فرهنگی گزیشمه لرده، وارلیغین یاییلما سینا یاردیم اتمکده ان اؤن سیرالاردا دورانلاردان و ملی - مدنی ایشلره بو گونکو و گله جک نسله اؤرنک اولانلاردان بیرسی ایدی. ■

سنجمه لری اولایلسین کی، او گونه قدهر ایراندا بو ایکی اوستاد عاشیق باره ده قلمه آلتیان ان مفصل مونوگرافی ساییلا ییلر. توفارخانلی عابباسا عاید یازیلار اوچ مقاله و خسته قاسم - ا عاید یازیلار دؤرد مقاله ده یترلشمیشدیر.

کمالی بۇ آراشدیرمالاریندا توفارخانلی عابباس باره ده آچیقلاما سینی بۇ سؤزلرله باشلار: «عزیز وارلیق مجله سی نین ۱ - جی ایل ساییلاریندا آقای عباس مهیار یازان «توفارخانلی عاشیق عابباس» سؤزباشی آلتیندا، عاشیق عابباس ین ناغیلی درج اولونموشدور. ناغیلین سؤنودا بۇ سؤلجه گین گله جکده میانه روایتی نین درج اولونماغی دا وعده وئر یلمیشدیر. بۇ گونه جن او روایت درج اولونما ییدیر. اما، اورتا ایران تورکلری و قشقالیلار روایتینده ده بو شیرین و حماسی ناغیل چوخ مشهور دور و توفارقان روایتیندن چوخ - چوخ تفاوتی واردیر، الله کی:

توفارقان روایتینده گولگز عابباس ین همی قیزیسی دیر. اما اورتا ایران تورکلری نین روایتینده اؤزگه قیز دیر و آتاسی نین آدی سلطان مراد دیر کی، تبریزده شاه عابباس طرفیندن حکومت اتدیرمیش. توفارقان روایتینده عابباس نان شاه عابباس ین بیر - بیرینه دگیب - دولاشمالاری یوموشاقدیر. اما اورتا ایران روایتینده عابباس اوزو اردبیلده خانقاها عبادت اتدیب و درس اؤخویوب و مولالیغا حاضیر اولارمیش و اؤ زامان روحانیلرین باشچیسی «امام» دان امداد ایسته میشدیر. اورتا ایران روایتینده عابباس، شاه عابباس ین نوچه و سردار لاییندان ساییلیب، اما توفارقان روایتینده بئله دگیل. توفارقان روایتینده عابباس ین احمد و قره ویس ایلن دوست اولماقی مطرح اولوب، ولی اورتا ایران روایتینده

فضولى دن تاپىلمىش يىنى اثرلر

● ميرهدايت حصارى

فضولى دن يىنى اثر تاپماق افتخارلى
اۇلسا دا، آسان بير ايش دئييل. فضولى نين
اثرلرى ايران، توركيه و آذربايجاندا
اولدوغو كيمي، اونلار جا كاتب طرفىندىن
كۆچورولوب و مختلف جونگلرده و
مجموعه لرده گتيريلمىشدير. سۆز يوخ كى
بو تكرارلى كۆچورمه لر نتيجه سينده بير
پارا ده يىشيك ليكلر ده آرايسا
چىخمىشدير. بىئله ليكله ايران
كتابخالارىندا اونلار جا فضولى نين
اثرلرىنى گۆرمك اولار. بعضاً ده فضولى
آدينا ئىت اولموش شعرلرىن فضولى دن
اۇلدوقلارى تاماميله شېهه ليدير.

هر حالدا بۇ نسخه لر ين اوزو ايله هنج
اۇلماز سا فضولى نين اثرلرىنده گۆرون
نقصانلارى تكميل لىيرمك اولار. مثلاً
حسيبه مازى اوغلو نون ۱۹۶۲ - جى ايلده
استانبولدا ترتيب استديگى فضولى نين

فارس جا ديوانىندا بعضى قصيده لرده نقصانلار گۆرونور. بعضى كىلمه لر اۇخونما دىنى اوچون اۇنلار ين

یترلرینه نقطه‌لر قویولموشدور.^(۱) بۇ اکسیک کلمه‌لری تهران اونیورسیتیه‌سی کتابخاناسیندا ۱۴۲۷ - نؤمره آلتیندا ساخلانیلان جونگده همان قصیده‌لرین کامل صورتده گلن نسخه‌لرینین اوزو ایله، تکمیل‌التمک اولار.

یوخاریدا اشاره اتدیگیمیز همان جونگده فضولی‌نین دیوانیندا گلن فارسجا قصیده‌لرین بعضیسیندن علاوه^(۲)، فضولی‌یه نسبت وئریلن بیر قصیده و ایکی مثنوی ده گؤرمک اولار. دوغرو دور کی بۇ شعرلر ایلک باخیشدا فضولی‌نین شعرلرینه بنزه‌میر و فضولی‌نین ده تخلصو گؤرونمور، لاکین آرتیق تدقیق اولونماسی اوچون اولارین مطلع و مقطع‌لرینی گتییرییک.

قصیده‌نین مطلعی:

هر آنکس که بر مهر گیتی نهد دل   به نزدیک اهل خرد نیست عاقل
مقطع:

به غیر از خدا چون نمائد دگر کس   دل اندر خدا بند و از غیر بگسل
بۇ قصیده ۶۳ بیت دیر. لاکین اونون ۳۲ و ۶۲- جی بیت‌لرینده گلن کلمه‌لری شاعرین آدینا اشاره کیمی ظن‌التمک اولار.

۳۲- جی بیت:

زدی تکیه بر مسند فضل و دانش   نهادند نام تو صدرا لافاضل
۶۲- جی بیت:

خرابم من از بهر یک جرعه طاهر   که سازد مرا یکدم از خویش غافل
مثنویلر بنله‌دیر.

بیرینجی مثنوی، ۳۷ بیت و مضمونو ایسه نصیحت دیر.

مطلع:

ای چو گلت جیب به چنگ کسان   دامن صحبت بکش از ناکسان
مقطع یا سون بیت:

گو که دلت یابد از آن زندگی   روز خیال تو فروزندگی
ایکینجی مثنوی، ۱۵ بیت (ناقص دیر)

مطلع:

با پدر گفت نازنین پسری   کای زهر نیک و بد ترا خبری
سؤن بیت:

وان دگر گفت زان چه غیب   جان شیرینم آمدست به لب

همچنین فضولی‌نین تورکجه غزل‌لرینی احتوا ائدن، تهران اونیورسیتیه‌سینده ۲۵۴۸ نؤمره آلتیندا ساخلانیلان بیر جونگده اؤ غزللر آراسیندا بیر غزلین اوج ایلک بیت‌ی گتییریلیمیش و قالان بیت‌لرین یئری

۱- باخ فضولی‌نین فارسجا دیوانی، صفحه: ۹۵، ۶۲، ۱۱۷، ۱۲۰، ۱۲۴، ۱۴۵، ۱۶۹، ۱۸۴، ۲۰۱، ...

۲- فارسجا دیوان، صفحه: ۱۲۲، ۱۱۵، ۳۲، ۱۷۸، ۱۷۱، ۲۱۶، ۲۱۵، ۲۱۱، ۲۲۲، ۲۱۹، ۷۱، ۶۶، ۷۲، ۷۲، ۱۲۸، ۱۲۳، ۱۴۱، ۱۳۷.

بوش بوراخيلميشدير. گۆرونور كى كاتب اۇ زامان شعرين هاميسيني بيلمهدىگى اوچون بو ايشى سۆنرايا قۇيموشدور. اۇ اوچ بيت بونلاردير:

باشيمدان دود چيقدى، گورد جسم ناتوانيمدن
داخى بيلمم نه ايستر عشق آتش پيشه جانيمدن
سينىق نى تك پوزولموش پيكرىمدن بير صدا چيخماز
هما يارب نه بولسون بهره بو خشك استخوانيمدن
بيابان ايچره يالقوز آچيلان آواره گلبن تك
خبردار اۇلمادى كيمسه بهاريمدن، خسرانيمدن...

بو غزليين تخلصو معلوم اۇلمادىغى اوچون فضولىدن اۇلوب، اۇلماماسينا قسطنى نظر وئرمك اۇلماز. لاكين سۆز فضولى سۆزونه بنزه بير هم ده او جونگده فضولى شعرلى سيراسيندا گتيريلميشدير. يئنه ده همان دندىگيميز ۱۴۲۷ - جى جونگده بير «هفت بند فضولى بغدادى» آدلى، حقيقتده ۹ بندى اولان بير مسيح واردير، بو مسيح اينديبهك فضولى نين چاپ اولان اثرلرينده گؤرونمه ميشدير، لاكين بو مسيح نى استانبول اونيوئرسيتەسى كتابخاناسيندا ۱۱۸۳ نومه آلتيندا ساخلانيلان فضولى نين اثرلى سيراسيندا دا گؤرمك اۇلار.^(۱)

بورادا بۇ ستوال قاباغا گلير كى، حسيبه مازى اوغلو اۇ مجموعهنى گؤروب و اۇرادان بير آيرى مسيح نى نقل اتنديگى حالدا^(۲) نه اوچون بو مسيح نى ديوانا كئچيرمه ميشدير. هر حالدا بيلديگيميزه گؤره بۇ اثر اينديبهك چاپا وئريلمه ميشدير و ايلك دفعه اۇلاراق بورادا تقديم اۇلونور.

هفت بند فضولى بغدادى

بغداد زيپ انجمن هفت كشور است
زانرو كه تخت سلطنت هفت سرور است
از هفت شمع بزم حرشم منور است
وز هفت روضه تربت پاكش معطر است
گلزار هفت گل صدف هفت گوهر است
ماواى هفت كان، فلک هفت اختر است
يعنى مقام هفت امام مطهر است.

اول شهى كه تو من چرخ است رام او
دين راست قوت از شرف اهتمام او
پشت فلک خميده پى احترام او
معلوم عالمست علو مقام او

۱- حؤرمتى دوستوم دو قوتور جراد هيت، استانبولا اتنديگى سفرينده منيم خواهشيم ايله اۇ نسخه ده كى شعرى يادداشت
انديب منه گتيرميشدير.
۲- باخ فارسجا ديوان، صفحه ۶۰۳.

اهلم علی عالی اعلاست نام او
کیوان از آنکه هست غلام غلام او
جولانگهش ز سایر سیاره برتر است

قطب دوم حسین علی شاه کربلا
آن راست رو که کرد تحمل به هر بلا
تا بست در ملازمت او کمر بلا
گشت از قبول او به همه جا معتبر بلا
باشد نصیب او ز قضا و قدر بلا
از پرتو سعادت تسلیم بر بلا
کمتر غلام درگه او سعد اکبر است

ماه سیم شهبی است که بر درگهش سجود
سرمایه ایست چهره گشای هزار سود
موسی کاظم آن شه دین کز کمال خود
دایم بروی خلق در لطف می گشود
مطلق نداشت قهر چه حاجت به قهر بود
او را که بهر رفح شر از مبداء وجود
مریخ تیغ زن به نیابت مقرر است

چهارم محمدتقی آن مقتدای دین
کسار باب صدق راست دلیل ره یقین
افلاک راست در ره او روی بر زمین
هر صبحدم به مهر دل از چرخ چارمین
می ساید آفتاب به درگاه او جبین
این است کار او سببی نیست پیش از این
کز باختر حکومت او تا به خاور است

پنجم علی هادی معصوم کز ازل
در شأن اوست آیت اقبال لم یزل
ذاتش مستزه است ز هر ذلت و زلل
آن بهترین نسیره زهرا که فی المثل

گسر از خطا به سهو رسد زهره را خلل
این رتبه شرف که شود مر او را بدل
به کمترین کنیز سرایش میسر است

شمع ششم چراغ شبستان عز و جاه
شاهنشاه فلک حشم عرش بارگاه
ارباب صدق را به خلافت دلیل راه
بر خاص و عام واسطه رحمت‌اله
فخر زمانه عسکری آن شاه دین‌پناه
کز قدر بر صحیفه خورشید و لوح ماه
اوصاف او به کمک عطارد محرر است

هفتم گل حدیقه امزاز و احترام
کز بهر اوست دایره دور را قیام
قطب اسم، فخر اسم، کعبه انام
سلطان دین محمد مهدی که خاص و عام
در انتظار دیدن اویند صبح و شام
دور قمر بیدیدن او می‌شود تمام
صبح ظهور او سحر روز محشر است

حقا که از میان این هفت سرفراز
فرقی نمانده است ز بغداد تا حجاز
بغدادیان ز فتنه ندارند احتراز
دارند بهر دفع بلا هفت چاره‌ساز
وز هفت کشورند به این هفت بی‌نیاز
شکر خدا بروی فضولی شدست باز
زین خاک هر دری که فلک خاک آن درست

اسرارنامه

ایراندان فهرست (کاتالوق) یازانلارین تورک ادبیاتی، او جومله دن فضولی و اونون اثرلری ایله

اۆلماملاری چوخلو سھولرە و قارشىقېلىقلاردا سبب اۆلموشدور. مثلاً ايرانين مىلى كىتابخاناسى نىن اليازما فھرستلىرى ايچىندە ۲۷۰۳ نۇمرە آلتىندا ساخلائىلان «كىتاب فضولى» آدلى بىر مثنوئى گۇروروك. بۇ اثرى يوخلادىقدا اونون شىخ عطار نىشابورى نىن اسرارنامەسى نىن توركچە منظوم تىرجمەسى اۆلدوغو معلوم اۆلور:

مقامات طيورى اتمدن فهم	گنوردى بو خيالانى بنا وهم
نتجه معمور اولايير كارنامه	اولامى تىرجمە اسرارنامه
مگر يار اولم انوار جهاله	ايدم دريوزه عطار وصاله

شىخ عطار نىشابورى نىن بۇ اسرارنامە آدلى مثنوئىسى تصوف عالميندە ان مشهور اولان بىر اثردير. بۇ كىتاب تصوف اصطلاحلارى ايله دولو اۆلدوغو اوچون قرن لىرجه خانقاهلاردا صوفى لىرلر يىندە و اونلار نىن قىلاووزو اولموشدور.

دولت شاه سمرقندى بو كىتاب بارە سىندە اۆز تذكرة الشعر سىندا يازىر كى:

مولانا جلال الدين بلخى نىن آتامى بهاء الدين ولد خوراسان دان كۇچر كن يولو نىشابورا دوشموش و عطار اونون اوغلو نو گۇرچك دئىمىشدير: «چوخ چكمزكى سنىن بو اوغلو ن عالمين يانيقلى اورە كلرىنى آتسه چكر» و بىر نىسخە اۆز اسرارنامە سىندە ان اونا هديه ائتمىشدير.^(۱)

مولانا اۆز مثنوئىسىندە بۇ اثر نى مضمون ندان و حكايە لىرىندەن چوخ فايدالانمىشدير.

بو اثر اصليندە ۱۲ مقاله اۆلموش و هر مقاله دە تصوف اصوللار نىندان بىرى صوفيانە طرز ايله شرح و تفسىر اۆلنوموشدور. هر اصلى آچار كن شىرىن حكايە لر و افسانە لر دن دە ياردىم آلمىشدير. بو اثر اصليندە ۳۳۰۹ بيت ايمىش.

تورك عالميندە دە متصوف شاعر لردن بىر نىسچەسى بۇ اثرى منظوم اۇلاراق توركچە يە تىرجمە ائتمىشلىر. لاكىن بو اثر نى سۆز فورماسى و بيان طرزى اونون فضولى دن اۆلدوغونا شە توره دير. خصوصاً كى ايندە دك هئچ يترده فضولى نىن بۇ آدلى اثرى اۆلدوغونا اشاره اۆلنومايمىشدير.

اثرى آرتىق يوخلادىقدا اونون «حضورى» آدلى بىر شاعر دن اۆلدوغونو دوشونمك اولور.

حضورى گل قصوره اعتراف انت	كمال اۆلدور كماله گۆره لاف انت
---------------------------	--------------------------------

شمس الدين سامى نىن «قاموس اعلام» آدلى كىتابى نىدا مراجعە ائتديكده ايكى نفر حضورى آدلى شاعر ن آدينى گۆره بىلىرىك. اونلار دان بىرى سلطان سليم ياووز ايله چاغداش اولان همان شاعر ايمىش. بو منظومە نىن يانلىش اۇلاراق فضولى دن اولدوغونو ظن ائتمەگىن سببى ايسە اۇرادا گلن ايكى بيت دير، خصوصاً منظومە نىن سۇن بيتى كى معمولاً شاعر ن تخلصونون يترىدير، بئله دير:

چو سندن فضل دير بندن فضولى	گره ك رد انت گره كسه قيل قبولى
----------------------------	--------------------------------

آرالاردا دا يئنه بىر يترده فضولى كلمە سىنى گۇروروك:

اگر اۆلدونسە اول شاهين قبولى	قبول اۆلدون يقين، ائتمه فضولى
------------------------------	-------------------------------

۱- تذكرة الشعراى دولت شاه سمرقندى، لندن - صفحه ۱۹۳.

همان ایکی بیت و حضوری نین اوز آدینی اثرین اورتاسیندا گتیرمه سی فهرست یازانین یانلیشینا سبب اولموشدور. دقت ائتدیگده بو ایکی فضولی کلمه سی نین اوز عادی معنالاریندا یعنی فضوللوق معناسینا ایشلندیگی آیدین اولور و اثرین حضوری دن اولدوغوندا شبهه یتری قالماییر.

فضولی دن یقین اولان یثنی شعرلر

ایران شورا مجلسی^(۱) کتابخاناسیندا ۴۴۱ نؤمره آلتیندا ساخلانیلان بیر جونگون آخیر صحیفه لرینده فضولی نین بیر نئجه کر بلا واقعه سی باره سینده دئدیگی فارسجا مرثیه لر ی واردیر. بونلاردان بعضی لری فضولی نین فارسجا دیوانیندا گلمیشدیر. لاکین بیر نئجه سی ایندیهدک هئج یترده چاپ اولونمامیشدیر. احتمال اولور کی فضولی نین فارسجا بیر مستقل مرثیه کتابی دا واریمیش. بو شعرلر و سؤزلر فضولی نین سبکینده اولدوقلاری حالدا هامیسیندا دا فضولی نین تخلصو گؤرونور. بئله لیکله فضولی دن اولمالاریندا شک و شبهه یتری قالماییر. آنجاق نه اوچون بو شعرلر ایندیهدک ییغیلیب، یاینلناتمامیشدیر؟ بلکه ده فارسجا و یا مرثیه باره سینده اولدوقلاری اوچون یا دا هر ایکی سببه گؤره و یا تصادفی اولاراق نظرلردن گیزلی قالمیشدیر.

فضولی نین و انون ایرانداکی اثرلری باره ده دئیلمه لی سؤز چوخدور. لاکین درگیمیزین صحیفه لر ی نین محدود اولدوغونا گؤره بوندان آرتیق سؤزو اوزاتماییب، قالان صحبت لریمیزی بیر آیری و مناسب فرصته ساخلاییریق.

ایندی ده دئدیگیمیز شعرلری ایلک دفعه اولاراق ادبیات عالمینه تقدیم ائدیریک:

باز ز خاک کربلا گلبن غم دمیده شد	سبزه آن گل زمین تشنه آب دیده شد
از اثر مصیبت سرو ریاض هاشمی	باغ و بهار عافیت باز خزان رسیده شد
پرده گیان آل را ماتم کهنه گشته نو	رشته عیش عشرت آل نبی بریده شد
باز رسید موسم آنکه به خنجر ستم	پرده صبر بیدلان بهر عزا دریده شد
باز محرم آمد و کاست فرح فزود غم	پشت همه ز بار غم چون مه نو خمیده شد

باز گل هزار غم رسته ز خاک کربلا

گریه غبار خوشدلی شست ز خاک کربلا

شد دم آنکه دمبدم بر رخ زرد سیل خون	در غم آل مصطفی دیده ز دل دهد برون
ماتم آل داشتند ورنه چراست این چنین	روز کبود و شب سیه کسوت چرخ نیلگون
هست ستاره بر فلک یا فلک از غم حسین	داده بـسـرون شـراره شـعله آتش درون
مردم دیده گر کند میل طواف کربلا	توشه بس است خون دل اشک بس است رهنمون
صبح سرور خاندان شام شده ز شامیان	از سر سوز شمع سان چون نکنیم گریه خون

۱- بر شورا مجلسی کنج میشده «مجلس شورای ملی» آدلایردی؛ ایندی ایسه «مجلس شورای اسلامی» دئییلیر.

گریه عبادت‌تست فرض از غم آل مصطفی
مقتضی رضای حق موجب آبروی ما

یا نبی‌الله از کرم جانب کربلا نگر
یا ولی‌الله از نجف چشم فکن به کربلا
ای حسن از پی پسر آر به کربلا گذر
خون دگر شده حنا اشک در گرانبها
ای ملک گماشته ساکن تربت حسین
چشم‌گشا و بهر او گریه زار ما نگر

مردم ملک گماشته ساکن تربت حسین
چشم‌گشا و بهر او گریه زار ما نگر

ای ز غم تو بر فلک رفت فغان فاطمه
تشنه بخاک کربلا مانده تو و برای تو
غیر حکایت تو و شرح شکایت یزید
آه از آن زمان که در دعوی خون تو بود
داغ بلای دوریت سوخته جان فاطمه
داده مدینه را به سیل اشک روان فاطمه
نیست به روز داوری ورد زبان فاطمه
بر سر دست گیسوی مشک‌فشان فاطمه

فاطمه دامن نبی گیرد و گوید ای پدر
ز امت خود نگر جفا بر پسران فاطمه

آب فرات کسی بود در خور خاک کربلا
تا غم اهل بیت را دیده به هر کجا که شد
خون حسین و آل او ریخته‌اند مردمان
داغ فضولی حزین هست ز مشرکان دین
شمر و ستان و پور سعد آل زیاد هر که هست
در خور خاک کربلا نیست جز آب چشم ما
جامه چاک چاک زد آب فرات در عزا
مردم دیده گو بسده از در اشک خونبها
شامیکان شوم رو، کوفیکان بی‌حیا
جمله دشمنان دین باد به لعنت خدا

یارب اساس شامیان کوفه صفت خراب کن
خاک سیه به دیده دشمن بو تراب کن

گردون خزانه گهر محنت و غمت
در ماه پر ملال محرم طرب مجوی
تسلیم بر بلا نبود حد هر کسی
آزار آل را منگر سهل کین فساد
ای دور جسور چطور شدی دشمن شهی
ای چرخ دفع سبط نبی کار سهل نیست
بی‌وجه نیست دامن عالم بدست غم

عالم اگر محبت اسلام داشتی
دامان اهل بیت کی از کف گذاشتی

روزی که چرخ طرح بنای بلا فکند
سنگ بلا به راه شه کربلا فکند

دوران نداشت جز دل زهرا نشانه‌ای
هر آتش جفا که برافروخت روزگار
امت نگر که پنجه اقبال شرع تافت
روپاه بین که عاقبت‌اندیشی نکرد
دردا که آفتاب جهانتاب شرع را
سروی که بود مامن اسلام سایه‌اش

هر ناوک بلا که از شصت قضا فکند
مانند شمع بر دل آل عبا فکند
خود را به زور از نظر مصطفا فکند
سرپنجه را به پنجه شیر خدا فکند
دور فلک چو سایه به خاک فنا فکند
ناسازی هوای مخالف ز پا فکند

ای گرد باد خاک به فرق سپهر کن

ای ابر دفع روشنی ماه و مهر کن

بیش از هزار چشم درافشان درین عزاست
از چشم ما مشاهده خاک کربلا
آبی که دیده می‌کشد از چشمه حیات
از هم به زیر خاک مریزاد دیده‌ای
خورشید زخ ز نصرت شاه شهید یافت
در دفع اهل شام نشد یار اهل بیت
تنها نه این سر است پر از ماتم حسین

بهر حسین آنکه کندگریه چشم ما رواست
در هر نظر سرشک نشان تر ز توتیاست
از بهر تشنگان بیابان کربلاست
کواشک ریز در غم اولاد مصطفاست
از غصه گریه سنگ زند تیغ خود رواست
از سر آل دم زدن صبح بی‌صفاست
زین بیشتر مصیبت ماتم در او سزاست

امروز روح پاک نبی در عزای اوست

صحن بهشت گوشه ماتم‌مرای اوست

امروز روز ماتم آل پیامبر است
امروز روز قتل امام دو عالم است
روز شکفتن گل صد محنت و بلاست
ایام برگ‌ریز ریاض نبوتست
امروز روز شاه شهیدان به کربلا
گه در غم محاربه لشکر عدو
گه دل ز هجر روی جگر گوشه گشته خون

امروز روز کشتن اولاد حیدر است
امروز روز پستی محراب و منبر است
روز خراش چهره زهرای ازهرست
فصل خزان گلشن شرع مطهرست
از جور روزگار پریشان و مضطر است
گه در ملالت زن و فرزند و خواهرست
گه سرخ کرده موی به خون برادرست

از بهر اوست گریه‌ام ای چشم خونفشان

وقت برادریت مرا یاری رسان

ای دیده روز واقعه کربلا رسید
عالم سیاه‌پوش شد از دود آه دل
ای دل بر آر آه و بگوش فلک رسان
باز از غم شه شهدا اشک و آه ما
بر یاد تشنگان بیابان کربلا
از جور اهل کفر کشیدیم ناله‌ها

بر اهل درد وقت نزول بلا رسید
یعنی به گریه کوش که روز عزا رسید
ظلمی که از یزید به آل عبا رسید
روی زمین گرفت و به سطح سما رسید
آنجا که ماهی است نم چشم ما رسید
کساندر فلک بگوش مسیحا رسید

پر شد ز زهر غصه و غم ساغر زمین
بر شیشه دل همه سنگ جفا رسید
کم باشد آنکه گریه برین حال کم کند
خود را به فوت رحمت ایزد ستم کند

غم آیتی است آمده در شان کربلا
غیر از بیان تشنگی اهل بیت نیست
ای دل به آب دیده سوی کربلا نگر
آیا کجا شدند سواران هاشمی
از بادیه که کند سراپرده حسین
آب فسرات هیچ هواداریت نکرد
ز بهر عذر آن گنهیست که میزند
هر دم کف نیاز به دامان کربلا

هر گه که خواستم صفت کربلا کنم

نگذاشت گریه شمه آن را ادا کنم

ای دل به مهر آل علی افتخار کن
بی اختیار لعن یزیدست کار کن
تیر خلاف بر انس و شمر و شیث زن
اندر وجوب لعن مخالف خلاف نیست
ای مدعی خلاف ره مرتضا مگیر
یارب به مدح آل فضولی خسته را
از بیم دشمنان بد اندیش گرد او

لعن یزید را همه وقتی شعار کن
از کارها تو نیز همین اختیار کن
بدخواهی عیبک بد روزگار کن!
از هیچ کس مدار نهان آشکار کن
اندیشه ز تیغ شه ذوالفقار کن
حصن حصین مرحمتت را حصار کن
پیوسته قطب دایره اعتبار کن

یارب بقای آل علی را دوام ده

بدخواه آل را خلل انتظام ده

شد محرم باز و غم در خاطر خرم رسید
پر ز آه و ناله کرویوان شد کربلا
زد محرم بر در گنج فرح قفل هلال
رخت عیش عید قربان را محرم زد به نیل
ماجرای کربلا را کم مگو کاندرازل
سبزه غم تازه شد در بوستان کربلا
دل اگر خواهد که آب از دیده راند وقت شد

از کمان ماه نو بر دل خدنگ غم رسید
صیت شادی بگوش جمله عالم رسید
روز روشن رفت از عالم شب مظلوم رسید
موسم شادی سر آمد نوبت ماتم رسید
بهر این بود از ملک طمعنی که بر آدم رسید
غالباً کان سبزه را از دیده ماتم رسید
دیده گر خواهد که خون دل بریزد دم رسید

وقت شد کاین غم مرا در ناله زار آورد

خار مژگانم گل خون در جگر بار آورد

آمد آن روزی که در وی روزی ما غم شود
آمد آن روزی که در عالم نسیم غم وزد
روز عیش ما ز دود دل شب ماتم شود
شاهد ایام را زلف طرب درهم شود

آمد آن وقتی که طبع تشنگان کربلا
این چه پیداد است ای گردون که از غم کشته‌ای
کسی روا باشد که سرو باغ دین از پا فتد
سهل کاری نیست قصد قتل اولاد رسول
بدترین خلق باید کز پی ده روزه کام
مدبر آن عالم و رسوای این عالم شود

بدتر از هر کار بد قتل شهید کربلاست

چرخ ظالم رخنه‌ای در ملک دین افکنده است
در تن آل علی تسکین پیکان‌های خصم
ریگ دشت کربلا تیر بلا را شد نشان!
چون نریزد خون مظلومان که نطع ریگ را
نیت فندیل فروزان، هر طرف در کربلا
در زمین کربلا نقش‌بست از ریگ روان
هست هر سو گردبادی در نظر یا کربلا
دیده‌خورشید را باید کشید میل آه

زآنکه می‌بیند چنین حال و نمی‌گاهد چو ماه

ای فلک خون در دل زهرای ازهر کرده‌ای
نیستم ای آسمان راضی ز سیر ناقصت
ای سپهر شوخ چشم از کرده خود شرم دار
چون رود سوی تو ای گردون غبار کربلا
چون ننالم از تو ای دوران ظالم دمبدم
نقش‌های ریگ تو ای کربلا بیهوده نیست
ای صبا چون کربلا غمخانه‌ای دیگر کجاست

از قیامت نیست کم غوغای دشت کربلا

هیچ پایانی ندارد سرگذشت کربلا
آه از آن روزی که دوران جز ستم‌کاری نداشت
بود شاه کربلا غمناک و غمخواری نداشت
شاه مظلومان بسان ماه نو اندر شفق
غرق خون می‌گشت و بهر دم زدن یاری نداشت
ابروش در دیده سیل اشک در دل برق آه
هر طرف می‌گشت سرگردان هواداری نداشت
از نسیم ظلم هر دم صد گل غم می‌شکفت
آه از آن وقتی که بی‌کس بود شاه کربلا
جز خدنگ خصم دشت کربلا خاری نداشت
همدم دلسوز غیر از ناله زاری نداشت
موج می‌زد گرد خاک کربلا دریای خون
نقطه آن خاک جز گرداب پرگاری نداشت
کس نبود آگه ز اندوه دل شاه غریب
خانه امید ویران بود معماری نداشت

رنج او از هجر بار و محنت اغیار بود
حاصلش از دوستان و دشمنان آزاد بود

هست هر جانب روان ریگ روان کربلا
کربلا گنجینه نقد رسول هاشمیت
بس که خاک کربلا را چرخ بر سر می‌کند
سبزه خاک شهیدان می‌کشد هر دم زبان
ابر می‌گیرد مگر حرفی ز مظلومان گذشت
هر زمان بر یاد گل‌های بهار دین مرا
بندۀ چشمان خونبار خودم کز مردمی

تشنگان کربلا مشتاق آب دیده‌اند
زانکه آب دیده را پاکیزه آبی دیده‌اند

شاد باش ای دل که نقد مرتضا خواهد رسید
خواهد آمد قایم آل عبا وز مشرکان
رونق تزویر را شمشیر او خواهد شکست
در جهان صیت صلابی عدل خواهد شد بلند
شام ظلم شامیان شوم خواهد شد تباہ
مقتدای خلق خواهد شد امام منتظر
از فضولی گوش عالم در پناه عدل او

باد لعنت بر یزید نحس و بر ابن زیاد
کیست مؤمن آن که گوید بیش باد و کم مباد

***

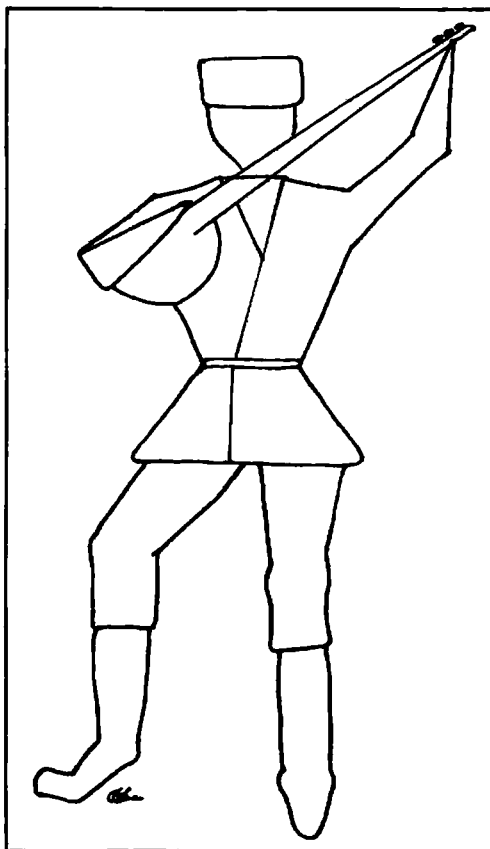
رغبت بیمار به دارالشفاست
مخبر مظلومی آل عباس است
اشک فشاننده‌تر از توتیاست
شهد شفای دل بیمار ماست
نیت طوق در او هم رواست
آرزوی نصرت او هم عزاست
سید آل علی مرتضاست
پرده‌کش چهره جرم و خطاست
اره نخل تن خصم دغاست
روی نهاده به امید جزابت
پرسد از او روضه دیگر کجاست

روی دلم باز سوی کربلاست
گردد ره بسادیه کربلا
زین سبب از دیده اهل نظر
ذکر لب تشنه شاه شهید
آنکه به هر خسته بی‌دست و پا
آنکه پس از واقعه کربلا
اشرف اشراف نبی فاطمه
پرده آرایش درگساره او
کنگره قصر معلای او
آنکه بدرگاه حسین علی
می‌شود البته خجل گر کسی

آغ عاشیق تخلصلو آلاه وئردی

سولدوزلو دورمو؟

● دوكتور على شامیل

عاشیق آلی (علی) نین اوستادی
آغ عاشیقین حیاتی:

۲۰ - جی یوزایللیکده آذربایجانین قوزئیینده
عاشیق یارادیجیلیغی نین اؤیره نیلمه سینه دقت
آرتمیشدی. لاکین بۇ آراشدیرما و یاینلار درین
علمی اساسلارلا دئیل زامانه نین طلبینه اویغون
آپاریلیمیشدی. سوسیالیزم قوزوجولوغونو،
کولخوزو، فابریکی، نینبی، مارکسی، استالینی و
ب.مدح ائدن ضعیف شعرلر دفعه لرله یاییتلاندیغی
حالدا دینی مضمونلو، عرفانی شعرلر
سیخیشدیریلیمیشدی. اوتورینار (مستبد) رژیمین
طلبلرینه اویغون اولاراق تک - تک عاشیقلار
گنپش تبلیغ ائدیلمیش، اونلارلا عاشیق ایسه
تامامیله اونودولموشدور.

۱۹۸۱ - جی ایسلده گؤیچهللی آلی نین
دوغومونون ۱۸۰ ییللیگی قید ائدیلم؛ زامان
عاشیقین اوستادی آغ عاشیقا دا دقت
آرتمدی. اؤنجه ده تک - تک کتابلاردا

آلاه وئردی نین آغ عاشیق اولدوغونو، آلی نین صنعت درسینی اوندان آلدیغینی هنج کیم یازمامیشدی. بۇ ایشده ایلك سۆز دئیهن شاعر حسین عارف اولموشدور. ۱۹۶۹ - جو ایلده «ادبیات و اینجه صنعت» غزئتینده «آغ عاشیق» حقیقنده قیسا بیلگی ایله بیرلیکده عاشیقین اوچ شعرینی ^(۱) یاییلاتدی. بۇ تانیما ندنسه سکوتلا قارشیلانندی.

ح. عارفین ۱۹۸۰ - جی ایلده «ادبیات و اینجه صنعت» غزئتینده یاییلاتدیغی کیچیک حجملی «آختاران تاپار» مقاله سی ^(۲) ایسه بۇ یوک عکس صدا دوغوردو.

آلی دان بحث ائدن آراشدیریجیلار عاشیقین اوستا دیندان دا صحبت اچماغی اؤز لرینه بورج بیلدیلر. آغ عاشیق حقیقنده مستقل آراشدیرمالار آپاریلدی، شعرلری حقیقنده اولان داستان - روایت نوپلانیب یاییلاتندی. بئنه لیکله گئنیش آراشدیرمالارا هم ده فیکیر لرین شاخه لنمه سینه سبب اولدو. بۇ شاخه لنمه نی آشاغیدا کی کیمی قروپلاشدیرماق اولار.

۱ - آلاه وئردی ملیتجه ارمنی دیر. تورکجه یازیب - یاراتمیشدیر. ^(۳)

۲ - آلاه وئردی آغ عاشیق آدی ایله تانیمیش تورک عاشیقی دی. ^(۴)

ایستر آذربایجانلی، ایستر سه ده ارمنی آراشدیریجیلاری ملیتجه ارمنی اولوب، عاشیقلیق ائدن آلاه وئردی حقیقنده بیلگی وئرمیشلر. لاکین بو بیلگیلر چوخ یاسیقین دیر. آلاه وئردی نین کیملیگی، آتاسی نین آدی، دوغولدوغو و اولدویو تاریخ، ان اساسی دا هانسی شعرلرین مؤلفی اولدوغو دقیق گؤسترلمه میشدیر. مثلاً، عؤمرونو آذربایجان - ارمنی ادبی علاقه لری نین

آراشدیریلما سینا حصر اتمیش اکبر ایروانلی نین وئردیگی بیلگی آشاغیدا کی شکیلده دیر:

- ۱ - «اصیلی ناخجوانلی دیر. آذربایجان تورکجه سینده عاشیقلیق اتمیشدیر». ۲ - اصفهانلی دیر. ترجمه حالینا دیر دقیق معلومات یوخدور. ۳ - «اوه اشافانلی دیر. ۱۹ - جو عصرین ۵۰ - جی ایسلرینده یاشاییب، یاراتمیشدیر». ۴ - «زنگه زورلو ایمیش. ترجمه حالینا دیر دقیق معلومات یوخدور». ^(۵)

آراشدیریجی درد عاشیق آلاه وئردی دن یالئیز ناخجوانلی آلاه وئردی کیمی تقدیم ائتدیگی شخصین آدینا «دردیمی» ردیفلی اوچ بندلیک بیر قوشما وئریب. بۇ قوشمادا آذربایجانین جفاکش آراشدیریجیسی س. ممتازین ترتیب ائتدیگی «ئلل شاعرلری» ^(۶) کتابیندان گؤتورولوب. س. ممتاز ایسه همین کتابی ایکینجی دفعه دوزه لیشلرله نشر ائتدیره نده ^(۷) آلاه وئردی نین آدینی، اونون حقیقنده وئردیگی بیلگینی و شعر ی چیخاریب. نه ندنسه ا. ایروانلی بۇ اینجه لیگه دقت یئترمه ییب.

گورجو دیللی چوخ سالیی منبعلرده ۱۸ - جی یوزایلده بورچالی دا یاشایان عاشیق آلاه وئردی حقیقنده گئنیش بیلگی وئریلیر. اونون بیر نوه سی نین ده آدی آلاه وئردی اولدوغو، عاشیقلیق و خواننده لیک ائتدیگی، ۱۹ - جو یوزایلده یاشادیغی گؤستریلیر. بعضی آذربایجان و ارمنستان مؤلفلری ده کشیش اوغلو ایله عاشیق آلاه وئردی نین بورچالی دا - تفلیس اطرافیندا : نییشدیکلری و دنییشمه زامانی هانسی شعرلری سؤیله دیکلرینی ده یازییا آلمیشلار. پروف سور مرسل حکیموفون همین شعرلری ده عاشیق تخلصلو آلاه وئردی یه عاید اتمه سی، دولاشیقلیغی داها دا آرتیرمیشدیر. ارمنی مؤلفلری عاشیق آلاه وئردی نین آدینی

چكسەلەر دە اونون حياتىنى اويرەنمگە، شەرلەرنى نىشر انىتىدىمگە گىرىشمە يىبلەر. ايسىتر آذربايجانلى، ايسىترسە دە ارمنى آراشدىرىجىلارنىن آلاھ وئىردى حقىندە فىكىرلەرىندە بىر اورتاق نۇقتە وار: عاشىق ۱۹ - جو يوزايلدە ياشايب.

ھارادا آنادان اولماسى گۇستىرلىمەسىدن آسىلى اولماپاراق ايمىزدە شەرلەر اولمايان عاشىغىن حقىندە فىكىر سۇيلىمگى، مباحىتە گىرىشمەيى آرتىق سايبىرىق. ناخجوانلى آلاھ وئىردىنىن و زنگە زورلو بدر آلاھ وئىردىنىن آدى ايلە شەر چاپ انىدلىب.

زنگە زورلو بدر آلاھ وئىردىنىن آدى ايسە اساساً كىشىش اوغلو ايلە دىنىشمە يە گۇرە مشهورلاشىپ. «ارمنى عاشىقلارنى» كىتابىنىن مۇلقى گ. تاروندىان بنشى ۱۹ - جو يوزايلدە بىرى ايسە ۲۰ - جى يوزايلدە ياشامىش آلتى «كىشىش اوغلو» دان خىبر ئىرىرىب. بۇ كىشىش اوغلولارنىن حياتىنى و شەرلەرنى ايسىتر ارمنى، ايسىتر آذربايجانلى آراشدىرىجىلارنى ھەلە دە دىقىق اۇيرەنەيلىمە يىبلەر. احتمال انىدىرلەر كى، ۱۸۰۴ - جو ايلدە بورچالى ماحالىنىن شمشولە كىندىندە ئىشىش ھائەسىندە دوغولموش، ايكى ياشىندا گۇزلىرى كۇر اولموش، قارص دا تاجرىنى، ارزرومدا بىر توركىە عاشىغىنى، او جوملەدن بدر آلاھ وئىردىنى باغلامىش سلطان محمودا شەر قوشموش، ۱۸۷۶ - جى ايلدە اولموشدو. كىشىش اوغلو داوود يەسەيان دىر. زنگە زورلو بدر آلاھ وئىردى كىمى تىقدىم انىدىن عاشىغىن آدىنىن اۇنوندەكى بدر سۇزو ھرىجە اون دۇرد گىجەلىك آى، بوتو آى، مجازى معنادا ايسە گۇزەل صىفت كىمى اىضاح انىدىلىر. آغ عاشىقدا گۇزەل صىنت آنلامىنا

ياخىندىر. روايتلردە بدر آلاھ وئىردى ۱۸۰۴ - جو ايلدە آنادان اولموش، ۲۲ - ۲۰ ياشىندا مۇش ولايتىندە كى سۇرپ كاراپىت قىرىنە زىارتە گىندن، بىر داھا قاققازا قايدىب توركىەدە اساساً استانبولدا ياشايدىن كىشىش اوغلودان ياشجا بۇيوك اولدوغو گۇستىرلىر. آدلارنىنىن، ياشادىقلارنى دۇرلەرىنىن عىنىنىلىگى، تىخلو صىلەرىنىن اوخشارلىغى (آغ - بدر) بىر شىخىدن صىحت گىتىدىگى احتمالىنى يارادىر.

ناخجواندا ياشادىغىم ۲۰ ايل عرضىندە ناخجوان، زنگە زور. وندى باسار بۇلگەسىندە اونلارلا عاشىقلا، ساز - سۇز ھوسكارى ايلە، ياشى يوزو كىشىش قوجا و قارى ايلە صىحت اتمىشم. ملىتجە ارمنى اولوب ساز چالايىب، سۇز قوشماغى باجاران عاشىقلار و اونلارنى دىنىشمەلىرى حقىندە معلوماتلارلا راست گىلمىشم. اما ھىچ كىمىن ملىتجە ارمنى اولان عاشىق آلاھ وئىردى حقىندە بىلگىسى اولمايب.

اۇزون ايللەر عرضىندە تۇپلادىغىمىز ماترىاللارلا اساسلايب، توركىچە چالايىب اۇخويان آلاھ وئىردى آدىلى عاشىق و يا عاشىقلار اولوبسا دا اونلار الله بىر ادبى ارث قۇيۇپ گىتمەدىكلەرنى دىئە بىلرىك. حىتا ايفاجىلىق مھارتلىرى، گۇزەل ساز چالما باجاريقلارنى ايلە دە حافظلەردە قالمىيىبلار.

ملىتجە تورك اولان آلاھ وئىردىنىن ايسە بىزە يوزە ياخىن شەرى حقىندە بىر داستان - روايت (ھىكايە) گىلىب چاتمىشدىر. (۸) عاشىق آلىنىن اوستادى اولموش آغ عاشىق تىخلو صىلو آلاھ وئىردىنىن ياشادىغى دۇر، ماحال و شەرلەر حقىندە آراشدىرىجىلار آراسىندا ائەلە بىر جىدى فىكىر اىرىلىغى يوخدور. آلىنىن اوستادى اولدوغو، گۇيچە ماحالىنىن كىركىباش كىندىندە

ياشادىغى، ۱۸۶۰ - جى ايلده ۱۰۴ ياشىندا
 اولدۇ، قبرى دە ھىمىن كىندە اولدۇغۇ فېكرى ايله
 اكشريت راضىلاشپىر. م. حكىموف عاشىغىن
 عۇمرونون سۇن ايللىرى و اولومو ايله باغلى ۱۹۸۱
 - جى ايلده چاپ انتىدردىگى مقاله لردە
 آغ عاشىق نىن ۱۸۳۲ - جى ايلده چارىن خصوصى
 فرمانى ايله پترزبورقا آپارتدردىلدىغى، سۇنراكى
 طالعى حقىندە معلوماتىن اولمادىغىنى
 يازمىشدى. آز سۇنرا يانلىشلىغا يۇل وئردىگىنى
 بىلىدىدى و آغ عاشىغىن شىعرلىرىنى
 بايىنلاندى، حقىندە دەيرلى آراشدىرمالار آپاردى.
 آغ عاشىغىن - آلاھ وئردى نىن سۇيله دىگى
 مباحثە سىز قبول اندىلن شىعرلردە عاشىغىن
 ياشادىغى ماحال، كىند، بۇ يىترلردن كىچن
 چاى، ياخىنلىقداكى داغ آدى و س. اولان
 مىصراعلار كىفايت قدر دىر. مىثلاً: «سىغىندىم
 گۇيچە يە، بۇ ماحالان».

«وصف اندر گۇيچە نى، اوز ماحالىنى»
 «الغرض روزوموز اولدو اوچ بانمان،
 چاتىنجا نوبە تىم سىندى دگىرمان،
 يىئردە قالانىنى آپاردى سىچان،
 گولودو آغ عاشىغا گۇيچە ماحالى.»
 درىسا كىمى چالخالانىب داشارسان،
 سالىرسان گۇيچە يە قالماقال گىللى.»
 «ياخىن دوستلار آغ عاشىغىن حالىنى»
 سۇوماق اوچون كىركىياشا گلىدى.»

عاشىغىن دوغولدۇغۇ يىر حقىندە فېكىرلىرى
 آشاغىداكى كىمى قروپلاشدىرماق اولار:

۱ - قازاخدا دوغولوب. (۹)

۲ - كۇساجاندا دوغولوب. (۱۰)

۳ - سولدوزدا دوغولوب. (۱۱)

ح. عارف آغ عاشىغىن قازاخدا دوغولدۇغۇنو
 كوساجاندا كۇچدويونو اۇرادان گۇيچە يە كىركىياشا
 گىلدىگىنى يالنىز بىر دفعە مصاحبە سىندە
 دىئىب. سۇنرالار بۇ فېكرى نىن اوستونده عناد
 انتىمە يىب، اۇنجه كى ملاحظە سىنە عاشىغىن
 كوساجاندا دوغولماسىنا اوستونلوك وئرىب.

آغ عاشىغىن سولدوزدا دوغولماسى (۱۲)
 فېكرى عاشىغىن بالامزىرە (گۇيچە ماحالى) كىندىنە
 ارە گىتمىش قىزى گول غىبرىن تۇرە مەلرى طرىفندىن
 يىبايلىب. عاشىغىن كۇساجاندا دوغولماسىنى
 سۇيله نىن آراشدىرىجىلار ايسە آلاھ وئردى نىن
 كىركىياش كىندىنە (گۇيچە ماحالى) ياشامىش
 اوغولونون تۇرە مەلرى و كىندىن ادبىيات
 معلمى، آغ عاشىغىن شىعرلىرىنى تۇپلايىب، حىياتىنى
 اۇيرەنن، توپلادىغى ماترىياللارنى اورە كىنىشلىگى
 ايله آراشدىرىجىلار و رىندا كىسپالار تىقدىم اندىن
 زىىن العابدىن جىغىروف طرىفندىن
 يىبايلىمىشدىر. (۱۳) جىغىروف آغ عاشىق تىخلصلو
 آلاھ وئردى نىن شىعرلىرىنى تۇپلادىغى دىفترى چاپ
 اولونماق اوچون باسار كىچىر بۇلگە سىندە نىشر
 اندىلن «بوللوق اوغرىندا» غزتى نىن رىندا كىسپاسىنا
 تىقدىم اندىر. شىعرلر چاپ اولونمور. دىفتر ايسە
 ايتىر. اۇ، يىنى دن تۇپلاماغا باشلايىر. ايكىنچى دفعە
 احتىاطلى ترپەنىب دىفترىن اوزونو كۇچورە رك
 ۱۹۶۷ - جى ايلده ح. عارف - تىقدىم
 اندىر. ح. عارف نىن ۱۹۶۹ - جو ايلده چاپ
 انتىدردىگى اوچ شىر و يىلگى دە ھىمىن دىفتر دىندىر.
 عاشىق آلى نىن اوستادى اولموش آغ عاشىغىن
 كوساجاندا دوغولدۇغۇنو سۇيله يىنلر سىراسىندا بۇ
 سىطىرلرىن مۇلقى دە اولموشدور. سۇنرالار
 آپاردىغىمىز اۇزون آراشدىرمالار نىتىجە سىندە
 يىانلىشلىغا يىسۇل وئردىگىمىزى اعتراف

انتدیک. معین لشدیردیک کی، ۱۹ - جو یوزایللیک سۇنلاری ۲۰ - جی یوزایللیک اۇنلرینده کۇساجاندا دا آلاە ونوردی آدلی عاشیق اۇلوب. (۱۴) اونون آتاسی نین آدی بابا، آتاسی نین آدی نته قیز ایمیش. عایله نین یگانە اۇلادی اولان آلاە ونوردی ارکۇیون بۇیویوب. گنجلیگینده سازا - سۇزه مارق گۇستریب. بیرینجی دفعه قونشو سیاقوت کسندیندن زینب آدلی بیر فیزیلا ائولە نیب. اوندان عباس، علی، قیاس (غیاث) آدلی اوغلانلاری دونیا گلیب. ایکینجی دفعه درەله یزین زیره ک کسندینده یاشایان پری ایله ائولنمیشدیر. پری دن دۇرد اوغلو، دۇرد قیزی اۇلموشدو. قیسی کوساجاندا، یایی زیره کده کئچیرن عاشیق شرور - درەله یزین توبلارینی، ائل شنلیکلرینی یولا سالارمیش.

کۇساجان کسندیندن اولان یاشی ۳۰ - و کئچمیش جیلووخان بایراموف ایسه آلاە ونوردی نین درەله یزین قوشجویله ک کسندیندن اۇلدوغونو، سۇنرالار کۇساجانا کۇچدویونو سۇیله ییردی.

۸۰ - جی ایللرده عاشیقین سۇن بشیک قیزی زولفوناز سیدووا ساغ اییدی. یاشی ۸۰ - ی کئچمیشدی. آلتمیشا یاخین نوہ - نتیجە سی واردی. کوساجانین یاخینلیغینداکی عاشیقی آرالیق (شرور بۇلگەسی) کسندینە ارە گتتدیکن اورادا یاشاییردی. زولفوناز ننه، اۇلادلاری جیلووخان و باشقا قوجالار سۇیله ییردیلر کی، ساز چالیب اۇخویا - اۇخویا کربلا زیارتینە گئدن عاشیق اورادا سازینی قیرمیش، بیر داها چالیب اۇخومامیشدی. اونون آدی و یثری - یوردو بیلمنە یین قادین عاشیقلا دئیشمەسی حقدە بیر روایت دە دۇلاشیر. ۲۰ - ۱۹۱۸ - جی ایللرده کی

ارمنی - مسلمان داعواسیندا قوجا عاشیق دا دوغما اوجاغینی، ائو - ائشیگینی ترک اندیب آرازین او تایننا - ایرانین عربلر کئندینە (ایندی بۇ کئند ایران اسلام جمهوریتینده پولدشت آدلانیر و بخش (انلچە) مرکزی دیر) قاجمالی اۇلور. ائله اۇرادا دا اۇلور.

آلاە ونوردینی خااطرلایانلار اونون گۇرونوشونو بئله تصویر اندیرلر: اوجا بۇیلو، ائلی کورە کلی، یومرو صفلی، قیسا چنەلی، سیوری بورونلو، قارابوغ و ساققال ساخلیان بیر شخص اییدی. کوساجانلی آلاە ونوردی نین پۇرترت جیزگیلرینی بئله تفصیلاتی ایله تصویر ائتمە میز تصادفی دئییلدی. کرکیباشدا اۇزونو آغ عاشیقین تۇرە مەسی آدلاندىرانلار آراسیندا یوخاریدا تصویر ائتدیگیمیز گۇرونوشلو انسانلار تصادف ائدیلمیر. اما کوساجانلی آلاە ونوردی نین شروردا، برددە یاشایان تۇرە مەلری آراسیندا یوخاریدا تصویر ائدیلمن جیزگیلی آدمالار وار. کوساجانلی آلاە ونوردی یه عاید ائدیلمن جمعی اوچ - بئش شعر وار. اونلار دا بدیمی جهتدن چوخ سۇنوکدور. (۱۵)

نخجوان بۇلگە سینده یاشایان عاشیقلاردان، باشلی شخصلردن ایکینجی بیر آلاە ونوردی حقدە باشقا بیلگی آلا بیلمە دیک.

آلی نین اوستادی اۇلموش آلاە ونوردی نین حیاتی نی آراشدیرانلار «آغ عاشیق و سوسنبرەی داستان - روایتینی اساس گۇتورولر. همین داستان - روایتی دقتله گۇز اۇنونه سردیکده بونون سۇنرالار هانسیسا بیر عاشیق طرفیندن قوشولدوغو آیدینلاشیر. اۇزودە بۇ عاشیقین شروردان خسبر سیزلیگی ائسلە ایلک آنلاردان اوزە چیخیر. داستان - روایتده آلاە ونوردی نین آتاسی

قارا عثمانا یوخودا آراز قیراغیتدا بیتیمیش داغداغان آغاجینی سئل آپارماقدا اولدوغو دئییلیر. همین آغاجی خلاص ائتمهیی تاپشیریلیر. انله بوراداجا اونو دا قید انده ک کی، ۱۸ - جی یوزایلده شیعه نین اوزوده شیخ نیللی بیر شیعه نین اوغولونا عثمان آدی قویماسی ایناندریجی دئییل. آغ عاشیغین - آلاهوردی نین آتاسی نین آدی نین قارا عثمان کیمی یازیلماسی حقیقتدن اوزاقدی.

داستان و روایتده کی (حکایه ده کی) «آراز دئیهدن طرفدن شاه قوشونلاری تالانا باشلادی. جماعات ائل اوباسیندان پره ن - پره ن اولدو... آغ عاشیق دا کولفتی ایله گونده بیر منزل، تئی منزل اوز قویدو گویچه یه». ایفاده لرینه اینانیب عاشیغین حیاتی نی یازماق دوغرو دئییل. چونکی آغ عاشیغین گنجلیک چاغیتدا آذربایجان خانلیقلاری مستقل سیاست یتریدیردی. یالنیز ۹۷ - ۱۷۹۵ - جی ایللرده آغامحمدشاه قاجار ایکی دفعه عصیانکار خانلاری جزالاندریماق اوچون گونئی قافقازا یوروش ائتدی، مقاومت گوسترن تیفلیس شهرینی یاندریدی. شوشانی ایسه محاصره ده ساخلاماقلا کفایتلندی. ایروان خانلیغی اراضیسینده ایسه ائله سرت تدبیرلر گورمه یه احتیاج گورمه دی. باشقا تاریخی منبعلر، روایتلر همین دؤرده آذربایجان دان گویچه یه کؤچلر اولدوغونو تصدیقله میر.

عمومیتله داستان - روایتی (حکایه نی) یارادان عاشیق نه اینکی جوغرافیائی، تاریخی ضعیف بیلیریمیش هم ده دؤرون سیاستیدن، آب و هوا سیندان خبر سیزایمیش، اوروم دئیهدن عادتاً ایندیکی تورکیه اراضیسی نظرده توتولوب. ۱۸ - جی یوزایلین سونلاری، ۱۹ - جو یوزایلین اولنرینده عثمانلی امپراتورلوغو گونئی قافقازدا

حاکیم دئییلدی و سردار تیتولو (عنوانی) دا تطبیق ائدیلمیردی. سردار عنوانی صفویلرین قوردوقلاری امپراتورلوغون اراضیسینده تطبیق ائدیلمیردی.

عاشیغین یاشادیغی دؤرده ایرواندا حاکیم اولموش ایکی خانین - حسینعلی (خانلیغی ۸۳ - ۱۷۶۴)، حسین قولو (خانلیغی ۲۷ - ۱۸۰۷) (۱۶) آدی خلق آراسیندا سؤیون کیمی ایشله نیردی. اکثر خانلار کیمی اونلار دا سردار عنوانی داشیمیشلار. دلمک آغ عاشیغی اوروما دئییل ایروانا سردار سؤیونون حضورونا آپاریلار. بو دا طبیعی ایدی. خانلیغین اراضیسینده یاشایان هر بیر شخصی جزالاندریماق اوچون خانین یانینا آپارییلر دیلر. داها اوروما یوخ!

عاشیغین شعرلرینی دقتله نظرден کشچیرسک اونون سؤیون سردارین یانینا آپاریلماسی نین سببینی آیدین گؤره ریک. بو نه داستان - روایتده دئییلدیگی کیمی سردارین خسته لیگیندن، نه ده عاشیغین رنگی نین آغلیغیندان دیر.

عاشیق دئییر:

آغ عاشیق دا درد ایستدن دلیدی،
کندده کؤخا قانی سؤران زلیدی،
گوزوم یاشی قیزؤی چایین سنلیدی،
جانیمی آتسه، نارا چکیرلر.
و یا:

فراش حضوروندا قولو باغلیلام،
مخنت کندخدا - سینه داغلیلام.

مصراعلاردان آغ عاشیقلا یئرلی حاکیملر آراسیندا ضدیت اولدوغو آیدین گورونور. بو ضدیت ده وئرگی نین اؤده نیلمه مه سیندن، محلی مناقشه لرده باش وتره بیلر.

نە قدر اللەشەم وار - دولت يېغام
بىر ياندىن چاپىلىپ، تالانمالى يام
مصراعلارنى دا فىكىرىمىزى گوجلندىرەمىش
'ۆلور. سردار سۇيۇن دە يىترلى حاكىملىرىن
ظرفىندە دىر. اونا گۆرە دە عاشىق دىيىر:

سردار سۇيۇن تەك سىتمكار اۆلماز،
ظولموندن دونيا كىمەنە قالماز.
باجىسى ام البانويە سۇيلەدىكى قوشماداكى:
«يازىق قارداشىنى قارا قول كىمى
آپاريرلار بازارينا سردارىن»
«دۆلەشمىشام من تورون ساردارىن»

مصراعلارنى عاشىقلا سردار سۇيۇن آراسىندا
كى ضدىتەن خىر وئىر. عاشىغىن توتولماسى باشقا
بىر سىبلە دە اولاي بىلەر، زامانەن، حقسىزلىكدن
ناراضى اولان مجلسلەردە، خاندان، بىگەن، آغادان
ناراضىلىق ائىدن، اونلارنى عدالتسىزلىكدە
سۆچلەندىرەن شىمرلەر دە چاپلىپ
اۆخوياردى. بوندان ناراضى قالان خان دا عاشىغى
بىر باھانا ايلە توتدورا بىلىردى. چونكى ايروان
خانلىغى روسىيە اشغالى آلتىنا دوشىندىن سۇنرا دا
عاشىق اعتراض روحلو شىمرلەر يازماقدان ال
چىكمەيشىدەر.

مثلاً:

بىر ياندىن پرېستاو، بىر ياندىن قازاق،
بىچارە رعيتى دارا چىكىرلەر.
مصراعلارىندا كى پرېستاو، قازاق ايفادەلرېندىن
حاكىمىتېن دىگىشدىگىنى گۆرۈرەك.

يوخارىدا دىيىلەندىن بۇ قناعتە گلىرىك:

آغ عاشىق - آلاھ وئىردى ايروان خانلىغى
اراضىسىندە ياشايىپ اېس سولدوز؟ عاشىغىن قىز

نەسەلرى آخسى بابالارىنىن اوردان گىلدېگىنى
سۇيلەيىرلەر؟ بۇ مەثلەيە آيدىنلىق گىتىرەك اوچون
ياخىن دۆر تارىخىمىزە و عاشىغىن اۆز
يارادىچىلىغىنا نظر يىتىرەك كفايت دىر.

۲۸ - ۱۸۲۶ - جى ايللەردە روس اوردولارى
قافقازىن يىنى بۆلگەلرېنى اشغال ائەندە ايروان
خانلىغى قىطعى مقاومت گۆستىردى. گوجلو
دوشمن قارشىسىندا مغلوب اۆلدوقلارېنى حىر
ائىدىكدە ايسە عايلەلرېنى، مال قارالارېنى گونئە
دوغىرو - يىنى ساواش بۆلگەسىندىن آرخابا
چىكىردىلەر. روسلارا اشغال ائىدىكىلرى اراضى دە
بوش كىندلەر قاليردى. روس قوشونلارېنىن
كوماندانى (فرماندە) قراف ايوان پاسكوتويچ آيرى -
آيرى قوشون بۆلگىرەنە قالالارېن محاصىرەسىنى
دايساندىرىپ گىترى چىكىلەن دىنچ اھالىنىن
قارشىسىنى كىمەي، اونلارنى كىندلرېنە قايتارماغى
امراتتىشىدى. (۱۷) بوتون بۇ امرلەر، روسىيەنىن حىياتا
كىشىچىدىكى تىدبىرلەر باخماياراق
مسلمانلار، خصوصاً قاراپاق ائىلىنىن خىلى
حىصەسى توركىيە و ايران اراضىسىنە
چىكىلدى. اونلار بىر ايلە ياخىن خوى اطرافىندا
قالدىقدان سۇنرا ايران شاهزادەسى عباس
مىرزەنىن امرىلە سولدوز ماحالىندا - اورمىيە
گۆلونون گونئى - باتىسىندا يىرلىشىدىرىلدىلەر.

۱۸۲۸ - جى ايلدە روسىيە ايلە ايران آراسىندا
باغلانمىش آنلاشمانىن اونونجو فصلېنە اساساً
آرازىن ھەم بو تايىندا، ھەم او تايىندا مولكلرى اولان
آداملار اوچون مولكلرېنى آلىپ ساتا يىلمەلرېندىن
اۆترو اوچ ايل مەھلت تەمىن ائىدىلدى. لاکىن
ايروانىن كىشىمىش سىركىدەسى حىسېن قولوخان
ائەلجە دە نىخجوان والىسى حىسېن خان خصوصى
مقاولە ايلە بۇ حقوقدان محروم ائىدىلدى. چونكى

«روسلارین دؤیوشلرده گؤسترديگی هنر، و طنزورولیک روسیه نین حاکیم دایره لرینی غضبلندیرمیشدی. روسیه دولت سویه سینده باغلادیغی مقالوله ده بئله شخصلردن انتقام آلماقدان چکینمیردی.» (۱۸)

مقاله شرطلریندن ثمره لی بهره لهنن روسیه ایروان خانلیغی نین اراضیسینده کی بوش قالیش کندله ایراندان ۴۰ مین، تورکیه دن ۸۰ مین ارمنی گتیریب، یترلشدیردی. (۱۹)

عباس میرزه نین امریله سولدوزدا یترلشدیریلن قاراپاقلار ایران دولتی نین سرحدلرینی باسقینلاردان قورومالی اؤلدولار. ایندی ده اؤرادا (ایران اسلام جمهوریتی نین نغده بخشینده) ۹۰ یاخین کئنده قاراپاقلار یاشاییر. (۲۰)

تورکمنچای مقالوله سی نین شرطلرینه اساساً ایروان خانلیغیندان گنده نلرین آز بیر قسمی گتیرییه قایتیدی. (۲۱) احتمال اتمک اؤلار کی، آغ عاشیق دا بۇ قارماقاریشیق دؤرده سولدوزا گئدیپ چیخیب سؤنرا دا گتیرییه دؤنوب، نسیل یادداشیندا دا بۇ سفر سولدوزدان گلمه کیمی قالیب. سولدوزدا یاشایان جان احمدلی تیره سی نین بیر قولونون دا آغ عاشیقین یاشادیغی کرکیباش کئندیندن ۱۷ - ۱۶ کیلومتر آرالیدا جان احمد آدلی کئنده یاشامالاری دا بیزده بۇ قناعتی محکم لندیریر.

بوخاریدا نظر دن کئچیردیگیمیز

قایناقلار:

منبعلری، خاطیره لری، روایتلری گؤز اؤنونه سردیکن سؤنرا آشاغیداکي قناعته گلیریک:

آغ عاشیق تخلصلو آلاهوردی ایروان خانلیغی اراضیسینده یاشاییب خان دیوانا چاغیرسا دا آز سؤنرا آزاد اؤلوب، روسیه - ایران محاربه سینده سؤداشلاری ایله بیرگه سولدوزا گئتسه ده سؤنرا گئری دؤنوب، ایکسی اوغلو، بیر قیزی اؤلوب، اوغول نوله لری ۱۹۸۸ - جی ایله دک ارمنستانین واردئنیس رایونون کرکیباش، قیز نوله لری ایسه همین رایونون بالامیرزه کئندلرینده (کئنجیش گؤیچه محالی) یاشاییلار. عاشیقین قبری اوزهرینده کی یاشداشی یازیسز ایدی. اؤدور کی، عاشیقین دوغولدوغو و اؤلدویو ایل - گون حقیقنده حتا فیکیر سویلمک اؤلماسا دا ۱۸ - جی یوزایلین سونلاری و ۱۹ - جو یوزایلین بیرنجی یاریسیندا یاشادیغی قناعتیندن ده قاقماق اولماز. عاشیق آلی یا و باشقالارینا عاشیقلیغی اؤیره نمیش صنعتکارین شعرلری عاشیق آلی نین، عاشیق علسگرین، عاشیق موسانین، محمد حسین ین، عاشیق نورست ایمانین شعرلریندن ضعیف دیر. بوتون بونلارا باخما یاراق یئتیشدیگی شاگردلره گؤیچه ده گوجلو بیر عاشیق مکتبی یاراتمیش، صنعتکارین عؤمور یولونو، شعرلرینی دفعه لرله، دقتله اینجه له مه به ده یر.

۱- ح. عارف «آغ عاشیق، ادبیات و اینجه صنعت غزئتی ۱۹۶۹، برون ۲۸.

۲- ح. عارف «آختاران تاپار» ادبیات و اینجه صنعت غزئتی ۱۹۸۲، مای ۷.

۳- گ. تارونردیان «ارمنی عاشیقلازی»، آلكساندر پوپول ۱۸۸۲، ق. نغوونیان «عاشیقلا و اولارین صنعتی»، خ. آبوویان «اترلری نین تام کلیاتی» ۱۰ - جو جلد، ایروان ۱۹۶۱، ایروانلی «ارمنی - آذربایجانلی شفاهی خلق ادبیاتی علاقه لری» ایروان ۱۹۵۸، ایروانلی «آذری - ارمنی ادبی علاقه لری» ۱۹۶۸، ی. رمضانوف «آذربایجان دلینده یازیب

- یارانمیش ارمنی عاشیق‌لاری» باکی ۱۹۷۷، ای. عباسوف «آذربایجان فولکلورو ۱۹ - جو عصر ارمنی منبع‌لرینده» باکی ۱۹۷۷، ی. رمضانوف. ۱۹ - جو عصر ارمنی نثرینده آذربایجان فولکلور موتولری» باکی ۱۹۸۵ س. باشایف «آذربایجانجا یازان ارمنی عاشیق‌لار» باکی ۱۹۷۸ و...

۴- ح. عارف یو خاریدا آدی چکیلن مقاله‌لرح. عارف آذربایجان ژورنالی ۱۹۸۲ نؤمره ۱۱ م. حکیموف، فولکلوردان چؤل ماتریاللاری توپلوسو اوزره (بایاتیلار) باکی ۱۹۸۲، اوستاد عاشیق‌لار باکی ۱۹۸۳ م.، محمد اوا. آذربایجان قادیبی ژورنالی ۱۹۸۱ نؤمره ۱۱، واقف ولی‌یف «آذربایجان فولکلورشناسلیغی مسئله‌لری» باکی ۱۹۸۳، ع. شامیلوف «سوونت ناخچوان غزنی ۱۹۸۱، سپتامبر ۱۸ و س.

۵- ا. ایروانلی «ارمنی - آذربایجانلی شفاهی خلق ادبیاتی علاقه‌لری» ایروان ۱۹۵۸ ص ۱۶۰ - ۱۵۹ - ۱۵۴ - ۱۵۰ - ۱۴۱.

۶- س. ممتاز «اثرل شاعرلری» - جی جلد ص ۱۴۲ - ۱۴۱ باکی ۱۹۲۷.

۷- س. ممتاز «اثرل شاعرلری» - جی جیلد. باکی ۱۹۳۶.

۸- اوستاد عاشیق‌لار، باکی ۱۹۸۳، خلق‌میزین دنیملری و دیوملاری، باکی ۱۹۸۶ - فولکلوردان چؤل ماتریاللاری توپلوسو اورره (بایاتیلار) باکی ۱۹۸۲ (هر اوج کتابدا آغ عاشیق شعرلری توپلایب ترتیب ائدن مرسل حکیموف دور).

۹- ح. عارف «آذربایجان ژورنالی» ۱۹۸۲ نؤمره ۱۱.

۱۰- باخ. ۴ - جو قیدده بیرینجی دن سؤنراکی فاینالار.

۱۱- م محمد اوا «آذربایجان قادیبی ژورنالی» ۱۹۸۱ نؤمره ۱۱.

۱۲- مؤلفین شخصی آرشیویندن

۱۳- مؤلفین شخصی آرشیویندن.

۱۴- ع. شامیلوف «اشیق آلی‌نین اوستادی کیمیدیر. سوونت نخجوانی غزنی ۱۹۸۳، آپریل ۲۷.

۱۵- مؤلفین شخصی آرشیوی.

۱۶- آذر. سوونت. انئسکلوپندیاسی ۴ - جو جلد، ص ۷۹.

۱۷- شرقی ارمنستانین روسیایا بیرلشدیرلمه‌سی (سندلر مجموعه‌سی، روسجا) جلد ۱، ۱۸۱۳ - ۱۸۰۱

۱۸- ناصر نجمی (عباس مبرزه) ۱۹ - جو عصر روسیه - ایران - آذربایجان مناسبتلری ص ۱۵-۱۴

۱۹- ارمنستانین تاریخی جوغرافیاسی، باکی ۱۹۹۵.

۲۰- ایل قاراباق. مهذب رضوی، تهران ۱۳۷۰ و بوسف قهرمانپور، قاراباق انلی‌نین مدنی و تاریخی کنانی الیازماسی.

۲۱- باخ ۱۸ و ۱۹ - جو قیدلره.

فضولی دن تاپیلیمیش... قالانی:

مرتبه دولت قرب خداست
چون به یقین مدرک این مدعاست
دغدغه طاعت دیگر چراست
وی همه کار تو به تقدیر راست
نصرت دشمن اثر آن رضا است
آب مصاف خلف مصطفاست
گرچه ثبات خود و نفی تو خواست
آن شده محجوب حجاب فناست
تا به ابد آنچه بدست بقاست
قاتل تو قابل لعن خداست
هیچ دلی نیست که دور از غناست
خانه دل کز غم و رنجش عناست
بهر تو پوشیده سیه در عزا است
دیدة مردم همه ماتم سراست
حاجت دشمن چو به لطف رواست
چاره او کن که بسی بی‌نواست. ■

در همه طاعت غرض آدمی
هر که طواف در آن شاه کرد
دغدغه دارم که در آن ست رأی
ای به رضای تو قضا و قدر
بود دلت را به شهادت رضا
ورنه کجا دشمن بدکیش را
خضم ز تدبیر ظهور فساد
معجزت این بس که کنون بی‌اثر
دامن آثار و علامات تست
در همه مذهب حق مجملأ
تجربه کردیم بسی در جهان
بهر تو ماتمکده‌ای بیش نیست
گریه‌کنان مردم چشم همه
مردم دیده همه ماتم زده
دوست چه سان از تو شود ناامید
کار فضولی به تو افتاده است

دىلى اۇلاراق قىده آلىندى.طبيعى دىر كى استالين ين يساتىدىغى او دهشتلى وضعىتده بونا آچىقجا اعتراض اتمك امكانسىز ايدى.اۇ دور كى،خلق ياواش - ياواش بۇ اويدورمالارا ايناندى و تورك سۇزو يالئىز توركيه لىلر حقىنده ايشله ندى و زامان - زامان خلق اۇز توركلويونو و اصلينده كىملىگىنى اونوتدو.توركلويه قارشى آپارىلان بۇ تىبلىغات اۇ قدهر گوجلو تاثير بوراخدى كى،حتا قوزنى آذربايجان مستقل اۇلدوقدان سۇنرا داحى بو مسئله چوخلو تارتىشمالارا سبب اۇلدو و چوزولمه ميش بىر پروبلئم كىمى قالدى.بۇ جريان آز بىر سوره ايچىنده ايراندا دا اۇز تاثيرىنى گۇستردى.كومونىزمه اۇياتلار و استالين ين آغزىندان چىخانى صىرف حقىقت كىمى قبول انده نلر «آذربايجانجا» سۇزونو «توركجه» يه ترجىح انتدىلر و يازىلارنىدا تورك سۇزونو ايشلتمكدن چكىندىلر.آنچاق بونلارا باخماي اراق «تورك»(توركى)سۇزو خلقىن دانىشيق دىلىنده اۇز حياتىنا داوام ائتتى.طبيعى دىر كى،بۇ مسئله عىرقچى پهلوى رزىمى نىن خوشونا گللىرىدى.اۇ دور كى،سوويتلرده آپارىلان و اۇز فىكىرلر نىنجه اوغورلو سايىلان سياست،ايراندا دا پهلويلر طرفىندىن تطبق الدىلدى و «سىز تورك دىيلىسىنىز،سىزه بۇ دىلى مۇغوللار زورا كىلىقلا قبول ائتدىرمىشلر»- دۇ. خلقىمىزى مانفور تلاشدىرماغا قالدىلار.بۇ سىرادا كىسروى نىن اويدوردوغو قوندارما «آذرى»سۇزو اونلار ين ايشىنى آسانلاشدىردى و بئله لىكله ايراندا دا بۇ جريان سرعئلندى و بىر سىرا غاقىل انسان اونا قوشولدى.بو خارىدا قىساجا ايضاح ائتدىگىمىز بو «آد قىوما»سۇز بوخ كى،علمى دئىيل،سىياسى گۇرولشلىرىن سۇنوجو اولموشدور.آنچاق شو كورلر اولسون كى ايراندا اسلامى انقلابىن غلبه سى ز

شاعىر لر يىمىز بىزى و دىل يىمىزى نىنجه آدلاندىر يىرلار؟

● محمد رضا هىئت

آنادىل يىمىز ين آدى نىن نه اۇلدوغو البته كى،خلقىمىز ين اكثرىتى اوچون خصوصاً اويدورولموش تارىخ كىتابلارنى اۇخومايان،داها دوغروسو،اۇخوماغىنا قادر اۇلمايان خلق كوتله سى اوچون بللى دىر.خلقىمىز،عصرلر دىر كى،اۇزونو تورك و دىلىنى ده توركى (توركجه)آدلاندىر يىر و هر زامان و هر يىترده اونو جسارتله دىله گتيرىر.آنچاق تأسفلر اولسون كى،بوگون،آنادىل يىمىز اىستر قوزنى آذربايجاندا،اىسترسه ده ايراندا مختلف آدلارلا ايسفاده اۇلونور و هر كس اۇز سلىقه سىنه گۇره اونا آد وئىرىبو اويدورما جريان ۱۹۳۶ - جى اىلدە استالين ين گۇسترىشى ايله باشلاندى.استالين،مسلمان تورك خلقلرىنى بىر - بىرىندىن آپىرماق و اونلار ين كىشچمىشلر! اولان باغلارنى قىرماق نىتى ايله سوويتلر بىرلىگىنده تورك آدى نىن سىلنىمى سىنى امر ائتتى و هر زامان توركى آدلانان دىل يىمىز،اوغوندىن بىرى آذربايجان

اۇتايىدا، قوزنى آذربايجانين كومونيزم و روس امپراتورلورغوندىن قۇپوب، مستقل ليگه قووشماسى بو مسئله نين سياستدن اۇزاق، علمى شكيدله حل انديلمه سينه ال وئريشلى شرايط ياراتميشدير.

شبهه سيز، ديلميزين آذربايجانجا، آذرى، آذربايجان دىلى و... كيمي مختلف آدلارلا آدلانماسى ديلميزى سنوه نلرى راحات سيز اتمكده دير و بۇ مسئله نين تنزليكله حل انديلمه سى ان واجب مسئله لردن ساييلير. «وارليق» درگيسينده باشقا ساحه لرده اۇلدوغو كيمي بو ساحه ده جدى آددىملار آتيلاراق ديلميزين آدى نين تثبیت انديلمه سى اوغروندا چاليشيلميش و درج انديلن علمى مقاله لرله بۇ مسئله دوزگون شكيدله آراشديريلميشدير.^(۱) بيز بورادا، همين آراشديرمالارين داوامى اۇلاراق مسئله نى باشقا يۇندن اله آليب گنجه لى نظامى دن باشلاياراق شهر يارا قده كى بىر چوخ بۇيوك شاعرلرين اثرلريندن اۇرنكلر وئرمكله ديلميزين آدى نين نه اۇلدوغونو اونلارين دىلى ايسله آچيقلاماغا چاليشاجاغيق.

۱- گنجه لى نظامى:

اثرلرينى فارسجا يازديغينا باخماياراق، گنجه لى نظامى، تورك سۇزونو ايستر حقيقى معنا سيندا، ايستر سه ده مثبت مجازى معنالاردا ان چوخ ايشله دن شاعيرلردن دير. اۇ، بوتون اثرلرينده توركلويونو آچيقجا سۇيله ميش و اونونلا هر زامان اۇيونموشدور. البته، نظامى نين ياشادىغى دۇرو و محيطى نظره آلساق بو مسئله داها بۇيوك اهميت كسب انده. بيلينديكى كيمي نظامى بىر طرفدن اۇزونو خلقه و اونون دىلينه ياخي تلاشديرماق

ايسته سه ده باشقا طرفدن يعنى حاكم طبقه طرفيندن توركجه يازماقدان چكينديريلميشدير و بو مسئله شاعيرين «لىلى و مجنون» اثرينده شيروانشاهين ديليندن آشاغيداكى كيمي اۇز عكسنى تاپميشدير:

در زيـور پـارسى و تـازى
ايـن تـازـه عـروس را طـرازى
تـركى صـفـت و فـاى مـا نـيـسـت
تـركـانـه سـخـن سـزى مـا نـيـسـت

عيني زاماندا، نظامى تورك دىلينه لاييقتينجه ده ير وئرمه ين محيطيندن ده شكايث اندير:

تـركى ام را دريـن حـبـش نـخـرند
لاجرم دوغـباى خـوش نـخـورند
(توركجه مى بو حبش ليكده آلان يوخ
دوغباني بىر يشمك دئيه سايان يوخ)^(۲)

نظامى، اثرلرينين مثبت قهرمانلارينين تورك اۇلدوغونو چششيدلى يۇللارلا گۇسترمكده دير. م. ا. رسولزاده يازير كى: «حتا هفت پىكر منظومه سى نين فانتزى باخيمدان ان پارلاغى اولان قارا كۇشك پرنسسى نين حكايه سينده كى نارين وجودلو تورك كراليچه سى نين آدى بشله «توركناز» دير:

گـفـت مـن تـرك نـازيـن انـدام
از پـسـدـر تـركـناز دارم نام^(۳)

«مخزن الاسرار» اثرينده، شاعير، توركلويو گۇيلره قالديراراق، توركلرى عدالتلى انسانلار كيمي تصوير اندير:

دولت تـركـان چـو بـلـندى گـرفت
مـمـلـكـت از داد پـسـندى گـرفت

چونکه تو بسیدادگری پروری
ترک نه‌ای هندوی غارتگری

«اسکندرنامه» اثرینده ده تورکلرین آدی فخرله
چکیلمکده دیر:

ز کوه خزر تا به دریای چین
همه ترک بر ترک بینم زمین

قافقاز دنیبه ذوق آلاز
روسدان جانی داغلی دیر
گؤزله قبادین تیپلری
یا تورک یا قافقازلی دیر
شبهه‌سی یسوخدور کی او،
بیر آذربایجانلی دیر.

۲- امیرعلیشیر نوائی:

یوخاریدا سؤیله دیگیمیز کیمی استالینین
فرمانی ایله «تورک دیلی» ایفاده‌سی لهجه آدلایله
عروض ائیلدی و تورکجه‌یه
آذربایجاندا «آذربایجانجا» دئییلدیگی کیمی
اؤزبکستاندا «اؤزبکجه» آد وئریلدی. حالبوکی
اوندان اؤنجه اؤزبک دیلی و یا اؤزبکجه ایفاده‌لری
هنج بیر یترده ایشلنمه‌میشدی. اؤزبکلرین
(جییغاتایلا رین) ان بؤیوک شاعیری و عمومیتله
تورکلرین ان گؤرکملی ادبی شخصیتی اولان
امیرعلیشیر نوائی ده دیلیمیزین آدی باره‌سینده اؤز
فیکیرلرینی ییلدیرمیشدیر. اولیلی و معنون اثرینین
مقدمه‌سینده اونون یازیلما سببینی آچیقلا رکن دئیر:

چون فارسی اردی نکسته شوقی
آزراق اییدی آندا تورک ذوقی
اول تیل بیله نظم بولدی ملفوظ
کیم فارسی آنقلار اولدی محظوظ
من تورکجه باشلابان روایت
قیلدیم بو فسانه‌نی حکایت
کیم شهرتی چون جهاننا تولقای
تورک ائلیگه داقی بهره بولقای
نشچون کی بوگون جهاندا اتراک
کۆپ دور خوش طبع و صافی ادراک^(۶)

همین اثرده، شاعیر، روسلارا اولان نفرتینی
ییلدیرمکده، یئنه ده تورکلوک قوه‌سیندن فایده‌لانیر:

ز پیکان ترکان این مرحله
توان ریخت بر پای روس آبله

باشقا بیر یترده گنجه‌لی نظامی، تورک اؤلدوغونو
آچیقجا بیان ائدیر:

پدر بر پدر مرما ترک بود
به فرزانگی هر یکی گرگ بود^(۴)

گؤروندو یو کیمی بؤیوک شاعیریمیز هنج زامان
اؤزونو آذری و دیلینی آذربایجان دیلی
آدلاندیرمامیش، عکسینه فرصت تاپینجا تورکلویونو
قابارتماها چالیشمیشدیر. بونلاردان علاوه نظامی
اؤز اثرلرینده تورکجه مفهوملار و آتالار سؤزلریندن
ده بول - بول فایده‌لانمیشدیر.^(۵)

م. رسولزاده نظامی‌یه خطاباً یازدیغی قیسا بیر
شعرینده اونون تورکلویونه اشاره ائدیر. بو شعر
رسولزاده‌نین ده دیلیمیزین آدینا مناسبتینی
گؤسترک اوچون دفته لایق دیر:

فارسچیلیغی یسوخ اونون
تورکلویه چوخ باغلی دیر

نوائى مشهور «سد اسكندر» مثنويسينده ده بئله يازير:

سانا آنچا حق لطفى واقع دورور
كى تا تورك الفاضلى شايح دورور
بو تيل بئرله تا نظم ارور خلق ايشى
يقين قيلمائيش خلق سنديك (سنين تك) كيشى

نوائى «محاكمة اللغتين» ادلى اثرى نين
مقدمه سينده شاعيرلرين توركجه يازماقدان
چكىندىكلرى نين سببلرني اختاراراق توركجه نين
سۇن درجه گۇزەل و زنگين بئر ديل اۇلدوغونو
ئپوت اتمگه چاليشير. آشاغيدا همين مقدمه دن نقل
انده جگيميز سطرلردن ده آيدن اۇلور كى نوائى:
هئچ زامان ديليني جيغاتاي و يا اوزبك ديلي
آدلاندير مائيشدير:

«آنا ديليم اوزه ريئنده دوشونمه يه
باشلاديم، توركجه نين درينليك رينه دالينجا
گۇزلريمه اون سگگيز مين عالمدن داها يوكسك بئر
عالم گۇرورندو. بۇ عالمن ناخيشلار، زيتلر
ايچريسينده گئيشلەنن گۇيو، دوققوز گۇيدن داها
يوكسك ايدى. اورادا نئچه فضيلتلر، نئچه اوجاليقلار
خزينه سينه راست گئلديم. بـسۇ خزينه نين
اينجىلىرى، اۇلدوزلارين لعل – جواهرلريندن داها دا
پارلاق ايدى. بو عالمن گول باخچالارينا
گيرديم. گوللرى فلكين گونشيدن داها پارلاق
ايدى. هر طرفينده گۇزله گۇرونمه ين، ال چاتمايان
داها نەلر واردى، نەلر...

آما بو مخزنين ايلانى قان تۇكن دى و
گوللرى نين تيكانى سايسيز – حسابسىزدى. بونلارى
گۇردوكده دوشوندم و دئديم كى: دنمك، بيزيم
تورك شاعرلريميز بو قورخولو و تيكانلى يوللاردان
چكىندىكلرى اوچون توركجه نى بوراخيب

گئتميشلر.

...توركجه نين فضا سيندا طبيعتمين آتيني
چـاـپـدـيـرـدـيـم، خـيـالـيـمـن قـوشـونـو
قانادلانديرديم. وجدانيم بو خزينه دن سۇن درجه
قيمتلى داشلار، ده يرلى اينجىلر آلدى. كۇنلوم بۇگول
باخچاسى نين دورلو چيچكلريندن، اوجسوز –
بوچاقسيز، گۇزەل قوخولار ايله دى.

ظن انديلمه سين كى، منيم توركجه نى اؤيمم
تورك اۇلدوغومدان و طبيعتمين سۇزلره توركجه
آلشما سيندان و فارسجانى بيلمه ديگيمدن ايرەلى
گئير. اصلينده فارس ديليني اؤيره نمك اوچون هئچ
كيمسه منيم قدهر غيرت گۇسترمه ميش و بۇ ديلين
دوغروسونو و يانلشيني منيم قدهر ياخشى
اؤيره نمه ميشدير... (۷)

۳ – محمد فضولى:

آذربايجانين ان بۇيوك غزل شاعيري اولان
فضولى اصلينده آذربايجان ينرلىسى
دنييلدير. بيلينديگى كيمي او عراق توركلريندن
اۇلوب، بايات طابقاسينا منسوب دور. آنچاق هئچ بئر
شاعير اونون قدهر آذربايجانليلار اوچون دوغما
اۇلمايب. چونكى فضولى نين ديلي بيزيم ديليميز و
سۇيو بيزيم سۇيوموز دور. اۇ، بيزيم ديليميزين
شاعيري دير. اۇ دوركى، فضولى نين ديليميزين آدينا
مناسبتى خصوصى اهميته ماليك دير. گۇره سن
فضولى اوزونو و ديليني نه آدلانديريردى؟

اي فيض رسان عرب و تورك عجم
قيلدين عربى الفصح اهل عالم
انتدين فصحاى عجمى عيسى دم
من «تورك» زباندان التفات ائيله مه كم

۶ - میوزە علی اکبر صابرو:

صابر، ضیالیلیغی، دوشونجه سی، دونیا گوروشو و اجتماعی مسئلهلره مناسبتی ایله شهرت قازانمیش بویوک شاعیر دیر. او، هر بیر مسئلهده اولدوغو کیمی دیل مسئله سینده ده گنرچکچی اولموشدور. بونا مثال اولاراق، بیر نفرین یازدیغی «عثمانلیجadan تورکجه یه ترجمه» سؤزونه صابرین اعتراضینی گؤستریمک اولار:

عثمانلیجadan ترجمه تورکه بونو بیلیم
گنرچک یازیور گنجهلی یا اینکی هنک دیر
مومکون اینکی دیل بیر - بیرینه ترجمه اما
عثمانلیجadan ترجمه تورکه نه دنمکدیر؟

شعردن گؤروندیو کیمی حستا آنادولو تورکلری نین دیلینه عثمانلی دیلی دنیلین زامان آذربایجانلیلارین دیلینه تورک دیلی دنیلیردی. اؤزو ده تورکیه لیلر طرفیندن دنیل، آذربایجانین خلق شاعیری صابر طرفیندن.

صابردن باشقا بیر مثال:

تصنیف اولونوب تازه کتب تورک دیلینده
هر کس اوخویوب علمله بیدار اولاجاقدیر.

۷ - میوزە علی معجز شبتوی:

دیلم تورکی، سؤزوم ساده، اؤزوم صهبابه دلداده،
منیم تک شاعیرین البت اولارکاساد بازاری
دونن شعرله بیر نامه آپاردیم شاه ابرانه
دئدی تورکی نمی دانم، مرا تو بچه پنداری؟
اؤزو تورک اوغلو تورک اما دئییر تورکی جهانت دیر
خدا یا مضمحل قیل تختدن بو آل قاجاری.

بۇ فضولی نین دوغاسی دیر و نجه ده گؤزه
دوعدیر!

محمد فضولی «لیلی و مجنون» اثری نین یازیلما
سببینی سؤیلرکن بئله دئییر:

لیلی - مجنون عجمده چوخدور
اتراک ده اول فسانه یوخدور.
باشقا بیر یئرده:

اول سبیدن فارسی لفظیله چوخدور نظم کیم
نظم نازک تورک لفظیله ایکن دوشوار اولور
منده توفیق اولسا بو دوشواری آسان ائیلهرم
نوباهار اولجاق تیکاندان برگ گول اظهار اولور

۴ - سید ابوالقاسم نباتی:

نباتی نین آشاغیداکى شعرینه منجه هنج بیر
ایضاح لازیم دئییل.

بچه تورکم، دیلم تورکی، کلامیم هجو مجو
خان چوبانی، جان آلان، جان جانی گؤزلر گؤزلریم

۵ - سید عظیم شیروانی:

سید عظیم، آذربایجانین گؤرکملی شاعیرلریندن
و صابرین اوستادی اولموشدور. او، عبید ذاکانی نین
مشهور «موش و گربه» (سیچان و پیشیک) اثرینی
فارسچادان ترجمه ائدیپ اونا شعرله قیسا بیر
مقدمه یازمیشدیر. همین مقدمه ده اثری آذربایجان و
یا آذری دیلینه یوخ تورکجه یه چنور دیگینی بیان
اؤلدیر:

نقل ائله ییم گل سنه بیر داستان
فارسى ایله نقل ائله ییب داستان
تورکی ایله من اونو تحریر ائدیم
کؤلنونو شادانت سنه تقریر ائدیم...

۸- میرزه علی لعلی:

اوج آیدا گلنلر اوج گونده قاچار
ظن ائتمه قورشونوم هاوالی اوچار
تورک دور بو قورشونو آتان انگلیس

حیرتده قویبدو عالم اسلامی «شرق روس»^(۸)
بوزدن نقابین آچدی بو «تورکی» زبان عروس

باشقا بیر یترده:

اؤخونور آئینیدا درین بیر تاسا (کدر)
توجا تورک، سن نه دن باتدین بۇ یاسا

۹- آلماس ایلدیرویم:

منیم ایمانیم بئر عشقیم، اؤزوم بئر
بئر چشمه دن آخدیم قاینار گؤزوم بئر
تورک اوغلو تورکم من مردم سؤزوم بئر
یول وئر، یول وئر اؤز یوردوما گئدیم من

۱۱- صمد وورغون:

یاندیریلان کتابلار:

...سؤیله سنمی خور باخیرسان منیم شعر دیلیمه
قوجا شرقین شهرتی دیر فضولی نین غزلی!
سنمی «ترک...» دنییرسن اولوسوما، ائلیمه
داهیلره سود وئر میشدیر آذربایجان گؤزه لی
قوجا شرقین شهرتی دیر فضولی نین غزلی!

فیرتینالی بؤرالیسان
اسکی درددن یارالیسان
سؤران اولسا هارالیسان
سؤیله تورکدور سؤیوم آراز
سنه اولماز دؤیوم آراز

۱۲- محمد حسین شهریار:

آذربایجانلیلار آراسیندا شهریارین شعرلرینی
اؤخوما یان تاپیلسا دا، ائشیتیمه یین
تاپیلماز، اؤ، دیلیمیزین یاساق اؤلدوغو بئر دؤرده بؤ
دیلین شاه اثرینی (حیدربابا یا سلام) یاراتدی و
تورکجه نین یثنی دن جانلانما سیندا بؤ یوک رول
اوینادی. اؤزو دنمیشکن:

تورکونون ده جانین آلمیشدی حیاسیز طاغوت
من حیات آلدیم اونا حق اوچون احیا ائله دیم

شهریار دا اؤزوندن اؤنجه کی شاعیرلر کی می
آنادیلینی تورکجه آدلاندیریر و بئر دفعه ده اؤلسون
بئله «آذربایجانجا»، «آذری» و «آذربایجان

۱۰- احمد جواد:

آذربایجان انگلیس لر طرفیندن اشغال
اؤلوندوغو زامان احمد جواد اعتراضینی
آشاغیدا کی بیتلرله بیلدیریمش، عینی زاماندا اؤزونو
ده (آذربایجانلیلاری) تورک آدلاندیرمیشدیر:

داماغیندا چانا قالا آغیسی
سنمی سن تورک اتلی نین یاغیسی
اسلام دونسیاسینی اؤلوم چالغیسی
اؤلوم نیتی ایله یاخان انگلیس

.....
سن باغلا هر یولو، سونگوم تنز آچار

دیلی» ایفاده لرینی ایشلتمیر:

گۆرونورسه، آذربایجان دیلی ایفاده سی ده بئر او
قدەر گولونج دور. آذربایجانجا سۆزونه گلینجه
دئمهللی بیک کی «آذربایجانجا» نین «آذربایجان
دیلی» ایله فرقی «فارسجا» ایله «فارس دیلی» نین
فرقی قدەر دیر. دئمهللی بو دا ان آزی اونون قدەر
مضحک دیر.

۲ - آذری سۆزو تامامیله اویدورمادیر. چونکی
بو نه مملکت (اراضی) آدی دیر نه ده خلق
آدی. کیمسه «آذر» و یا «آذری» آدینا بئر اولکه و یا بئر
خلقی تانیمیر. آذری سۆزو آذربایجان سۆزونه
بنزه دیگی اوچون بعضی لری نین یانیلماسینا سبب
اۆلموشدور.

۳ - داها اۆنجه ده دئدیگیمیز کیمی خلقیمیزین
تام اکثریتی عصر لر دیر کی اۆزونو تورک و دیلینی
ده تورکی آدلاندیریر. بوتون شاعیر لریمیز ده (حنا
فارسجا یازان شاعیر لریمیز) دیلمیمیزین آدینی «تورک
دیلی» دئییه ایشلتیمیشلر. بیز ده آتا - بابا لاریمیزین بیزه
یادگار قۇیدوقلاری بو دیلی اونلارین اۆزلری کیمی
آدلاندیرمالی ییق. فقط ایکی و یا بئر نئچه تورک
لهجه سینین مقایسه لی شکیلده آد چکدیگیمیز زامان
دیلمیمیزه «آذربایجان تورکجه سی» دئییه بیله ریک. ■

تورکون دیلی تک سئوگیلی، ایستکلی دیل اۆلماز
اۆزگه دیله قاتسان بۇ اصیل دیل اصیل اۆلماز

تورکون مئلی، فولکلورو دونیادا تک دی
خان یورقانی کند ایچره مثل دیر میتیل اۆلماز

تورکو والللاه آنالار اوخشاری، لایلا دیلی دیر
دردیمی من بؤ دوا ایله مداوا ائله دیم

بیز ده اسلاما قایتد، یقدا گلین ال بئر اۆلاق
تورکلرین هر ایکی دونیاسی قایتسین یئرینه

مقاله میزین سؤنودا بئر نئچه مسئله یه اشاره
اندیب، سؤن حؤکمو اؤخوجولاریمیزا بوراخیریق.

۱ - معلوم اۆلدوغو کیمی هر بئر دیلین آدی
مملکتین و یا معین بئر جوغرافی منطقه نین دئییل، اؤ
یسلده دانیشان خلقلین آدیندان آلینیر. او دور
کی، ایران دیلی، عربستان دیلی، سوریه دیلی، آمریکا
دیلی، قطر دیلی... ایفاده لرین نه قدەر گولونج

- ۱- او جومله دن باخ: دوکتور جواد هیئت، دربارہ نام ۱، سؤعبیت زبان ترکی آذربایجان، وارلیق سای ۴ و ۳، ۱۳۶۱ - جی ایل.
- ۲- محمد امین رسولزاده، آذربایجان شاعیری نظامی، ملی اگیتیم باسیم اثری، آنکارا ۱۹۵۱.
- ۳- یشنه اورادا
- ۴- شفاهی خلق ادبیاتیمیزدا «قۇرد» سۆزو بئر چوخ حاللاردا بیلجی آنلامینی داشیمیش و نظامی ده «گرگ» سۆزونو تورکجه مجازی معنادا ایشله تمیشدیر.
- ۵- آرتیق معلومات اوچون باخین: دوکتور جواد هیئت، نظامی نین خمسه سینده تورکجه سۆزلر، مفهوملار و آتالار سۆزلری، وارلیق سای ۱ - ۱۳۷۰، ۸۰ - جی ایل.
- ۶- علیشیر نوائی، نیلی و مجنون، حاضیر لایان: اولکو چلیک، تورک دیل قورومو بایینلاری، آنکارا ۱۹۹۶
- ۷- مولود اولوغ تکین بیلماز، تورک خلقلری نین اورناق آتا - بابا لاری، آذربایجان تورکجه سینده کؤچورن: دوکتور فاضل قازا اوغلو، گۆزی تورک نشریاتی، باکی ۱۹۹۷.
- ۸- ۱۹۰۵ - ۱۹۰۳ - جی ایللرده تقلیدسه محمد آغا شاهناختلی طرفیندن بایینلانان تورکجه غزته.

پیدایش خانواده‌های «خلفایی لر» در منطقه قره داغ

● حجت الاسلام محمد حافظزاده

در بعضی از روستاهای آذربایجان بخصوص منطقه وسیع قره داغ (ارسباران) نام‌هایی به چشم می‌خورد که ذهن شنونده را به قسمت‌هایی از تاریخ گذشته کشورمان متوجه می‌سازد. از جمله این اسامی، عنوان «خلیفه» یا «خُلَفاء» (= خلفایی ها = خلفایی لر) است که امروز با پسوند‌هایی به کار می‌رود و مشخصه‌ای از تبار یک خانواده به حساب می‌آید؛ که اینک به طور خلاصه به معرفی برخی از آن‌ها می‌پردازیم:

خلفایی‌های کوردشت:

روستای «کوردشت» (زادگاه حکیم خرم کوردشتی)، در کنار رودخانه ارس، از نظر تقسیمات کشوری قدیم جزو شهرستان اهر بوده، ولی بعد از به اجرا گذاشتن تقسیمات کشوری جدید، از آن شهرستان منتزع و به شهرستان جدیدالتأسیس جلفا ملحق گردیده است و دارای ۶۱ خانوار به ۴۱۰ نفر جمعیت^(۱) می‌باشد. «الیاس خلیفه» جد اول خانواده‌های «خلفایی»، «خلفانژاد»، «خلفازاده» و... می‌باشد که اکنون - غیر از آن‌هایی که به شهرها مهاجرت کرده‌اند - در روستاهای «آستامال»، کوردشت و غیره مقیم هستند. الیاس خلیفه از سلسله «نصیری»^(۲) بوده که بعدها در اثر لیاقت، شهامت، مردانگی و سایر اوصافی که دارا بوده، از طرف «شاه عباس» اول صفوی، فرمان نیابت در امور سیاسی، اداری و... عنوان و لقب «خلیفه» دریافت می‌کند. در اوایل دولت صفویه، صوفیان و عارفان معروف و رده اول را خلیفه می‌گفتند که جمع آن خلفا می‌باشد. در اکثر نقاط ایران، بویژه در اغلب ایلات و ولایات، این القاب و عناوین به چشم می‌خورد. وقتی که این عنوان از سوی دربار و با فرمان شاه صادر می‌شد، صورت رسمی و قانونی پیدا می‌کرد و شخص صاحب عنوان از قدرت زیادی برخوردار می‌شد و مردم خواه و ناخواه مطیع وی می‌شدند.

۱- طبق آمار سال ۱۳۷۰ خورشیدی.

۲- برابر نوشته دکتر ذبیح‌الله صفا، نصیری از غلات شیعه بوده‌اند. رک: تاریخ ادبیات در ایران، ج ۲، ص ۱۴۴ (زیرنویس).

عده‌ای از رجال نامی و خلیفه‌ها و صوفیان قره‌داغ، در اوایل روی کار آمدن «شاه اسماعیل صفوی» که از بیم دشمنان در «لاهیجان» گیلان به سر می‌برده، دور وی جمع شده و شاه صفوی را تقویت کرده و او را از خطرات دشمنان مصون نگهداشتند. از آن زمان چندین خانوار از قره‌داغی‌ها در لاهیجان ماندگار شده و به نام «صوفی لاهیجان» معروف گشتند. به خاطر این خدمات ارزنده و جانفشانی‌های صادقانه که از قره‌داغی‌ها به منصف ظهور رسیده بوده، شاه اسماعیل آنان را از پرداخت مالیات معاف داشته و با سیورغالات، مفتخرشان فرمود. (۱)

در تقریرات مرحوم «اسکندر بیگ ترکمان» از سلسله‌ای به نام «نصیری» سخن به میان آمده است و چنین برداشت می‌شود که زادگاه سلسله یاد شده آن سوی ارس، یعنی «اردوباد» بوده است. منشی ترکمان، ضمن شرح سفر شاه عباس اول به اردوباد - که پس از چند روز استراحت در کوردشت و دوزال (۲) انجام گرفته است - مفتخر شدن سلسله جلیله نصیری به انواع خلعت و ارمان‌ها را به فرار زیر به رشته تحریر کشیده است:

«منتسبان سلسله جلیله نصیری را، به خِلاج گران مایه و ارمغانی نواخته...» (۳)

اسکندر بیگ، در این مقوله از اولاد شخصی بنام «موسی بیگ دزماری» و «الیاس خلیفه» سخن به میان آورده است.

«اولاد عظام موسی بیگ دزماری که با سلسله علیّه نصیری طوسیه، قُرب قرابت دارند و الیاس خلیفه که از زمره خلفای [قره‌داغ] به قدم دودمان و افزونی منزلت و مکان، امتیاز تمام دارد و در آن اوقات به یمن شفقت و الطاف شاهی و اشفاق و تربیت آن عالی جاهی، به حکومت و دارایی آن مملکت سرافراز گشتند، با اولاد موسی بیگ یک سلسله‌اند.» (۴)

چنین استفاد می‌گردد که:

اولاً، در زمان عزیمت شاه عباس به کوردشت، موسی بیگ در قید حیات نبوده است، لذا منشی شاه عباس، صحبت از اولاد وی به میان می‌کشد.

ثانیاً، خانواده الیاس خلیفه که در آن زمان زنده و از ملتزمان رکاب سلطان بوده، با خانواده موسی بیگ قرابت نزدیکی احتمالاً نسبی داشته‌اند.

ثالثاً، هر دو خانواده از سلسله معروف نصیری طوسیه می‌باشند و در اسناد و مدارک خانوادگی از ذریه مرحوم الیاس خلیفه - در فصول مختلف و متفاوت - به کرات اشخاص به نام «نصیری»، «نصیری بیگ»، «نصیری» و... دیده می‌شود، که محتمل است همه این‌ها با نام این سلسله (= نصیری) که سردودمان و تبار پدری آن ظاهراً شخصی موسوم به نصیر بوده است، مفتخر گشته‌اند.

اکنون جای این سؤال است که آیا سلسله نصیری در اصل از سرزمین طوس بوده و یا خطه قره‌داغ و شهر اردوباد زادگاه اولیه آنان بوده است؟

قدر مسلم این است که از محتوای بعضی از مدارک و اسناد ملکی و غیرملکی محلی و نیز اطلاعات به

۱- رک: تاریخ عالم‌آرای عباسی، به کوشش افشار، ج ۲، ص ۸۸۲ و نیز همان، به تصحیح شاهرودی، ج ۲، ص ۶۵۳.

۲- جزو دهستان «نوجه مهر»، «میجه مهر»، «بخش سیه رود»، شهرستان جلفا.

۳- همانجا، ج ۲، ص ۷۵۷ و با ج ۲، ص ۵۶۴. ۴- همانجا، ج ۲، ص ۷۵۶ و ج ۲، ص ۵۶۴.

دست آمده از سال خوردگان بومی، چنین برمی آید که این سلسله در اصل از آن سوی ارس، یعنی اردوباد یا پیرامون آن شهر بوده‌اند که بعدها در اثر نقل و انتقال‌ها و کوچ‌های اجباری دوران خاندان صفویه، عده‌ای از دلاورمردان و جنگجویان نصیری به جهت حفاظت مرزهای شمال شرقی کشور و جلوگیری از نفوذ بیگانگان به داخل کشور ایران، به سرزمین طوس کوچانیده شده و به مرور زمان با نام «نصیری طوسیه» - در مقابل نصیری دزماری و اردوبادی - شهره آفاق گشته‌اند و این روش، یعنی کوچانیدن ایلات و طوایف، در طول تاریخ ایران در جریان بوده است. مثل کوچ‌های اجباری کردها و ترک‌ها و غیره.

علاوه بر این که حفاظت مرزها و حتی کنترل راه‌ها به عهده آنان بوده است، اصولاً صوفیان در دوره صفویه از سایر طوایف قزلباش، به شاه نزدیک‌تر و نسبت به او فداکارتر و مطیع‌تر بودند. رئیس صوفیان هر یک از طوایف قزلباش را خلیفه و رئیس همه آنان را «خلیفه‌الخلفا» می‌گفتند. این مقام تا زمان شاه‌عباس اول از مقامات بزرگ به حساب می‌آمد. زیرا خلیفه‌الخلفا از نظر صوفیان، نایب مرشد کامل، یا پادشاه صفوی محسوب می‌شد و همگی اطاعت احکام او را، مانند احکام شاه، لازم و واجب می‌دانستند. ولی شاه‌عباس، که از گروه صوفیان نیز مانند طوایف قزلباش، به عللی متنفذ بود - در نامه‌ای که به جلال‌الدین اکبر، پادشاه هند نوشته، به کشتن سران قزلباش اشاره کرده است - از قدرت و نفوذ ایشان کاست، تا آن جا که کارشان از ملازمت و نگاهبانی شاه، به جاروب‌کشی عمارت دولت خانه و درباری و درختی و امثال آن رسید.^(۱)

خلفایی‌های منطقه دیزمار، بخصوص کوردشت، خودشان را از بازماندگان الیاس خلیفه می‌دانند و مدعی هستند که الیاس خلیفه جد بزرگ آنها است. این ادعا را متون پاره‌ای اسناد خانوادگی نامبردگان، تقریباً به یقین نزدیک می‌کند.

آنان تا چهار پشت از اجداد خود را بدون تأمل می‌شمارند و نوشته‌های به یادگار مانده از اسلافشان، باور آنان را تأیید می‌کند.

جد چهارم این خاندان شخصی است به نام «شیخ علی» که ظاهراً از مشایخ صفویه نیز بوده است. از وی اسناد متعددی به یادگار مانده، که شامل مراسلات اداری، عرضحال و شکایت‌های اهالی و غیره می‌باشد و همگی از بسیاری خدم و حشم و محبوبیت مذهبی و ملی و اقتدار اجتماعی شیخ حکایت می‌کند.

شیخ علی در اواخر عمر در یکی از سفرهایش، در سیه‌رود بیمار می‌شود، بلافاصله وصیت می‌کند و اظهار می‌دارد که اجل من فرا رسیده، اگر از دنیا رفتم، مرا در مقبره «بابا یاغوب» (بابا یعقوب) به خاک سپارید پس از آن به دعوت حق لبیک گفته و طبق وصیت خود، در مقبره یاد شده مدفون می‌گردد. این مقبره در کنار رودخانه «بابا یاغوب» در سمت شرق سیه‌رود قرار گرفته است.

الیاس خلیفه از میان خلفای قره‌داغ، از قدرت و موقعیت بیشتری برخوردار بوده است. از عهد شاه اسماعیل صفوی تا زمان شاه‌عباس، اکثر اوقات، حکومت قره‌داغ و کوتوالی قلعه تاریخی و قدیمی «قَهقهه» با خود او و خانواده‌اش، بخصوص پسرش «برهان‌الدین» بوده است. الیاس خلیفه در اردوی دولتی وارد میدان نبرد شده و در یک قشون‌کشی مهیورانه قلعه «ارومی» را به تصرف خود در می‌آورد، ولی

رک زندگانی شاه‌عباس اول، ج ۱، ص ۱۸۴، ج ۲، ص ۸۱۵.

در اثر حیلۀ ناجوانمردانه‌ای که «امیرخان ابدال مکرری» به بهانه دیدار در سنگر وی به کار برد، خلیفه را به قتل می‌رساند. جنگجویان قره‌داغ پس از اطلاع، بلافاصله و بدون فوت وقت، در یک حمله برق‌آسا، امیرخان قاتل خلیفه را با شمشیرهای آخته به قتل رسانیده و جسدش را پاره پاره کردند.^(۱)

در غیاب الیاس خلیفه، عده‌ای از زندانیان و شورشیان قلعه قهقهه، طغیان کرده و قلعه را مستصرف می‌گردند و کوتوال موقت قلعه را هم به قتل می‌رسانند. از طرف شاه عباس، مخفیانه شخصی به نام «خواجه مقصود علی» - که از اهالی کوه گیلویه بوده است - به بهانه وساطت وارد قلعه شده و با معاضدت اقوام الیاس خلیفه که در اطراف قلعه بودند، شورشیان را سرکوب و به خاطر کشته شدن الیاس خلیفه در نبرد قلعه ارومی و برای تقدیر از خدمات و رشادت‌های جانانه وی، شاه صفوی پسر او برهان‌الدین بیگ را به جای پدر به سمت خلافت و حکومت قره‌داغ - در سلک خلفا - منصوب و حراست و کوتوالی دائمی قلعه قهقهه را رسماً به وی و خانواده‌اش تفویض می‌نماید.^(۲)

طبق آگاهی‌های به دست آمده از پیرمردان و نیز نوادگان خلفایی‌ها، در یکی از جنگ‌های منطقه‌ای، یکی از اجداد خلفایی‌ها، توسط گلوله یک نفر - ظاهراً خانم - که در کوه سمت شمال ارس موسوم به «پیلوو داخی» کمین کرده بوده، به قتل می‌رسد. و به قول باستانی پاریزی، این هم جای پای زن در جنایتی در ساحل ارس.

خلاصه، سلسله خلفا بخصوص دودمان الیاسی خلیفه، از لحاظ قدمت و سابقه تاریخی، تقریباً بر تمامی قبایل ارسباران سبقت دارند.^(۳)

اگر کلیه مکاتبات و فرامین این دوره در دست باشد، قطعاً اطلاعات بسیار و دست‌اولی درباره این سلسله به دست خواهد آمد. متأسفانه اکثر اسناد به مرور زمان از بین رفته و آن‌هایی که موجود است، نوعاً به دست نویسنده و اهل کار نمی‌رسد و در داخل جمعیه‌ها به طور غیراصولی خوابیده و مسلماً به تدریج از بین خواهد رفت. در این باره کسانی که با گشاده‌رویی و صداقت کامل همکاری می‌نمایند و دست‌هر نویسنده و محقق را باز می‌گذارند، بزرگ‌ترین خدمت را به جامعه فرهنگ و تاریخ انجام می‌دهند که بسی جای تقدیر بوده و اجرشان با خدا است.

مرحوم بایوردی (نویسنده تاریخ ارسباران) در مورد بقیه السیف خلفا به شرح زیر ابراز عقیده می‌کند:
«از اوایل قاجاریه به این طرف، دو شخص مشخص متشخص از این سلسله [خلفا] که احتمالاً برادر بوده باشند، وجود داشته: یکی «محمدقلی آقا» در «آستامال» و دیگری «سعادت‌قلی آقا» در «آزغان» اهر؛ جا از اولاد اولی «حاجیه ساراخانم» عیال «اسماعیل خان قاجار» جد مادری مرحوم بایوردی... و اما اولاد سعادت‌قلی آقا که در حقیقت خلفای اهر و اطراف، وابسته به او می‌باشند.

افراد خانواده‌های «پاشاپور»، «وزیری»، «وشوقی»، «امیری»، «صبوری» و همچنین یک عده خانواده‌های مربوطه و منتسب به خلفای [دیزمار، سلطانی، خرمنی، غلامی، وزیر]، «هزبرالملک

۱- رک: تاریخ عالم‌آرای عباسی، پیشین، ص ۱۱ - ۸۱۰ و نیز ص ۴ - ۴۰۳.

۲- رک: مأخذ پیشین، ص ۲۰ - ۸۱۹ و نیز ص ۱۱ - ۶۱۰ / تاریخ ارسباران، ص ۱۵۸.

۳- رک: مأخذ قبلی.

اعظمی» و غیره که بعضی‌ها هنوز هم ساکن دیزمار و در آن حوالی علاقه داشته و بیشتر در قراء «اشتتین»، «آستامال»، «گمار علیا»، «مردانقم»، «خروانق» و غیرها می‌باشند. این‌ها هم، مثل «بایبوردی»‌ها و «قجرها»، املاک زیادی داشته‌اند که به سرنوشت آن‌ها دچار شده و بیشتر با قجرها و «بهادری»‌ها و سایر طوایف و قبایل ارسباران و خانواده «اعتمادی»‌ها و غیره، قومیت و قرابت دارند. «مصطفی قلی خان امیرکبیر» که بقعه «شیخ شهاب‌الدین» را تعمیر نموده، از خلفا بوده که در کتیبه حاشیه دیوار مسجد کوچک شیخ درج و حک است.

«حاجی میرزا حسن وزیر»، که خود منسوب و منتسب به این طایفه و متجاوز از پنجاه سال وزیر قراجه‌داغ بوده، یکی از رجال معروف و معمر ارسباران و بعد از او پسرانش «حاجی میرزا غلام» - جد غلامی‌ها - و «حاجی نیرحضور» - جد وزیری‌ها، در ارسباران و تبریز جانشین پدر بوده و با «حاجی عبدالله» - جد اهری‌ها - و خانواده «هیئت» [هیأت] و «مجتهد اهر» و «حاجی میرزا عبدالعلی مجتهد تبریز» و غیره قرابت سببی داشته، مدرسه طلاب... وقف و یادگار خود حاجی میرزا حسن و تعمیر مسجد «سقالار» از «حاجی نصیر خلوت» پسر حاجی غلام می‌باشد که هر دو کتیبه سنگی دارد.^(۱)

از مرحوم حاج میرزا حسن وزیر، در مسجد جامع روستای اشتتین، یک دوره قرآن مجید در چند جزو به یادگار مانده که نویسنده این قرآن را دیده است. رحمت خدا بر او و سایر گذشتگان خوش عمل باد.

اینک فرمانی که درباره انتصاب برهان‌الدین خلیفه پسر الیاس خلیفه، به خلافت محال دیزمار و توابع، از سوی شاه عباس صادر شده و گویای موقعیت و منزلت خلفا در آن روزگار نیز می‌باشد، در زیر آورده می‌شود. این فرمان وسیله دختر «محمدحسین آقا»، پسر حاج میرزا غلام، و عیال آقای «ابوالفتح بایبوردی»، به مرحوم بایبوردی، نویسنده تاریخ ارسباران، رسیده و ایشان در کتاب خود چاپ کرده‌اند.

«فرمان شاه عباس کبیر:

آن که چون مرحومی [مرحوم] الیاس خلیفه در قلعه ارومی مقتول شده، به رحمت ایزدی پیوست. شاهانه و التفات و عاطفت پادشاهانه درباره خلف صدق او خلافت و رفعت پناه، عمده الخلفا برهان‌الدین خلیفه، خلافت الکای [دیزمار و توابع را به دستوری که به والد او مرحمت شده بود، به او عنایت فرمودیم. و مبلغ سی و چهار تومان و هفت هزار و نهصد و سی و هشت دینار تبریزی که از بابت مالوجها و وجوهات الکای [مذکور به تعطیل ظهر، به تیول و سیورغال والد او مقرر بود، از ابتدا ای] شش ماهه ایت نیل که تاریخ فوت مشارالیه است، به همان دستور به تیول و سیورغال برهان‌الدین خلیفه مذکور شفقت و مرحمت فرموده، ارزانی داشتیم.

کدخدایان و رعایای آن محال خلافت پناه، مشارالیه را صاحب سیورغال تیول‌دار دانسته، سال به سال مالوجها و وجوهات خود را بدو جواب گفته، چیزی موقوف ندارند. و هر قضیه و قضایا که در میانه ایشان روی نماید، سوی [سوی] قضیه خون، بدو نمایند. صوفیان دیزمار و ازمدل، به دستوری که با والد او، بحار و یساق قیام می‌نموده‌اند، در تابین [تابعین] خلافت پناه مومی‌الیه، بحار و یساق

بامسی بشیره ک، دلی دومرول و قانلی قوجا اوغلو
قان تورالی بویلا ریندا توش گلکمک چوخ آساندیر
هله یازیلی ادبیاتیمیزدان علاوه فولکلوریک

ادبیاتیمیزدا دا قادین عنصر و مبارزه میدانلاریندا
ایگید قهرمانلاریمیزا ان صمیمی یولداس اولاراق
اونلارا مقدس مقصدلرینه چاتماق اوچون از
یساخین و گؤنیلین یساردیمچی

اولموشدور. شاه اسماعیل داستانیندا عرب
زنگی، کوراوغلو و قاچاق نبی حماسه لرینده نیگار
و هجر خانیم کیمی شخصیتلر ائلیمیزین تانیمیش
قهرمان قادین سیمالاریندان ساییلرلار.

ادبیات سماسیندا ایسه ۱۹ - جو عصرده
حیران خانیم، عاشیق پری و خورشیدبانو ناتوان
کیمی ادبی شخصیتلر بؤ سمانین پارلاق
اولدوزلاریندان اولموشلار.

میلادی ۱۸۲۸ - ۱۸۱۳ ایللرده گولوستان و
تورکمنچای مقاله لرلی آذربایجان خلقی نین گؤز
یاشلاری آلتیندا باغلانانندان سؤنرا بیر خلقین ایکی
آلین یازیمی اولسا دا ۱۹۲۰ - جی ایله قده
شمالی و جنوبی آذربایجان خلقی بیر آرزو و
دیله کله یاشامیش، سیاسی سرحدلر ایکی خلقی بیر
- بیریندن آیرا بیلیمه میش ایکی خلق آراسیندا گل
- گندین قارشیمی آلینمیشدیر.

لاکین شمالی آذربایجان خلقی استالین
دیکتاتورلوغو آلتیندا مکتب - مدرسه لرده آنا
دیسلینده درس اوخودوغو زامان، جنوبی
آذربایجاندا رضاخان استبدادی آذربایجانلیلارا
الله دیوان توتموشدو کی، بیر جومله ده بئله، دوغما
دیسله یازیب - اوخوماغا نه ایسکی اجازه
ونریلمیدی حتا تاریخ بؤیو قهرمانلیقلار یارادان
آذربایجان خلقی نین دلیل، مدنیت و شخصیتلری
غیرانسانی یوللارلا تاپدالانیردی.

کئچمیش و یئنی ادبیاتیمیزدا قادینلاریمیزین پاییی

□ حسن راشدی

آذربایجان دیاری تاریخ بؤیو آدلم قادینلار
مسکنی اولموشدور. دوغما دیلیمیزین حماسی و
دوینا سویه سینده تانیمیش دده قورقود کتابی
اسلام حاکمیتیندن سؤنرا یازیلسا دا اونون
داستانلاریندا باش وئرن حادثه لرین مهم حیصه سی
اسلامدان اؤنجه یه و داها دوغروسو اوغوز
ائللری نین مسلمان اولماسیندان قاباغا عاید
اولماسی آیدینجا گؤرونور.

دده قورقود کتابی یالینز حماسی داستانلاردان
تشکیل تاپمیش بیر کتاب یوخ، بلکه اوغوز ائلی نین
و داها دوغروسو آذربایجان خلقی نین عادت -
عننه، اعتقاد - اینام و اجتماعی یاشایی نین دورو
گوزگوسودور. دده قورقود داستانلاریندا تورک
قادینی اؤز حیات یولداشینین سئچمه کده تام
اختیارلی و حیات یولداشی ایله برابر حقوقا
مالیک دیر. عینی حالدا او حیات یولداشینا وفالی و
اونون چتین گونلرینده اونا آرخا دوران غم و
کدرینه اورتاق اولان و حتا دؤیوش میدانلاریندا
اری ایله برابر دوشمنه قارشلی قلینج چککب
ائلیندن - اولوسوندان ایگیدجه سینه مدافعه ائندن
ان صمیمی، صداقتلی و شهامتلی انساندیر!

بئله برابر حقوقلو، وفالی، شهامتلی و رشادتلی
فسادین سجه لرینه دده قورقود کتابی نین

شمالی آذربایجاندا استالین و باشقا روس رهبرلری، روس دیسل و مدنیته اوستونلوک و نرملکه آذربایجان تورکجه سی نین انکشاف دایره سینی کچیلتمه لر ده جنوبی آذربایجاندا رضاخان و اونون اوغلو محمدرضا، اوزونه جرأت و نریب آذربایجان تورکجه سینده یازیب - اؤخویانلاری، اشکنجه و زیندانا معروض قویوردو! دتمه لی شمالدا روسلار پامیقلا باش کسمک ایسته ینده، جنودا شوونیست لر قیلینجلا باشیمیزی دوغرایردیلاراطیبی دیر کی بئله بیر مسموم فضاذا دیلیمیز و ادبیاتیمیزین باشینا نه گله ییلدی؟

پهلوی دیکتاتورلوغو باشلاناندان ۱۳۵۷ - جی ایله قدهر، جنوبی آذربایجان ادبیاتی، یالنیز بر ایل (۱۳۲۵ - ۱۳۲۴) ایشیق اوزو گورموشدور. بؤ بیر ایل عرضینده اونلارلا شاعیر و یازیچی آنادیلینده مهم اثرلر یاراتدیلا و غزئت و نشریه لر ادبیات و اینجه صنعت ساحه سینده و گون سیاسی موضوعلاری اوزه رینده گنیش مقیاسدا یاییلماغا باشلادیلا.

بؤ بیر ایله قادیانلاریمیز دا کیشیلره ادبیات میدانیندا یاریشا باشلادیلا، جنوبی آذربایجانلی اؤلوب ۱۳۲۵ - جی ایلدن شمالی آذربایجاندا یاشاماغا مجبور اولان، دیلیمیز و ادبیاتیمیزین آدلیم قادیان شاعیرلری مدینه خانیم گولگون و حکیمه خانیم پلوری بو بیر ایله یارانان فضائین محصوللاری دیرلار.

تأسفلر اولسون کی، اونلار اوزون ایللر بؤیو وطن آرزوسوایله تبریز و زنجان حسرتی ایله یاشاماغا مجبور اولدولار.

ایران خلقی نین قیامی نتیجه سینده ۱۳۵۷ - جی ایل شاه دیکتاتورلوغونون پرونده سی تاریخ

کوللویونده باسدیریلاندان سؤنرا، تورک دیل و ادبیاتی، یارانان نسبی آزادلیق فضاذا یثنی دن دیرچه لیب اؤز وارلیغینی اثبات ائتمه یه باشلادی؛ آنادیلینده کتاب و نشریه لر چاپ اولوب یاییلدی و استعدادلار ادبیات گولوستانیندا چیچک لئمه یه باشلادیلا.

اسلامی انقلابدان سؤنراکی یارانان ادبیات فضا سیندا، ایلک قادیان آددیمی، ثمینه خانیم باغچه بان طرفیندن گوتورولموشدور، خانیم باغچه بان اوچ کاستله برابر حاضیرلادیغی «گلین تورکجه دانیشاق» کتاینی ۱۳۶۰ - جی ایله اؤخوجولارا چاتدیرمیشدیر. بؤ دؤرون ایکینجی ادبی قادیان شخصیتی و ایلک قادیان شاعیری حمیده رئیس زاده (سحر) خانیم اولموشدور. سحر خانیمین ایلک شعر کتایی «ماویلر» آدیلا ۱۳۶۵ - جی ایله چاپ اولموشدور، بو کتابدا شاعیرین حساس ذهنیندن سوزولن اینجه سؤزلر انله دولغون و معنالی دوزولوبلر کی، هر بیر اؤخوجودا درین تأثیر باغیشلایر.

بو کتابدا شاعیرین آرزو و ایستکلری و گنیش مفکوره سی اونون باجاریقلی سؤز قابلیتینده ترنم اندیلیب، فضاذا دالغالانیر. حمیده رئیس زاده آذربایجانین قدیم شهری اردیلده دوغولموشدور. سحر خانیمین ایکینجی و اوچونجو «یاشیل ماهنی» و «آیسی باخیش» کتابلاریندا شاعیرین حقیقتدن یاراتدیغی سؤز اینجی لریله داها آرتیق تائیش اولماق اولور.

ادبیاتیمیزین انقلابدان سؤنراکی اوچونجو قادیان شخصیتی زهره خانیم وفایی اولموشدور. یوکسک تفکوره مالیک، دوغما دیل و ادبیاتیمیزا اوره کدن باغلی خانیم وفایی انقلابدان سؤنرا تورک دیللی تبریز نشریه لری ایله او

جومله دن «فروغ آزادی» گۆنده لیگی ایله یاخیندان امکداشلیق ائده رکن فولکلور خزینه میزدن کتابلار حاضیر لایب، ادب سنوه رلره تقدیم اتمیشدیر، لاکین خانیم وفایی ۱۳۷۰ - جی ایلدن مشهور بیر ژورنالیست و ادبی شخصیت کیمی تانینمیشدیر. او بۇ ایلده «جوالدوز» ادلی تبریزده تورکجه - فارسجا ساتیریک (فکاهی) بیر درگی نین نشر امتیازینی آلیب، مجله نین مسئول مدیری و باش یازیچیسی اولماقلا اولکه میزده ایلک دفعه طنزلی بیر مجله نی اداره ائدن قادین اولموشدور.

آیلیق «جوالدوز» درگیسی، آنادیلیمیزده چیخان کئچمیش «ملانصرالدین» ژورنالی نین داوامچیسی کیمی تانینمیش و ۱۳۷۰ - جی ایلدن آرتیق انرژوی قدرتله آذربایجان مسئله لرینی و باشقا جدی موضوعلاری طمنز دیلی ایله آراشدیرمیشدیر. جوالدوز مجله سی نشره باشلایاندان آز سؤنرا اونون طنز موضوعلاری ایران سرحدلرینی آشاراق شمالی آذربایجان نشریه لرینده ده چاپ اولوب یایلمیشدیر.

۱۳۶۸ - جی ایلدن بری دیلیمیز و ادبیاتیمیز اوزه رینده چالیشان قیز - قادینلاردان بیرری ده نوشین خانیم موسوی دیر. او، تهراندا دوتیا یا گلیب لاکین یارانان مسموم فضا نتیجه سینده چوخلو آذربایجان عائله لری کیمی انولرینده قارداش - باجیلارایلا یالنیز فارس دیلینده دانیشمیشدی.

آنجاق او سونرالار دیلیمیزین مرحومیت و مظلومیتنی باشا دوشونجه آذربایجان ادبیاتینا ماراقلانندی.

او ایلک دفعه منتظم شکلده ادبی فعالیتینی اورکدن - اورگه «یول» نشریه سی و سؤنرا «کپنک» بؤلومو ایله باشلادی.

نوشین خانیم موسوی دوغما ادبیاتدا سرعتله ایره لیله ییب ۱۳۷۳ - جو ایلده آنادیلینه اتحاف ائتمدیگی ایلک کتایینی «کتابشناسی توصیفی...» ادیله داش باسما دؤروندن ۱۳۷۰ - جی ایله دک آذربایجان تورکجه سینده چاپدان چیخان کتاب، درگی، هفته لیک، غزنت و نشریه لری بوتون اؤزه للیکلرینه گۆزه ل فورمادا اوخوجولارا تقدیم ائتدی.

او مطبوعات ایشلری ایله یاناشی ۱۳۷۲ - جی ایل آذربایجانلی اوشاق و ینتی یتمه لرین استعداد و باجاریقلارینی نومایش ائتدیرمک اوچون تهراندا تشکیل تاپان «چیچکلر» قورولوشونون قوروجو هییتی عضولریندن اولموش و اونلارلا بیرلیکده فعالیت آپاریر.

۱۳۷۵ - جی ایلین سؤنلاریندا «منیم شعریم» آدیندا تهراندا نشر نو انشاراتی طرفیندن بیر شعر کتایی چاپدان چیخدی. کتایین مؤلفی «نیگار خیایو» ادیله تلطیف ائدیلمیشدیر، آدیندان معلوم اولدوغو کیمی قدیم خیاو و ینتی مشگین شهر دیاریندان استعدادلی، بیر قادین «منیم شعریم» کتایینی ادبیات عالمینه هدیه اتمیشدیر. بیر خلقین آرزو و ایستکلری «نیگار خیایو» خانیمین مختلف باشلیق آلتیندا سؤیله دیگی منیم شعریم کتاییندا ترنم اولوب اوره ک قضا سیندا دالغالانیر.

نیگار خانیم خیایو، درین استعداد، دوغمو و یوکسک مفکوره یه مالیک دیر، اونون شعرلرینده دنیز لرجه معنا و سمالارجا دوغمو تۇپلانیب دیر.

ینتی ادبیاتیمیزدا تانینمیش استعدادلی قادینلاردان فریبا ابراهیمی (آفاق) خانیمین آدی

آرتیق ادبیات سئوئلره تانیش دیر. اونون شعرلری عمویتله اولکه میزین تورک دیللی مطبوعاتیندا دفعه لرله چاپ اولوب و اولور، آفاق خانیم شعر قابلیتینه مالیک اینجه احساسلی، درین دیغولور، مهارتلی و غیرتلی شاعیر دیر.

آفاق دا خیاولی دیر و اوزون ایللر دیر شعرلری دیلر ازبری دیر. اونون شعر کتابی هله لیک چاپ اولمایب و یا چاپ اولسا دا الیمیزه چاتمامیشدیر.

دیلمیز و ادبیاتیمیز یولوندا، گنج قادینلار سیراسیندا خانیم دلبر ابراهیم پور آرتیق عشق و ایمانلا چالیشب و هنجواخت شهرت قازانما فیکرینده اولمامیشدیر؛ او وارلیق درگی سی نین امکداشی اولوب و اورادا حتا ثانیه لری الدن و نرمدن ایمان و ایناملا فعالیت اندیر. خانیم ابراهیم پور یازدیغی و کؤچوردیو ادبی اثرلری د. ابراهیم پور آدیله یازیر.

پیدایش خانواده های... قالانی:

خانیم سوسن نواده رضی، بیله سووارلی گنج خانیم سولماز فهیمی، کرج ده یاشایان خانیم نسیم و تهران دانشگاهی نین اؤیره نجیسی و یشنه خیاولی اولان خانیم فاطمه محمدزاده و امیدزنجان نشریه سی ایله امکداشلیق ائدن خانیم نازخند صبحی، یسئنی ادبیاتیمیزین فعال قادین سیمالاریندان حساب اولورلار. بیز اینانیریق گلجه کده دوغما ادبیاتیمیزدا، قادینلاریمیز دها آرتیق موفقیتیه نایل اولاجاقلار.

قید ائتمک لازیمدیر کی، ۱۳۵۷ - ۱۳۲۵ - جی ایللر آراسیندا جنوبی آذربایجاندا بعضی گنج قادین شخصیتلری پهلوی دیکتاتورلوغو ایله مبارزه آپاردیقلاری حالدا آذربایجان تورکجه سینده ده شعر سؤیله میشلر، لاکین او دؤرون بوغوجو فضا سیندا اونلارین اثرلری نین چاپ اولماسینا هنج واخت امکان اولمامیشدیر.

همیون اهایون اقدام نموده، اصلاً از سخن و صلاح حسابی او تجاوز نمایند و کمال اطاعت و متابعت به تقدیم رسانیده، هر قضیه و قضا یا که در میانه ایشان روی نماید، موافق معمول زمان شاه جنت مکان علین [علیین] آشیان عمل نموده، به خلافت پناه مشارالیه رفع نمایند.

حکام و داروغگان و تیولداران و عمال آذربایجان، خصوصاً الکای دیزمار، دخل در سیورغال و تیول مومی الیه ننموده، به هیچ وجه من الوجوه، پیرامون نگردند و به علت اخراجات و عوارضات، و خصوصاً رسم داروغگی و رسم الوزاره و رسوم کلانتری و غیر ذلک، که حسب الحکم اهلی حضرت خاقان جنت مکان علین [علیین] آشیانی، از سیورغال صوفیان بازیافت نمی شود و سایر چار حساب مسدوة الابواب، به هراسم و رسم که بوده باشد، اطلاق و حوالتی ننموده، قلم و قدم کوتاه و کشیده دارند. مستوفیان عظام دیوان اهلی حسب المسطور، مقرر دانسته در دفاتر عمل نمایند. و در این باب قدغن امی نمایم که [از فرموده تخلف نورزند و هر ساله، به حکم مجدد محتاج ندانند و از جوانب برینجمله ابر این جمله] روند. تحریراً فی شهر ذی حجة الحرام، سنه تسع عشر و الف من الهجرة ۱۰۱۹ قمری.

پشت فرمان، مهر وزرا و امنای مملکت. و فرمان به طول یک ذاع و عرض بیست سانت می باشد. (۱)

قاشقايلى آيت الله جهانگير خان

● دره شورلو مهرشيد رهنما^(۱)

گۆركملى فيلسوف، آدليم عارف حكيم آيت الله جهانگير خان، قاشقايلى انلى نين بويوك طابقاسى اولان دره شورلى بوداغى نين جانبازلى^(۲) نيره سيندن اولوب. خانين دۇغوم ايلى ۲۴۳ قمرى اولموشدور. خانين آتاسى آغامحمد خان و آناسى تاغان^(۳) (دهاقان) خانلارى نين بيريى نين قيزى ايميش. قاشقايلى عاليم^(۴) اوشاقلىق چاغلارنى، آتاسى تدبيريله كنج - قۇندان (كۆچ - قون) ايراق تاغاندا مکتب خانادا بيتيرير. جهانگيرين گنجلىك چاغلاريندان كتابلاردان يىلگى الده اتمك اولمور، آنجاق بونا اينانا ييله ريک كى اتالار دنميشكن: «بیر اۇبايتان كنج (كۆچ)، مينك اۇبايتان قالما» بۇ روحيه خاندا درين ايز بوراخا بيلرميش، ننجه كى او رفاه ايجينده ياشاميشدير، ائل كنج - قۇنون اوزهل حال - هاواسى و ائل كولتورونون تاتلارى - بير يترده قالان اهالى^(۵) - قيناماغى فاكتلارى چوخ طبيعى دير كى بير گنج خان اۇغلونو اوزونه سارى چكسين و بئله ده اولموشدور، ننجه كى جانبازلى جهانگير قيرخ ياشادك چالغى آلتى ايله - تارايلن - مانوس ايميش و خوشلوقلا عومور گنجيرديرميش، تاى - توش اختيار اتمه دوشونجهسى ده باشينا كنجمه ميشدير. بئله ليكله خان قيرخ قيشى باشا وورراق ائل تاريخينده بير دۇنوش نقطهسى يارادير.

احمد گرسوز: «چهل بعثت نور كامل كند صفا را به ميخانه واصل كند»

كتاين يازارى «قره قانلى مهدي»، عموماً ياخين تاريخچيلر و ائل روايت لرينه گۆره، عاليم خانيميز قيرخ ياشيندا ياخود قيرخ ايله ياخين ياشلاريندا هميشه ليك اولاراق اصفهان اگيريب و جهانگير سوزو داشسيان

۱- مولف اوزو قاشقاي توركلريندن دير و مقاله سى نين دېلى اساساً ساخلا تېلميش و پارانتز ايجينده كېلر طرفيميزدن

آرنيريلميشدير. ۲- سميرم ين بانى سرحد بنده «آغداش» دا بئرلشيلر.

۳- كېچيك سميرم، ننجه ايلدير كى قوموشا (قمشه) توپراغينا قاتيلميشدير.

۴- بيزيم توركلر آراسيندا «جهانگير خان - ي عاليم» آديلا مشهوردور.

۵- قاشقاي توركلرى كۆچرى اولماقلارينا گۆره بونلارى بېزلر «تات» لار جبرگه سيندن سانيريق، تات «فارس» دنمكدير و

دېلر بئله «تاجيكي» دن بيريك. مآذون بير شعرينده «اؤ نوراقى باشامى» قينا ميشدير، بيزيم كولتورده «تات» لار فارقيتميشدير لار.

آنلاما عینیت و حقانیت باغیشلامیشدیر:

«چو لطف خدا با جهانگیر شد جهانگیر نامش جهانگیر شد»^(۱)

یابین بیرینده تخمین اوزره «۱۲۸۳ هجری» ده خان یولداشلار یلا بیرلیکده سینیق تار یا سه تار ایله یاخود موسیقی بیلگی سی نین تکمیللشمه سی اوچون اصفهاندا گتتمیشدیر. میرزای عبرت حکیم لر^(۲) تار یخینده یازیر: «خان تار مشق ائنده رمیش، صدر مدرسه سی هاواسی خوشونا گلره ک گونده اوزونو اورایا آتارمیش! مدرسه یاخینیندا کی «دوکان» دا گونون بیرینده بیر صوفی (درویش) خانی چاغیر اراق سؤیله رکی: «سانا راق کی چاغیمیزین فارابی سی اؤلدون هله لیک سن بیر مضرابچی دان آرتیق دننیلسن و سنین بۇ مدرسه نین فزاسی خوشونا گلدیگی نه گل بیر حجره (اؤدا) اختیار قیل» جهانگیر خان همان ائنده رک دوغرو دان دا جهانگیر اولدو.

واختیلا ائلخاننی کاتبی اولان ابوالوردی مظفر قهرمانی یازیر: «خان اوستادی محضرینده سه تار مشق ائدیرمیش کی گؤرور نفوسلو توپلوم. اؤنده اولان بیر عمامه لی نین دالینجا چهارباغدان چیخدیلار، احوالاتی سؤرودو قدا موسیقی مشقیندن ال چکیب مدرسه یه اوز گتیرمیشدیر».

باشقا روایت ده واردیر: «جهانگیر خان، شیرازلی اوستاد همایی^(۳) دن تار قاییران آدرسینی ایسته یه رک اؤ جلفا^(۴) دا کی اؤدلیم تار دوزه لدیجی، اثرمنی اوستاد یحیا آدرسینی و نوره رکن خانین چوخلو استعدادا مالیک اؤلدوغونا گؤره ده خانی علم تحصیلینه چاغیرمیشدیر. خان موسیقی اوستادی محضرینده چالدینی قطعه نی فی البداهه تکرار ائتمیشدیر. نئجه کی اؤزو ذکاء و باجاریقلی بیر موسیقی صنعتچی سی ایلمیش. دئمک اولار بۇ ذکاوته گؤره ده اوستاد همایی، خانا بیلک الده ائتمه گینی تاپشیرمیشدیر.

روح الله خالقی یازیر: بو زماندا عمومیتله موسیقی سنوهر لر «تار» سازینا ماراقلانمیشلار. بو «تار قاییرانلاردان بیر یی خاجیک اوغلو یحیی دیر کی میرزا عبدالله ایله قارداشی آغاحسینعلی کیمی تانینمیش بسته کار و صنعتچی لر اوچون تار قاییرارمیش. یوخاریدا کی قنیدلریمیز ییغینجامی بو کی خان تارچی اؤلوب. هر حالدا خان علاقه و ایلگیسینی ائل - اؤیا دان کسه رک اؤلومه جن اصفهاندا «صدر» مدرسه سینده قالارغی اؤلوموشدور.

قاشقایلی بیلجی، نقلی و عقلی علم لری اؤرگنمکله باشلامیشدیر او قده رک کسی عرب ادبیاتی، فلسفه، حکمت، عرفان، فقه، اوصول، ریاضی، هیئت و طب کورسلاریندا مسلم و ماهیر اوستاد اؤلوموشدور. خان اوستادلاریندان بؤیوک فیلسوف قوموشالی «شهرضالی» حکیم آغامحمد رضا اؤزه ل مقام و رتبه بییه سی دیر. نئجه کی قره قانلی مهدی یازیر: «بو اؤیره تمن و اؤیره نجی آدلاری بیر - بیرینه فخر و بزه ک

۱- بو بیت «احمد گرسوز» دن دیر.

۲- کتابین آدی تاریخ حکماء و عرفاء و متأخرین صدر المتأهلین.

۳- فنون بلاغت و صناعات ادبی «بازاری - اوستاد جلال الدین - نین آتا - بابالاریندان دیر.

۴- اثرمنی دیلبنده ایپک دئمکدیر. بو شهر ایکنیجی شاه عباس تصمیماتینداندیر.

اۆلموشدور» گنت گوینوخان اوستادی حقیقده قنید اتمیشدیر: «بو کیشی فطانت ده ایلک درجه ده و بیلیک ده یوکسک رتبه یه مالیکدیر». بو اوستاد طلبه لردن آدلیم فیلسوف «آخوند کاشی» خانین مباحثه طرفی اۆلموشدور.

اوستاد همایی یازیر: «چوخلو ایللر ایدی کی «خان» ایسه «آخوند» سۆزلری دیلترین «وردی»^(۱) اۆلموشدو» نقل اۆلنورکی خانین یولداشی «کاشانلی آخوند» ذکره باشلاپاندا قاپ - باجا، دیفار (دیوار) سو و... ده قدوس ذکرینه باشلایاریمیش. آخوند دا خان کیمی سو(با) سو(بای) قالیب بیر ایل آزراق یاشامیشدیر (اۆلوم ایلی ۱۳۳۲ ه. ق.).

خان معقول و منقول دا جامع اۆلدو قدان سۇنرا همان صدر مدرسه سینده - هردن ده جارچی مسجد بنده - تدریسه باشلامیشدیر. ائل صنعتچیسی ریاضیات، اسفار، مکاسب شیخ، شرح کبیر، شرح لمعه، شرح منظومه، هیئت، فقه، شفا، اخلاق و خارج درسلی نین یوکسک سویه سینی تدریس ائنده رک نهج البلاغه نی حکمت ایلمن تحلیل اندیب آراشدیراریمیش. نهج البلاغه یه شرح یازماسی دا قنید اۆلنوبدور. خان بۇراخیلان طبیعی علملریله ریاضی درسلی نین یئنی دن دیریلده رک «موللا نورعلی» نین یاردیمیلا تعصبه اوغرایان «عقلیه علملری» اۆز یئرینی آچمیشدیر و طبیعی مُشکان و جودوندان یارارلانا راق ایلیک «۱۵۰» گوندن آرتیق تعطیل لیکلری دۆرد - بنش گونه دک آزالتمیشدیر. کیمسه اونون منظومه درسی نین آچیقلا ندیر ماسینا اعتراض ائتمه میشدیر. بروجردلی بؤیوک آیت الله، خان محضر بنده قۇرخا - قۇرخا اۇغورلانچی جاسینا (گیزلیجه سینه) اسفار درس آلماغینی خاطیرلادیر. خان شریعت قارشى و الحادا تهمت اندیلن زامان فلسفه نی اۆز دیرلی شخصیتی و یوکسک بیلگی سیله او سویه یه چاتدیریر کی فلسفه فضل و اوستونلوک وسیله سینه چئوریلیر. «خان» ایله «آخوند» بیرله شرکن «موللا صدرا» نین یاراتدیغی فلسفی مکتبه تمللی آدیملار گۆتورموشلر. خانین اؤیرتمنی قوموشالی آغامحمد رضا صهبا و زونزلو موللا عبدالله بو سیرادا فلسفه ده تبریزی موللار جعلی نین قارشى بوداغیندا دایانمیشلار. «خان فلسفه ده او قدهر ایره یله دی کی آز قالماسین منحصر اۆلسون» بو، نهرانلی «آغازرگ» ون اعتراف لاریندان دیر. مرتضی مطهری اسلام فلسفه سینی قروپلاشدیرارکن «۳۱» جی قاندا خانان یتر وئرمیشدیر. خانین بیلگی آدی - سانى اۇرایادک اوجالیر کی اۆلکه نین قیراق - بوجاغیندان طلبه آخیتتییی اصفهانا دوغرو باشلانیر. اصفهان لا فارس بۆلگه لریندن باشقا، سلطان آباد (اراک)، گناباد، بروجرد، زنجان، تربت، آمل، قزوین، طالقان، اردکان، قوچان، رفسنجان، طبس، ساوه، کاظمین و باشقا کندلردن خان قوللوغونا وارمیشلار.

قره قانلی مهدی خان حقیقده یازدیغی کتابدا سکسن سککیز آدلیم طلبه نین آدینی چکمیشدیر. عبدالله اشراق، شیخ الانصار، لاریجانلی داعی الاسلام - اسلام درگیسی ییه سی و عربجه، انگیلیزجه، پهلوی، اوستا، سانسکریت دیللی نین باجاریقلی اوستادی - دستگردلی بؤیوک شاعیر حسن خان وحید - ۱۳۱۱ ه. جی گونش ایلینده حکیم نظامی آدیندا ادبیات اوجاغی قوروجوسو - ده قانلی نورالشرق، عراقلی حبیب الله ذوالفنون، اصفهانلی سخنیار (مسرور) - «۱۵ نفر قیزلباش» یازچیسی

۱- عربجه دیر. جمع شکیلی «اوراد». بیزلر دئییریک «سقفیز اغیزدان دوشرمیش بو ایکی آد اغیزدان دوشمه میشدیر».

دير - شیرازلی همای اوغلو (طرب)، رضاخان بوغونتوسونا قارشى قالخان سیدحسن مدرس، شیخ محمود مفید، سبزواری آغامحمد مقدس، حکیم فاضل تونی - اصفهاندا قالاراق خانین بوتون درس لرینده حاضر اولموشدور و «جهانگیرخان» ین منظومه درسی نین اوچونجو دؤرونده کی آلتی ایل سورهر حاضر اولموشدور - و باشقالاری.

اوستا مرتضی مطهری نین قئید ائتدیگیمیز قروپلاشدير ماسیندا خانین طلبه لریندن آشاعیداکى بشش نفرین آدی «۳۲» جی قاتدا گلیمشیدیر: «سیدمحمد کاظم عصار، شاه آبادلی محمد علی، آیت الله خمینی نین عرفان اؤیره تمنی - خوراسانلی (تربتلی) فیلسوف شیخ محمد - خان کیمی صدر مدرسه سینده سویدا (سوای) یاشامیشدیر. - کوهپایه لی حاج آغا صدر و شیخ محمود مفید - بو ایکی اولومیله دنمک «۴۰۰» یللیک ایشیق ساچان فلسفه چیراغی سؤنموشدور -.

عالیم خان هنج و اخت قاشقالی گنیمینی سؤیما میشدیر. شال، پاپاق، یاشماق، اوست دون و سایر تورکو گنیم لرله ساچی اوزون یاشایب، درس آلیب و درس و ترمیشدیر. یالنیز «تؤلوم نامازلاریندا» بئل شالینی باشا دؤلایاراق امامت اندرمیش. خانین فلسفه اؤیرتمنی قوموشالی آغامحمد رضا و خانین اؤیره نجی لریندن چادگانلی غلامحسین ربانی ایله مباحثه طرفی واختینین ان بؤیوک مجتهدی حاج آغارحیم ارباب کی گنیش ساحده خان محضریندن پایلانمیشلار، روحانیت گنیمینه گیرمه میشلر. آغا رحیم خان تکسین یالقیز ناماز قیلماقدا «عمامه» یاشینا قویارمیش.

قاشقالی عالیم طلبه لر معاشی اولان «امام پای» ندان استفاده ائتمزیمیش، تاقان ایله آغداش داکى مال الاجاره سی گلیریندن ایله (۷۰ - ۵۵) تیمنه دک (تومنه دک) خاننا گؤنده ریلیرمیش، هابئله دیر اؤیره نجیلریندن یزدلی شیخ علی اکبر، اردکانلی آیت الله محمد صادق طباطبایی و تاقانلی سید عبدالرسول حجازی.

خان کیمی مباحثه طرفی رحمتلیک «آخوند» و اؤیره نجیلریندن طالقانلی شیخ مرتضی ایله گؤرکملی فیلسوف تربتلی (خوراسانلی) محمد حکیم جنابلاری دا یالقیزلیقلا حیات سورموشلر. رحمتلیک آنامین آناسی (علی اکبر) منه دنمیشدیر خان یالنیز بیر یول اولاراق موقت نکاحلا ماراقلانمیشدیر. او دا حضرت محمد (ص) سنتی اولماغینا گؤره.

اولو خان حالیندا معروف دورکی اسره ک (کنفلی) لرین حقیقنده حد اجرا سیندان گؤز یوموب اونلاری عاغیلاشدیقدان سؤنرا اؤیود و ترهرک گیزلیجه سینه بؤراخارمیش. خان یوکسک داورانمیشدیر، شایع دیر کی «سواسی» باغیشلانماز بیر سوچ بیلیرمیش. وسواسلی^(۱) اولان قارداشینا دنمیشدیر بلکه بو آغیر سوچون «آغاچ اکمک» ایله یونگولله شسین و قارداشی دا نئچه آغاچلیق مسافه نی آغاچ اکمیشدیر. دنسیب لر: «عالیم جهانگیر خان انلین دولتی کیخا - بگلی نین بیری نین تفصیلاتلی قوناقلیغیندا، یاشقا چاغیرانلار گوزو اؤنونده دوگونو اؤوجوندا سیخاراق تیکه دن قان دامارکن بویورموشدور، بودور یوخسوللارین و مظلوملارین قانی!

۱- بیزلرده یانلیش «مشابه» شکلی «فاس فاس» دیر. خاندان بیر بیت وار:

دل گرفت از مدرسه یاران کجا کوی حبیب جان فرسد از وسوسه ساقی بده جام شراب

یازارلار عمومیتله خانین نهج البلاغه به ایضاح یازماسینی قنیده الیمیشلار. لاکین قره قانلی مهدی کی اوزو فیضیه طلبه سی دیر - هله لیک بو کتابین تاپیلما ماسینی یازیر و ائله دیر فارسجا شعر دیوانی نین حالی دا. یقین بیلیمیریک کسی خان تورکجه شعر ده سؤیله میشدیر یوخسا یوخ؟ آنجاق خاطر لاتمالیام کی ائلیمیزده «سوی» (شعر) ایله «موسیقی» بیرلیکده یاشامیشدیر. شبهه یثری قالمیر کی هنج اولمازما خان اصفهان گیریشیدن ایره لی تورکجه قوشوب، ایرلاییب^(۱) و چالمیشدیر. دؤغرو دنسک خانین ایسته دیگی بلکه ده سؤدیگی سورگونلوکده یاشاماغی ایله یاناشی، بؤیوک طبیعی کی اونو شعرلری نین یازماغیدان چکیندیر میشدیر و ائلرده ادبیاتین شفاهی فورماسی (کی تورکلر حقیقده عینیت تاپمیشدیر) و سایره فاکتارلار اونون تورکجه شعرلرینده یاخود بوتونلوکله وار ایزلرینده (هامی اثرلرینده) منفی رول اوینامیشدیر. خانین ترجمه حالیندا خاطر لادیم کی اصلاً جهانگیرین آتاسی (محمدخان) کیملیگی دوغرودان تانینمیشدیر و آنادان کشکورلی (طایفا آدی دیر) اولماغی یانلیشی دا خان یاشایشینا داخل دیر. بلکه ده خان اصفهانا وارارکن حساسینی ایره لی دؤور ایله تصفیہ اتمیشدیر و هنج واخت دا سؤیلرینی یازما ییب و شاعرلیک ادعاسی ده اولماییدیر. نجه کی اؤیرنجی چاغداش بؤیوک شاعیر دستگردلی وحید، اؤیرتمنی حقیقده یازمیشدیر.

قره قانلی مهدی آشاغیدا کی لیریک دن آیری اون بیت داھی خاندان قنید اتمیشدیر:

تا یاد چین تو شد پای بست ما	رفت اختیار عقل سلامت ز دست ما
رُخسار خود در آینه دید و بخنده گفت	بس فتنه ها که خیزد از این چشم مست ما
آبی کزو به باد رود خاک دین و دل	در جام ریخت ساقی آتش پرست ما
از صرف نیستی چو کسی را خبر نشد	عشقت چگونه کرد حکایت ز هست ما
برخواستیم از سر کویش غبارسان	تا دل نگیردش ز غبار نشست ما
غمگین مشو که از ستمش دل شکسته شد	که ارزد بصد هزار درست این شکست ما
از دشمنان ملامت و از دوستان جفا	بوده است سرنوشت ز روز الست ما
گشتم ز هجر غرقه دریای اشک خویش	تا ماهی وصال کی افتد به شست ما

سورغو بودور، بو اینجه طبع بییه سی بؤیوک شاعیر اولایلمزمی؟

خانین حیات و یاشامی بناره ده بوندان آرتیق بیلیمیریک (بیلیمیرم) نهایتده تورک خان «۸۵» یاشارلیقد (۱۳۲۸) جی ایل، اوروج آی نین (۱۳) جو گنجه سینده گؤزونو ابدی اولاراق اؤتری حیات اوسته یوموشدور. اونون خسته لیگی قاراجیگرینده ایمیش. تاپشیریغینا گؤره کفن و باسدیرماسینی سیرداشی آخوند عهدیه سینته قویولار و اثرته سی گون شهری کدر بورویره ک جنازه سی روحانیت و عموم خلق مشایعتی

۱- ابرلاماق = اؤتمک، اؤخوماق، سؤیلمک و ابر = شعر، سؤی، قوشمو. قاشقابی دا ابرجیلار سنوبملی و ساین آدمالاردیرلار.

ایله - آغا نجفی باسدیرما نامازینی قییلاراق - تخت پولاددا تورک آغاسیدمحمد مقبره سینده تورپاغا تاپشیریلیمشیدیر. اونون تاریخ ماده سینده اؤیرهنجیلریندن ناقانلی مهجور سؤیله میشدیر:

مهجور خواست سال وقتش ز پیر خرد
گفتا شد «آفتاب جهانگیر مُنکسف»
خانین طلبه لریندن میرزا حسن خان انصاری ده یاز میشدیر: «جهانگیر نزد خدای جهان شد»
دئمک بؤیوک فیلسوفون کئچمه (کۆچمه، ارتحال) سینه گۆره اصفهان اوچ گون یاسلی اۆلموشدور (بلکه ده تعطیل).

خانین ماترکی (گثری قالان اموال) کتابخاناسی اۆلموشدور (آزیندان ۳۰ مجلد) کی «شهرکردلی میرزا ابوالقاسم» باغیشلامیشدیر کی او دا اوغولونا (آغاحسین) تفویض انتمیشدیر. (۷۲) جی یایین (۷۰) جی گونوندن سؤنرا ایکی گونلوک خانین اوغورلانا مراسیمینده کی ترتیبه سمریم و اصفهان شهرلرینده کئچیریلدی. بیر کتاب سرگی سینده خانین الیازما بیر دو عاسینی گۆردوم کی گۆزه ل خط ایله یازیلیمشیدی. بو گونده من چوخلو یالوار - یاخاردان سؤنرا باجاردیم ایدیما سالونوندا کئچیریلن یویلیشین سونو شاهیدی اولامانه من بلکه چوخلو تورکلرین باش - قولاغیمیزا یاراشمیردی کی باشقا صرف و محض تاماشاچی و تشریفات قوناغی اولان شیک فارسلار کیمی گلیب آزیندان دینچ و دینمز اوتوراق امه بئله گلیرکی بیزیم خان دا بیر تشریفات اهلی ایمیش اما نیبه قاشقایلی - ائلیات یاشاییب و تورک اۆلموشدو؟ یننی اؤگره تیم و اؤیره نیم دوزم (سیستم) ینده سیکل مقطعی نین سؤن ایلی نین (فارسی) کتابیندا کی سؤن درس لردن اولان جهانگیرخان حقیقنده کی درس - کی یشنی یتمه لرله گنج لر اوچون فایدالی و اویغون ایدی - سیلینیمشیدیر. خاندان چنوریدیگیمیز بیر شعر ایله مقاله میز سؤنا اریر، بو اومودلا «تائری بیزلره رحم اتسین!»

کیمسه به بۇ امکان اۆلمادی سودان اؤد وارلیغینا یؤل تاپماق
لاپ آیدین بیر ایماء اوره ک یانغیما گۆزومون یاشی آخاراق
یئرشده ناز کهلیک ده کی اوخ، کپیریک، لاجین قیناغی صفتده
قارارتدی، داغیتدی روزیگاریمی قارقا توکوندن آرتیقراق
مکتبدن داریبخار اوره ک هاردا کویون یار
ساقی هان اسؤلماقدا وسوسه دن جان، سؤن آیاق.

بقیه کوچ ارامنه...

ارمنیان مهاجر، اطلاعات همه جانبه ای می دهند. ارامنه بومی زبان ارمنی های مهاجر را به دشواری فهمیده و حتی با لباس هایشان نیز با آنان متمایز می شدند. مهاجرین، زبان بومی ها را منسوخ کرده بودند^(۱).

۱- خ. د. خلیلوف - قاراباغین ائلات دونیاسی - باکو - ۱۹۹۲ - ص ۱۸.

محبت داستانلاریندا گۆزه للمه لر

● دوكتور محرم جعفرلی

آذربایجان محبت داستانلاری، اونلارین اتنیک (قومی) کۆکله باغلیلیغی نین تدقیقینده، ملی منشایی نین مکان و زامان باخیمیندان اؤیره نیلمه سینده خصوصی اهمیته مالیک دیر. عینی زاماندا، محبت داستانلاری نین شاعرانه گۆرونوشونده اونلارین آدینا و ایدیا سینا اویغون اولاراق اساس یئرلردن بیرینی گۆزه للیکله باغلی اولان بدیمی تصویرلر نوتور. بۇ تصویرلر بیر طرفدن داستانلارین اؤخوجویا یاخینلاشیلما سیندا خصوصی رول اویناییر، دیگر طرفندن پرسوناژلارین اؤزه للیکلرینی میدانا چیخارماغا امکان وئریر. او دا ماراقلی دیر کی، محبت داستانلاریندا قالدین گۆزه للیگی مختلف شیوه لرله اچیلاراق آیری - آیری مقایسه لر واسیطه سیله وئرلییر:

۱ - طبیعتله باغلی آپاریلان مقایسه لر.

۲ - آیری - آیری دینی آئین و وارلیقلارلا باغلی آپاریلان مقایسه لر.

۳ - گۆی جسملری ایله باغلی آپاریلان مقایسه لر.

ایلکین مقایسه ده طبیعت حادثه لری و جسملر گۆزه للیگین بیر تظاهر واسیطه سینه چنورلییر. محبت کیمی یوکسک، نجیب حسلرین ترنمونه اؤن پلانا کئچن طبیعت گۆزه للیگی فولکلور و موزون بدیمی عالمینه رونق وئریش، داستانلارین محورینده دایانان لیریک (عاشقانه) قهرمانلارین ظاهری سیمالاری نین تاماملانماسیندا، اونلارین اضطراب و سارسیتی لاری نین بدیمی دیلله انعکاسیندا بؤیوک رول اوینامیشدیر. طبیعتین یزه یی اولان ایری چتیرلی آغاجلار، هوندور سرولر، ظریف چیچکلر و اونلارین گۆزه ل جهتلی شاعرانه منظره نین تاماملانماسینا خدمت ائتمیشدیر. داستانلاریمیزدا طبیعت قالدین گۆزه للیگی نین تصویر اؤچون سانکی یگانه و عوض ائدیلمز واسیطه یه چنورلیلمیشدیر.

ساللانا - ساللانا سئیره چیخاندا، سرو قامتیندن خجالت چکر،

لاله یاناغیندان، نرگیز گۆزوندن، غنچه گولوشوندن ندامت چکر.

نسترن، بئؤشه چالیشا یوز ایسل، چستیندی عؤمرونه یشتنده مشکل،

مگر زولفلریندن بحث ائدر سونبول، دوشسر آیاقلارا، غرابت چکر.

(عاشیق واله)

داستانلاردا قالدین گۆزه للیگی اونون صفت چیزگیلری و بدن قورولوشو ایله جانلانديريلاراق

تاماملانير، بورادا مىلى تىرىيات اۇن پلانا كىچىر.

باخدىم، يار ياناغى سايا لايىدى.
او زهرى زولفلىرى حالقالايىدى.

نزاكت واختىندا، خوبلار چاغىندا،
او آلمانا ياناغى، بولور بوخاغى،

زر زىباب اوستوندىن، اطلسى چىركىس،
چارقاتى نىن اوجو سورمه لىنىدىر.
«قوربانى»

او زهرى زولفلىرى كۆكسۇندە چىرەس،
ياخاسى مُصرىح، چاتقىسى گولگىز،

ايلىكىن بىنددە «يار سايا لايىدى» ايفادەسى خىلق تىفكۇرونندە عىوضسىز بىدىمى ايفادە دىر. عىومتىلە، فولكلوروموزدا بىرسىرا ابھام سۇز قىروپلارى وار دىر كى، اونلار عاشىق شىرىندە وپنلاشلىق حقو قازانير، سۇنرادان اۇز مىناسىنى ساخلاماقلا فرقلى قورمادا يازىلى ادبىياتا كىچىر. بىر باياتى نىمۇنەسىنى خايطىر لايىق:

بىختىمىن تىختى يارىم
سنى كىم باخدى يارىم

انىلەمى باخدى يارىم،
اوزونندە گۇز اىزى وار،

سۇن درجە اوستالىقلا ايشلە دىلمىش و طىبىمى شىكىلدە ايفادە اۇلونان بۇ فىكىر، مىنعا، اۇز يىغىجاملىغى باخىمىندان ھىچ بىر لوحە ايلە عىوض اۇلونا بىلمىز. عاشىق گۇزەلەن سىماسىندا ان كىچىك تىبدلاتى بىنلە سىز مەيە قادر انسان، بىر نىوع صراف دىر. انسان روحيەسىندىن اىرەلى گلن بۇ كىچىك تىفصىلات بىر ياد باخىش دان گۇزەلەن، اوز جىزگىلىرى نىن دىگىشلىدىگىنە اىشارە اندىر. ۱۹ - جو عصر دە كلاسىك شىرىن، خىصوصىلە فىضولى ارئى نىن دارامچىسى اولان سىد عىظىم شىروانى نىن بىر غىزلىندە عىنى فىكىر دولايى يۇللا بىنلە ايفادە اندىلمىش دىر:

كىمىن آينە روخسارىنە دوشموش نظرى،
كى اوزونندە قالبى اول تىد نىگامىن ارئى

گۇرۇندو بىو كىمى، فىكىر، مضمون خىلق تىفكۇرونندە طىبىمى رىنگ ايلە و شىرىن دىلىندە دوغولور، يازىلى ادبىياتا كىچىندە ايسە كلاسىك اوسلوبون دىل قالىپلارنى بورونمىك مجبورىتىندە قالىر.
بعضاً بىزە تەلرىن اكثرىتى اۇز اصىللىگىنى يالنىز دوغولدوغو بىدىمى مىحىطدە قۇرۇب ساخلاير. بۇ مىنادا «قوربانى» داستانىداكى بىر گۇزەللىمە دە مارقلى بىر مىقاسە وئرىلمىش دىر:

گل گۇرۇم، گل گۇرۇم، كىمىن يارى سان؟
ھانسى بىر اىگىدىن وفادارى سان؟
كۆلگە دە دايانمىش داغلا قارى سان،
سحرىن گونشى تىز دە بىر سان.

گۇزەلەن ظىرفىلگى نىن كۆلگە دە دايانان داغ قارى ايلە مىقاسەسى عىوضسىز، تىكرار اۇلونماز بىزە تەمە دىر.
مىحىب داستانلارنىدا گۇزەللىكلە باغلى بىدىمى مىقاسە نىن مىركىزىندە گۇى - سما جىسملرى دايانير. گونش، آى، بولبول، دان اولدوزو، اولكر و س. گۇى جىسملرى نىن خىلق تىفكۇرونندە جانلاندىرىلاراق بىدىمى مىقادا ايشلە دىلمەسى تىصادفى سىجىە داشىمىر. رئال دونىادان كئاردا خىالى، ايدئال عالم آختاران انسانلارنى دونىا گۇرۇشونندە گۇى ابدى سونسوزلوق و مىقدسلىگە چىئورلىمىش، زامان - زامان افسانە و ناغىللارنىمىزدا سىمبوللار چىئورلىمىش دىر.

بۇ سلسلەدە گونش مقايىسە اوچون گۈزەللىك سىمبولو كىمى داستانلاريمىزدا، ناغىللا ريمىزدا، عاشىق شىرىندە
اۈز بدىيى صورىتىنى قازانمىشىدۇر.

مىھىت داستانلارنىن گۈزەللىكلەرىندە بۇ سىمبول مىفىك (افسانەوى) سىجىبەنىن بوتون علامىلارنى اۈزۈندە
جىمىلشدىرىمىشىدۇر:

جىبىنىن تىجلا، جىمالىن گونش،
كىل شىنىن خالىق آلاە دنىبىدى،
اىكى قاب - قوسون، قرەلەىنىن،
بىلىمىرم قانىما نە سوساىبىدى.

سحر شىرى بىر اۈو چىخىدى قارشىما،
اۈزۈندە ساھتاب، جىمالىن گونش،
آذرباىجان مىھىت داستانلارنىدا گۈزەللىرىن ترىمونىدە گۈى جىمىلرىندىن قىر و يا آىىن سىمبوللاشماسى دا
خىصوصى يىر توتور. آىىن سىمبوللاشماسى قىدىم توركلرىن اىناملارنىدا آپارىجى موقىعە مالىك دىر. تورك
داستانىندا گۈى اىشىغىن اىچىندىن چىخان، بورما ساچلارى اىشىق ساچان قىز آى خاقاندىن دوغولور. انسان
نسىلىنى آرتىران تانىرى - اىلاھە رمزى ساىلان بۇ قىزدان دوغولان اوغلانلارا افسانەدە سىيارەلرىن آدى
وئرىلىرى: بۈيۈك اوغلان گون، اورناتىجىل آى، كىچىگى اولدوز - آىدان گون اىشىغىندىن دوغولانلار
سىيارەلرلە، گۈىلە وھىدەدە دىرلر.

اساطىرەلىمىندە اىنم، گۈىلە باغلىلىق سۇترادان يالنىز گۈزەللىك رمزىندە داستانلاريمىزدا اۈز اىزىنى
قورويوب ساخلامىشىدۇر.

بىر پرىزاد گۇرموشم سىزىن اىللىردە،
چون جىسم و جانىمىن نامدارى دى،
گونش نىشانەلى، قىمر مىثاللى،
او جاھان خويىنىن جلودارى دى،
گۈزەللىكلەردە آى - «بىر گىنجەلىك»، «اۈچ گىنجەلىك»، «اون دۇرد گىنجەلىك» فورمالارنىدا گۇستىرلىرى. مىثال:
«قىز گۇردو كى، ياتان انسان دىر، داشى اويانا آتدى. باخىب گۇردو كى، بىر گىنجەلىك آى كىمى گۈزەل اوغلان
دىر، يارانمىشلاردان تاپىلماز».

و يا:

غرىب بىئە دە آىىلمادى. آغچاقىز گۇرەك آخىر يارباغى نىجە تاماملادى:

آغچا قىز دىبىر سۇزونو،
اۈىان غرىب، آچ گۇزونو،
اۈچ گىنجەلىك آى اۈزونو
اۈىان اوچو، اۈوون گلىدى!

نومىنەلردىن گۇرۈندۈيو كىمى «آى» سىمبولو، قادىن قىرمانلارنىدا دىبىل، اساساً، سىنەن، اىگىد اوغلانلارنى
تصوىرىندە تىطىق ائدىلىرى. تورك خىلقلىرىنىن خاطىرەلرىندە آى - اركك، گون اىسە دىشى باشلانغىچىن اىلكى
كىمى گۇتورولموشدور. بونون اوچون دە آىىن بدىيى مىقامى داھا چوخ عاشىق سىماسى اىلە باغلامىشىدۇر.
گۈزەللىكلەردە گۈى جىمىلرىندىن دان اولدوزونون خىصوصى يىرى واردىر:

سۇدىگىم او گۈزەل كىشىق قىزى دى،
سحر دىن پارلامىش دان اولدوزودور.

و يا:

سحر تىزدن دوغان دان اولدوزويام،
 آسامين، آسامين خوش آوازي يام.
 محبت داستانلاريندا گۆزەللىگين وصفينه خدمت ائدن، اونو گوجلنديرن واسيپلەردن ييري دە دینی وارليق و
 مقدسلرين مقياسيه جلب اولونماسى دير. گۆزەللىگين كعبه، مسجد، قارا داش، رازا اورتوك، طوبا (جنت دە
 اولان گۆزەل، هوندور آغاج) كوثر، حورى، قيلمەن وس. ايله مقياسهسى داستانلاريميزدا آيريجا بير يتر توتور:
 سئوگيليمين قاشى كعبه كونجودور،
 من اولنده كيملر اونو يئونجودور
 يالنيز فولكلوردا دنييل، عموميتله، كلاسيك شعرده بۇ جور مختلف موضوعلاردا استاد انديلمهسى تصادفى
 سجيە داشيمير. ايلك باخيشدا بۇ داها چوخ صوفيزم ايله، تصوف ادبياتى ايله باغلى دير.
 حتا ماراقلى دير كى، عيني بير گۆزەللمەده هر ايكي چالار طبيعت و دینی عنصرلر، خيالى وارليقلار موازى
 ايشله ديلميشدير:

ساللانا - ساللانا چيخدى قارشىما،
 بويو سرو، ياناقلارى آل اصلى!
 حورى دە، ملك دە تايى تاپيلماز،
 دىلى شكر، دوداقلارى بال اصلى!
 (اصلى و كرم)

طبيعت - سرو، لاله، آهو، جيران اساسيندا گۆزەللىگى وصف اولونان اصلى، حورى، ملك لردە تايى تاپيلمايان
 گۆزەل كيمي تقديم انديليلر. طبيعت - رئال دونيا ايله خيالى گۆي جسملرى آراسيندا انسان گۆزەللىگى داها
 باريز فورمادا اۆز تصديقى تاپير.
 ساراقسلى دير كى، فولكلوروموزدا حيوان، قوش آدلارى دا گۆزەللىك مقاميندا گشيش استفاده
 اولونموشدور. مارال، جيران - آهو، بولبول، زاغ و زغن، كجوتر (گۆيرچين) - كهليك، شاهين كيمي رمزله شن
 آدلار شفاهى خلق ادبياتيميزدا اۆزونه مخصوص يتر تونموشدور.
 كلاسيك شعرده بولبول گولون سئوگيليسى، وفالى عاشيق، زغن (قارغا) هم خارجى
 بيچيمي (قارا، قونور) رنگى، هم دە ياشايش طرزى (چورونتو، جسد اوزه رينده مسكن سالماسى) ايله
 فرقلنديريلهرك نادان، عارسيز انسان تپلرى كيمي سجيەلنديريلميشدير.
 «اصلى و كرم» داستانيندان:

«ساللانا - ساللانا يولون اوستونه،
 چيخان دلبر، منى جاننان انيله دين،
 قويا قاز يئيشلى، شاهين باخيشلى،
 باخان دلبر، منى جاننان انيله دين.»
 داستانلاريميزدا، عاشيق شعرينده قسادين گۆزەللىگى نين قاز، شاهين، طرلان، كهليك
 ظرفليگى، جلدليگى، فسونكارليغى ايله وصفى معين معنادا محلى شرايطله باغلى دير. مالدارليق و
 اۆوچولوقلا مشغول اولان خلقلرين فولكلوروندا قوشلارين، مارال، جيرانين مقياسهده اشتراكى داها
 زنگين دير. اووچولوقلا باغلى گۆزەللمەلرده فولكلوروموزدا گشيش تصادف انديليلر.
 «صاباح آچيلدى، اوستونوزه چوخ خيىرلى صاباحلار آچيلسين، قازلار جمعلشديلر. مارال سوروسو كيمي
 پرى خانيمين باشينا توپلاشديلار.»
 «محمد - گول اندام» داستانيندان:

قالخ هاوالان طرلان كيمي،
 من بويلايم جيران كيمي،

درددن قانان لقمان کیمی،

او کمانا من مشتاقام.

آذربایجان محبت داستانلاریندا قادینلارین ساچلاری، گئییمی ده معین محیط و اراضی نین انتتوقرافیاسی ایله باغلی دیر. مثلاً، داستانلاردا قیز- گلپلرین بیر تئل، اوچ تئل، اون ایکی هوروک ساخلاماسینا تئز - تئز اشاره اولونور:

«کچاره نی دایاندیر دیلار. پری خانیم اون ایکی هوروک ساچینان بیر تئل آیریپ، دوشونه باسدی، مرجان دیرناقلارینی تازه نه (مضراب) ایله ییب گۆزه ک آناسینا نه دندی...»

بوتون بۇ دنیلنلر ثبوت اندیر کی، گۆزه لملر آذربایجان محبت داستانلاری نین شعر دستگاهیندا مهم یئرلردن بیرینی توتور. همین گۆزه لملرین تحلیلی و تدقیقی گۆستریر کی، بونلار محبت داستانلاری نین آیریلماز بیر حیصه سی دیر. ■

گۆرکملی پیانوچونون قالانی:

اتمک، نائلیتلریله کفایتلنمک مگر قباحت دیر؟ ف. بدلی بیگلی نین بسته له دیگی «ایکی آنانین آندی» آدلی اثرینده اؤز اولادلاری اوچون پروردگاردان سعادت، امن - آمانلیق دیله یین ملیتجه مختلف قادینلارین عینی دو یغولارینی، اوره ک چیر پیستیلارینی موسیقی نتیجه ده کۆوره ک - اینجه ایفاده اندیر. موسیقی چیلر ف. بدلی بیگلی نین گاه فور تئپیانونون شاعری، گاه داناطق پیانوچو آدلاندیریرلار. دوستلاری دنیا گۆروشونون حدسیز لیگینه حیران قالیرلار. بو گون بیر شنی شک سیز دیر: فرهاد بدلی بیگلی - پیانوچو، پنداقوق، موسیقی اجتماعی خادمی - آذربایجان موسیقی مدنیتی نین سیماسینی معین لشدیرن پارلاق شخصیتلردن بیر دیر.

معاصیر مرثیه... قالانی:

منعم اردبیلی

ایراندا چاپ اتدیلمیشدیر. اؤیودلر ساحه سینده «تجلیات» آدی دیوانی چوخ مشهور دور. اونون عرفان ساحه سینده ده گۆزه ل شعرلری وار. شاعرین «چولدن چوله» آدلی غزلیندن بیر بیت نمونه گتیریریک:

مجنونون آدی ایله کی دیلدن دیسه دوشدو
گۆردو قالا ییلیمیر داها، چولدن چوله دوشدو.

منعم آدیله مختلف موضوعلاردا شعرلر یازان یدالله منعمی ۱۳۰۶ هجری شمسی ده اردبیلده آنادان اولوبدور. منعم اردبیلی ۱۶ یاشیندان شعر قوشماغا مشغول اولوب، اکثر شعرلری نوحه نو عیندادیر. اونون شعرلری نئچه جلدده دفعه لرله

كنجن ايلين قيشيندا ساوالانين ياماچيني آل قانا بۇيايان زلزله
 فاجمەسىندىن سۇنرا امكداشىمىز م.ع.قرزانه وسيلهسى ايله سوندىن
 گوتنبرك(يوتەبورى)شهرينده ياشايان آذربايجانلييلار طرفيندن ياردىم
 گۇندە ريلمىشدى.بۇ ياردىمى يىرىنە يىتتىرمكده امكداشىمىز حيات
 يولداشى ايله بىرلىكده اوزالارا گتتىمشدى.بۇ شعر او سفردن سۇنرا
 داغلارى - درەلرى آشيب وارليغا چاتىبدىر.
 وارلىق.

باشىم كۇيلەرە اوچالدى

• رايىلام

اوزون - اوزون يوللار اۆتوب،
 خستە، يورغون اورە گىنلە،
 نفسىنى درە، درە،
 سن گلمىسن،
 محبتلى اورە گىندە،
 سۇنمز قايغى،
 بىركتلى اللرىندە،
 ائلىم - آرخام تىرىزدن يوخ،
 ديارىمدان اوزاقلاردان،
 اورە كلرى بىزلە ووران،
 ديدىرگىنلر اوچاغىندان،
 سونددن، يوتەبورغدان،
 حلال سفرە، پاك امكدن،
 ياشام يولداشىنىلا بىرگە،
 بىزە نىسگىل گتىرمىسن،
 باشىم كۇيلەرە اوچالدى،
 ساوالانا كۇلگە سالدى...

قان قارداشىم،
 ائىل داياغىم،
 ددە قورقود يادگاريم،
 انشىدندە -
 ساوالانين ياماچيندا،
 يوردو مزارا دۇندەرن،
 زلزله دە،
 اۆلنلرين، ايتنلرين،
 دام آلتىندا قالانلارين
 قاسىرغادا دونانلارين،
 قورد آغزىندا گتتەنلرين،
 كفتىسىز دفن اولانلارين،
 آجى - آجى خاطرەسىن
 آنماق اوچون
 باشى لوللو قالانلارا،
 باش ساغلىغى وىرمك اوچون،
 گۆز ياشلارين سىلمك اوچون،

تولشودان استانبول گليوركن

هر يتر خاطر لرله دۇلو
 بايزيده ارن كۇيده
 اونلو منوهمين ين كونسرتى
 استانبول غزلته سينده يازديفين يازين
 چوخ زامانلار گنجميشسه ده
 اونوتماديم ستويملى آدين
 آلديم اللريمه البنى
 ايليق بير روزگار اسدى
 بيردن بيره اوچاغين سسى
 بۇ تاتلى رۇيامى كسدى
 او تاتلى رۇيالاريم
 بيلمم نجه غيب اولدى
 او آچيلمىش چيچكلر
 هاميسى بيردن سولدى
 پاندورانين قوتوسو
 يانليشليقلا آچيلدى
 ايچينده كى هر بير شى
 هر طرفه ساجيلدى
 بو بوش قالان قۇتودا
 يالنىز بير اوميد قالدى
 حسرت دولو بو اوميد
 بيردن بيره هايقىردى
 سنى گۇرمه يه گليوروم

اۇزاق - اۇزاق يوللاردان
 اوچا - اوچا داغلاردان
 دنيزلردن گنجه - گنجه
 سنى گۇرمه يه گليوروم
 سن او قدهر اۇزاقلاردا
 يترين اولدوزلاردا - آيلاردا
 چيچك گيى بير دالدا
 سنى گۇرمه يه گليوروم
 خاطرلر چوخ قوتله
 چكىر منى سنه سارى
 بير غيب اولموش
 انسان گيى
 بيلمم بانى - بيلمم دوغو
 سنى گۇرمه يه گليوروم
 اوچاقددا هر كس اويور
 اويغو منى ده ساريور
 ايچيمده كى بۇ دوشونجه
 قليمده حالا دورويور
 سنى گۇرمه يه گليوروم
 بيردن رويالار باشليور
 استانبول تام قارشيمدا دورويور
 ۴۰ سنه اولكى استانبولدا
 باقدىقجا گۇزلريم هپ سنى گۇرويور.
 گۇرويوروم سنى هر يترده
 آق سارايدا قادي كۇيده

■ دوقتور احمد فروغ

۱۰ / مارس / ۱۹۹۷

عزيز و صميمى دوستوم دوكتور جواد هيتت جنابلارينا!

سلاملارلا ده يرلى درگيميزه، كنجميشلره نسبت آز شعر وئردىگيمه گوره، حقللى اولارق مندن گيلئيله ندىتيز. آخى منيم نه ييم وارسا، بير چوخ حصه سيني همين وارلىق درگيسينه بورج لويام. اما ئشيله ييم كى، سون ايللرده هر نه يازيرامسا، حزين اولور. شن، شاد و او ميد وئرىجى شعر يازا بيلميرم. بودا عزيز قلم دوستلاريمى دوشوندورور و من اوللارين يرلى و حقللى تنقيدلرينه معروض قالىرام. بير اورنك كيمي، (دنيا) آدلى شعريمى و احساسلى - ايناملى شاعر باجيم حورمتلى اكرم خانيم احسانى نين، شعريمه جواب كيمي قلمه آلدىغى دولغون شعرينى حضورونوزا تقديم انديرم.

حورمتله: سونمز ۱۳۷۶/۸/۲۴

دونيا

بيري نين قيشى دا ياز كيمي گنچر
بيري نى دؤندورار يازى دونيائين

دوشنده صحبتى، سوزو دونيائين
اؤزونه مات قالير اؤزو دونيائين

گاه جؤومرد ايگيدى دارا چكديره
حق دئيهن بۇغازا قورشون تۇكدوره
گاه، منم ادنيهنى ديزه چؤكدوره
چؤكولمز بيرينه ديزى دونيائين

بيرينه بير عؤمور بالام سان! - دئير
بيرينه، سن اؤنا غلام سان! - دئير
بيرينه آينماز قالام سان! - دئير
بيري نى گؤره نيمر گؤزو دونيائين

هر سازى كؤكله دى، چالا بيلمه ديك
ايشيني نطامما سالا بيلمه ديك
جان باها سينا دا آلا بيلمه ديك
اؤ قدهر يوكسك دير نازى دونيائين

بيري نى قودوردار قارين تۇخلوغو
بيري نى آلچالدار عقلين يۇخلوغو
بيري نى آزديرار وارين چۇخلوغو
بيري نى يئتشمز آزي دونيائين

گاه اؤولار، گوناھ سيز، تۇرا چكيلي
اؤوچويا سوره كلى هورا چكيلي
بولبولر قفسده دارا چكيلي
چارگاه اؤخويور قازى دونيائين

بيري نين ايلكى نى، بيري نين سؤنو
هر كيمي سنوره سه، اوچالدار اؤنو
بيري نين اطلسدن، ايبكدن دؤنو
بيري نيه چاتشماز بنزى دونيائين

گاه بايرام ينلى تك هيرس ايلن اسير
گاه تنبل ليگيندن صبريمي كسير

بيري يوز ياشى نين عشقينه ايچر
بيري سود امركن دونيادان كؤچر

گاہدان دا گۇرورسن ائىلە تلەسىر
گۇزۇ دە گۇرونمور تۇزۇ دونيانين

ھەر كىمى سىنومىر سە، نىظردن سالىر
عدالت قىلىنچىن كىسردن سالىر
تەنرى نىن امىرىن دە ائىردن سالىر
نە يامان بىر كىمىش اوزۇ دونيانين

آيىق اۇل سۇرغۇلۇ، سۇزلۇ حياتدا
يىتمىش مېن سىزى وار ھەر يىتدۇ قاتدا
غافلچە قالارسا آياغى آلتدا
رستىمى آشىرار قۇزۇ دونيانين

بىر يىردە يامانا ساغلىق اىچىلر
بىر يىردە ياخشىلار يامان كىچىلر
بىر يىردە قادىندان حاكىم سىچىلر
بىر يىردە سىيخىلار قىزى دونيانين

درام دىسەر حياتين اىلىكىنى، سۇنو
انساتين، آرابىر، قارادىر دۇنو
اۇز ارادە سىنە بىوراخسان اۇنو
دىلغىمى چالاجاق سىزى دونيانين

دربىن سۇزۇ سۇنمۇ اولدوزلار كىمى
يىتدۇ قات دۇنونا ساجىب دونيانين
قدرتلى شىمورون بىر آچار كىمى
سالىب سىر قاپى سىن آچىب دونيانين

چكىيدىر تىصويرة قاراسىن، آغىن
گۇستىرېب دونيانين لاپىدان بىر كىمى
توتوبدور ھاندا بىر دردىن سۇراغىن
جۇھرىن چىخارىب مەئالى سۇزون

اىلاھى، حىرىتدە قۇيما بىشىرى
نە اوچون ياراتدىن بو خىر - شىرى
رىئانى، تىزورى، زورايىلن زىرى
نەدن دىسەر اگىرىسى، دوزۇ دونيانين

سۇن سۇزۇ، يا سىن دى، سۇنمۇ، يا دا مېن
نە دۇستا سىغىندىم، نە دە يادا مېن
چوخ زادا باز اۇلدم بۇ دونيادا مېن
شأنىمچە اۇلمادىم بازى دونيانين

ھەر شىنى اۇز حالتدا قالسايدى اگىر
بۇشالان، اۇزويىلە دۇلسايدى اگىر
مقاملار ابدى اۇلسايدى اگىر
چاتمازدى سىنە بو مىزى دونيانين ■

۱۳۷۴

● اكرم احسانى نىن جاوابى:

دوشىندە سىجىتى، سۇزۇ دونيانين
اۇزونە مات قىلار اۇزۇ دونيانين
سۇنمۇ

حۇرمىتىز دونيادان حۇرمىتلى شاعىر
آجىلىقلار گۇرۇب، اورەيسى يانېب
چوخ درىن باخىملا - قدرتلى شاعىر
دونيانين يىتمىش مېن سىرىنى قانېب

دونيا رسام كىمى مېن بىر بۇياقلا
انسانلار تىصویرىن بۇياما قىلدىر
نە بىلىم؟ بىلكە دە بۇيلە ساياقلا
بۇ يازىق انسانى سىنما قىلدىر

شعر

گونش گۈرۈشۈنە سحر يۇل سالار

بولودا قووشار يىننە بۇ يۇلدا
گونش حرارتى جانىندا قالماز
ماويلردە اوچار باشدا مين سنودا
ياشايىشىن درين معناسين آنماز

سۇيوق ھاوالاردا بىر داملا اولار
ياغمور ياغىشىلە ياغار يىرلرە
گياھ دوزندە، گياھ دا درەدە آخار
فىرتىنبايا دوشر يۇلدا مين كرە

اونوتماسا، عشقين آتماسا باشدان
اونو آجيلقلار آياقدان سالماز
باش آليب، يۇل سالار قايدان، داشدان
بۇ غملى دونيانين قىيدينە قالماز

حقيقتى قانيب عۇمور بويوندا
چايدا، چشمەلردە ناز ايلە آخار
سنودا گولوشيندە، چيچك قۇيوندا
شنىلىك گوزگوسويلە دونيايا باخار

كىمسە دويغوسويلا دونيانى تانير
بو دور منيم فيكريم، اينانيم «نسيم»
بركە، بۇشا دەير وئريب اوسانير
سۇيلەير: دونيادا داردير قىسيم!

۷۵ / ۱۰ / ۱۵

اشقا بىر باخيملا دونيايا باخيب
بىنى بىر حالتلە گۈردوم دونيانى
چاين آخيمىلە اوز قۇيۇب آخيب
نەدندير بۇيلە جە سنوديم دونيانى

انسانلار سئل كىمى دونيا اوزوندە
زىرورەلردن آخيب، گندير دنيزە
بۇ گننیش دونيانين ايرى - دوزوندە
چكىش - بركىش ايلە گلير اوز - اوزە

سئلين باشلانیشى زىرورە اولسا دا
گرە كدير دنيزە گندە، يۇل تاپا
دنيز ھاواسيلە بۇ سئل آخمادا
ھر داملا چاليشير مقصدە چاتا

يۇل كى ھامار دنيل، اگری - دوزو وار
يارانىشدا بۇيلە يارانيب يۇللار
داملانى سيفماغا يوخسا گۈزو وار؟
اۇدور مين ناخيشلا بۇيانيب يۇللار

آخيمدا بوللور تك صافدير چشمەلر
دنيز عشقى ارنو چكىب، آپارار
بۇ يۇلدا باشينا گۈر نەلر گلر
اونداكنى يىتل اسر، توفان قۇپارار

يۇلدا گول - چيچكلە توش گلن زامان
طراوت پای آلاز اوندان غونچالار
شئح مينجىفى اۇلوب، گول اوزرە ياتان

ياشچاللىق

دەلى آغاچلار

■ ■ ■

بو گلن گۈزەلە
يول آچسین گۈزەل
بايرامین یئزەسى
باھاردى
باھار.

■ حسین آرزو

انسانلىق ھارايى

ھنى...
انسانلىغىن ھاي - ھارايى
گۈزۈن گۈرمۈر
دۇنيا قەدەر خورتلايان مېن بېر

‘ھياتى’

ايچېن دۇيمۈر
اگنىمە تاخدىغىم
ھسرتېن قوخوسۇندان دا آجى
اۈزگە بېر كۈيەيى؟
دېلىن دېنىمىز دېلسىزلىگىمە
سسىن گلىمىز سسىزلىگىمە
بېر سادەجە ماھنى تىك

مىنى دېنلە

قۇخوموش بېر لىشىم
مىنى ايىلە.
مىنى دېندېر
بېر دېلسىز ايت بالاسى تىك
داغىلارېن اتەيىندىن قىوپان

فېرتىنا منىم،
تارىغىن انگېندە چىنەندە من،

يىئە دە بېر جوت
ياشىل مونجوق
اۈنۈمدە دوروب
قولچاق مى!
اويونچاق مى!
- بېلىم
آنچاق يىئە
پايىزا بورونموش اورەيىم
يارپاق
يارپاق
ياشىللانير.

■ حميد شھانقى

كېمەدى

يام - ياشىل طاقچادان
قىرمىزى آيلار
توشدولر سفرەدە
عشقە ايرەلى
آند ايچدىم داغداكى
سويوق سولارا
زىنجىرى قېردىلار

وارلیغینی دالماق ایسته‌دیم.
سنی بئله اونوتماق ایسته‌دیم،
ایچیمدن سوکوب، آرتیق، سنی
- آتماق ایسته‌دیم.
نه یازیق کی بو مومکون دلیل
دوشوندوم کی یالئیز؛
یسالئیز، اوزومو آلداتماق

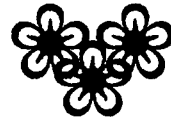
ایسته‌دیم.
جانیم دئیپ باغریما باساماق
ایسته‌دیم.
سنوینجیمی، سنوگی نی سنیله
پایلاشماق -
ایسته‌دیم.

سنی یالئیز اوز ائلیمه ایسته‌دیم،
اوز خالقیم منسوب،
بیر نگار،
بیر هجر،
بیر جیران،
بیر سارا، ایسته‌دیم.

■ آغشین آغ کمرلی

اوتلار کیمی یاشیللیغیم،
آنجاق
ایلم آسته‌بیر،
دیلیم دینمه‌بیر،
گؤزوم گؤرمه‌بیر.
کنجمه بیر آه کیمی کانداریمدان
منی دوی
منی حس انت هنی...
انسانلیغین های - هارایی
هنج اؤلماسا
تولا نسلیندن اولان حیوانلیغیم
گوره.

■ همت شهبازی

ایسته‌دیم

اوزومو آلداتدیم کی
اوزاقلارداسان.
هنج یوخسان!

گذر عمر

● پروفیسور غلامحسین بیگدلی

آسان بود مگر که ز جانان و جان گذشت!
از آن همه جفا که به من از خزان گذشت!
پر ما رسید بخت چه نامهربان گذشت!
در محفلی که نام توام بر زبان گذشت!
دل سوزدم چه‌ها که بر این گلستان گذشت!
دل کند ز آشیانه و از خانمان گذشت!
عمر آن دو روز بود که با دوستان گذشت!
همچون نسیم صبح که در بوستان گذشت!

کامی تو بیگدلی نگرفتی ز روزگار

عمرت چه با شتاب چو آب روان گذشت

آخر چگونه از سر کویت توان گذشت!
در دل چه شکوه‌ها ز تو دارم بهار من
با هر کسی تفقدی از مهر مینمود
در حسرت وصال تو چون شمع سوختم
پژمرده گشت باغ و بتاراج رفت گل
باد خزان وزید و گل افسرد و مرغ عشق
باقی همه هوی و هوس بود هر چه بود
یادش بخیر یاد جوانی چه زود رفت

گۈرۈش

اون سگگيز گون قالميشىدى بايراما
 گۈرۈشەرك قۇجاقلاشيب اۇپوشدوك
 ايشلارنى گۈز اۇنوندىن كىچىرتدېم
 طيب ايسە، حكمت اوندان اخيردى
 شىنلىك گۈردوم اتلەنمەسەن گۈرمەدېم
 آغاج بېتىپ يىمىش لرېن دەرىسەن
 ايشلەتمەسەن دىلەوارى، ساغلىقى
 ايشلارنىدىن اتل گىلىدېر حىرئەتە
 اتل آرخىنى آرېستلايىپ گىن قازدىن
 سەن بۈيۈك سەن بۈيۈك ايشلار گۈرۈسەن
 دىل باغىندا يىنى گوللر گۈرەردىر
 خوجامىزى آغىر ايشلر سېنىتېمىر؟
 نىگىل اتىدى آرتىق داياق «وارلىق» دان
 اتل اېچىندە بايلىماسى گىرەك دېسە
 ايتكلرە يىنى ايشلر گۈرەك بىز
 نىچە چىخىر گوندوزدور يا گىنچەدېر
 آغىر يۈكلە چىتىلىگە باتمىشىدىر
 ايتتە يىرى گۈز اۇنوندىن گولوشو
 تاپدى اوندا اتل سئوهرلىك غىرتى
 اتلە دىلە ايشلەپەنلر ساغ اولسون
 امگىنى تارى سىندان آلېر او
 گۈندەرىم يۇلداشلارلا سالام سەن.

يىتمىش بىشەدە گىتمىشىدىم تھراندا
 دوكتور ھىت جىنايلا گۈرۈشۈدۈك
 بالدان شىرىن سۈزلرېنى اتىتىدىم
 حىدربايا، ساوالان تىك، باخىردى
 دەپەرېچە ساينى، ساغ اول سۈيلەدېم
 «وارلىق» كۈكۈن سەن اكىمىسەن دىدىم سەن
 چىخارتىمىسەن اون سگگيزايل «وارلىقى»
 تورىك اتلىمىز چوخ بورىجىلدور ھىتتە
 چوخ سۈزلرېن باش يازىسەن سەن يازدىن
 شاعىرلرە يازارلارلا اۆلچۈسەن
 «وارلىق» دۇغوز وارلىغىمىز نىچەردىر
 سۈرۈشۈدۈم كى «وارلىق» سىزى اىنجىتېمىر؟
 گىلىتلىدى سىخىتېدىن دارلىق دان
 «وارلىق» تورىكە قۇرقوشوملو سەن دېسە
 دىدىم گىرەك اتل ايتىگىن بىلك بىز
 سۈرۈشۈدۈكى «ارك» سەن حالى نىچە دېسە
 دىدىم خۇجا ايلدىن چوخدور باتمىشىدىر
 ايكى آى دېسە چىخىر يىننە اوزە «ارك»
 قۇلاق وئردى اۋىرەندىگىم سۈزلرە
 تىلە سىردىم تىز بىتېردىم گۈرۈشۈ
 پارلاق اۋلدوز گۈردۈ «گونش» «ھىتتى»
 ھىت كىمى اىگىدلىرى وار اولسون
 تورىك اتلى نىن باش يازىسەن يازىر او
 يىنى گۈرۈش دىلگىلە وارام سەن

■ محمد اشراقى «گونش»

سرگینی نئجه گئچیردیک

ایشلری نین نه سویه ده اولدوقلارینی آیدینلیقلا
عکس انتدییرلر.

سرگی بیزیم ده نجره الدهه ائتمه گیمیزده و
بعضی مطبوعاتچیلارلا یاخیندان تانیلیق و علاقه

درگیمیزین ۷۶ - جی ایبلده کئچیریلن
مطبوعات سرگی سینده اشتراکی، کئچن ایکی ایبل
کیمی چوخ مثبت و یارارلی اولدو. بوتونلوکله
سرگی نین مقصدی مطبوعات عضولری بییر -
بییرنه یاخینلاشدیرماق، مطبوعاتی خلقه

یاراتماقدا، درگیمیزین اؤزه للیکلرینی تانیتماقدا
اؤنملی و اهمیتی آدیم سایلا بیلر. بیزیم ایستکلی
اؤخوجولاریمیز، دیلیمیز، تاریخیمیز و ادبیاتیمیز
کونول و نرن جاوانلاریمیز، دگرلی بیلگی صاحیبی
اولان مختلف دانشگاهلارین اوستاد و طلبه لری
سرگی ده یارانان امکانلاردان فایدالانیب بیزه
مراجعت اندیب، گئنیش و صاف اورکلریندن کئچن

تانیتمیرماق، چتینلیکلرینی آراشدیرماق و
اؤخوجولارلا مطبوعات اورقانلاری آراسیندا
واسیطه سیز علاقه یاراتماقدی. سرگی نین باشلیجا
مقصدلریندن بییری ده خلقی اؤخوماغا ترغیب
اتمک، اؤخوجولارلا گؤروشمک و اولارلا نیکیر
مبادله سی آپارماق دیر و بئله لیکله سایغیلی
اؤخوجولار گوزگو کیمی مطبوعاتچیلارین

بوجاغیندا یاشایان تورک وطنداشلاریمیز اولوب، اؤز یازیلارینی اوچ دیلده تورکجه، فارسجا و انگلیزجه یازیبیلر. یازانلارین ایچریسینده حجت الاسلام هادی خامنه‌ای نین آنادیلینده یازسی دفته لایق دیر. او یازیب: «بحمدالله وارلیق غرهمینی زیارت ائله دوق - یاشایاسیز - ۲۴ / ۲ / ۱۳۷۶».

بعضیلری ده آنایاسادا گلن ۱۵ - جی اصلین اجراسینی آرزولایبیلر. بیز ده اونلارلا بیرلیکده آرزو اندیریک کی خلقین تام اکثریتی نین سسینی توپلامیش اولان حؤرمتلی جمهور رئیس دوقتور خاتمی قانون حاکمیتی و نردیگی وعده لر توپلوسونو یئرینه یئتیرمکله بیزیم دیلین اؤخونولماسی اوچون ده الونریشلی شرایط یاراتسین.

وارلیق غرهمسیندن اؤخوجولاریمیزدان باشقا رسمی شخصیتلر او جمله دن کنچمیش ارشاد ناظیری مهندس میرسلیم جنابلاری، آقای اشعری ارشاد ناظیرلیگی نین مطبوعات و تسلیفات معاونی، حجت الاسلام سیدهادی خامنه‌ای، آذربایجان جمهوریتیندن ملت وکیلی رضوان جودیف، «نخجوان» غزتی نین مسئول مدیری و باش یازاری ناظر احمدلی و «گنج لیک» نشریاتی نین رلداکتورو مصطفی مصطفی یف، آذربایجان سفیری علیار صفرلی و... گؤروش کنچیردیلر.

سـرگـی گـونـلری مـسـنـاسـتـیـله گونلوک «خبر» غزتی نین چیخاردیغی اؤزه ل سـایـیلاری نین بـیـرینـده «خبر، خبر، خبر دالیسینجا» بؤلومونده «یاشاسین وارلیق» یاشلیغی آلتیندا درگیمیزی اؤخوجولارینا تانیتدیرمیش و درگی نین مسئول مدیری نین سرگی باره ده باخیشلارینی درج اتمیشدی.

تشویق و تنقید ائدیجی نظرلرینی ایفاده اندیردیلر. اونلار، اؤز وارلیق لاری نین آرتیق گؤزه ل و کیفیتلی بوراخیلماسینی ایسته ییردیلر و درگی نین یسنى متودلار و تعلیم گؤرموش قووه لر دن فایدا لانماغینی و ورغولایبیردیلر. بعضیلری وارلیقین تیراژی نین آز اولماسی نین سببلرینی بیلمک ایسته ییردیلر. بیز اونلارا ایضاح اندیردیک کی وارلیق باغیمسیز بیر درگی دیر، تسلیغی اعلانلارین اولماسی، هابئله بیزیم ساوادلی سؤی داش و دیلداشلاریمیزین اؤزلرینه یاد و اؤز آنا دیل لرینده ساوادسیز اولمالاری، نشریه نین یایم ضعف لری و اقتصادی عامللر درگی نین تیراژی نین آشاغی اولماسی نین اساس سببلریندن دیر.

عزیز دوستلارین نظری تکلیف لری، اکثریتله دوزگون دور. آنجاق، بونلارین هامیسی نین عملی اولماسی، چشنیدلی امکانلاردان آسیلی دیر. آتالار دنمشکن «دیلدن گلن الدن گلسه ایدی هر فقیر پادشاه اولاردی». بیز اومید اندیریک کی گله جکده چتین لیکلر آرادان قالدیرلسین و اؤخوجولاریمیز وارلیق لاری نین ایسته دیکلری کیمی بوراخیلماسینی گؤرسونلر.

بو ایمل غرهمیزده سئیرچیلرین تکلیف و تنقیدلرینی ییغماق اوچون بیر دفتر قویموشدوق. دفتری یازانلارین تام اکثریتی درگی نین بوراخیلماسیندان سئونه رک وارلیقین یازیبچیلر هییتی عضولری و امکداشلاری خصوصیه درگی نین باش یازاری دوقتور هیئت جنابلارینا و درگیمیزین ایران - آذربایجان تورکلری نین دیل، تاریخ، ادبیات و فولکلورو سباحه سینده گؤردوکلری ایشلرینه گؤره صمیمی و درین تشکور و متتدارلیقلارینی بیلیدیریبیلر. دفتر یازانلار دنمک اولار کی اولکهنین دؤرد

سبک آذربایجانی

● رسول کامران کشتیبان

آنچه در پی می‌آید نوشتاری است به بهانه برگزاری کنگره سبک آذربایجانی در شهر ارومیه که اساتید محترم از گوشه و کنار کشور در آن شرکت کرده بودند و به فراخور موضوع مورد بحث از زوایای متعددی در صدد تبیین این سبک برآمده بودند. استادان زیادی نیز از کشورهای متعدد از جمله جمهوری آذربایجان در این کنگره شرکت کرده بودند. اما چیزی که از اهمیت کنگره می‌کاست این بود که اکثر مقالات ارائه شده خارج از موضوع مورد بحث بود، چه بسا کسانی که اصلاً درباره این سبک سخنی به میان نیاوردند، مثلاً آقائی که مسائل خاک خورده‌ای همچون «آران» را به پیش می‌کشید و عجباً که بر نحوه ارائه مطالب درباره موضوع مورد بحث معترض بودند که کمتر راجع به سبک مباحثه می‌شود و چه بسا کسانی که در صدد منکر شدن چنین سبکی برآمدند و کسانی آن را محصور در قرن ششم آن هم در گنجه و شیروان نمودند.

در این مقاله سعی و تلاش بر این است تا از زاویه‌ای دیگر موضوع مورد نظر را به بحث و نقد بنشینیم و سبک آذربایجانی را نه فقط در یک مقطع زمانی خاص بلکه با دیدی وسیع در گستره‌ای عظیم مورد بررسی قرار بدهیم.

در طی دهه‌های اخیر موضوع سبک و سبک‌شناسی در ادبیات جایگاه ویژه‌ای را برای خود بدست آورده است. چیزی که در بررسی‌های متون ادبی و نگارش تاریخ ادبیات کمک شایان و قابل توجهی را به ما می‌نماید و سیر و روندی را که ادبیات در دل قرون پشت سر گذاشته و فراز و نشیبی که با آن مواجه بوده و در مجموع با قبض و بسطی که از تغییر و تحولات اجتماعی، ادبیات هر قومی با آن گریبانگیر بوده است؛ با اعمان نظر در مسائل سبک‌شناسی می‌توان کلیات مسائل ادبی را تبیین نمود و چهره شفاف‌تری از شعر و نثر ادوار مختلف در اذهان ترسیم کرد.

با تعاریف و اوصافی که از مقولات زبان و فرهنگ عنوان گردیده مشخص می‌شود که متد و شیوه‌های خاصی برای همه اقوام و ملل در اجتماعات مختلف انسانی بوده است که بر مبنای آن متد و مشی زندگی خود را ترسیم می‌نمایند و با فرهنگی که از چگونگی رفتارها و افکارها در جامعه برپا می‌سازند به پایه‌ریزی تمدن در اجتماع خود دست می‌زنند.

از میان اقوام مختلف بشری می‌توان به اقوام ترک اشاره نمود که با توجه به شرایط اقلیمی و مجموعه نگرش‌های خاص به جهان نیز چگونه اندیشگی و نوع تفکر در ایجاد و پایه‌ریزی تمدن و فرهنگ خویشتن از خود اهتمام و سعی بلیغی را نشان داده‌اند و در بسترسازی محیطی که در آن انواع مختلف مضامین هنری به شکل گسترده‌ای به فراخور اندیشه‌ها و سلیقه‌ها خلق و ابداع شود به تکاپو پرداختند و اینست که ما بعد از آنکه اقوام مختلف ترک به دین مبین اسلام گرویدند مشاهده می‌کنیم که اندیشمندان و متفکران و نیز شاعران و فیلسوفان زیادی در عرصه جامعه اسلامی ظهور می‌نمایند که باید اذعان نمود مبانی فرهنگی قبل از اسلام در نحوه تربیت استعداد‌های این چنین تأثیرگذار و مؤثر بوده است که نگاهی هر چند مختصر به مجموعه اشعار و امثال‌الحکم بکار رفته در دیوان‌لغات‌الترک کاشغری و کتاب دده‌قورقود این ادعا را ثابت می‌کند که در این اشعار و امثال ما با مجموعه‌ای از موضوعات اجتماعی و اخلاقی و فلسفی روبرو می‌شویم که نمونه بارزی از غنای فرهنگی ترکان می‌باشد.

اگر این ابیات را مورد مذاقه قرار دهیم روشن می‌شود که اینان درباره تمامی ابعاد مختلف اجتماعی به تأمل و تعمق دست می‌زدند و به اظهار نظر درباره مسائل مختلف زندگی می‌پرداختند.

بیلکا ارن سققرن الغسل اُکت   اذکو سقغ اذلسا اوزکایسنکار

سخنان خردمندان را به عنوان پند فراگیرید زیرا سخنان نیکو را اگر آدمی راهبر و مریی خود سازد حکمت را در دل رسوخ می‌دهد.^(۱)

۲- کنکل کمنگ بلساقلی یوق جغای   قلسا کسجن بلس آنی نق بای

کسیکه ذاتاً فقیر و گدا طبع آفریده شده است او را نتوان غنی و توانگر گردانید^(۲) و اگر این سخنان را که حکم مثل سائره را امروزه پیدا نموده‌اند مورد دقت قرار دهیم معلوم می‌گردد که بار معنایی زیادی را در خود گنجانده‌اند و در تمامی زمینه‌های مختلف اجتماعی کاربرد زیادی دارند، که در کتاب دده‌قورقود از زبان وی جاری شده است.

...اؤلن آدام دیریلمز- چیخان جان گروگلمز- بیر ایگیدین قره‌داغ یوموروسونجا مالی اولسا بیغار دیرر طلب ایدر نصیبیندن آرتیغین ییبه ییلمز- اورلاشویان سولار داشا دنیز دولماز... گونلون اوجا توتان ارده دولت اولماز- کؤل تپه‌جیک اولماز.^(۳)

مطالعه و دقت در این ابیات و سخنان مشخص می‌سازد که از چه بار حکمی زیادی برخوردار هستند. مردمان ترک‌زبان از دیرباز صاحب فرهنگی عظیم بوده‌اند که در اثر مجاورت و همسایگی با مللی همچون اعراب و فارس‌ها به داد و ستد فرهنگی با آنان پرداختند و اصل مهمی که در اقتران این اقوام دخیل می‌باشد دین اسلام است. اقوام ترک بر اثر این که همیشه در صحنه سیاسی ایران نقش اساسی را بر عهده داشته و پیوستگی در شکل‌گیری تغییر و تحولات اجتماعی ایران نقش تعیین‌کننده‌ای را ایفا نموده‌اند، پس بناچار از دیدگاه آفاقی (Objective) و انفسی (Subjective) در صحنه ادبیات و هنر زبان فارسی حضوری چشم‌گیر پیدا کرد و بار عظیمی از فرهنگ و زبان ترکی را به زبان فارسی منتقل نموده‌اند که در جای جای

۲- همانجا

۱- دیوان‌لغات‌الترک - دکتر دبیرسیاقی

۳- دده قورقود - به کوشش م.ع. فرزانه ص ۱۸.

فرهنگ و ادبیات فارسی موج می‌زند. آیا این بیت رودکی:

هم به چنبر گزار خواهد بود   این رسن را اگر چه هست دراز

برگرفته از این ضرب‌المثل ترکی «اورکن گلیب دوغاناقدان کنچه‌جک» نمی‌باشد و یا این بیت خاقانی:

به بزغاله گفتند بگریز گفنا   که قصاب در پی کجا می‌گریزم

برگردانی از این ضرب‌المثل «کنچی جان هولونده» (هاییندا) قصاب پیی اختاریر نیست؟

و یا بکار بردن ترکیباتی همچون خوران - خوران - آویزان - آویزان - ریشاریش (ریش همدیگر را گرفتن) چشم داشتن در معنای (مواظب بودن - گوزلمک ترکی) و دهها ترکیب دیگر از این دست در تاریخ بیهقی و دیگر کتابها مبین این نکته نمی‌باشد که این ترکیب‌ها برگردانی از زبان ترکی است.

کلمه «دفعه و بار» را اگر در نظر بگیریم در زبان ترکی به معنای «یول» می‌باشد ولی هنگام ترجمه این کلمه به زبان فارسی ترکان این کلمه را به راه ترجمه کردند چرا که «یول» را راه نیز گویند و از این طریق این کلمه به این صورت وارد زبان فارسی گردیده است که هم شاعران این کلمه را در اشعارشان به این شکل بکار برده‌اند و هم در فرهنگ‌ها از جمله در فرهنگ معین راه به معنی دفعه و بار همانند زبان ترکی آمده است. عطار در منطق‌الطیر می‌گوید:

ای گناه آمرز و عذر آموز من   سوختم صد ره چه خواهی سوز من
و فضولی گوید:

روی بر راه سگ کوی تو سودن صد ره   بهتر از سلطنت روی زمین است مرا

شاعران دیگر از جمله نظامی، خاقانی، صائب این کلمه را به این شکل بکار برده‌اند.

نگاهی به خمسه نظامی و دیوان شعری شاعرانی مانند مولوی، خاقانی، صائب، بیدل، امیرخسرو، شهریار و دهها شاعر دیگر ترک‌زبان موضوع مورد بحث را بهتر می‌نمایاند که چه مقدار از موضوعات و عبارات بکار رفته در آثار آنها از فرهنگ و زبان ترکی گرفته شده است که این غیر از دیوان شعری و اشعار دیگر شاعرانی همچون سنایی و عطار می‌باشد که مضامین ترکی از راه آمیزش فرهنگی در طول سال‌ها در ذهن و زبان آنان وارد شده است.

نظامی گنجوی در پنج‌گنج به وفور از دستمایه‌های فرهنگی قوم خود بهره‌جسته و مبانی فرهنگی ترکان را به زبان فارسی ترجمه نموده است؛ دقت نظر در ابیات زیر نشان دهنده تأثیرپذیری وی از فولکلور و ادبیات ترکان می‌باشد^(۱).

دام نهایی دانه فشانسی نکن   با چو منی مرغ زبانی مکن

ترکیب و اصطلاح مرغ‌زبانی کردن در زبان ترکی حتی امروزه نیز در افواه مردم رایج است که می‌گویند «قوش دیلی اؤخوما».

بیا تا کج نشینم راست گویم   چه خواریها کزو نامد برویم

که مصراع اول بیت ترجمه و برگردانی از این ضرب‌المثل ترکی «اگری اوتوراق دوز دانیشاق» می‌باشد.

برای تفصیل بیشتر ر.ک. به مجله وارلیق - ویژه‌نامه نظامی گنجوی - مقاله آقای دکتر هیئت و نیز مقدمه مخزن‌الاسرار به تصحیح دکتر برات زنجانی

یاسمنی چند که بیدی کنند   دھوی هندو به سپیدی کنند

بیدی کردن برگرفته شده از ضرب‌المثل ترکی می‌باشد. محمدباقر خلیجی می‌گوید:

آغاشلار توولویاندا باش چمنده   سؤیودلر سؤیله بیری منده منده (۱)

مولوی نیز از آندسته شاعران ترک‌زبان می‌باشد که به فراوانی از موضوعات و امثال ترکی در میان اشعار خود استفاده نموده است. دکتر محمدزاده صدیق در این باره می‌گوید:

«البته در تسلط مولوی به زبان ترکی شکی نیست. حتی او در شعر فارسی نیز بیانی ترکی دارد و بسیاری از تعابیر و اصطلاحات ترکی را به فارسی برمی‌گرداند. به دیگر سخن او به ترکی می‌اندیشد و به فارسی می‌سراید. مانند مصراع اول این بیت:

ای ترک ماه چهره چه گردد که صبح نو   آنی به کلبه من و گویی که گل مرو

که تعبیر «چه گردد» دقیقاً ترجمه «نه اولار» ترکی است و ساختار جمله حکایت از خط فکری ترکانه دارد. (۲)

صائب و شهریار نیز همانند اسلاف خود در جای جای اشعارشان از فرهنگ و ادبیات توده مردم ترک‌زبان بهره‌مند گردیده‌اند که برای مزید اطلاع چند بیتی از اشعار این دو شاعر ارائه می‌گردد تا نمایان گردد که وابستگی فکری و روحی این شاعران به فرهنگ و ادبیات و فولکلور ترکان به چه حد و پایه‌ای بوده است.

تیره بختی لازم طبع بلند افتاده است   پای خود را چون تواند داشتن روشن چراغ

(صائب)

که مصراع دوم این بیت برگردانی از ضرب‌المثل ترکی «چراغ اؤز آیاغی آلتینا ایشیق وئرمز» می‌باشد که قوسی تبریزی شاعر دوره صفوی و معاصر صائب بدینگونه این ضرب‌المثل را در شعر خود بکار برده است: سینه‌ده کؤنلوم سارایین روشن ایلر شمع داغ   اؤز آیاغی آلتینا هر چند ایشیق وئرمز چیراق

کشیدم تا قدم از کوی هستی خون عرق کردم   از این گل پای خواب‌آلوده آسان بر نمی‌آید

(صائب)

«خون عرق کردن» ترجمه عبارت ترکی «قان ترلمک» می‌باشد.

صائب در دیوان ترکی خود می‌گوید:

شفقت ایلن بیر کرت باشین گؤتور توپراقدان   نشجه یولوندا شفقدن ترله سین قان آفتاب

پسیه گسرگست که بر پیرهنم مالیدند   دست چیری که کشیدند غزیران به سرم

مصراع دوم ترجمه ضرب‌المثل ترکی است در ترکی گویند: «یاغلی الینی چک اؤز باشینا»

زمانه آتش عشق از دماغ من به در آورد   به یک دو لحظه شیخون غم که داغ تو دیدم

(شهریار)

۱- مخزن‌الاسرار - برات زنجان ص ۴۰۰

۲- سیری در اشعار ترکی مکتب مولویه - دکتر حسین محمدزاده صدیق - صفحه ۲۵.

اصطلاح «از دماغ کسی بیرون آوردن» ترکی است و در ترکی گویند «بورنومدان گتیردین»

زد به ایرانیان خفته صلا و آن صلا همچو توپ کرد صدا

چون توپ صدا کردن ترکیب و عبارت ترکی است که در ترکی گویند: «توپ کیمی سسلندی» شهریار در شعر سهندیه هنگام توصیف انعکاس شعر «حیدربابا» در گوشه و کنار جهان گوید: «راحیمین نعره‌سی قوزاندی دئین توپلار آتیلدی».

بهار کن چمن عشق و بلبلی خاموش با شاخ گل بنشان باز و گو بخوان دهنی
(شهریار)

«یک دهن خواندن» عبارت و کنایه ترکی است و در ترکی گویند:

«بیر آغیز اوخوماق» که نظامی نیز آن را بکار برده است.

بیا تا یک دهن پر خنده داریم به می جان و جهان را زنده داریم
که عبارت یک دهن خندیدن ترجمه «بیر آغیز گولمک» است.

بز بیچاره فکر کنندن جان مسرد قصاب فکر دنبه آن
(شهریار)

که برگرفته از این ضرب‌المثل ترکی «گنجی جان هؤلونده قصاب پیی آختاریر» می‌باشد که پیش از این نیز اشاره گردید که خاقانی نیز آن را بکار برده است. اساساً شاکله فکری و ذهنی ترکان پارسی‌گوی ترکیبی از تعابیر و عبارات ترکی می‌باشد و اغراض و اهداف ما از مطرح نمودن این موضوع که چه مقدار از ذهن و زبان و فرهنگ ترکان در زبان و ادبیات عنصر فارس تأثیر گذارده است این است که طرز نگرش خاص ترکان در آفاق و انفس و نیز رفتارهای ذهنی و روحی آنها در اسالیب ادبی زبان فارسی شیوه و طرز سخن بدیعی را بوجود آورده است که در دستهبندی اسلوب‌های شعری و نویسندگی مشاهده می‌نماییم که نوع و طرز سخن شاعران ترک‌زبان ویژگی‌ها و خصایص خاص خود را دارا می‌باشد که بعدها این طرز و اسلوب در تمامی جامعه ادبی زبان فارسی عموم^۱ پیدا کرد اما هیچ‌گاه بدرستی به تنقیح و نقد این موضوع در ادبیات فارسی پرداخته نشده و این خود باعث سهو و لغزش بزرگی گردیده است.

در تقسیم‌بندی سبک‌های شعری زبان فارسی بنای علمی روشنی بدست داده نمی‌شود که معلوم گردد چه معیارهایی باعث شده است که در میان سبک‌های شعری سبکی را تحت عنوان سبک هندی نامیده‌اند. آیا این که صرفاً فقط چند تن از شاعران در دیار هند برای مدتی اقامت گزیده‌اند باید بپذیریم که این سبک، سبک هندی است در حالی که ما شاعران زیادی را داریم که هیچ‌گاه به سرزمین هند نرفته‌اند و لیکن در سبک به اصطلاح هندی سخن سرایی نموده‌اند حتی خود صائب قبل از رهسپار شدن به هند در همین سیاق و اسلوب شعر می‌سرود.^(۱)

مشکل اصلی در این است که در ریشه‌یابی مسئله راه خطائی طی شده است و با سهو و اغماض بر سبک و شیوه‌ایی که در طول سالیان دراز شاعران ترک زبان در آن به طبع آزمایی پرداخته بودند عنوانی مجهول و

۱- ر.ک. دیوان صائب - مقدمه امیری فیروزکوهی - انتشارات خیام

از نظر بنده با دیدی گسترده توأم با تفرس در دیوان اشعار ترکان پارسی‌گوی در تاریخ ادبیات فارسی می‌توان یک نقطه مشترکی را مابین تمامی این شاعران مشاهده کرد که این نقطه مشترک پیوندی از فرهنگ اصیل ترکی است که در طی سده‌های مختلف از نسلی به نسلی و از شاعری به شاعری سپرده شده است و این نقطه مشترک از بعد روانشناسی همان چگونگی اندیشگی و نگرش خاص ترکان به جهان می‌باشد که در زندگی اجتماعی و معیارهای ارزشی آن بدینگونه جلوه‌گری می‌نماید و در لابلای ادبیات زبان فارسی اینگونه خود را در معرض دید مردمان قرار داده است و اینست سبکی که به عنوان هندی شناخته شده است یک وجه تسمیه اشتباهی را دارد که حتی اشخاصی که سعی دارند آن را اصفهانی یا صفویه نامگذاری نمایند در سهو و خطا بسر می‌برند. به نظر اینجانب اگرچه تبعادی از نظر زمانی و مکانی مابین شاعرانی از قبیل ظهیر فاریابی، خاقانی، بیدل، صائب، امیر خسرو، نوائی و فضولی و غیره وجود دارد. اما تقابری نیز به سبب همخوانی فکری آنها و سبک و اسلوبی که در اشعار آنها بکار رفته وجود دارد که همه نشأت گرفته از این است که مشرب فکری و دیدگاه مشخصی نسبت به مسائل عینی و ذهنی دارند و دربارهٔ آفاق و انفس دیدی مشخص برایشان است. استادان زبان و ادبیات فارسی این موضوع برایشان مشخص گردیده که در اسلوب شعری شاعرانی مانند خاقانی، نظامی، ظهیر، صائب، امیرعلیشیر نوائی، بیدل و امیرخسرو دهلوی مولفه‌هایی است که باعث شده اشعار اینان تقارب و تقارن زیادی با هم داشته باشند. حبیب یغمایی مقدمه‌پاگیری سبک هندی را نظامی عنوان می‌کند^(۱) و البته تنها وی نیست که چنین نظریه‌ای را عنوان نموده است. بلکه استادان دیگری همانند علی دشتی نیز بر این گفته صحه گذارده‌اند^(۲) و امیری فیروزکوهی، امام خاقانی و ظهیر را مقدم شاعران سبک هندی می‌داند.^(۳)

زین‌العابدین مؤتمن، عبدالوهاب نورانی و اساتید دیگر ادبیات فارسی امیرخسرو دهلوی را در زمره کسانی می‌دانند که در سبک هندی نقش آفرینی نموده‌است^(۴) و رکن‌الدین همایون‌فرخ امیرعلیشیر نوائی را از کسانی می‌داند که توانسته در شکل‌گیری سبک هندی نقش بزرگی ایفا نماید^(۵) و زین‌العابدین مؤتمن با آوردن این بیت از امیرعلیشیر نوائی:

عاجز از تعداد اوصاف کمال اوست عقل
انجم گردون شمردن کی طریق اعور است
می‌گوید که ابیاتی از این دست واجد کلیه مشخصات سبک هندی است^(۶)

همه این سخنان حاکی از آن است که این سبک و شیوه شعری خاستگاهش نه از هند بلکه نشأت گرفته از فرهنگ و ادب ترکان می‌باشد که با تشریک مساعی ترکان در طی سده‌های مختلف امروزه به این شکل مدون درآمده است. به تعبیری دیگر بافت فکری و فرهنگی ترکان ایجاب می‌نمود که این گونه سخنسرایی

۱- گزیده اشعار صائب - جعفر شاعر - زین‌العابدین مؤتمن - دیدگاهها

۲- صائب و سبک هندی - مقاله علی دشتی ۳- همانجا

۴- صائب و سبک هندی - ص ۲۸۸ و گهرهای راز ص ۸۸ و ۹۱

۵- دیوان امیرعلیشیر نوائی - با تصحیح رکن‌الدین همایون فرخ.

۶- نحول شعر فارسی - ص ۳۵۳ و ۳۵۴.

نمایند و آن را در سطح وسیعی از پهنه ادب فارسی رواج دهند. اما آنچه قابل یادآوری است این می‌باشد که استادان زبان فارسی همانطور که پیش از این ذکر گردید عنوانی را که برای چنین سبکی گذاشته‌اند هیچ تناسخ و سنخیتی با موضوع ندارد و وجه تسمیه اولیه آن یعنی هندی و یا هر عنوان دیگری مانند اصفهانی نمی‌تواند بر آن صواب باشد. در میان شاعرانی که پیش از همه در لابلای اشعار خود از مختصات و ویژگی‌های سبک به اصطلاح هندی بهره جسته است و توانسته با مضمون آفرینی و باریک‌بینی خود موضوعات مستطرفه و مستحدثه را به شکلی مستحسن در دیوانش به منصف ظهور رساند و برای اولین مرتبه به این سبک شکلی مدون ببخشد مولانا محمد فضولی می‌باشد که بعدها توسط شاعرانی همچون صائب و بیدل این سبک شکلی منسجم‌تر به خود می‌گیرد. فضولی که به دلایل عدیده‌ای نام و یادش در پهنه ادب فارسی به طاق نسیان سپرده شده است با فخامت و جزالتی که از خامه‌هایش تراوش نموده توانسته است در سه زبان ترکی، عربی و فارسی طبع آزمایی نماید و در همه حال با زبانی بلیغ و فصیح به تجسم بخشی امور انتزاعی و ذهنی پردازد که این امور انتزاعی و ذهنی مجموع زیرساخت‌های شعر او را تشکیل می‌دهند و خود برگرفته از روح تعالیم فرهنگی و ملی شاعر است.

فضولی هم در دیوان ترکی و هم در دیوان فارسی خود شکل و نمایی کلی از سبک به اصطلاح هندی ترسیم نموده است. چه از لحاظ مضمون‌پردازی و چه از لحاظ باریک‌بینی و تجرید و دیگر ویژگی‌های آد همانند اسلوب معادله که از بارزترین ویژگی‌های سبک به اصطلاح هندی است، که در اینجا به چند مورد از اشعار وی اشاره می‌شود.

۱ - شمع گر پرورد آتش را سزای خویش یافت
نیست خالی از ندامت هر که دشمن پرور است

۲- روز نومیدی مراد از قطره‌های اشک جو
رهبر گم گشتگان در ظلمت شب اختر است

۳- گر خورد خونابه دل بر یاد لعنت دور نیست
باده پسندارد اگر آبی دهی رنگین به مست

۴ - سوخت آهم چرخ را من می‌خورم خوناب از او
نیست جز خونابه آتش را نصیبی از کباب
۵ - نیست در عشق توام جز جان سپردن چاره‌ای
شمع اگر خواهد نجات از سوختن در مردن است

۶ - زرشک بر دل خون گشته سوختم صد داغ
چو خال‌های لبش عکس در شراب انداخت

۷ - چىند سازد رسن از رشته جان دلو ز دل
مردم ديده كشد آب ز چاه ذقنت

۸ - تا نبيند آفتاب عارضش را سايه ام
از حسد خود را ميان اين و آن كردم حجاب

۹ - قيلسا وصلين شاميمي صبحه برابر يوخ عجب
رسم دير فصل بهار اولماق برابر روز و شب

۱۰ - توكوب اشك كويوندا وصلين ديلر دل
ساچار نفع ايچون دانه توپرداغه حارث

۱۱ - نرگسين فكري فضولى گوزو كونلومده گزر
توتار آهو وطن اول يئرده كه اوتلى سولو دور

۱۲ - وعده وصلين چوخ اما بخت يار اولماز نه سود
گول گتيرمز آب شيرين ولرمك ايله خاك شور

۱۳ - قياس انت شمع دن وهم ايله چرخين انقلايىندن
كيم اول باش آلماغا قصد ائتمه يينجه تاج و زر وئرمز

۱۴ - بازار گوز پرده سينه اشك شرح حال ييلمز كيم
اوخونماز قان ايله يازيلسا خط اوراق آل اوزره

و شايد قوسى تيريزى يا توجه به اين بيت است كه گفته:

قارادير روزگارى هر كيمين كيم كؤنلو روشندير
ييلير هر طفل مكتب كيم يازيلماز آخ، آخ اوسته
۱۵ - هر قيد اولورسا محض بلادير كى بولبوله
گر شاخ گولدن اولسا كدورت وئرر قفس

۱۶ - مالى چوخ يينجا حذر ائيله عذابىندان كيم
رنجى آرتار آغير اولدوقجا يوكى حملين

و با توجه به ابیات ۱۵ و ۱۶ صائب گفته است:

دشمن دوست‌نما را نتوان کرد علاج
شاخه را مرغ چه داند که قفس خواهد شد
نیست صائب بر حریمان جمع سیم و زر گران
کز گرانباری غباری بسر دل حمال نیست

۱۷- فضولی دهر دن کام آلمات اولماز اولمادان گریان
صدف سو آلماینجا ابر نیساندان گوهر وئرمز

۱۸- غم یولوندا من قالب گتدیسه مجنون یوخ عجب
سایرویا دشوار دیر همره لیک ائتمک ساغ ایلن

به هر تقدیر فضولی در زمره آندسته از شاعرانی است که همراه با دیگر هم‌زبانان خود در برجسته‌سازی فرهنگ و زبان ترکی و ملموس و عینی نمودن امور ذهنی و انتزاعی ترکان که برگرفته از همان طرز نگرش و چگونگی اندیشگی و تصرف ذهنی آنان در جهان طبیعی و ماورای آن می‌باشد از خود شایستگی نشان داده است. کند و کاوی در کتابهای شعری شاعران ترک زبان همچون فضولی، خاقانی، نظامی، بیدل، صائب، نوایی و دیگر شاعران که از فحول ادبا و شعرای بزرگ ترکان هستند به روشنی این نکته را به ما می‌نمایاند که مارب فکری و روحی آنان از منبع عظیم و سرشار فرهنگ توده مردم مرتفع می‌گردیده است و اینان با توجه و با تکیه بر فرهنگ غنی ترکان است که اینگونه در ادبیات زبان فارسی و زبان ترکی به نقش آفرینی پرداخته‌اند. اینان طلایه‌دار فرهنگ و ادب ترکی هستند که در انتقال مفاهیم و فرهنگ ترکان به زبان فارسی نقش عمده‌ای بر عهده داشتند تا اینکه اینگونه طرز و شیوه سخن‌سرایی در میان اسلوب‌های شعری زبان فارسی رواج پیدا می‌کند و از این نکته‌نظر است که تمامی شاعران ترک‌زبان را می‌توان در یک ردیف خاصی از دیگر شاعران قرار داد.

استفاده تمامی شاعران ترک زبان در سطح فکری و فرایند نگرش به این جهان از مبانی و مضامین حکمی و فلسفی و سازواره‌های فرهنگ توده و عوام در شعر و بکار گرفتن ضرب‌المثل‌های مردمی در شعرشان مؤید این نکته است که سبکی که به نام هندی در گستره ادب فارسی در اذهان جای گرفته نمی‌تواند وجه تسمیه واقعی برای این سبک بشمار آید و فی‌الواقع باید یا سبک آذربایجانی و یا سبک ترکی نام‌گذاری گردد و اینکه سبک آذربایجانی را منحصر به چند شاعر قرن ششم بدانیم در واقع عدم شناخت از این سبک و مبانی سبک‌شناسی را نشان می‌دهد.

هنگام بررسی اشعار شاعران ترک زبان می‌توان به این موضوع پی برد که زبان و فرهنگ ترکی و احساسات و اعتقاداتشان در اشعار آنان چقدر تأثیرگذار بوده است.

فریدون بیگ کؤچرلی می‌گوید: «بارها شنیده‌ام که فارس زبانها به هنگام خواندن خاقانی گفته‌اند بوی ترک می‌آید» و قبل از فریدون بیگ در ذیحجه سال ۱۲۸۰ کاتبی ایرانی در پشت صفحه اول نسخه‌ای از

تحفةالعراقین که مستقیماً آن را از نسخه‌ای به خط خود خاقانی استنساخ کرده و چنین نوشته است: «سبحان‌الله ترکی شیروانی این همه شیرین کلام و چرب‌زبان و خوش بیان در پارسی زبان^(۱) و این یک سخن علمی می‌باشد که گفته‌اند از دیوان خاقانی بوی ترک می‌آید چرا که «برخی از سبک‌شناسان مدعی‌اند که می‌توان از نوشته‌های سبک‌دار به درون ذهن و روان نویستندگان آنها راهی جست. به قول مولانا از قرآن بوی خدا می‌آید و از حدیث بوی مصطفی می‌آید و از کلام ما بوی ما می‌آید^(۲) و این فقط خاص خاقانی نیست که به این گونه عمل نموده است و همانطور که پیشاپیش اشاره شد شاعران ترک زبان از قطران گرفته تا صائب و شهریار در جای جای اشعارشان اینگونه عمل نموده‌اند.

مأخذ و منابع:

- ۱- شرح غزل‌های صائب تبریزی - دکتر حسین محمدزاده صدیق
- ۲- قوسی تبریزی و میرزا شفیح شیرازی - ترجمه: ج. صدیق
- ۳- کلیات سبک‌شناسی - دکتر میروس شمیس
- ۴- تحول شعر فارسی - زین‌العابدین مؤتمن
- ۵- گهرهای راز- زین‌العابدین مؤتمن
- ۶- صائب و سبک هندی - محمدرسول دریاگشت
- ۷- خاقانی شروانی - حیات، زمان و محیط او- غفارکندلی، ترجمه میرهدایت حصارى
- ۸- احوال و آثار و شرح مخزن‌الاسرار نظامی - دکتر برات زنجانی
- ۹- دیوان سه جلدی شهریار - انتشارات زرین و رسالت تبریز.
- ۱۰- دیوان شش جلدی صائب به کوشش محمد قهرمان.
- ۱۱- ویژه‌نامه نظامی گنجوی - وارلیق - مقاله دکتر جواد هیئت
- ۱۲- دیوان صائب - چاپ انجمن آثار ملی
- ۱۳- دیوان صائب - انتشارات خیام
- ۱۴- سیری در اشعار ترکی مکتب مولویه - دکتر حسین محمدزاده صدیق.
- ۱۵- دیوان لغات‌الترک - ترجمه: دکتر دبیرسیاقی
- ۱۶- سبک‌شناسی سه‌جلدی - ملک‌الشعراء بهار
- ۱۷- دیوان فضولی - میر صالح حسینی
- ۱۸- دیوان فارسی فضولی - حبیب مازی اوغلو.
- ۱۹- دده قورقود - به همت: استاد محمدعلی فرزانه
- ۲۰- گزیده اشعار صائب - جعفر شعار، زین‌العابدین مؤتمن
- ۲۱- دیوان امیرعلیشیر نوایی - به همت: رکن‌الدین همایون فرخ.

۱- صفحه ۶۴ - خاقانی شروانی - حیات، زمان و محیط او- غفارکندلی - ترجمه میرهدایت حصارى

۲- صفحه ۱ - کلیات سبک‌شناسی - میروس شمیس

گۆرکملی پیانوچو فرهاد بدل بیگلی

● دو قتور زومرود داداش زاده

۱۹۶۷ - جی ایل پراگ شهری ایفاچیلارین اسمئنانا ادینا بین الخلق یاریشی نین عالیپلری سیراسیندا ۲۰ یاشلی فرهاد بدل بیگلی ده واردیر. ملی موسیقی سالنامه سینده داها بیر تاریخ قیزیل حرفلرله یازیلیر. آخی فرهاد بدل بیگلی مسافهده مکافاتا لایق گۆرولموش ایلك آذربایجانلی دیر.

بیر ایل سؤنرا او، یئنی بیر یارادیجیلیق زیروه سی فتح اندیر لیسوندا پیانوچولارین «ویانا دا مؤتتا» ادینا معتبر یاریشیندا فرهاد ارتیق نام غلبه - بیرینجی مکافات قازانیر. همین غلبه نی بسته کار قارا

قاریف بوتون آذربایجان موسیقی مدنیتی نین اصل بایرامی آدلاندر میشدیر. فیکرت امبروف یازیردی: «گنج استعدادلی پیانوچونون موفقیتی شخصی مکافات چرچیوه سیندن کنارا چیخیر... فرهاد بدل بیگلی نظامی نین داغلار فتح اندن فرهادی کیمی آذربایجان پیانوچولوق صنعتینه بوتون دونیادا شهرت گنیر میشدیر.»

فرهاد اذربایجانین ان گۆرکملی نسیللریندن بیرین نین نماینده سی دیر. آتاسی رنژیسور (کارگردان) و

آکتیور(هنر پيشه)، آذربايجان خلق آرتیستی شمسى بدلبيگلى و عمیسی بسته کار، دیریژرور(اؤرکستر رهبری)، «قیز قالاسی» آدلی ایلك آذربايجان بالنتی نین مؤلیفی افراسیاب بدلبيگلى فرهادی موسیقی ایله مشغول اولماغا سوق ائتمیشلر. بدلبيگلى لر ائوینه دونیا شهرتلی موسیقی چیلر، هابئله شاعر و یازیچیلار، اؤ جمله دن س. رستم، ص. وورغون و باشقالاری دا قوناق گلردی.

فرهادین فطری استعدادی، موسیقی دویومو، هابئله محکم اراده سی و امک سنورلیگی تنزلیکه اؤز بهره سینی وئریر. ایش او یثره چاتیر کی فرهادین آناسی لایلا خانیم «قوبوستان» درگیسی نین کنچیردیگی سورغودا اوغلونون ساهاتلارلا، آرا و نر مه دن چالدیفیندان گیلئله نیر.

نهایت ع. حاجی بیگوف آدینا آذربايجان دولت کنسرواتور یاسیندا پروفیسور م. برننتزین رهبریگی آلتیندا تحصیل ایللری اونون موسیقیچی کیمی یتگی ن لشمه سینه بؤیوک تأثیر گؤستر میشدیر.

آرتیق نئجه ایلدیر کی، ف. بدلبيگلى نین آدی، پوسترلردن، مطبوعات صحیفه لریندن، دو شمور، اونون سوراغی آلمان، فرانسه، لهستان، مجارستان، تورکیه، کوبا، بولغارستان، ایران و باشقا نئجه - نئجه اؤلکه دن گلیر. ایران مطبوعاتی نین فرهادین کؤنسر تلی رنه حصر ائتدیگی چوخ سایلی رایلردن بیرینده آشاغیدا کی سطرلری اوخویوروق: «... پروکوفئو^(۱) یسن اثری نین ایفاسیندا ف. بدلبيگلى اؤز امکانلارینی آشمیشدیر. صحنه دن کناردا اؤ، عادی بیر جوان اوغلان دیر. صحنه ده ایسه انله تصور بارانیر کی، اونا بیر فور تئپانونون دیللی^(۲) بس ائتمیر. پیانو چو عینی واخندا! ایکی رۇیال^(۳) ین عهده سیندن گله بیلیر. او، بؤیوک تکنیکی چتین لیکلری صنعتکار جاسینا آسانلیقلا دفع ائدیر.»

بیر ایفاچی کیمی ف. بدلبيگلى نی هانسی کیفیتلر فرقلندیریر؟ اثرین بدعی خطینی دوزگون قورماق، هر بیر سسی معنالاندیرماق با جارینی، مؤلف غایه سینه مومکون قده ر او یغون گلن یوزوم (تفسیر)، اینجه ذوق، چوخ زامان فرهادین احتراصلی، چیلغین ایفاچیلیق اداسیندان سؤز آچیلیر. لاکین ق. قارایف موسیقیسی چالارکن او، دگی شیر، باشقالا شیر. بورادا تمکین، داخلی جدیت و حتی مدریک لیک حؤکم سورور.

«ائله اثرلر سنچیرم کی، اونلار منیم موسیقیچی ماهیتیمی داها دولغون عکس ائتدیر سین...» - دئییه پیانو چو اعتراف ائدیر. فرهاد ایسه هایدین، موتزارت، بتهوون، شوپن، شومان، برامس، رحمانینوف، شوستا کوویچ، پروکوفیف، قارایف کیمی مختلف مؤلفلرین موسیقیسینه مراجعت ائدیر. دنمه لی، اونون داخلی دونیاسی همین موسیقی کیمی رنگارنگ و زنگین دیر.

ف. بدلبيگلى نین مهم خصوصیتلریندن بیری ده اودور کی، پیانو چو دینله ییچی لرله درحال اونسیت یارادیب، اونلارین دقتینی سس لن دیردیگی موسیقی یه امرانه صورتده تابع ائتدیریر.

من درگی صحیفه لرینده فرهاد یارادیجیلیغی نین بو جهتینی آچیقلا یان اؤز شخصی تأثراتلاریملا دا بولوشمک ایسته ییرم. ۱۹۷۴ - جو ایلده منه، اؤ زامان هله موسیقی مکتبی نین شاگردینه قیش تعطیلی گونلرینده مسکونون مرکزی کونسرت سالونوندا بسته کار ج. گئرشوین ین اثرلریندن عبارت موسیقی

گنجہ سی نین دینلہ بیجیسی اولماق نصیب اولموشدور. او کونسرتین اشتراکچیلاری - مشهور ایفاچیلار سیراسیندا ف. بدلیبگیلگی ده وارایدی. غریب یترده، دوغما صنعتین انلجی لری ایله گزوروشلر ایسه خصوصاً کزوره ک و هیجانلی اولور. هنج بیرمالغه یه یول وئرمه یه رک فرحله سؤیله مه لی یم: فرهاد طرفیندن گترشوین یین فورتیپانو کونسرتی نین^(۱) ایفاسی همین گنجہ نین باشلیجا حادثه سی اولدو. بیرینجی حصه ده چیخیش ائدن تانیتمیش پیانوچو، بین الخلق مسابقه غالیبی ن. اشتراکمانین چالغیسی تکنیکی کامیلبیگی ایله سنچیلسه ده، بیر قدر قورو و جانسیز ایدی. فرهاد ایسه چالدیقا آداما ائله گلیردی کی، اونون بارماقلاری آلتیندا موسیقی بدهاتاً یارانیر. یعنی او، گترشوین یین جاز اولسوبوندا یازیلیمش موسیقی نین طبیعی آخینی چاتدیرماغا موفق اولموشدور. بلکه اونا گوره کی، فرهاد موغام دیاری آذربایجاندا ندر. مختلف مدنیت عنعنه لرینی تمثیل ائدهن موغامی و جازی ایسه موسیقی فیکرلری نین سرپست، طبیعی شرحی (جرانی) بیرلشدیریر. تصادفی دگیل کی، نچه ایل سونرا ف. بدلیبگیلگی جاز موغام اولسوبونون یارادیجیسی مرحوم واقف مصطفی زاده نین فورتیپانو کونسرتی نین ایلک اونودولماز تفسیرینی وئریشدیر. اوزون مدت دیر کی، پیانوچولوق صنعتینی ف. بدلیبگیلگی پداقوزیک فعالیتله اوزلاشدیریر، معلم لیگی یارادیجیلیغی نین آیریلماز حصه سی حساب ائدیر. هر بیر طلبه سی نین فردی خصوصیتلرینی دقیق معینلشدیرمک، ضعیف و گوجلو جهتلرینی آیرد ائتمک و اونون آختاریشلارینی استقامتلندیرمک باجاریغی ف. بدلیبگیلگی ده خصوصاً تقدیره لایق دیر.

اونون درس لده صنعت، علم، موسیقی حقینده صحبت لرله آشیلانیمش حقیقتاً یارادیجیلیق آب - هاواسی حؤکمران دیر. بلکه بو سببدن ف. بدلیبگیلگی یه آذربایجانین باشلیجا موسیقی تحصیل اوجاغی - ع. حاجی بیگوف آدینا باکی موسیقی آکادمیاسینا رهبرلیک ائتمک تاپشیریلیمش دیر. عینی زاماندا فرهاد معلم آذربایجان موسیقی خادملری بیرلیگی نین صدری دیر. او، بوتون موسیقی فخری آدلارینا صاحب دیر. خلق آرتیستی دیر، مختلف مکافاتلارلا تلیف اولونوب، پروفیسور دور. لاکین ایللر اؤتدوکجه اونون داورانیشی ساده و تواضعکار فالراق، تکبردن چوخ - چوخ اوزاق دیر. کیمینله اونسیت ده اولورسا اولسون فرهاد معلم «مدیر و ایشچی» مناسبتلریندن اوزاقلار ائتمک، یاشیندان، وظیفه سیندن آسیلی اولما یاراق همکار، یولداش مناسبتلرینی اوستون توتور. اونون ایش اوتاغیندا مباحثه یه ده، سرپست فیکر مبادلله سینده ده یئر واردیر. طلبه لرین، همکارلارین یاخشی چیخیشی، اوغورلو ایفاسی دا اونون دقتیندن یاینمیر. بونو من هم باکی موسیقی آکادمیاسی نین معلمی، هم ده ف. بدلیبگیلگی نین اشتراک ائتدیگی تلویزیون وئرلیشلی نین مؤلفی کیمی ده تصدیقله یه بیلرم.

ف. بدلیبگیلگی دایم یارادیجیلیق حدودلارینی گئنیش لندیرمگه چالیشیر. تنز - تنز مختلف کیچیک هیتلرین ترکیبینه، مثلاً معنی لرله بیرگه، مشایعت چی کیمی چیخیش ائدیر و تلویزیوندا ماراقلی، جانلی وئرلیشلر حاضر لاییر، و اخت آشیری الینه دیریزور چوبوغونو آلیب اورکستری اداره ائدیر و یا بسته کار کیمی قلمینی سیناییر. بعضاً ائشیتیمک اولار کی، فرهاد یولوندان ساینیر. لاکین یسنى صنعت ساحلرینی فتح قالانی ۷۹ - جو صحیفه ده

۱- کونسرت - معین موسیقی آلتی و اورکستر، چون یازیلیمش، عادتاً اوج حصه دن عبارت اثر.

معاصر مرثیه ادبیاتی

● میرزه رسول اسماعیل زاده

کیمی شاعرلری نوحه شاعرلری آدلاندیریر و بورادا اولنلاردان سؤز آچیریق.
بیز قیساغا اولاراق عؤمورلرینی آذربایجان نوحه شعرینه حصر اندن و بۇ ساحهده بؤیوک اثرلر یارادان هابئله وقتیلله اومیدی هر طرفدن قیریلان دیلیمیزین ساخلانیلماسیندا اساس رول اوینایان نوحه شاعرلریمیزین ان گؤرکملی لری بارهده معلومات وئرکمک ایسته بیریک.

عباسقلی آقا یحیوی

عباسقلی یحیوی اردبیلده آنادان اولموش و اؤرادا وفات اتمیشدیر.

عباسقلی یحیوی بیزیم بوگونکو مرثیه ادبیاتیمیزین اوستادی اولوب اؤزوندن سؤنراکی مرثیه شاعرلرینه گوجلونو تائیرلر بوراخمیشدیر. اؤ، کربلا فاجعه سینی ماهر بیر رسام کیمی تصویر اتمیشدیر. چکمیشدیر. اونون شعرینده ایشلنهن سؤزلر نه اینکی اؤخوجوایله دانیشیر، حتا علاقهدار صحنه نی اؤخوجونون گؤزو

آذربایجان مرثیه ادبیاتی اوج نوع ده: مقتل، شبیه گردانلیق و نوحه نوعونده انکشاف اتمیشدیر. موللامحمد فضولی، دخیل مرآه ای، موللامحمد نخجوانی کیمی بؤیوک عالیملر نثر و نظم شکلینده کربلا احوالاتینی قلمه آلمیش و بؤ ساحهده شاه اثرلر یاراتمیشلار. شبیه گردانلیق ساحه سینده ملامحمد تقی گلزار قمری کیمی بؤیوک حماسی شاعریمیز بیرینجی دفعه اولاراق کربلا حادئه سینی شبیه گردانلیق مقصدی ایله نظمه چکمیشدیر.

معاصر دؤرده ایسه آذربایجان مرثیه ادبیاتی داها چوخ نوحه نوعینده انکشاف اتمگه باشلایب و بو ساحهده بؤیوک اثرلر یاراتمیشدیر. بؤ دؤرده حاج رضا صراف، حکیم لعلی، راجی، سیدعظیم شیروانی، میرزا حسیب قدسی و میرزه علی اکبر صابر کیمی نهنک شاعرلریمیز مرثیه و نوحه شعرلری قوشسالار دا بیز اولنلاری نوحه شاعری کیمی قلمه آلمیریق. اما شعریت باخیمیندان یوخاریدا آدی چکیلن شاعرلریمیز کیمی گوجلون اولان عباسقلی یحیوی، انور اردبیلی، رحیم منزوی اردبیلی، غمگین، بیضاء اردبیلی و مضطر اردبیلی

فضای تیره رنگده چراغ آسمان یانیر
بو نورکی، چبخیخ گۆیه هامی جهان ایشیقلا نیر
جمال حقی گۆستریر طلیعه صخا حسین

رحیم منزوی اردبیلی

اوره ک یاندران قوشمالاری ایله خلیقمیزی
فیض یاب اندن، شعرلری، اوزون قصیده لری و
یانیقلی اوخسامالاری بوتون تعزیه و ماتم
مراسیملرینده اؤخونان بؤیوک مرثیه
شاعرلریمیزدن بیر ده رحیم منزوی دیر. اگر
معاصر آذربایجان مرثیه ادبیاتینین انکشاف دؤرو
عباسقلی آقا یحیی نین واسیطه سیله
باشلانیدیرسا، یقین کی، اولو شاعریمیز رحیم
منزوی بو انکشافین زیره سینده دورور. حقیقتاً
منزوی اردبیلی معاصر شاعرلریمیزین - ایستر
مرثیه شاعرلری ایترسه ده باشقا ساحه لرده یازیب
یارادان شاعرلریمیزین ایچینه شعریت معانی -
بیان، بدیعیات، سؤز گۆزه للیگی باخیمیندان
بیرینجی سیرالاردا دایانیر. حتا معاصر دؤرده
قصیده فورماسیندا اونا تای بیر شاعیر تاپماق چتین
دیر. قصیده لری اوزون اولدوغو حالدا یوروچو
دگیلدیر. منزوی آذربایجانلیلارا حصر اولونان
احوال - روحیه و حیاتی چوخ گۆزه ل شکیلده
عکس اتدیرمیشدیر. اؤ، کربلا حادثه لرینی شعر
دیسیلی ایله قلمه آلدیقدا آذربایجان
فولکلوروندان، عادت - عئنه لریندن چوخ استفاده
اتمیش و بو حادثه لری خلیقمیز اوچون داها دا
دوغمالاشدیرمیشدیر. بـ سـ مـ طـ بـ
اونون «امان نامه»، «ابوالفضلیه»، «اکبر و باخ» قصیده لرینده
داها قباریق شکیلده اوزونو گۆستریر. البته بو

اؤنونه چکیب جانلان دیریر. اونون سئچدیگی
سؤزلر، تشبیه لر، تکرارلار، مبالغه لر، غلور
دوغرودان دا ماهر بیر شاعر اولدوغونا
ثبوت دور. شاعرین یاراتدیغی هر بیر اثر اونون کربلا
احوالاتی ایله نه درجه ده تانیش اولدوغونو
گۆستریر و اؤ احوالاتی تورک دیلینده سؤن
درجه ده صنعتکارلیقلا بیان اتمگه باشلا ییر. دنمک
معاصر مرثیه ادبیاتیمیزین انکشافی و دیرچه لیشی
عباسقلی یحیی واسیطه سیله باشلانیدیر.
ایندی ایسه تاج الشعراء لقبی آلان یحیی دن
بیر نئجه شعری درج اندک:

عصر عاشورائین تصویری

بنی اسدده بیر نفر اتدیدی بؤ روایتی
محرم آیی نین اونو تاپیب حسین شهادتی
صباحی گئندی کوفه یه قوشون آپاردی غارتی
اؤ چؤلده قالدی یادگار هواده قان علامتی
اسنده یئل کی، سلنه نیر دئییر: «هواده یا حسین»!

***

دئییرکی، عصر تنگ ایدی افقده گون باتان زامان
واریدی مزرعم منیم او چؤلده سبز و ارغوان
او کشتزاری گؤرمگه روانیدیم قدم زنان
ساتاشدی ناگهان منیم گؤزومه سهمگین مکان
قولاقیمه یئتیشدی: وای غریب نینوا حسین

***

ایشیق چکیلدی کاملاً دؤنوب هوا، انیب شفق
هوادن ابر ظولمتی آسیردی خارق الفلق
ستارگان تابناک بؤلوندولر ورق - ورق
کی لکه - لکه نوردور گلیر یتره طبق - طبق
او نور آسمانییه اوزو وئریر جلا حسین

***

او نورلر انیر یتره بو نور عرشه قووزانیر
اؤ پارچا - پارچا نورلر بو نورون اوسته توولانیر

مطلبی ایضاح ائتمک اوچون خصوصی بیر مقاله نین یازیلماسی گره کیر.

رحیم منزوی نین نوحه دیوانلاری دفعه لرله ایراندا چاپ اولموشدور.

اؤ ۱۳۱۶ هـ ش ایلینده اردبیل شهرینده آنادان اولموش و ۱۳۲۷- ده دونیادان کؤچموشدور. نمونه اولاراق اونون نوحه لریندن نجه بندی بورادا درج اندیریک.

علی اصغرین اوخلانماسی

دیزین برکبندی یئرده اوخ اتان بیر پهلوان مثلی کمان پرتاب و زهتایدده اوخ برق جهان مثلی هدف بیر آلتی آیلیق سود امر برگه خزان مثلی حسین یین خیری اولسون غنچه وئردی گولستان آلدی گؤز اوچ پر اوخ سودان آیری دوشن بیر ماهییه نیلر ده یسه دیوار مسجده قانادسیز یاهییه نیلر ابوالفضل ییخان بیر اوخ، گؤرون، شش ماهییه نیلر باش آیریندی بدنندن قلب زهرادن توان آلدی

انور اردبیلی

معاصر آذربایجان نوحه ادبیاتی نین بؤیوک سیمالاریندان بیرى ده حاج قدیر جلیل زادگان دیر. اؤ ۱۳۱۰ - هـ ش ده اردبیل شهرینده آنادان اولموشدور. جاوانلیق دؤرونندن شعر سویلمگه باشلامیش، انور تخلصو ایله مختلف ساحه لرده شعر یازمیشدیر. انور اردبیلی اؤز اوستادی عباسقلی یحیی دین درین تاثیر آلاراق بؤیوک شاعریمیز رحیم منزوی نین عکسینه نوحه ادبیاتی دها چوخ عرفانی لشدیرمیشدیر و بؤ ساحه ده مخصوص عرفان یاراتمیشدیر. حاج قدیر انور اردبیلی نین دیوانلاری دفعه لرله تهران، اردبیل

و زنجان شهرلرینده چاپ اندیلیمیشدیر. اونون ترجیح بندلری و ترکیب بندلری درین معنالی و چوخ دولغون دور. ائله بو اعتبارلا دا اؤ باشقا شاعرلردن فرقله نیر. بورادا اونون یحیی دین اندیگی بیر تضمیندن [بئشله مه دن] پارچالار نقل اندیریک.

بهار عشقه وصلین گولون هجريله سولدوررام لبالب گؤز لیریم جامین سرشک غممه دولدوررام سینان قلبی دیواره تیشه آهیمله سیندیرام بولوم دوشسه عم اوغلو قتلگهدن کنچرم دوررام سنه اسرار هجران دفترین سرسته ناپشیرام

دچار سرنوشتم یانماغا هجرینده ناپچارام فضای عشقه یورغون پر همایم لیک طیارم اسیر عشقیوم اما بو عشقه چوخ وفادارم وفادارم وفا بُرجنده من بیر نجم سیارم توتولموش آی پناهینده اوزومو دالدا لاندیرام

زلیخا یوسفون هجرینده یاندی چکدی چوخ فرقت زلیخاده تاپیلماز منده کی روحیه و قدرت سنی فرهاده اوخشاتام، منم شیرین با همت آچاندا پنجه عشقی ووراندا ناخن حسرت فراز بیستوندا هر داش اولسا پارچالاندیرام

اگر من نسرزگو «انور» کلامین ربطینی بیلمم مجالسده سخنور لر دئییر: رحمت! یقین اولسم خوش اوللام قیریم اولسا نینوا دشتینده دینجلم، اگر من «یحیی» بیر یول سنین توی حمله وه گلسم اندیب گؤز یاشیمی جاری حنا رنگی بویاندیرام.

انور اردبیلی ۱۳۷۲ ده اردبیلده وفات ائتمیش و اورادا دفن اندیلیمیشدیر.

قالانی ۷۹ - جو صحیفه ده

تبریزلی صائب

● محمد رضا کریمی

«هندی سبک» آدیلا فارس ادبیاتیندا تانیان، آما دۇغروسو «آذربایجان سبکی» دئمه گیمیز داها دوزگون اولان مکتبیین بینوره سینی قویان بویوک شاعریمیز تبریزلی میرزامحمدعلی صائب هجر تین ۱۰۱۰ - جی ایلینده تبریز شهرینده دونیا یا گۆز آچدی. آتاسی میرزا عبدالرحیم آدی - سانلی بیر تاجر، عمیسی ایسه شمس الدین ثانی «شیرین قلم» آدیلا شهرت قازانان تبریز خطاطلارینین بیرسی دیر. صائب اوشاقلیق و گنجلیک چاغینی تبریزده کئچیردی. یۇ زامان تبریزده بویوک حرکتلر گئیدردی، شاه عباسین غلط حرکتلری سببیزی چاخناش دیریردی. شهرین اعتبارینی دا آزالدیردی. بونون سببی بیر طرفدن ایران و عثمانلیلارین توقوشمالاری، او بیر طرفدن شاه عباسین اصفهان شهرینی اؤزون فرعونلوق باشکندی دوزلتیمک اوچون بسوتون صنعتکارلاری، اوزه لیکله آذربایجان صنعتکارلارینی زوراکلیقلا اصفهانا کؤچورتمه یی اولموشدور. صائب ده عائله سیله کؤچمگه مجبور اولدو. آما صائب چوخ کئچمه دن اؤز درین نبوغ و گوجلو استعدادی ایله سارای اهلینی اؤزونه

چکیب، بویوک شهرت قازاندی. صائب گزمگه مارق گؤسترن، دونیانی گورمک آرزوسوندا اولان بیر شاعرایدی. ایرانندان باشلاپ بسوتون آسیا اولکه لرینی گزمگه چیخدی. خوراسانندان هراتا ساری یولا دوشدو، اوردان هندوستانا گئتدی. سونرا مکه سفرینده عرب اولکه لرینی گزیب دولاندی. هارایا گئتدیردیه، حورمت گوروب عزت تاپردی. کچیک آسیادا تورک عالیم لری، تورک شاعرلری طرفیندن قارشیلانیردی. بۇ گوروشلر شاعریمیزین شعر نوبوغونون یئتیشمه سینده بویوک ائتگی بوراخدی. صائب کئچن دورد یوز اییلده شعر هوسکارلارینی اؤزونه چکیب، دۇغرودان دۇغروسونا ایران ادبیاتی تاریخینده - ایران ادبیاتی دئینده فارس، تورک و ایراندا یاشایان ملت لری ادبیاتی گۆز اؤنونده جانلانیر - دۇنوش نقطه سی یاراتدی. شاعردن ایکی بویوک دیوان ایکی دیلده - فارسجا و تورکجه - الدهه دیر. ایراندا تورکجه دیوانی بیرسیرا شاهلیق دؤره سی نین عداواتلی

اديب لری؟! طرفیندن دو شمانچیلیقلا اوز - اوزه گلیب، چاپ امکانی تاپما میشدیر؛ اما اسلامی انقلابیمیزدان سؤنرا بیر دونه تیریزده «غلامرضا مخلص» ین همتی ایله ۱۳۵۸ - جی ایلده چاپ اولدو، ایندی ایسه دو تورحسین محمدزاده صدیق و زنجاندا صائب ین مکمل دیوانی طرفیمیزدن توپلانیب، چاپا حاضر دیر.

فارس ادبیاتیندا آذربایجان مکتبی فارسجا یازان تورک شاعرلری - تبریزی قطران، گنجعلی نظامی، شیروانلی خاقانی، ساراهالی اوحدی و سایره طرفیندن قورولوب، نهایت تبریزی محمدعلی صائبله اولفونلوغا نایل اولوب، فارس ادبیاتیندا بؤیوک بیر تارتیشمایا سبب اولموشدور. تأسفله بؤیوک تورک شاعریمیزین دهیرلی شعرلرینی آراشدیرمادا پهلوی رژیمینین تدقیقاتچیلارینین پان ایرانیستی و شوونیستی فیکرلری ائتگی سیز اولمامیشدیر. اما بیز بورادا بو «یاد» لارین ایران و ایرانیلار یاد اولانلارین قلم لریندن زهر داملاماسینی آراشدیرما یئرینه شاعریمیزین اثرلرینی تانیتدیرماغا چالیشاجاغیق؛ بو اگر فیکیر، تورک ایرانیلارین دو شمنلری اولان شوونیستلرین یئرسیز چالیشلارینی افساء ائتمگی آیری فرصته بوراخیریق.

صائب ین تورکجه دیوانی، یوزمین بیتلیک فارسجا دیوانی کیمی دهیرلی بیر اثر دیر. شاعر مولانا فضولینین لایق مریدی دیر. صائب آنایوردو - تبریزه، آنادلی تورکجه یه کؤنولله باغلیدیر، بو محبت تکجه تورکجه دیوانیندا بوخ، بلکه فارسجا دیوانیندا دا گؤرونور:

صائب از خاک پاک تبریز است

هست سعدی گر از گل شیراز

ز خاک پاک تبریز است، صائب مولد پاکم از آن با عشقباز شمس تبریزی سخن دارم

قوی بسیرا حقیقت لری دانان ادیب لرا! شاعری تبریزی بوخ، بلکه اصفهانلی یلسینلر، اما صائب ین آنایوردونا، آنادیلینه محبتینی دانا بیلمه یه جکلر. فارسجا دیوانیندا چوخلو ملمع لر - ایکی دیلده یازیلان شعرلر شاعرین آنادیلینه اولان محبتینه بؤیوک بیر دلیل دیر. بو ساحده مثال چوخدور، بیرینی اؤرنگ اولاراق گتیریم:

شاه من در کوی تو تا کی کنم فریاد، هی!
داهی طاقت فالما میشدیر داد هی، بیداد هی!
همدمیم غم، مونسیم غم، دلبرای غمخوار غم
ای دؤلنیم باشینا، سنسیز دگیل دل شاد، هی!
گه به عشوه، گه به غمزه، گه تخافل، گه به ناز
آپاریسان عاغلیمی بیر شیوه گر اوستاد هی!
بس همه شب در فراق زار و نالان، بسی رفیق
قالمیشام زار و ذلیل ای یار من، امداد هی!
در دل صائب بسی جا کرده است چشمان مست
ایکی کافیر بیر مسلمان اولدورور، بیداد هی!

ایندییه دک آذربایجان (هندی) سبکی حقیقنده ادبی تنقیدچیلر آراسیندا بیر - بیرینه ضد توریلر ایسه ولی سورولموشدور. شهبه سیز گله جکده تبریزی صائب حقیقنده قورولان قورولتایدا علمی و ادبی بحث لره گئیش زمینه یارانا جاقدیر، بیز بو گوندن اعتباراً بئله بیر مراسیمین کنچیریلمه سینه چالیشاجاغیق، بلکه ایرانین تورک ادبیاتینین گئیش، چوخ بوجاقلی و تاینمیش یونلری آچیلین.

صائب شعرینده کلمه لر، جمله لرده اویناماق یئر

تومور، شمرده اولان سۆزلر آراسیندا منطقله -
 فیکیرله اولان باغلیلیق واردیر، اوندا روحی و ایچ
 انفعاللارین یثری یۇخدور. بۇ شعر، یاشاییش
 شمری، شعر یاشاییشی دیر. صائبین رمزله
 فنومن لره باخیشی انله دیرکی ایچ پیاملا دۆلو
 تمثیل لردیر. اؤ، شاعرلیک حالیندا یاشاییشین
 واقعیتلرینه دؤغرو باخیر، عاغلیلی ایشلر
 حکمت، فلسفه، عرف و اخلاقلا قاریشیر؛ قیسا جا
 دنسک عراقی و هندی (آذربایجان) شمرلری نین
 توتوشدورماسیندا دنسک اولار: عراقی شعر و هم
 یسارادان دیرسا، آذربایجان شعر و هم
 قاچیراندیر. عراقی سبک واقعیتلردن قاچان
 دیرسا، صائبین شعری واقعیته باغلیدیر.

اوستده سایدیغیمیز دوروم، قافیله و ادبی
 صنعتلر بندینده اولماماق؛ هابنله باخیش طرزیندن
 توره ن تۆپلومسال تعهد و آرمانچیلیق، صائبین
 ایشی نین بیئوره سی دیر، جرأتله دنسک اولار بئله
 بیر سایاق بؤگونون یاشاییشینا دا ده یرلی
 دیر. گۆروروک صائب اؤز زمانه سینله انله باخیرکی
 بیز ایندی اؤز زمانه میزه. اؤ حقلی اؤلاراق اوجا
 سسله هایقیریر:

از تیر آه مظلوم، ظالم امان ندارد
 پیش از نشانه خیزد از دل فغان کمان را

***

بر ضعیفان ظلم کردن، ظلم بر خود کردن است
 شعله هم بی بال و پر شد تا خس و خاشاک سوخت

***

شاهی که بر رعیت خود می کند ستم
 مستی بود که می خورد از ران خود کباب
 در چشم پاک بین نبود رسم امتیاز
 در آفتاب سایه شاه و گدا یکیست

و یوزلرجه آیری اؤرنک لر گتیرمک اؤلار.
 شاعیرین بؤیوندا بیر رسالت واردیر: اؤگره ک
 مدح دنمه سین، ذم ده اونون شأنینده دئییلدیر؛ بلکه
 واقعیتلری دوزگون ترسیم اندی، تفسیر
 انتمه لیدیر. ظولمو، عدالتی چنشی دلی پالتارلاریندا
 اوزه چیخارلسین، ظولمون و عدالتین نئجه
 اولدوغونو باشا سالسین، ایندی ایسه حکومت
 عادل دیر ایسه شاعری عزیزله یه جک، یؤخسا
 اونون قارشیندا دایانماق دیر. شاعر حق آریان
 دیر، ظولم، شر، ریا، ایککی اوزلولوک،
 استعمار، زوراکیلیق، هانسی پالتاردا گیزله نیپ
 آیدنیلاتمالیدیر. بؤ شاعرین بؤیوک رسالتی
 سایلیر.

هله ده صائبین عاشقانه شعرلرینده اولان
 تۆپلومسال معنلار آیدینجاسینا دقتلری اؤزونه
 چکمه بییدیر. اؤ انسان وارلیغیندان، انسان
 منلیگیندن انله مدافعه اندیر و دیلی اؤ قده کسرلی
 و ایتی دیرکی بوگون ده چاغداش شاعرلریمیزه
 مقتدا اولمالیدیر.

منت ایسن دیریلیک، صائب، اولومدن دیر بتر
 جان وئریرلر اهل غیرت درد بی درمان اوچون

اؤ جسورجاسینا خلقی طالیم لرین ظولمو
 قارشیسیندا دایانماغا چاغیریر، بئله باشا سالیر:

«اگمه باش پرگار تک هر نقطه یه، دوران
 اوچون»

صائب زمانه سین دوزگون، آیدینجاسینا
 تصویره آلیسر و اویساشلارین قدرت اله
 گتیردیکلرینی گؤستریر، بو مصرع: «آلدیلار حاکیم
 الیندن اختیار اؤباشلار»
 همین مسئله یه اشاره اندیر. شاعر خلق

كوتله لرینه استعمار انتمك اوچون حاكيم لری
اۆز لرینی مسلمان آدلاندیرمالارینی
گۆردوكدە، اۆزونو كافیر سانیر:

«منم كافیر، اگر اۆل دوشمن ایمان مسلمانندیرا»
بنله لیکله اۆز ضدیتینی مسلمان گۆروشلو
استعمارچیلارلا گۆستریر. اۇ حقلی اۇلاراق
مستضعف صنفیندن مدافعه اندیر، یۇخسوللاری
حرامیلر اوچون تیغ هر یان کیمی کسگین و کسرلی
گۆرور:

فلکلر قان ایچر گۆردوكدە تجرید اهلینی صائب
کی یۇخسوللار حرامیلر گۆزونه تیغ هر یانندیر
صائب حق آرایان، حق سنوهر بیر شاعر دیر، اۇ
حق و حقیقت یولونا قدم قوئوب، حقین باطله غلبه
چالیدیغنا اینانیر، شاعر یاری یولدا قایدانلاری
دوشمانلار بیر یۆنده گۆرور:

یول اگر حقدیر، چکیر یؤاسوزدان آخر انتقام
انله تاپشیر، چیخدیلار یولدان اگر یولداشلار

صائبین سیاسی - تۆپلومسال گۆروشلری هر
موضوعدان آرتیق اۇخوجونو اوزونه چکیر. اۇ
باشادیغی تۆپلومدا ایکی صینفی بیر - بیرینین
قارشیسیندا گۆرور: ظالیم ایله مظلوم. بتون بۇ
قارشی - قارشیا و اوز - اوزه
دایانماقدا، مظلوملاری مدافعه انتمگی بؤیوک بیر
رسالت کیمی بؤیونو آلیر، اینانیر کی ظالیملر
یاساخلارینی مظلوملارین ایلندن قورتارا
بیلمه پهجه کلر، نه قدهر گۆزهل، نه قدهر سنویملی
دیر شاهرین بو باره ده سؤیله دیگی شعرلری. بنله
شعرلر بیت - بیت اۇلاراق خلق دیلینده گزیر:

فلک آمان و نرهمه دی آرزویا چاتسین اوره ک
آرزوما چاتماق اوچون نادان اۇلایدیم گره ک

من کسی فلکه منت ایله باشیمی اگمهم
ازسین، نه اولار؟ ایستمرم اونندان آمان دا

***

اۆز سفره مه مهمان اؤلورام، بسدی منیمچین
گۆز تیکمرم اۆزگه ایله قوئسا دا توفان

توپلومسال بیلیکلرین اۇ گونکو دورومونا
گۆره، صائب آلچاق - اوجا، آشاهی - یوخاری
صنفلرین نه دن اۆترو یارانماسینا ال تاپا
بیلمزیدی. اۇنا گۆره ظالیم ایله مظلومو اخلاق
باخشی ایله دهیرلندیریدی. اۇ، بنله دوشونوردو
کی بۇ فاصله نی آرادان قالدیرماق اوچون، یاخشی
اخلاقی یایماقلا، نصیحت و نرمله تک - تک
انسانلاری اصلاح انتمگله، جامعه ده
تمیزله شب، اصلاح اۇلاچاقدیر. اۇ بنله لیکله
توپلومسال عدالتی، بیرلیگی و مساواتی
آرزولاییدی و بۇ یولدا اخلاقی فضیلتلرین اله
گتیردیگینی یول آچان گۆروردو. ؟ بورادان دیر کی
حتی صفوی شاهی عباس - ی نصیحت اندیر:

خسروان را عدل می بخشد حیات جاودان
در سیاهی همچون اسکندر نمی باید شدن
و یننه ده:

شیشه را بر طاق نسیان نه، قدح را خرد کن
بشکن از خون سیه مستان بهار روزگار
توبه عهد جوانی را قبولی دیگر است
بگذر از می در جونی ای بهار روزگار
صائب مداح بیر شاعر اولماییب بلکه اۆزو
اینانیر کی:

سۆز اوزانندیقجا آزالدار اۆزونون قیمتینی
هر کسی مدح انیله یین تتر سالار اۆز حورمتینی

تسیریزلی صائب حقلی اۇلاراق اؤلور

دانشیغیندان یارار لانیب، عاشیق‌لارین ساز -
 سۆزلریندن فایدالانیبمیشدیر. بۇ آجدیفیمیز موضوع
 اۇزون و ده‌یرلی بیر موضوع دور کی گله‌جک
 فرصت‌لرده اونا یانا‌شاجاغیق؛ ایندی نئجه آتالار
 سۆزونون دنیلیشیته، صائبین دیوانیندا اشاره
 اندیب سۆزوموزه سۆن قویوروق:

قۇجالار قدرینی، زینهار، ایگی‌لیکده بیلین

***

قاش قارالاندا چیخارلار یووادان خفاشلار

***

آغلاماقلا آپارماز اۇد الیندن جان کباب

***

چون قارا اۇلدو گونوم، یاد اۇلدولار قارداشلار

قایناقلار:

- صائب تبریزی، غزل‌لر، غلامرضا
 مخلص، تبریز، ۱۳۵۸.
- صائب تبریزی، دیوان، تهران، ۱۳۶۸.
- بالاش آذراوغلو، صائب تبریزی، باکی، ۱۹۸۱
- سیداحمد امین‌زاده، صائبین سیاسی - اجتماعی
 گۆرۆشلری، باکی، ۱۹۷۲.
- حسین محمدزاده صدیق، شرح اشعار
 صائب، تهران، ۱۳۶۸.

آتالاری: نظامی، خاقانی، شبستری، مولوی، اوحدی
 و فضولی‌نین خلف اوغلودور. انسانلار حیاتینا
 «خوینچ و محبت‌دن ایشیق ساچیر، انسانلاری
 ادراک عالمینه چاتماقدا یاردیمچی اۇلور. آزاد
 دوشونن بیر دوشونجه‌لی متفکیر دیر کی دیل، قلم
 و دوشونجه‌نین آزادلیغینی جامعده
 ده‌یرلندیریر، حق ایله باطل آراسیندا اۇلان
 دۇیوشده عافیت آختارمانی ایسته‌میر، دیلی باشا
 پاسبان ساییانلاری، خلقی سکوتا
 چاغیرانلاری، خلقی یوخلادانلاری سۆز قیرمانجینا
 توتوب، اۇز «دار» ینی اۇزو دۇلاندیریر:

نیست در روی زمین جای سخن گفتن حق
 مگر از دار چو منصور کنم بستر خویش
 ینته ده دیل، قلم آزادلیغی اۇغروندا بئله دئیر:

نیست در عالم ایجاد بجز تیغ زبان
 بس گناهی که سزاوار به حبس ابد است

صائب تبریزی و تبریزده یتیشن بیر شاعر
 دیر. اۇ آنا یوردونا محبتینی دۇنه - دۇنه
 سۆیله‌یب، زورلا اصفهاندا کؤچورتمه‌سینه اعتراض
 انده‌رک اورانی دۇستاق سایمیشدیر.

صائب سنی کیم باغلادی بۇ مولکه کی قالدین
 ایندی سته زیستداندی بورا، قال! هله یان دا!

صائب، یوزلرجه آتالار سۆزونو آنا دیلیندن
 فارس دیلینه قاتمیشدیر. تورکجه دیوانیندا خلق

فواد کؤپرولو

(۱۹۶۶ - ۱۸۹۰م)

یکی از زبده‌ترین و معروف‌ترین محققین ادبیات آذربایجان که در میان اهل فضل شهرت بسیار دارد مرحوم فواد کؤپرولو است. این عالم جلیل‌القدر و دانشمند سرشناس در سال ۱۸۹۰م تولد یافت و پس از سپری نمودن عمری با عزت در سال ۱۹۶۶ ناباورانه به دینار حق شتافت. بطوری که نوشته‌اند وی از نخستین کسانی بود که ادبیات ژرین و غنی آذربایجان را بصورت نوین به ادبا نشان داد. از مهم‌ترین بازرش‌ترین و در عین حال معروف‌ترین آثار وی می‌توان به «دائرة المعارف اسلام» «اسلام انسیکلوپدیسی» اشاره کرد که با وجود چندین دهه از نگارش این اثر عظیم باز از معتبرترین کتب به‌شمار می‌آید.

مرحوم سیروس مصدقی (متوفی بهار ۱۳۴۹) ترجمه مقاله‌ای را با عنوان «محمد فواد کؤپرولو» از آثار ژرین - نعمت را در شماره ۵ دی ماه ۱۳۴۶ مجله «راهنمای کتاب» به چاپ رسانده بود که نویسنده این سطور با مطالعه آن مقاله ارزشمند حیفش آمد که نسخه‌ای از آن را تقدیم خوانندگان و پژوهشگران مجله وزین و ا لبق ننمایند تا چه قبول افتد و چه در نظر آید.

رضا همراز

در حدود ۴۵ سال پیش کتاب زیبایی که به صورت جالب و دلپذیری پرداخته شده بود از استانبول به اسم «تورک ادبیاتیندا ایلک متصوفلر» (نخستین متصوفان در ادبیات ترکی) نوشته کؤپرولوزاده محمدفواد (۱۹۸۱) به دستم رسید.

سبک این اثر قدری قدیمی ولی روان و دلپسند بود. مطالب به تفصیل بیان شده، ولی خیلی واضح و روشن. این کتاب به صورت شگفتی در خواننده اثر مطلوب می‌گذارد و نویسنده آن بر اساس جدیدترین تحقیقات شرح مبسوطی در باره تاریخ و زیربنای هنر شعر ترکی داده است و نقش اشعار تصوف کهن را به عنوان عامل اصلی در بسط و توسعه اشعار ترکی توصیف نموده، و احمد یسوی و یونس امره را به عنوان دارندگان نقش اصلی متذکر شده است.

من شرح مهیج و انتقادی در این باره نوشتم و از کمبود تجزیه و تحلیل فلسفی آن انتقاد کردم. بعدها که کؤپرولو را در استانبول به سال ۱۹۲۴ برای زین بار ملاقات کردم از اظهاراتش دریافتم که از بیان مطلب خوشش نیامده است و بدین نحو من با کؤپرولو آشنا شدم.

اگر در زمان جنگ بین‌المللی اول با استانبول بیشتر رابطه می‌داشتیم در من از اولین اثر بزرگ وی چنین اعجابی دست نمی‌داد. فرهنگ ترکیه علیرغم تأثیر زیاد اروپایی آن زمان تا آخر سلطنت عبدالمجید دوم باز به صورت شرقی باقی مانده بود. علوم طبیعی وضع اسف‌انگیزی را داشت. در تاریخ و زبان شناسی استادانی یافت می‌شد مانند فرید کام (Ferit kam) که پروفیسور ریچکا از وی بسیار تمجید کرده‌است. در اواخر قرن، نجیب عاصیم در باره خطوط قدیمی ترکی آثاری نگاشت، ولی محققینی به معنی امروز وجود نداشت. پس از سقوط سلطنت عبدالمجید وضع ترکیه تغییر یافت. صحبت بسیار از اجتماع نوین که باعث تقویت احساسات میهن‌پرستی ملت ترک می‌شد در میان بود.

در سال ۱۹۱۵ - ۱۹۱۴ سال انتشار جلد اول و دوم (دیوان لغات‌الترک) اولین اثر علمی درباره ترک شناسی به صورت جزوه‌های زیبا و بزرگ بنام «ملی تبیلر مجموعه‌سی» تحت نظر کؤپرولو که در سال ۱۹۱۳ استاد تاریخ ادبیات ترک در استانبول بود، ظاهر گردید.

در سال ۱۹۲۴ موسسه ترک شناسی در دانشگاه استانبول به ریاست کؤپرولو تأسیس شد و همچنین در سال ۱۹۲۵ مجله «تورکیات مجموعه‌سی» تحت نظر وی منتشر گشت و ترک شناسان تمام دنیا مقالات ذی‌قیمتی در آن نگاشتند که زبان‌شناسی ترکیه از آن برخوردار و بدان بسیار مدیون است. در موسسه ترک شناسی یک رشته آثار علمی پدید آمد و این به صورت تصادف نیست که کار منظم علم تاریخ در همان زمان شروع گردید.

در سال ۱۹۳۰ هم‌زمان با استفاده از خط لاتین در زبان ترکی افکار علمی ترکیه با سطح فکری جهان غرب هم‌تراز شد. در این توسعه علمی کؤپرولو نقش عمده را به عهده داشت. وی با جدیت فوق‌العاده کار کرد و در مرحله اول اشکالات علمی ادبیات ترکی را به معنی وسیع آن مورد بررسی قرار داد و آثار جدید پدید آورد و حق آثار قدیمی را با انتقادات خود ادا نموده مسائل مربوط به تحقیقات تاریخی را روشن کرد. هم‌ینطور مسائل مربوط به تاریخ فرهنگ و مذهب ترکیه، همچنین مسائل علم حقوق، نژاد شناسی، زبان و نیز سایر رشته‌ها را مورد بررسی قرار داد. وی تقریباً درباره کلیه مسائل و مشکلات موجود در انتشارات ترک شناسی و غالباً در روزنامه‌ها مقالاتی نگاشت^(۱).

کؤپرولو به خود به عنوان یک محقق تاریخ می‌سرست و در سال ۱۹۳۱ مجله «حقوق و اقتصاد تاریخی مجموعه‌سی» را به وجود آورد. در سال ۱۹۴۶ وی در آنکارا استاد تاریخ معاصر ترک گردید. برای وی مطالعات تاریخی امری غیر قابل اجتناب بود. در ضمن وی اسلوب جدیدی در ترکیه ابداع نمود. منصور

۱- فهرست مقالات و آثار منتشره کؤپرولو چنین است:

S.Turk dili ve tarihi hakkında arastirmalar 1(1950)

Tund Fuad Koprulu armagani ist.(1953)Vgl

F.A.Tansels Nekcologin TTK Belleren Nr.120

Turk kulturu.N.47(1966)

همچنین شماره مخصوص کؤپرولو در مجله

اوغلو درباره وی نوشت: «کؤپرولو یگانه کسی بود که در ادبیات ترک روابط منابع انتقادی و منابع شرح حال نویسی را در معنی غربی به وجود آورد». این بزرگترین تعریفی است که میتوان از یک تاریخدان نمود، ولی این اعتبار و ارزش تنها در داخل کشورش نبود. تذکرة‌های بسیاری بر ادبیات ترکی که در طول قرون جمع شده بود جزء به جزء محتاج به یک انتقاد جدی میباشد حتی بیشتر از آنچه در مورد ادبیات اروپایی لازم است. این مطلب برای اولین بار توسط کؤپرولو به معنی واقعی درک و انجام شد.

حال اگر پرسند که در کدام مکتب این انتقاد اصولی را کسب کرده است باید بگوئیم که در این مورد نبوغ وی علم او بوده است. او علم حقوق را در استانبول آموخت و هیچگاه در یک دانشگاه اروپایی تحصیل نکرد و به معنی واقعی اصلاً معلم نداشت. او فقط در مقابل خود یک نمونه و سرمشق داشت و آن تحقیقات به سبک و روش فرانسوی و نیز هنر نمایش و بیان فرانسوی بود. یک محرک دیگری نیز وجود داشت و آن این بود که وی در دانشمندان میهن خود در روش و اسلوب کمبود و نقصان میدید. از این رو بدون تنفر شخصی بلکه با یک روشن بینی و برتری بدون واهمه از آنها انتقاد می نمود و نیز در فعالیت بسیاری از خاورشناسان غربی یک نوع تفنن مشاهده می کرد. از لحاظ اطلاع به مطالب و منابع و همچنین اغلب در معنی واقعی انتقاد بر دیگران برتری داشت و این معرفت و دانش یک نوع اطمینان خاطر به او داده بود. درباره آثار مستشرقین جلیل‌القدر اغلب عباراتی چون «سطحی و سراپا غلط» بیان می نمود و حتی در مورد هم‌میهنانش در بیان عقیده خشونت بیشتر داشت که البته خارج از قاعده و اندازه بود. به همین جهت می توان فهمید در چنین کیفیتی بود که تصمیم گرفت در عرض چند سال تاریخ کامل ترکیه را به سبک نوین و عمیق تدوین و منتشر کند. البته گاهی تحت نظر استادان غربی بر روی آثاری کار کرده است از قبیل رساله عرفانی قشیری که پایاتنامه اجتهادی ریچارد هارتمان Richard Hartman بود.

خوشبختانه در وی این خصلت بود که شاگرد تربیت کند و با شاگردان و همکاران خود همکاری نماید و افراد مطلع و بصیر را برای کار دسته جمعی به دور خود گرد آورد. دو مجله‌ای که وی در دوران جوانیش اداره می کرد و طرز کارش در «تورکیات انستیتوسو» گواه قانع کننده‌ای بر این ادعاست.

نگارش تاریخ ترکیه (Türkiye tarihi 1256 s.1623) که درباره آن گفتگو شد یکی از اقدامات مجدانه کؤپرولو است و در آن تا وقایع عهد جنگ‌ها صلیبی بحث شده است.

در همین کتاب (ص ۲۱۹) وی از یک اثر در شش جلد قطور که خود تهیه و تدوین نموده است یاد می کند، موسوم به بررسی و تحقیق در تاریخ مذهب مردم آناتولی. وی در این کار مهم منابعی در اختیار داشته است که از نظر محققین غربی پوشیده بوده و او با نظر بصیرش به ارزش آنها پی برده بود. از این اثر فقط قسمتهایی منتشر شده است. در طول سالهای ۱۹۲۰ تا ۱۹۴۰ محققین اروپایی بخصوص آلمانیها مسئله مربوط به تاریخ ایجاد امپراتوری عثمانی را مورد بررسی قرار دادند و مبحث تشکیل دولت عثمانی بر اساس آیین اسلام جایگزین افکار کهنه تشکیل کشور ترکیه گردید. کؤپرولو نیز در ایجاد یک اثر بر پایه همین مبحث

به نام Les origines de l'empire Outoman, Paris, 1935. Ist. 1959 همکاری کرد.^(۱)

بزرگترین آرزوی کۆپرولو این بود که تاریخ ادبیات ترکی را بطور مفصل بر پایه‌ای استوار تهیه و تدوین کند. از وی دو مجلد بزرگ ۲۱۵ صفحه‌ای از سال ۱۹۲۰ یا ۱۹۲۱ دارم موسوم به تاریخ ادبیات ترکی که در آن از اولین اشعار ترکی صحبت شده است. از این اثر بیشتر از این ندارم.

در سال ۱۹۳۰ نیز کتاب ۳۸۶ صفحه‌ای با همین عنوان (چاپ اول، سال انتشار ۱۹۲۶) به دست آورده‌ام و در صفحه بیرونی عنوان سال انتشار ۱۸۲۸ بود که در آن آخرین فصل توسعه ادبیات جغتایی نگاشته شده بود. از آن هم بیشتر از این ندارم.

در سال ۱۹۳۵ «دائرةالمعارف شعر ترکی» منتشر شد که عبارت بود از فرهنگ لغات جغرافیایی، نمودار تحولات نژادی، نژادشناسی، تاریخی و ادبی، تمدن ترکهای قرون وسطی و عصر حاضر. شماره اول آن نوشته اباعبدل موسی و تحت نظر کۆپرولو و ریاست عالیہ کمال آتاتورک رئیس جمهور ترکیه بود.

کتاب «شعرای ملی ترک» اثر استوار و محکم دیگری است که از وی باقی مانده است. یکی از کارهای عظیمی که در تاریخ ترکیه به عمل آمد، ترجمه ترکی دائرةالمعارف اسلام است. کۆپرولو در این اثر رسالات عالی و مشععی نگاشته است (۱۹۴۱) که در واقع شاهکار دوران پختگی وی به شمار میرود.

کۆپرولو نیرو و پشتکار عجیبی در کارهایش نشان داد. او در خانه‌اش در کنار دریای مرمره یادداشتها و رسالات فراوانی تهیه و جمع‌آوری نمود. ولی به عقیده من این نیرو و پشتکار بیشتر وی را به کار و امر سیاست که با خصوصیات اخلاقی‌اش منطبق بود سوق داد تا به کارهای علمی و ادبی‌اش. او کار سیاسی خود را با سرودن اشعار شروع نمود و در سال ۱۹۲۴ وزیر آموزش و پرورش شد.^(۲)

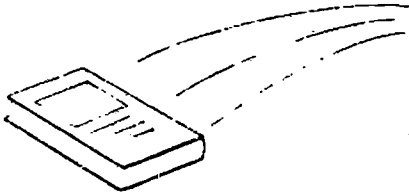
مقالات سیاسی او در کتابی بنام «دموکراسی پولوندا» (در راه دموکراسی) منتشر شده است.

به نظر من کۆپرولو در بعضی موارد محافظه‌کار بوده است، افتخارات گذشته دولت عثمانی برای وی بسیار گرامی بود. من نمیدانم که آیا وی خط زیبای عربی را فدای خط لاتین به سبب استفاده‌های عملی نمود؟ اما مشهور است که وی به شدت مخالف تغییر خط بوده است. او خود به من اظهار کرد که وقتی وزیر امور خارجه شدم اولین کاری که کردم این بود که دستور دادم کارمندان آن وزارتخانه احکام وزارتخانه را به قالانی ۱۳۵ - جی صحیفه‌ده

۱- در مورد تشکیل امپراتوری عثمانی مؤلفین اروپائی مانند گیبون (Gibbons) موسسات و مقررات دولت بیزانس را بعنوان پایه قبول داشتند. نوشته‌های فؤاد کۆپرولو که مورد تأیید مؤلفین اروپائی نیز قرار گرفت ثابت کرد که تشکیل امپراتوری عثمانی و موسسات دولتی آن بر اساس امپراتوری بزرگ سلجوقی و دولت سلجوقی غربی (سلاجقه روم) بوده است. (ج.ه.)

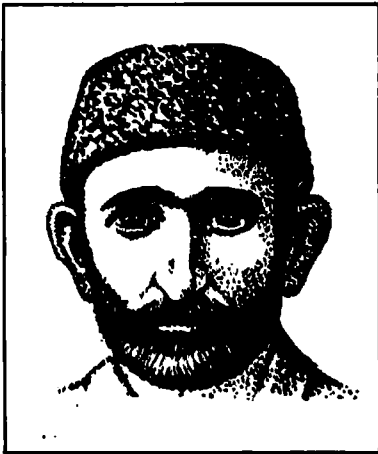
۲- کۆپرولو در سال ۱۹۲۴ وزیر آموزش و پرورش نبوده بلکه از طرف آتاتورک مسئول تشکیل «تورکیات انستیتوسو» شده و به عنوان رئیس این موسسه تحقیقاتی انتخاب شده است. بعلاوه بر خلاف نظر نویسنده مقاله اخلاق کۆپرولو (ژک و احساساتی) با سیاست جور نبود و بهمین علت بعد از ۱۹۵۰ در زمان وزارت خارجه‌اش موفقیت چندانی نداشت. (ج.ه.)

يېنى چىخان كىتابلار:

م.ع. صابرين «نو و اتور لوغو» نون تدقيقى

● پروفىسور پىرلان نوروزوف

ادبىي ارثىمىزىن تدقيقى ھىمىشە ادبىياتشناسلىغىمىزىن اساسى علمى استقامتلىرىندىن اۆلۈيدۈرۈپ بۇ استقامتدە ادبىيات علمىمىزىن زىنگىن تىجرىبە و غەنەلەر قازاندىغىنى دا شىبھەسىزدىر. لاکىن بونونلا بىلە ايندى ادبىي ارثىن تدقيقى داھا مەھم اھمىيەت كىسب ائىتمىشىدۇر. اجىتماعى فىكىرىن توتالىتار رۇمىن بوخوولارىندىن خلاص اۆلماسى دۇرونىدە ادبىياتشناسلىق دا يېنى وظيفەلەر قارشىسىندا دۇر. بۇ وظيفەلەرنى ان غەمەسى بىسە كلاسىك ارثىمىزىن معنوى و تارىخىي دىگرلەرنى يېنى مىلى تفكۇر ايشىغىندا اۆىرنىمىكەن غىبارت دۇر. قىيىد ائىتمەلى بىك كى، بۇ يۇندە چاغداش ادبىياتشناسلىغىمىز اىلىك آددىملارنى آتماقدا دۇر. فېلولوژىي علملرى نامزدى، دوچىنت نىرگىز پىشايىتوانىن «صابىر نۇ و اتور لوغو» (يېنى لىكچىلىغى) مونوگرافىياسى دا بو باخىمدان دىگرلەندىرىلە يىلر.

صابىرىن شاعىرانە ارثى، بۇ ارثىن ادبىياتىمىزىن انكشافىندا رولۇ، خصوصى بىر مرحلەنى و بدىئىي حادىئەنى تىشكىل ائىتمەسى ادبىياتشناسلىغىمىزدا اساساً قانغ اندىئىجى سوبە دە قوبۇلۇپ تدقيق ائىدىلىمىشىدۇر. بۇ بارەدە مونوگرافىيادا دا بىحث اۆلۈنۈر. لاکىن بۇ حقىقت اعتراف اۆلۈنماقلا بىر اىر

صابر شەرى نىن مىلى شاعرانە دوشونجەدە يىئنى
 حادثە و مرحلە اولماسىنى داھا درىئدن تەدقىقنى
 دە ضرورى لىشىدۇ. بىئىلە حساب اتتىمك اولار
 كى، ايشىدە مۇلىف اوز قارشىسىنا بىئىلە بىر جەدى
 احاطەلى وظيفە قويموش و اونو مونوقرافىيانىن
 امكانلارى دايره سىندە حل اتتىمگە چالشمىشىدۇ.
 مونوقرافىيا گىرىش، ايكى فصل و نتيجه دن عبارت
 دىر. گىرىشە صابر ارثى نىن تەدقىق تارىخىنە قىسا و
 اۆترى نظر سالىنىر، داھا چوخ صابرىن بدىمى -
 شاعرانە يىئنى لىكچى لىگىنە ادبىياتشناسلىقىدا هانسى
 سويەدە توخونولدىغۇ ايضاح اندىلىر. البتە، بۇ
 گىنىش بىر موضوع و مسئلە دىر. مۇلفە قەدەر دە
 صابرىن يىئنى لىكچى لىگى تەدقىقاتچىلارى بۇ و يا
 دىگر درجە دە دوشوندورموش، بۇ بارەدە معين
 ملاحظەلەر، فىكىر و مشاهدەلەر ادبىياتشناسلىقىدا ايفادە
 اولونموشدۇر.

لاكىن عىنى زاماندا مۇلىف بۇ مسئلەنى
 صابرشناسلىغىن چاغداش وظيفەلرى سىراسىندا
 يىئەدە ان اۇنمىلى لرىئدن بىرى حساب اندىر كى، بۇ
 تامامىلە دوغرىدۇر. آنچاق اۇدا قىد اولونمىلىدىر
 كى، مونوقرافىيانىن متودولوژىك قورولوشوندا
 يىئنى لىكچى لىك يالنىز يارادىجىلىغىن
 مضمون، فىكىر طرفىنە، يادا يالنىز
 فورما، نوع، شەرىت طرفىنە هايد الدىلمىر، بۇ
 ساحەلرىن بىرىندە آختارىلمىر. بساخما ياراق
 كى، تەدقىقاتىن بىرىنچى فصلىندە صابرىن
 يىئنى لىكچى لىگى نىن موضوع، مضمون و
 فىكىر، ايكىنچى فصلىندە ايسە فورما يىئنى لىگى
 مسئلەلرى قوبولوب ايضاح اندىلسە دە، بىئىلە
 تصنىفاتدا مۇلىف مومكون قەدەر يىئنى لىكچى لىگى
 مضمون و فورما مقولەلرىنە پارچالاماق مئىلىئىدن
 قاچماغا چالشمىش، يىئنى لىگىن داھا چوخ فىكىر -

فورما وحدتىندە ايضاحىنا و تەحلىلىنە جەهد
 گۆسترمىشىدۇر. بىزە بىئىلە گلير كى، بو، مونوقرافىيانىن
 مئىت بىر طرفى دىر.

دنىمك اولار كى، صابرىن يىئنى لىكچى لىگىنى
 ايضاح و شرح اتتىمك ايسىتەن تەدقىقاتچىلارىن
 اكثرىتى بۇ يىئنى لىكچى لىگى عنەنە ايشىغىنىدا
 نظردن كىچىر مىشلىرن. پاشا ئىنا دا ادبىياتشناسلىغىن
 بۇ عنەنەسىنى گۆزلەمىشىدۇر. بورادا، گۆرونور صابر
 يىئنى لىكچى لىگى نىن خصوصىتلىرى نىن دە رولو
 مەھم و حل اندىجى اولموشدۇر.

صابر ۲۰ - جى عصر شەرىندە تامام يول ايله
 گىتىش شاعر دىر. او، تامامىلە هر جەھەدن يىئنى - مە
 حىيات ماترىالى و تىپلىرى اعتبارىلە، مە دە بدىمى
 فورما و اوسلوب اعتبارىلە يىئنى شەرى ياراتمىش و
 مىدانغا گىتىرمىشىدۇر. اونون شەردە توخوندوغۇ
 موضوعلار، اثرلرىندە ايفادە اتتىدىكى اجتماعى
 مضمون و فىكىر بو تونلوكدە يىئنى
 اولموشدۇر، مەصىرلىك اهمىتى كىسب
 اتتىمىشىدۇر. دوغرىو ملاحظە دىر كى، صابرى اوز
 شەرىندە «زامانىن، گىندىكچە گىنىش وسعت آلان
 مترقى فىكىرىن طلبلرىنە جاواب و ئىرىر، گونون چوخ
 ضرورى مسئلەلرىنى اۇن پىلانغا
 چكىردى» (س. و) البتە، صابرى بارەدە بۇ ملاحظە يىئنى
 اولمىسا، گىرچكىدۇر، شاعرىن
 موضوع، شەماتىكا، اجتماعى مسئلەلر اوزرە
 يىئنى لىگىنى مۇلفىن بو تونلوكدە دۇرلە ايضاح
 اتتىمك ايسىتەنىنى بىلدىرىر. مثلاً، مۇلفىن بۇ مقامدا
 صابرىن مشهور «بىن الملل» شەرىنە دقتى جلب
 اتتمەسى ماراقلۇ دىر، صابرىن يارادىجىلىغىندا كى
 دۇنوشون محض بۇ شەرلە باشلانمىسىنى قىد
 اتتمەسى دوغرىدۇر. صابرىن بۇ شەرىندە عصرىن
 اوللرىندە باش وئىرن حادثەلرە مناسبت ايفادە

اڻدىلميشدڻ. غير عاديلڪ اودور ڪي، خلقمير عصرين اولينده ڪي همين حادثه لره عصرين سوتوندا دا اوزلشميشدڻ و ايندى ده بؤ مناقشه جريان اڻدن بير مسئله دير. دنمهلى، صابرين شعري ايندى نين حادثه لري باخيمندان دا معاصر دير و عيني زاماندا همين حادثه به ڀنه دؤرون مناسبتيني ايفاده اڻدير. البته، بؤ شعرين موضوعو و حادثه لره يـازيچى موقعى باره ده تحليلين درينلشديلمه سبته احتياج حس اولونور. لاکين بونا باخما ياراق شعرين مونوقرافيادا وئريلن شرحى ده قانع اڻديجي دير، صابر يڻي چيلگي نين ماهيتي نين دوغرو دوشولمه سي جهندن مضمونلودور.

صابر شعري نين يڻي ليگيني هر شنيدن اول بؤ شعره خاص اولان وطنداشليق سئوگيسيندن خلق حياتي نين و طالعي نين مرڪب مسئله لرينه انقلابي و وسعتلى باخيشدان، تاريخي نيڪين ليڪدن آبيرمق اولماز. مؤلفين بؤ مسئله لره خصوصى صحيفه لرحصر اڻتمه سي ده منطقي دير. دوغرو داند، صابر يالنيز منفي گئرجڪليڪلري يالنيز گؤسترمير و تصوير اڻتميردى، اونون ساتيريك (طنزلى)، تصويرى سويوق و يابانجي بديمي - فلسفى فيڪرين تصويرى دئيبيلدى، بؤ تصوير ده، بديمي گؤسترمه ده شاعرين وطنداش مناسبتى و تفڪورو چوخ آيدن بير شڪيلده دويولوردو. وطنداشليق و فيڪير موقعى صابر شعري نين يڻي ليگينه باشليجا جهت دير. اونون شعرينده ملي شاعرانه عنعنه لره، ڪلاسيڪ شعر شڪيللري، ڪلاسيڪ شعريت اؤلچو و پرنسيپلري محض بؤ وطنداشليق تفڪورونون تاثيرى ايله دگشير، يڻي ڪيفيتله زنگينلشيري ڪي، بيزجه، مونوقرافيانين مؤلفي بؤ مسئله نى علمى

جهندن دوزگون ايضاح اڻده ييلميشدڻ. مونوقرافيادا شاعرين ڪلاسيڪ شعر ايله علاقه سي ده اساس اعتباريله بؤ معنا دا يڻنه ده تحليل اڻديلير. بورادا گؤستريليڪي، صابر ڪلاسيڪ شعرين دلڪ اولار ڪي، ان اساس نوعلرينده، شڪيللرينده يازميشدڻ، ڪلاسيڪ شعريت پرنسيپلريني ياراديجيلفيندا جدى شڪيلده گؤزله ميشدڻ. انجاق بونا باخما ياراق صابر بؤ حالدا قطعاً اڻييقون (تقليدجي) شاعر اولمايش، بلڪه عكسينه، شعرده ان قدرتلى يڻي چيلردن بيرى سويه سينده چيخيش اڻتميشدڻ، فيڪير - بديمي ڪيفيت، مضمون و ياراديجيلق پرنسيپلري اعتباريله تامام يڻي بير شعر ياراتميشدڻ. ادبياتشناسليق چوخندان بؤ مسئله ايله ماراقلانير و اونو ايضاح اڻتمگه چالشميشدڻ. مونوقرافيادا ڪي بؤ باره ده ڪي ان مهم فيڪير لره ده بؤ و يا باشقا مناسبتله علاقه دار خاطر لائير، اونلارا مراجعت اولونور و علمى - تدقيقات مناسبتى ايفاده اڻديلير. ماراقلى دير ڪي، صابرين ڪلاسيڪ شعرايله علاقه لري نين ڪونڪرنت (مشخص) فورمالاريني گؤستريڪن مؤليف شاعرين اوزونسن دن اولڪى ڪلاسيڪلره، مثلاً، فضولى به يازديغى نظيره لريني نظر دن ڪنجيرير. بيز اوزون مدت نظيره به اهميت وئرمه ميشڪ. حالبوڪى نظيره ڪلاسيڪ شعرله معاصر شاعر آراسيندا علاقه نين، ياراديجيلق باغلارنى نين و مناسبتلري نين گئرجڪ فورماسى دير. مثلاً، صابر بؤ يوڪ فضولى نين بير چوخ ليريك غزللرينه ساتيريك نظيره لره يازميشدڻ. بؤ حالدا غزلين شڪلى، ايفاده واسطه لري، شاعرانه فيقورلارى فضولى به مخصوص اولسا دا، موضوع، مضمون، تپ صابر يندڻ، - بوئونلا دا

صابر كلاسېك شعريتېن يىتى، داخلى قووه سېنى كىشف انده بېلىمىشىدېر.

مونوقرافىيانېن ايكىنچى فصلى ايسه بلاواسىطه صابر شعرى نېن فورما يىتى ليگى مسئلە سېنە حىصر اؤلونىموشدور. بورادا دىل، اوسلوب، شاعرانە واسىطە لر، افشا اوصوللارى، عنعنەوى شعر شكىللىرىندە يىتى لىك كىمى مسئلە لره توخونولور. قىيد ائتمەلى يىك كى، بوتون بۇ مسئلە لره صابر شعرى نېن يىتى ليگى مسئلە سېنە بلاواسىطە عايدىدېر. صابر يىتى ليكچى ليگى نېن بۇ طرفلرېنى نظردن كىچىررکن مۇليف ثبوت ائتمگە چالېشىركى، صابر مضمون ساحە سېندە انقلابى طنزېن بانىسى اۆلدوغو كىمى، فورما ساحە سېندە دە عصرېن اولىندە چوخ عظمتلى، وسعتلى بېر انقلاب ياراتدى، ائىله «انقلاب كى، بۇ شعر صنعتى نېن بوتون داخلى و ظاهرى كومپوننتلرېندە»^(۱) اۆزونو گۆستىردى.

صابر شعرىندە مضمونون دا عملە گىتىردىگى دۇيوش طبعى و منطقى اۆلاراق شعرېن شاعرانە ايفادە واسىطە لرېنى، قافىە و وزن امكانلارېنى دا احاطە ائىتدى، اۆز تاثير دايسره سېنى آلدى. مونوقرافىيادا صابرېن شعرلرېندە كى ساتېرىك تىپلى دىلى اوزەرىندە اطرافلى دايانىلمىشىدېر و بۇ يۆل ايله صابر يىتى ليكچى ليگى نېن پىرسنېپال جھتلرى گۆستىرىلمىشىدېر.

بئىلە ليكلە، دئىيىلنلردن بۇ نىتىجە يە گلە بېلەرىك كى، «صابر نوواتورلوغو» مونوقرافىاسى پىروبلثم و تدقیقات فېكرى جھتدن قىمتلى و فايدالى دېر. مونوقرافىيا بئىلە دوشونمگە امكان ونرېر كى، صابر شناسلىغېن وظيفە لرې و مسئلە لرې ھلە توكنمە مىشىدېر. صابر شعرى نېن داخلى قووه سېنى

و گۆزەللىگىنى آچماق، بۇ ساحە دە كى تدقیقات فېكىرىنى داھا دا درىنلشدىرېمك و يىتى لرى ايله زنگىن لشدېرېمك، صابر شعرى نېن مىلى شعريتېن انكشافىندا يىتى بېر حادثە اۆلماسىنى يىتى تحليل و متودولوژى ايله تدقیق ائتمك صابر شناسلىغېن ياخىن گلە جك اوچون وظيفە لرې دېر. آيدىن دېر كى، بۇ وظيفە لرې حياتا كىچىرېمك اوچون ادبىيات شناسلىق صابر شناسلىغېن بىر سېرا كۆھنە لمىش وردىشلرېندن امتناع ائتمەلى دېر. لاکىن بۇ حقدە دە صابر شعرى نېن ماهىت و مضمونوندان، بارادىجىلىق غايە لرېندە چىخىش ائتمك لازىم و ضرورى دېر. بىزجە، بۇ باخىمدان دا مونوقرافىيانېن مۇلفدن و ثرىلن گىرىشىندە كى بعضى مدعالار يىتى اۆلماقلا بىر ابر مباحثەلى گۆرونور. صابر شعرىندە ملت آنلايشىنا عايد بعضى فېكىرلر شاعرېن اثرلرې نېن گىترچك تحلیلى ايسلە ثبوت ائىدىلە ايدى، شېبە سېز، مونوقرافىيا بوندان قازانمىش اولاردى.

لاکىن بونا باخما ياراق «صابر نوواتورلوغو» كىتابى بۇيوك شاعرىمىزېن ارثىنى اۆيسره نمك، مىلى شعور و موزدا و معنویاتىمىزدا بۇ ارثىن رولونو تعین ائتمك يولوندا يىتى تشبوتدور. زامانە مىز دە ثبوت ائىدىر كى، صابرېن ارثى جانلى و معاصىردېر. چونكى بىز كىچىرديگىمىز دۇرون چىتىنلىكلرېنى، ياشادىغىمىز حياتىن مرکبلىكلرېنى درك ائتمك ايسترکن بونلارېن جاوايىنى صابر دە آختارىرىق. ■

۱- بىر شىئى ميدانا گىترن پارجالاردان ھر بېرى.

-كتابىن آدى: ھە!

يازان: والى گۇزتن

صحىفە: ۲۱۵

تىراژ: ۱۰۰۰ نىسخە

نشرىلى: اسفند ۱۳۷۵

ناشر: انتشارات جهان نو

قىممى: ۳۰۰۰ رىيال

قطع: رقىمى

شاعر، شعرلىرىنى عنوانلا يوخ، سايللا بىرى -

بىرى نىن دالىسىنجا دوزور، ھامىسى قىسا، بعضا

آنلاملى معنالى!

شاعر ۹ - جو شعرىندە بئله سۇيلە يىر:

«بىر قوجاق يالقىزلىغام

قوجاقلامنى

چوروير يالقىزلىغىم

قوجاقلاسان منى

كۆرۈپ

والى گۇزتن كىتابى نىن دال قايىغىندا يازدىغىنا

گۆرە، چوخ گىنج ايكن اتلىندن، يوردوندان آيرى

دوشور، اۇ، ۲۱ ياشىندا آلمانىا ياكىندىر، اونا گۆرە

اونون يازدىغى «سربست» يوخ «آخ شعرلىرىندە» ھەر

بىر سطرىدە، ھەر بىر مصراعىندا يالقىزلىقدان سۆز

گىندىر. اورەك يساندىرىجى يالقىزلىغىندان.

گۇزتن، دوغما آنادىلىنى بوتون وارلىغى ايله

سنوير، ياراتدىغى اثرلردە اللشیر، ھىچ بىر يابانجى

سۆز ايشلتمەسین.

۱۰۴ - جو سايللى شعرىندە بئله سۇيلە يىر:

قىش گىنجەسى دىر

سۇيودلریم دۇنوبدور اۆلكە نىن آخى سىندا

دونموش دىلیم لہ چاغىریرام سنىن آدىنى

انشیدە جک سن سسىمى

بىر ياي گىنجەسىندە

تئلى دورنالارین اوچوشوندا

اۇ، ۱۰۵ - جى سايللى شعرىندە، كىسىلمىش دىلىتە

اوزونو توتور و اورەيى نىن درىنىدن قوپان مىسى

ايله اونا بئله خطاب اتدىر:

والى گۇزتن آذربايجان توركجه سىندە بىر نىچە

مختلف كىتاب نشر اتىدىدىر. اليميزده اولان بۇ كىتاب

شاعرىن سىچىلمىش شعرلىرىنى احتوا اتدىر. مۇلىف

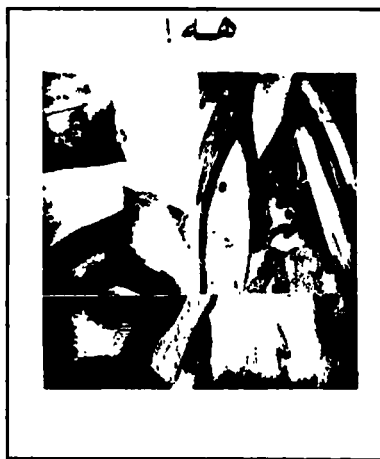
اۇن سۆز يىرىتە يازىر: «بىزىم دىلیمىز! بىز دىلیمىزده

سئوگىنى قوشماق، دوغونو، دوشونجهلى دوغونو

قوشماق، آلىسن يازىنى! آلىسن يازىمىزى

قوشماق، وارلىغى، وارلىغىمىزى دوداقللا، دوداقلارلا

تپتمك، اويناتماق، آنالار! آنالاریمىزىن يارادىجى

اللىرىنى سوزجوكلرله يوماق: دده لرادده لرىمىزىن

بىوى لارىنى، بىوى سۇيلەمك... دىلىمىزده

اۇلارمىسى؟ اول دىلىب قالىخىشاق،

اولوشدوراجايىق، اولوشاجايىق.»

بو كسىلمىش دىلېمە ناماز قىلىرام
اۋپورەم بو ياتىق تورپاغىنى

سۇيەدىگى شەرلىرىدىن يىغىلىپ و بوراخىلىپ
دېر. كىتاب باشدان - باشا گۈزەل و روح اوخشايدان
سۆزلەرە دولودور. سىئودا، سىئوگى، گىئونش،
ياغمور، آرزو، شىماع، گىئون، ايشىق -
ايشىلى، دويفو، اورەك، دىنيز، اولدوز، و س... شەرلر
خىيال انگىز و شاعرانە دېر. بۇ احساسلى و
استعدادلى شاعرىمىز، حىقىقت دالىنا دوشوب اونو
ايزلەيىپ و آختارىپ تاپماق اىستەيىر، او، دىئىر
حىقىقت «صاباحىن ادعالى قونداغىندا
دوغولاجاقمى؟ هارادادى حىقىقت».

شاعىرە نىن يازدىغى، ياراتدىغى شەرلر نىن دىلى
اولدوقچا چىلخا، گۈزەل، آخىجى، اورەيە ياتان
دېر. شىماعىرى حىياتىمىزدا اولان
غىملر، دردلر، كىدلر، چىركىن لىكلر، ايكى اوزلولوكلر
قووروب ياندىرسا دا، اۋ گەلە جگە نىك بىن دېر. بو
استعدادلى شاعىر بىمىز «گىئجە كىچىسىن» آدىلى
شەر بىندە، بۇيوك بىر اىنام ايلە دىئىر:

آچىلار صاف سحرىن نورلو گۈزۈ
زىنەلر آغ بولودون ياشلى گۈزۈ
حاقلايار دونيا بوتون حقلى سوزو
گولر البت
سحرىن دىنيايا، اۋلدوزلو گۈزۈ

بۇ استعدادلى شاعر آذربايجان قىزى اۋلدوغونا
گىئوھ نىر. اۋ، بىلىركى، بۇيوك بىر خلقىن، بىر
تارىخىندە قىدرتلى، درىن ايز بوراخان بىر ائلىن
اوزو آغ، آلى آچىق بىر خلقىن قىزى دىر. او دور
كى «كىمىن قىزىيام» آدىلى شەر بىندە بۇيوك بىر افتخار
حىسى ايلە اۋلكەسى نىن خلقى نىن اورەك
سۆزلر نى شاعىرانە بىر طرزە ادا ائدىر و
شعرى نىن سۇنۇندا بىلە دىئىر:

والى گۈزتىن بىن ۱۳ جلد شعر و نثر ايلە يازىلمىش
كىتابى، اكشراً آلمانىدا باسىلىپ و يازىلمىش
دېر. آرزوموز بودور مۇلىف گەلە جگە يازاجاغى
اثرلر بىندە اۋز دوغما خلقى نىن آنلايان و دوشونن
دىلىندە، اونون درد، كىدلر نى، آرزو، دىلە كلر نى
داها جانلى داها قىدرتلى تجسوم ائتسىن. ■
عزىز محسنى

- كىتابىن آدى: منىم شعرىم
يازان: نىگار خىاوى
نشر تارىخى: ۱۳۷۵
ناشر: اندىشە نو
تىراز: ۱۵۰۰ نىسخە
قىمت: ۲۳۰۰ رىال
قطع: رقىمى

منىم شعرىم آدىلى كىتاب استعدادلى شاعىر بىمىز خانم

نىگار خىاوى نىن ۱۳۷۳ - ۱۳۶۹ - جى ايللردە

«آلنیم آچیق،باشیم اوجا
آذربایجانین قیزیام».

نگارخانیم،باشقا شاعیرلریمیز کیمی اوز دوغما
آنادیلینی بوتون وارلیغی ایسه سئویر،اونا
گوه نیر،آنچاق دیلی نین باغلی اولماسی اوندا
درین بیر حسرت یارادیر.شاعیریمیز،هر بیر
وطنرور،دیلینه،ئلینه،خلقینه،قیریلماز بیر ایلگی له
باغلی اولان بیر بایراقدار صنعتکار کیمی اوره ک
سوزونو بویوک بیر قدرته و چوخ تأثیراندیجی بیر
صورتده چۆله تۆکور:

«چیچکلی،بوستانلی،تاغلی دیلیم وار
قارغایب روزگار باغلی دیلیم وار
آچیب آغارتماکی،داغلی دیلیم وار
شیمشک آیشدیریب،شاخانلار دانام

قدرتلی شاعیریمیز،شعرلری نین بیر چوخوندا روح
اوخشایان،اوره یه یاتان و دوغما بیر شکیلده
کیمیملیگیندن،دیغلی نین باغلی
اولماسیندان،وارلیغیندان سوز آچیر،هارای
سالیر،قییها چکیر«منده وارام»،«جانلانیرام،دیل
آچیرام»،«عصریمین یسنی نسلیم،حقیقت
پوسکوره ن حق بوغازیام».

یئنی لیک نغمه سی شعرینده،شاعیریمیز اوجا سس
ایله باغیریر:«قوی تالانسن گنجه نین،ظولمه دایاق
یورد- یوواسی - قوی قافین قویونا قونسون،یئنی
قارتال....

کتاب آغ کاغیذ اوزره چوخ گۆزه ل بیر شکیلده
چسپ اولوب،خصوصیله اوست قسابق دفته
لایقدیر،آنچاق کتابدا بعضی سۆزلر ایشله نیب،بؤ
سطیرلری یازان حتا دؤرد جلدلی ایضاحلی لغته

ده اونلارا آنلام و معنا تاپا بیلمه دی و بعضی لغتلر
معنا و آنلام باخیمیندان حتا اوز یئرینده بئله
ایشله نمه میشدیر، و چوخ یئرلی اولاردی مؤلیف
کتابین سؤنوندا چتین و آز ایشله نیلن کلمه لری
ایضاح ائتمه دی،مثال اوچون
گیرمان دان،بوداقلانماق،جانبخمیشدی،چالقیلایر،
کوره کله ندیم - بایراقلان،فانتال و...بو چوخ
کیچیک نقصانلارا باخما یاراق منیم شعریم کتابی
چوخ اؤخومالی و لذت آهارمالی دیر،من بؤ کتابی
دؤنه - دؤنه اوخودوم،استعدادلی شاعیریمیزه
اوغورلار آرزولاییب و اونون اوخوماسینی بوتون
اوخوجولاریمیزا تاپشیریرام.■

عزیز محسنی

-کتابین آدی بیر گون پائیزدا
مؤلیف:داود اهری (قارانقوش)

ناشر:اندیشه نو

نشر تاریخی:۱۳۷۶

تیراژ:۱۰۰۰ نسخه

قطعی:رقعی

صحیفه:۱۲۶

حؤرمتملی اؤخوجولارین نظریندن کئچن «بیر گون
پائیزدا»عنوانلی شعر کتابی آقای داود
اهری «قارانقوش»ون شعرلرینی احتوا ائدیر.بؤ
شعرلر هامیسی سربست اولوب،تبریز،تهران و
زنجان غزنت و درگی لرینده چاپ اولونوب و
ایندی بیر کتاب شکلینده ادبیات و شعر عالمینه
قدم قویور.شعرلرین دیلی چوخ گۆزه ل،چیلخا و
موضوعلار شاعیرانه دیر.

«گوموش چای»عنوانسی آتسیندا یازیلان

شعرينى، شاعر بئله باشلاير:

داريخماماق، قارانقوش ياز گونلرى نين گلهم سيني
بىزلره مشتولوق وئرير. او دور، بۇ احساسلى
شاعير، «قارانقوشون ماهنيسى» آدلى شعرينده
اورهك سۇزونو، اينجه و شاعيرانه بىر طرزايله بئله
بيان ائدير:

«قارانقوشام ياز گونلرى گلهرم
سنه، يازين موشتولوغون وئرهرم
بيليرم پاييزدير، قش قاباقددير،
گنجهرلر اوزوندور، يوللار اوزاقدير،
داريخما ستوگيليم داها داريخما،
قارانقوشام، سۇز وئريرم، ياز گونلرى گلهرم،
گۇزلريندن او بوب، بىر گول وئرهرم!

شاعر، «قاسى» آدلى شعرينده، اولومدن
دانيشير، او بيلير اولوم دونيانين سۇن اعتبارى دير و
بىر يول دوركى، گرهرهك هامى بو يولدان كنجسين و
هامى اونون شربتيني ايچسين، آما او، باشقا بىر
شاعيرين سۇزلىرىنى شاهد گتيرير و اونونلا همصدا
اولور و چوخ بۇيوك بىر اراده ايله سۇيله بىر:

«اليمده دير، هله قلم،

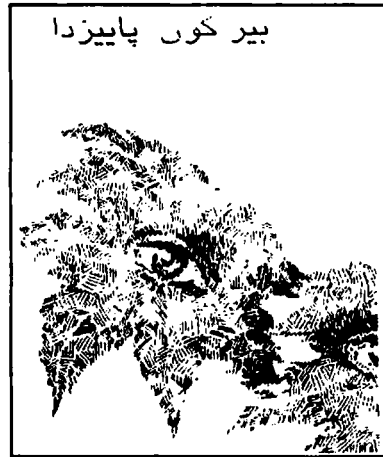
من هنج يتره

هنج بىر يانا

تله سميرم!»

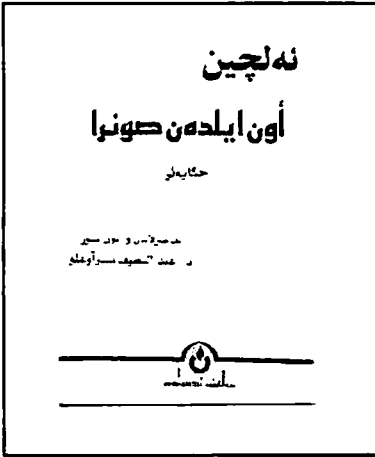
اوزونو گۇرمه ديگيم و سۇز ايله بىرينجى دفعه
تائيش اولدوغوم بۇ درين احساسلى و ايتى
باخيشلى شاعير، «دون كيشوت» عنوانلى
شعرينده، اسپانيانين بۇيوك و قدرتلى يازيچيسى
سروانتستين، اولمز اثرى «دون كيشوت» دان
دانيشير: دون كيشوتا گولنلر و اونو لاغا قويانلار

آي باخير
بىر بۇيوك شهر ياتيردى
بالنيز چاي آخيردى!
گلدى بس سيز بو گنجهر
آغ گۇيرچينلرى او
ايكى اينجه الى لن ده
يۇيوندوردو بۇ چايدا!
چاي آخيردى، ستوينجك،
آغ بولودون آرخاستندان بويلانيب
آي داگيزليجه باخيردى
گوموش چايدا آخيردى،
بىر بۇيوك شهر، ياتيردى...!
شاعر حياتين دورمادان آخماسيني، بىر چاپين

آخيشينا بنزه دير. او، دننير، قوى ياتانلار
ياتسينلار، قوى بىر بۇيوك شهر يوخويا
گنتسين، بيزيم اراده ميزدن آسيلي اولما يارق حيات
بىر چاي كيمي آخاجاق و قارشيسيندا دوران
مانه لرى قالديرا جاقدير. شاعر گله جگه خوش بين
ديسر، او بسوتون واريسفيللا ايسنانير، گرهرهك

افسندى يىقىن قىلمە آلدىغى بىر نىچە گۈزەل
 ھىكايە نىن توپلوسودور. بۇ كىتاب عراق توركىمىن
 ادبىياتى نىن گۇركىملى آراشدىرىجىسى عبدالطىف
 بىندىر اوغلىنونون اۇن سۇزۇ(اۇن دىئىش) اىلە
 باشلاندىر. بىندىراوغلىو، مۇلىقلە نىچە تانىشدىغىنى
 يازدىقدان سۇنرا اونون ھىكايە و رومانلارنى نىن

مىضمون، دىيىل و اوسلوب باخىمىندان
 اۈزەللىكىلر نىن قىساجا اچىقلايدىر. اۈ يازىر
 كى، «بىزىم گۇرۇشوموزە گۇرە آذربايجان
 رومانچىلىغى نىن چاغداشلىق تىملى نىلچىن نىن
 ھىكايە و رومانلار يلا داھا فاضلا
 (چوخ) ساغلاملاشدى... او، گوجلو دوشونجەلر،
 اينچە دويغولار، سارسىلمايان سۇگىلر نىن يازارى
 دىر... يازارىن كندىسىنە (اۈزۈنە) خاس بىر اوسلوبو
 اۈلدوغو گىيى (كىمى)، ايشىلە دىگى
 قونولاردا (موضوعلاردا) انسانى دوشندورن
 اولايىلار، گىنرچكىچىلىكلە باغلىلىق، معنوى و
 اخلاقى زىنگىلىكلەر اچىقچا گۈزە چارپار. دىل
 باخىمىندان ايسە، يازارىن دىلى ساغلام، گوجلو و
 بوزولمايان بىر قورال (قايدا) اۈزەرىنىدە ھىكايە
 اتىدىگى ايچىن دىيىملەرلە و اۈزلۈ(اصىل) سۇزلەرلە

دونيامىزدا چوخ اۈلوب، ھامى اونى بىر دىلى و
 اخماق كىمى باخىب. سىروانتىس بۇ بۈيۈك و
 جھانشمول اثرىندە بۈيۈك بىر طنز ايلە، اونون «يىل
 دىگىر مانلارنى» اىلە ساواشدىغىنى، دىنولراىلە
 دالاشدىغىنى اۈخوجونون قارشىسىندا بۈيۈك بىر
 اوستادلىقلا تىجسوم ائىدىر. بىزىم بۇ احساسلى
 شاعىرىمىز بۇ اثر دن ايلھام آلىپ بىلە يازىر:

«...اونو تىمايىن، ھىر بىر دون كىشوت - ھومانىست
 دىر، انسانى سئوھن دىر، اۈلورسا اسپانادا، اۈلورسا
 دا ھارادا»...

شاعىر، مرزۇلر يازىر، تىك بىر دونيا، نە سىرز وار نە
 سىرھ، ھىر يىردە انسان اوغلىو، نە ھىرق، سۈي نە بىر
 دىل و نە عىتەنە، انسانلارنى بىرى - بىرىندىن
 آىرايىلمىز. انسان، بىر اۈزۈندە اۈلو تانىرى نىن
 نمايندەسى دىر. بۇ مىلتچىلەر، مىظلوم انسانلار
 بوخارىدان خور باخامالى دىرلار. شاعىر بۇرادا
 بوتون دونيا انسانلارنى نىن، آرزو دىلگىندىن
 دانىشىر، بىز بۇ درىن احساسلى و انسان سئوھر
 شاعىرىمىزە بۈيۈك ئائىلىلەر آرزولايىب و اونون
 بۇ ياراتىدىغى اثرى نىن مطالعه ائتمەگىنى اۈز
 خۇرمىتى اۈخوجولارىمىز تاپشىرىق. ■

● عزيز محسنى

- كىتاب نىن آدى: اۈن ايلدىن سۇنرا

يازان: نىلچىن افندى يىف

ھاضىرلايان: عبدالطىف بىندىراوغلىو

نشرىيات: «آفاق عربىيە» - بىغداد ۱۹۹۶

الفبا: عرب اليفباسى

صھىفە: ۱۴۷ صھىفە

كىتاب، رىھىملىك الياس افندى يىف اوغلىو، نىلچىن

زنگین لیگنی سوردورەرك اۆقورون
(اۆخوجونون) هوس و دوینغوسونو و ماراغینی
آرتیریر، اوقوردا ایستک و ایچ یۆنەلمەسی
اویاندیریر».

کتابا ائلچین افندیفین آلتی حکایەسی آلینیش و
کتاب، حکایەلرین بیرینین آدی ایله «اون ایلدن
سۇنرا» آدلانمیشدیر. بندراوغلونون یازدیغی کیمی
حکایەلردن آذربایجان قوخوسو گلیر، حکایەلر
اۆلدوقجا گۆزەل، سادە و آخیجی نثرلە یازیلیمیش و
مضمونلاری و موضوعلاری دا اساساً خلقلین
گۆوندەلیک راسلاشدیغی اولایلاردان
آلینیشدیر. کتابین باشقا اۆزەللیگی بوندان عبارت
دیر کی بۆیوک فضولیمیزین یوردداشلاری
طرفیندن و عرب الیفباسیلە چیخمیشدیر و بو دا
حکایەلرین اۆخونماسینی بیزیم اۆخوجولارا
آسانلاشdırیر. حکایەلرین دلیندن بئله آنلاشیلیر
کی کتابی حاضیرلایان، افندیفین نثرینی
ال دگمەدن اولدوغو کیمی کۆچورموشدور. عینی
زاماندا کتابین سونونا ۱۲ صحیفەلیک
«سۆزلوک» آرتیراراق عراق تورکلری اوچون
آنلاشیلمايان سۆزلری آچیقلامیشدیر. بیز بورادا
ائلچین افندیفین نثرینی و عراق تورکلری نین
ایشلەتدیکلری الیفبانی گۆسترمک اوچون اۆرنک
اۆلاراق «هوتیل بریستول» حکایەسی نین ایلک نئچە
سطرینی گتیریریک:

«هاوا بیربالاجا آچیلیمیشدی و گسون
چیخیمیشدی. گون ملیون ایل بوندان اول دە یقین
کی، بەلەجە (بئلهجە) چیخیمیشدی. گون ملیون ایل
بوندان سۇنرا دا بەلە چیخاجاقدی.

بۇ سۆزلر اونون سۆزلری دەگیلیدی. اۆن - اۆن
ایکی ایل بوندان اول دە ییلیمیشدی و او زمان بۇ
سۆزلر دە بۇ سۆزلری دە یەن (دئین) آدام کیمی اونا

بوش و معناسیز گۆرونموشدو، اورگیندە بۇ سۆزلرە
گولموشدو. اما ایندی بۇ سۆزلر، یعنی گونشین
بەلەجە همیشه لیگی، انسان عمرونون بۇ همیشه لیک
مقابلیندە کی کیچیک لیگی، جیلزلیغی اونو حیاتی و
نولومو تازەجە درک ایلە یەن بیر یەنی یەتمە (یشتی
یتمە) کیمی صارصیتدی...»

گۆروندو یو کیمی هم نثر هم دە املاسی بیزیم
اوچون تامامیلە دوغما دیر و بیزیم آراسیزدا اولان
املا فرقلری چوخ آزدیر. تأسفلر اۆلسون کی ۸
ایللیک عراق - ایران ساواشی بیزی کربلادان و
فضولی یوردونون اولادلاریندان خبرسیز
قویوموشدور. آنجاق بونلارا باخمایاراق
آذربایجاندا یازیلان بیر کتابین باغداددا اۆزو دە
اوریزینال دیلدە چیخماسی سۇن درجە
سئویندیریجی حال دیر. بیز بۇ کتابین ایراندا دا
چیخماسینی آرزو ائدیریک.

م.ر. هیئت

- کتابین آدی: جیغان و یغان
یازان: مجید صباغ ایرانی (یالقیز)
انتشارات: نشر آذران - تبریز
نشر ایلی: ۱۳۷۶
تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه
قیمت: ۵۵۰۰ ریال

طنز یا خود ساتیریک شعرین، بیزیم ادبیاتیمیزدا
اۆزونە مخصوص یثنری واردیر. آذربایجان
ادبیاتی نین گۆرکملی شاعیرلری صابر،
معجز، علی اکبر حداد، مذنوب و باشقالاری بۇ
شیوہ ایله یازدیقلاری، اوزدە گولدوروب، ایچریدە
یاندیران شعرلری ایله، جهالت، خرافات، قارائلیق و

چركين ليك پرده لرينى جامعه نين اوستوندىن
چكمه يه چالشميشلار. كيمدير كى صابرين
آيلىدىجى شعرلرى نين ايران، قافقاز، توركيه و حتا
روسىده بوراخدىغى تائيرلردن خبرمىز

قالسين؟ كيمدير كى معجزون شعرلرى نين قارانلىق
و جهالت ايچينده ياتمىش خلقين ديكسينمه سينده
اوينايان رولونو دوشونمه سين؟
«يالقيز» شاعر ده بۇ بۇيوك انسانلارين داوامچيسى
دير. اونون دا شعرلرينى اوخويوندا دوداقلارين
گولومسه سه ده، اوره يىنى بير كدر سيخير، گاهدان
دوداقلارين گولوشه آچيلان حالدا گوزلرين ده
دۇلور:

چوخ دا فيكر ائيله ميرهم گتتمه ييمه
اوره ييمده، نگرانلىق قالاچاق
نه قدهر دونيادا وار خان خانلىق
بۇ جهالت، بونادانلىق قالاچاق
نادانلى خان قورويور، خانى نادان
هم نادانلىق، همى خانلىق قالاچاق
«قالاچاق / ۱۲۲»

شعرلرين بير حيصه سى، اوستاد شاعيرلريمىز
شعرلرى تائيرى آلتيندا و عىنى وزن و قافيه ده
يازىلميشدير. اؤرنك اۇلاراق «اردبيل» شعرىنى
رحمتلىك صابردن و «سهنديه» شعرىنى اوستاد
شهر ياردان تائيرلنهر ك يازميشدير.

كتاين بير چوخ شعرلرينده «طنز» دن خبر يوخدور
و اۇخوجويا بئله گلير كى، حؤرمتلى شاعير
يازديغى شعرلرينى هانسى مضمون و فورمدا
اؤلورسا اولسون، كتابا داخيل ائتميشدير. اؤرنك
اۇلاراق «شانلى آذربايجان»، «اسلام مكتبى» و ... آد
آپارماق اولار.

قدرتلى شاعيرمىز «يالقيز» و اونون كتاى
حقينده، آرتيق يازماغى گله جك بورجلاريمىزدان
ساييرىق. اؤز نوبه ميزده كتاى چاچا حاضيرلايان و
اونا اؤن سؤز يازان شاعير و يازيچيلاريمىزدا ال -
قولونوز آغريماسين دنسيب، هاميسينا اوغورلار
ديله ييرىك.

■ حميد شهانقى

«اۆز» يازسادا من «ئوز» يازاجام! - دئيبير. سن
 هله ده آدام ائلدن آلهی اولماز- دئيبير سن!؟
 کيشی، اللری آغریماسین، دونیانین پولونو کول
 ائله ییب، سۆزلوک کؤچوروب، آراسبار داشی بیر
 باتمان آغیرلیغی. قاپاغینا دا دامغا
 ووروب: "آذربایجان دیلی نین یضاحلی
 لوغتی" فتبارک الله احسن الخالقین! ائله بیز بو آد
 اوسته دویونجا دانیشساق اۆزو بیر باتمان کاغیذ
 اولار. اودور کسی سۆزو چوخ اوزاتمادان
 قیساچاسی، معلوم اولور کی یازیق استالین یولداشا
 بوشونا قارا یاخیشلار کی ایشی تکجه باش
 کسب، گۆز اۇیماق ایمیش. دنمهلی بو آدامین
 جوجه فابریکاسی دا واریمیش، اورادا تورک
 دیلینی تیویوق کیمی باسیریب، جوجه
 چیخاردیرمیش. بونلاردان بیر ده ائله همین
 "آذربایجان دیلی" ایمیش. انشالله ان یاخین
 گله جکده باکی دیلی، قاراداغ دیلی، اردبیل
 دیلی، ساوه دیلی، قاشقای دیلی، تبریز دیلی و ... حتا
 گجیل قاپیسی دیلی و ... جوجه لری ده عرصه یه
 گلر، منله آدی گۆزه لین ده آیدان آری، گولدن دورو
 اۆزل بیر دیلیمیز اولار، بو قدر خلقه قاریشیب، دالی
 قالماز. یورولدوق داها، تورکوک، تورکجه
 دانیشیریق، ترک زبان هستم، ترکی صحبت
 می کنید... دئیب، انشیتمکدن. تاریخه باغلی قالماق
 هاچانا کیمی؟! دونیا یئنیله شیر بیز هله ده مین
 ایل لرجه بوندان قاباق قالما دیل ایله
 تانییریق! بوراخ دیل - لهجه غوغاسینی، بیر
 یوللوق هرکس اۆز کسندی نین دانیشدیغی

گۆزونو یوم، یولونو گئت!

- آدی گۆزل! آدی گۆزل! ... آی آدین باتسین آدی
 گۆزل! سنی گوروم یاتیب، دورما یاسان! اوسال
 باشی داشلی یوخو داغارچینی، ایلمیز اونا یکی
 آیی یا یاتیب، یا مورگوله پیرا آدام دا بیر بئله
 یاتاغان؟ قیسا تومان باغی کیمی الدن چیخدی داها
 توتماق اولمور، هارادا پیر؟ دیب انوده یورغان
 آلتیندا! تنبل انوی ییخلمیش اسنین بو اوساللیغین
 منی ده دالی قویدو. ایگیرمی ایسلدیر
 یازیریق، آخیری هنج ایشوش دگیرمان کیمی
 تاقیلتیسی وار، اؤنو یوخ! ایگیرمی ایل یازی -
 پوزودان سورا اۆزوموزه بیر الیف-بئی ده
 قازانما میشتی. دونن سؤیونوب، مئیدانا گیرنلره
 باخ. الی قلمه چاتما میش اۆزلرینه یئنی بیر الیف -
 با دوزه لیدی، عالمه پوز ونریرلر. سنله من هله ده
 ائلدن آلهی اولما یاق دئییب، بورادا
 قال میشتی. جانیم بوشلا "بو پالازا بورون ائیل ایله
 سورون" دنمه یی. ائله بیزی بئله زادلار دالی
 قویوموشلار. اودو فیلان کس ایکسی آیاغینی
 دیره ییب بیر باشماغا تیویوق بیر قیچلی دیر، "دونیا

لهجه، ديل دلسين قورتارسين البته "زبان" دئسه
 داها ياخشى، چونكى ايندى كله-پاچاچيلار پۇز
 ونىرمك اوچسون، دىل-بئيين يئرئنه
 "مغز-زبان" ساتيرلار. و هئچ اولماسا "زبان" ين
 "يضاح" سۇزوندن داها آز "ايضاحاتا" احتياچى
 واردير.

آما «ايضاح» كى عرض الله ديم، بۇ زهرمارى نه خلق
 آغزئندا انشيتيمشديك معناسينى بيلهك، نه ده بير
 سۇزلكده تاپماق اولور. حتا «المسجد» كتابينى دا
 آچسان «أوضح» سۇزوندن «ايضاح» تاپماق
 اولور، آما «يضاح» آدلى بير شئى يوخذور، انلهجه
 ده «لوقت» سۇزو دونيانين هئچ بير سۇزلوبونده
 يوخذور، آما عربجه نين «لغت» سۇزو ده «ديل» (كله
 پاچاچى دىلى يوخ، دانيشيلان دىل!) آنلاميندا دير.

بويوزدن سۇزلوبه «لغت» دگگيل، كتاب اللغه
 (لغت كتابى) دئيه لرلر. ايندى دئيه چكسىزكى اولسون
 آذربايجان دىليئنده (يعنى توركجه ده) سۇزلوبه
 ده «لغت» دئيه لرلر. عرض انله بيم كى
 خنير، لغت، كلمه دنمك اولار (مثلاً فيلان لغتى =
 كلمه نى آختاريرام) آما لغت، سۇزلك كتابى اولار
 بيلمز. خصوصيله كى بير آكادمى طرفئندن بو
 گۇزويومولماز بير خطا دير.

قالدى كى سۇزلك يازماقدان آماج كلمه لرى
 آچيقلايب، معنا اتمك ايسه، داها «ايضاحلى» نه
 دنمكدير؟ كلمه نين معناسينى يازماق همان ايضاح
 اتمك دير، بو دا سۇزلك (بورادا = لغت!) سۇزونده
 واردير. مثلاً بو كلمه لر ايضاحلى اولماسايديلار
 نئجه اولوردو؟ آدم بو آددان بئله آنلايركى

مومكوندور كتابدا آذرى توركجه سينده كى
 كلمه لرين كۇكو شرح ونريلميش، ايضاح
 اولونموشدور. آما كتابا باخديقدا توركجه كۇكلو
 سۇزلرين فقط معناسينى گۇرورسوز، هئچ بير
 شرح، كۇك آختارما... يوخذور. اوندان دا
 گئچئنده «آذربايجان دىلى» آدينا بول - بول
 عرب، فارس، روس كلمه سينى گۇرورسوز.
 ... ماشا الله بيزده الى قلم توتان تكة - توك آناديل
 سۇزلىرى ايله ياناشى، هانسى ديلدن هر نه لغت
 بيليرميش بول - بول گتيرميش. بونلارين چوخو
 خلق دىلينه گئچمدهن همن الى قلملى لرين
 آراسيندا قالميش... ايندى ده آذربايجان دىلى آدينا
 رسماً تبليغ اولونموش البته بئله كلمه لرى تاپماق
 اوچون تورك سۇزلكلرينه باش وورماق لازيم
 دگگيل، «انله مك، اولماق، ائتمك، قيلماق» كيمي
 دۇرجه تورك سۇزونون معناسينى بيلئندن سۇنرا،
 هر هانسى بير عرب، فارس قاموسونا باش وورسان
 يئترا!

گئتنه انگى بوش قويدوق رشته الدن
 چيخدى. هاردا ديق، هارا گلديك؟ هه... دن بير ديم
 كى بۇ بوينو سينمايش آدى گۇزه لين اوسالليغى
 بسيزى بئله دالى قويموش. فيلان كس اوزونه
 مخصوص بير ديل قوندارير، سۇزلك يازير، بهمان
 كس اوزونه مخصوص بير اليفبئى چيخاردير، او
 بيريسى بونلارين هئچ بيرينى به نيمير، اوزونه
 باشقا بير شيوه گۇتورور... آلا له بركت ونرسين هر
 كى هر كيلياغامدرسه يوخ، مكتب يوخ، كتاب
 يوخ، دفتر يوخ، رسمى بير اورقان يوخ، قايدا -

قانون يوخ. بۇيوكوز ائو، تارسيز ائو، هر نئجه چالير سان، چسال قسوى دۇره - برينده (هنده ورينده) كى ايكى - اوچ يانچى اوينا سين اۇكى ييزده هئچ نه دوزه لمز، اما فرضاً هر نه ده دوزه لسه ديل مسئله سى دوزلمز! چونكى آلاء وئرن ديل هامى دانئشير سا، نه دن اؤنون حقينده نظر وئرمه سين؟ هر نه ده تخصص لازيمسا دا ديلده تخصص گره كمز! ائله بويوز دن عؤمرونده دۇرد وراق اؤخويوب، يازما ميشلار بۇ ايشده اؤزلىرىنى علامه بيلنده الى قلملى لر نيبه دالى قالسينلار؟ هامى كى بنده ايله آدى گؤزهل كيمى خاخول اؤلماز!

با كيدا بعضيلرى اللى ايل چالشاندا سؤنرا هله ده ايگيرى حرفى بير يوللوق دوزلديب، قايدا يا سالانما ياندا ن سؤنرا، بير عؤمور ادبيات فاكولته سينده سوموك سينديراندا ن سؤنرا ديللرى يازيلارى دورولا شيب، گؤزه لئشمك يئرته آلاء وئرن نه ديلينه او قدر روسجا سؤزلر سوخوب قارشيق بير ديل تۇره ندنه، بيزيم ادعاسى چوخ، معلوماتى يوخلاردان نه اومماق گره ك؟ البته بيزكى اونلار كيمى عاجز - آوارا دگيليك كى بير اليف - بنئى بيله قايدا يا سالانما ياق. اؤل آلاء، تكجه بير اليف بنئى يئرته هرهميز بير اليف - بنئى چيخارداريق! منى ده عاجز قويان بۇ مايماق آدى گؤزه ل ديركى آياغيما پاتاوا اؤلويبدور. بوخسا ايندى اؤزوم گول كيمى بير اليف باء دوزه لدېب، بال كيمى بير ديل چيخارتميشديم. آخماخ آدام دئير كى جانيم ديل قايرمالى بير زاد دگيل، ديلى خلق

دانئشار، يازيچى دا اوندا ن آليب، يازار. دنمك بونون باشينا سو يوق دگميش، او كى سن بويوروسان او بيريسى ديل لرده دير. او غلوم، بيزيم يازيچيلار اؤل آلاء، خلقين آغز ياندا ن وورارلار! خلق گره ك گله يازيچيدان اؤيره نه، يازيچى عاوام خلقين داليسي جا دوشمركى. ايندى دنه جكسن، اولسون هئچ اؤلماز سا بۇ اوچ - جوت بير تك يازيچى ييغيشينلار، اؤز آرارلار ياندا بير ديل تاپسينلار، بارى خلق يازديقلار ينى باشا دوشمورلر سه ده هئچ اؤلماز سا اؤزلىرى بير - بيرلىرى نين يازديقلار ينى باشا دوشسونلر... بىللى اولور كى آدى گؤزه ل بير ائله ده پخمه دگلميش، اونون بو سؤزو بوشقا با قويما لي دير. اما بودا عملده اولاسى دگيل. چون كى آلاء مددى ايله بسيزيمكى لر ين هر سه سى دوز بير باتمان تامام دير! اهاميسى سه ل دير، ايكيسى بير قازاندا قاينا مازلار. هله للهش چوخ تواضع ائله بيرم كى آدى گؤزه ل ايله بير قابدا آش ايچيرم. بوخسا من، من اؤلسا يدم، ايندى گره ك اؤزومون بير ديليم، بير اليف بام، بير تشكيلاتيم اؤلايدى. آدى گؤزه ل كيمى لرى ايتيمين دالى فيچى يئرته قويمازديم. دوزون آختاراسيز، منى ده بۇ كؤهنه بنئيتليك دالى قويوبدور. هله ده دئيرم آدام ائلدىن آلاهسى اؤلماز... جانيم بوراخ ائلى، دالينجا گلير لر گل سينلر. گل مير لر جهنمه، گؤرا... سن گؤزونو يوم، يولونو گت!

● كند اوشاغى

ایرانی سیاحلارین مکتوبلارینا حصر اولونموش رومان

محمد سعید اوردوبادی نین ۱۲۵ ایللیگی مناسبتیله

● یازان: یاووز آخوندلو

کؤچوره: فرهاد جوادی

گونلردن ایران حیاتینا، خلقین معیشتینه، عادت -
عنعنهلرینه، تئاریخینه، آزادلیق
مبارزه لرینه، خصوصی دقت یشتیره ن گؤرکملی
ادیب ۱۹۱۴ - جو ایله چاپ اولونموش «بدبخت
میلیونچو، یا خود رضاقلی فرنگی مآب»، ۱۹۳۰ -
۱۹۴۸ - جی ایللرده چاپ التدی ریگی ایری
حجملی «دومانلی تئبریز» رومانلاریندا ایران
حیاتیندان گئنیش حماسی لوحه لر
یاراتمیشدیر. یازچی نین چوخ ساییلی اجتماعی -
سیاسی مقاله، شعر و انتقادی مقاله لرینده ایران
موضوعو دایم اساس یئرلردن بیرینی
توتوموشدور. بوتون بونلارلا یاناشی، قید الده ک
کی، م. س. اوردوبادی نین ایران موضوعوندا قلمه
آلمیش بیر چوخ اثرلری ایندییه دک ادبی
اجتماعیاتین دقتیندن کئساردا قالمیشدیر. بؤ
باخیمدان ادیبین «ایکی جوجوغون آروپایا
سیاحتی» رومانی دا استتالیق تشکیل اتمیر.

همین اثر ۱۹۰۷ - جی ایله یازیلیمیش، ۱۹۰۸ -
جی ایله باکیدا هاشم بیگ وزیروفون
رئداکتورلوغو ایله چیخان «تزه حیات» غزتی نین

آذربایجان ادبیاتینین ان گؤرکملی
سیمالاریندان اولان محمد سعید
اوردوبادی نین (۱۸۷۲ - ۱۹۵۰) دونیا یا گوز
آچماسی نین ۱۲۵ ایللیگی تامام اولور. اللی ایله
یاخین یارادیجیلیق یولو کئچمیش بؤ استعدادلی
صنعتکار آذربایجان بدیعی نثرینین خصوصاً
ادبیاتیمیزدا تاریخی رومان اوسلوبونون انکشافیندا
دقسته لایق رول اوینامیشدیر. محمد سعید
اوردوبادی نین یارادیجیلیغیندا ایران موضوعو
مهم یئر توتوموشدور. الینه قلم آلدینی ایلك

۲۱،۲۰،۱۸،۱۷،۱۶،۱۴،۱۳،۱۲،۱۰،۷،۶،۵،۴
 - ۱۹۰۸ - جى ايل، ۶۴ - ۵۲ - جو سايلاريندا
 حيصه - حيصه چاپ اولونموشدور. همين
 واختدان سؤنرا «ايكى جو جوغون اوروپايا
 سياحتى» رومانى آيريجا نشر اولونمادىغي
 كيمي، اطرافلى تدقيقاتدان داكتاردا قالميشدير. اونا
 گؤره ده بۇ اثر باره سينده گننیش سؤز آچماغا
 احتياج واردير.

«ايكى جو جوغون اوروپايا سياحتى» ۱۹ - جو
 عصرين سؤنلارى، ۲۰ - جى عصرين اوللرينده
 آذربايجان ادبىياتيندا گننیش يايلىمیش اۇلان
 سياحتناملر و مکتوب عنعنلر نين
 قووشوغوندان عبارت دير. داها دوغروسو بورادا
 سياحت تاثيراتلارى مکتوبلار واسيطه سيله عكس
 ائتديريلميشدير. م. س. اوردوبادى نين «ايكى
 جو جوغون اوروپايا سياحتى» رومانى بۇ اوسلوبدا
 ايستر شرق ده، ايستر سه ده غربده يازيلمیش بدىعى
 نمونه لر سیراسيندا اۇزونه مخصوص يئر توتماغا
 لايق بير اثر كيمي اورتايا چيخميشدير. بير جهتى ده
 قيد انده كى، عصر يمیزين اوللرينده رومان آديلا
 تقدیم اولونان نمونه لر نين اكثریتی حجم جه اۇقده ر
 ده بۇ يوك اولموردو. بۇ دا اۇنونلا علاقه دار ايدى
 كى، همين ايللرده آذربايجان نثرينده رومان نوعى
 هله تشكول - تكامل پروسمى كنجيريردى. اونا
 گؤره ده معين قيد شىرطله محمد سعيد
 اوردوبادى نين آدى چكىلن اثرى نين
 ادبىيات شناسلىقدا رومانان كيمي
 قيمت لنديريلمه سينه حق قازانديرا بيله ريك. اثرين
 اولينده مۇلفين يازديغى قيددن آيدين اولور كى، بۇ
 رومانى يازاركن اديبين اساس غايه سى «اوروپا بلد
 مستمديه سينده يعنى اوروپانين قسابقچيل
 اولكه لرى نين مدنى شهرلرينده مشاهده اولونان

ترقى و انكشافى مسلمان اولكه لرى اوچون نمونه
 گؤسترىك، اونلارى ترقيه سسله مك اولموشدور.
 بوندان سؤنرا بيرينجى شخصين -
 محمد سعيدين، يعنى اثر مۇلفى نين ديليندن بعضى
 حادثه لر سؤيله نيلىر. آيدين اولور كى، ميلادى
 تاريخله ۲۲ اوكتياير ۱۹۰۷ - جى ايلدير. مۇلفين
 تهراندا ناصر به دارالفنونو ييتيريب دوغولدوغو
 شهره - اوردوبادا قايتماسى نين بنش ايلي تامام
 اولور. بۇ مناسبتله سعيد دوستو سلمان بيگ ايله شهر
 قرائتخانا سيندا اوتوروب اۇتن گونلرى ياد انده ركن
 كنجميش طلبه يولداشلا ريندان همين
 ايلدؤنومويله علاقه دار تلگراملار آير و جاواب
 گؤنده رير. طلبه دوستو ميرزه محمد حسين خان
 تهرانلى نين گؤنده رديگى مکتوبدان آيدين
 اولور كى، اۇ دوستو اسفنديار خان شيرازلى ايله
 بيرليكه اوروپايا سياحته چيخاجاق و سياحت
 زامانى گزيب گؤردوكلرى يئرلر باره ده
 تاثيراتلارنى اوردوبادا - محمد سعيده مکتوبلار
 واسيطه سيله چاتديراجاقلار. بئله ليكله، مۇليف
 تحكيه سى بورادا سؤنا چاتير. رومانين بوندان
 سؤنرا كى حيصه لرى بوتولوكدە مکتوبلاردان
 عبارت دير. يوخاريدا حقينده دانيشيلان ايلك
 مکتوبدان باشقا، اوروپادان يازيلميش داها اون
 مکتوب و نريلميشدير. ايكنينجى و اونسونجو
 مکتوبلار اوروپا سياحتينده اولان هر ايكى گنج -
 محمد حسين خان و اسفنديار خان طرفيندن
 امضالانيب. قالان مکتوبلارى ايسه
 محمد حسين خان يازميشدير. بۇ مکتوبلاردا ايرانلى
 سياحلا ر گزديكلرى شهرلر حقينده سؤن درجه
 دقيق ليكله معلومات و نرملكه ياناشى، يشرى
 گلديكجه غرب - شرق مقايه سى آپارماغا امكان
 تاپيرلار. سياحت تاثيراتلارنى عكس ائتديرمكدە

اۇنلار ئاساس مقصدى آوروپا اۆلكەلەرىندە علم، معارف، مدنيت، صنايع و سايرە ئىنكشافىنى گۇستىرماق و اسلام دونياسىنى دا بىلە يوكسلىش يولونا سىلە مەك دىر. تصويىرلەردە دىققەت رەقملەرە و دىگر گۇستىرىجىلەرە يىر وئىرىلمەسى بىر طرفدن مەكتوب - سىياحتنامە اوسلوپونون خصوصىتلىرىندە ايرەلى گىلرە، دىگر طرفدن مۇلفىن مەبىن واقىئەتلىرىن تەقدىمى يولوايىلە فىكرى ئىن داها اىناندىرىجى اۆلماسىنا سەمى ائتمەسىلە علاقە دارد دىر. اىلك اوچ مەكتوب بىرلىن دىن، دۇردونجو و بىشىنچى مەكتوبلار بىروكسل دىن، آلتىنچى و يىتتىنچى مەكتوبلار پارىس دىن، سەككىزىنچى مەكتوب اوتىرىش ئىن مىران شەرىندىن، دوققوزونجو مەكتوب ايسە اوتىرىش اۆلكەسى ئىن وىن شەرىندىن يازىلىپ. سۇنونجو مەكتوب استانبولدان گۇندەرىلىپ. البتە، مەكتوبلار اساسىندا قورولموش بۇ رومان سادەجە تصويىرلەردىن و معلوماتلاردان عبارت دىيىل. يىشى گلدەكجە مەكتوب مۇلفىلرى ئىن دۇرون اجتماعى چىتىنلىكلەرىنە مناسىبى دە اۆز عەكسىنى تاپمىشىدۇر. بىرلىن دىن يازىلمىش اىلك مەكتوبدا اۇخويوروق: سەمىد افندى، اىبىز اىرانلىلار اىندىيە قەدەر انسانىن بىلە پىرقىمەت اۆلدوغونو بىلمەمىشىدەك. (تەزە حىيات، غەزنى، ۵، مارت ۱۹۰۸ نۆمەر ۵۳).

دەمەلى، اىلك اۇنچە انسانا قاينى، اۇنون شەخسىت و لىقائى ئىن قورونماسى اىرانلى گىنجلەرىن دىققىنى جەلب ائدىر. بىرلىن ئىن و دىگر آوروپا شەرىلرى ئىن مەھمانخانالارى، باشقا مەحتىم تىكىتتىلرى، تىجارەت - صنایع مەركىزلىرى، كىتابخانالارى، تەحصىل و علم اوجاقلارى، مطبوعات اورگانلارى، پارک و

بىولوارلارى، ساكىنلەرىن حىيات و مەشىت طرزى، دوغما دىلە، كىچىمىشە مناسىت، اىرى - اىرى اجتماعى تىكىلاتلار و سايرە... مەستلەر مەكتوبلاردا اۆزونون دولغون اىفادەسىنى تاپمىشىدۇر. اۇنو دا قىد ائشەك كى، آوروپادان گۇندەرىلەن مەكتوبلاردا غەرىن تىرقى سىندىن خىر وئىر حەقىقەتلىرىن تصويىرى اىلە ياناشى، اۇنون دوغسوردوغو اوقاتادا اۆز اىفادەسىنى تاپىپ. اوچونجو مەكتوبدا بىرلىن ئىن، عەموماً آلمانلار ئىن يوكسك انكشاف سويەسىندىن دانىشىلدۇقدا سۇنرا آشاغىداكى جوملەلرى اۇخويوروق:

«آلمانلار ئىن تىرقىياتى فوق العادەسىنى گۇروب اولاد و طىن بۇگونكو سفالتىنە باخىپ اىكى جانان مەحزون و مەجنون دۇلانماقدا اىيىق.» (تەزە حىيات غەزنى، ۱۲، مارت ۱۹۰۸ - جى اىل - نۆمەر ۵۷).

ماراقلى دىر كى، مۇلىف ائىر بۇيو اىرانىن و بوتون شىرقىن گىزىلگى ئىن اساس سىبىنى آچىق و اۇرتولو شەكىلدە شاھلىق اوصول ادارەسىندە امپىريالىست دولتلىرىن مەستىلكە چىلىك سىياسىتىندە اۆلدوغونو گۇستىرىر. يەنى م. س. اورديوادى آوروپانى ايدىنالا شىدىر مىر. مەبىن ماقاملاردا يىغىمام شەكىلدە آوروپانىن قىصورلارىنا دا توخونور. مەحمەد حەسەن خان سەمىدە بىروكسل دىن يازدىغى بىشىنچى مەكتوبدا بىلدىرىر كى، اىراندا ياشايدان رضاقلى خان تىرىزلى (كىم بىلىر بلكە ائىلە بۇ ادىبىن «بەدبخت مىليونچو» رومانىندا كى تىرىزلى رضاقلى خان فىرنگى مآب دىر - ياووز آخوندلو) طرفىندىن گۇندەرىلمىش مەكتوب و بىر نەچچە نۆمەر «آذربايجان» ژورناللى آلمىشام. ھەمىن ژورناللىن ۲۰ - جى نۆمەرەسىندە كى بىر بىلژىكىلى تصويىر اۆلۇنوب. اۇ، رىشت كىچىدىندىن كىچىر. ھەر

الینده کی چاتادا اون میلیون پول وار. محمدحسین خان یازیر کی، بیز بسو تصویر «بلژیک ایرانا خیرخواه دیر» دئین مهمانخانا مدیرینه گؤستریب بلژیک لیلرین ایرانی چاپیب - تالادیغینی دئدیگده مدیرین: «کیم پولو ایستمز؟ حکومت ده فراست گره ک» - جاوابینی انشیدیک.

گؤرون دویو کیمی، گنج یازچی آروپانین شرقد کی مستملکه چیلیک سیاستی نین ماهیتینی آچماق اوچون چوخ سجهوی بیر سنده استناد ائتمه سی گؤز قاباغیندادیر.

بیر جهتی ده قسید انده ک کی، سعیدین دوستلاری نین گؤنده ردیگی مکتوبلاردا بیغجام شکیلده ده اولسا، سعیدین - اثر مؤلفی نین پورترتی و بعضی اوزو یازدیغی ترجمه حالی دا واردیر. بئله کی، محمدحسین خانین یازدیغی مکتوبلارین بیریندن اویره نیریک کی، سعیدده اۇنلارا جاواب یازمیش، اوز پریشان حالینی تصویر ائتمیش، یئنیجه نشر اولونموش «غفلت»، «وطن و حریت» کتابچالارینی دا دوستلارینا گؤنده ریمشیدیر. یاخود، روماندا مشهور اجتماعی - سیاسی خادم، اصلاً اوردوبادان اولان، بیر مدت ایرانین مشروطه حرکتیندا و سؤنرالار اجتماعی حیاتیندا فعال اشتراک ائدن سیدحسن تقی زاده نین و باشقالارین آدی نین چکیلمه سی ده واقعی سندلرله باغلیدیر.

اثرین بدیعی - صنعتکارلیق مزیت لریندن

دانشیلارکن اونون ژانرین طلبلرینه اساساً او یغون اولدوغونو دئییه بیله ریک. بونونلا برابر اثرین دیلی چوخ غلیظ دیر. تصویرلرده بعضاً ساده لیک اوزونو گؤستریر. علاوه اولاراق قسید انده ک کی، ادبیات شناسلیقدا م. س. اوردوبادی نین «دومانلی تبریز» رومانیندان عموماً یازچی نین نثرینده ایران موضوعونون ایشله نیلمه سیندن دانشیلارکن بسو ساحه ده ایلک اؤرنک کیمی «بدبخت میلیونچو، یاخود رضاقلی خان فرنگی مآب» رومانین آدی چکیلیر، اما اطرافلی مشاهده گؤستریر کی، م. س. اوردوبادی نین بدیعی نثرینده ایران موضوعونا ایلک مراجعت «ایکی جوجوغون آروپایا سیاحتی» نندن باشلا بیر دقت یستیریلیر سه، بورادا مختلف مناسبتله ایرانین خاطیرلانماسی، اؤنسون آروپا لیمه مقایسه ده گئریلیگی ایله یاناشی، اونون ترقی سی نین ایلکین روشنیملرینی (جوجومه لرینی) ده گؤرمک مومکوندور.

«ایکی جوجوغون آروپایا سیاحتی» اثرینده ده اوندان آز سؤنرا چاپ اولونموش «بدبخت میلیونچو» رومانیندا دا ایرانین ترقیسی اوچون علم و معاریفین انکشافی ایلکین شرط اولاراق قبابریق شکیلده ایره لی سورولور.

بۇ ایسه طبیعی دیر کی، مؤلیفین اوزونون همین ایللرده معارفچیلیک فیکیرلرینه جدی اهمیت وئر مه سیله علاقه داردیر.

اورمو گۈلۈنۈن يالقوزو

● ناصر منظورى

تارى، ايندىجە دونيا باشا چاتاجاق، منىم كى دە
قۇردنان قيامتە قالماق اۇلاجاق. آلا - قارائلىق
سەمى چۆكر جانىما. گىزلىن بىر تىرىنگە گۈنلۈمون
اۋمىسوق بۇجاغىندان قاوزانار، آما، قۇجالىق
نەسىمدن شاققىلدايىپ چىخايلىمىز. كىشى اىستر
گۈز ياشىنى تۈكۈپ يۈزلاماسىن.

قارائلىق كى دوشمەدى، دوز گۈلۈن قىرناسىندا
تسۇنقالى قالارام. گۈنلۈمە ياتان آلۈولارى
اۋىنادارام. گىنجە ھاواسى اۇلار، آلۈو ھاواسى
اۇلار، سۇيۈن چاپ - چاپ چاپىلىنىسى
اۇلار. قالارىق بىر مەن بىر دە دوز بوقوجا دۇشومون
بۇغولموش ھاواسى كىمى گۈلۈن اۋتاي باشىندا
بىر زاد. اۋنون ھاواسى نە تۇنقالىن ھاواسىنا بىزەر، نە
گىنجەنەن. دوزونو آختاراسان اورەك چىرپىتى سىنا
بىزەر، گۈزۈن سەيرىمە يىنە بىزەر.

جانىم اۋدا دۇنر. وۇرار بىنىمە نە سۇيونام نە دە
چىرمانام؛ ھا وۇرام سۇيا تۇش اۋتاي. يا مەنە وىرن
تارى اۋلا يا اۋنا. چۈپلەنە بىر يۇللوق حسايىمىز.
آما ھردن دە يام - باشقا بىر زاددى. گۈنلۈمە
دۇلار بىر قايىق قۇرام الله بو دامچانى قۇردوغوم

بىر گۈز دامچا تىكىمىش دوز گۈلۈن
قىراغىندا، دۇرت - دۇرەسى بىر كۈلگەسى. منىم
كى بىلە گىلىب دە. گاه اۇلار اىيەنن گۇر قازارام، گاه
ھرزادان دۇيارام. گاهدان دانى - ناي چالىب
اۋىساقلارام. داد ال قاپارىندان، داد ايلان كىمى
سۇيولان اوز - گۈز قىايىغىندان، آمەن دۇز
سۇوروغوندىن، باشىنا گىلمە يىن بىلىمىز. درد آدماسى
اۋىنادار دا، اۋىنقلادار دا.

آخشام اۋلۈب - اۋلۇجاغىن دامچامىن
قىنشەرىندە دوز گۈلۈن قىرناسىندا
اۋتورارام. جۇمارام اۋ حىزىن لىلەرىن عالمىنە. گون
باتار - باتماز دا بىر يىل قاوزانار چارپازدان سىنە
گىرەر گۈلۈن جانىنا. غىرىت سازاغى چالار
اوزومە. منىم كىنى وىرەر اۋزومە. اۋخوماق ھاواسى
وۇرار باشىما. ھامىسى دا جاوانلىق ھاواسى
اۇلار، ايندى، تىزە گىلىب دوشگون چاغىمدا باغرىما
دۇلار. گونون باتان چاغى - اىستر سۇيوق ھاوا
اىستر اىستى - باشىما، ئىلەسن، ھاوا گىلر. آغىم
قارادان آرىنماز. آخشامىن شافاغى سارىمىل
نارىنجى، ھردن توتقون بىنۇوش، بەعضاً خىنا -
بۇياق، ساجىلاندا اۋ تالا - تالا بۇلۇدلار، دىئىيرىم

تکین. سالام قایغنی گۆله، کوره کلیم سۇ
اوزونده گنجه سی آیین او لۇپورد اوزو، داغلارین
آرخاسیندان قالغا من ایسته ین تکین. گله قشنگ
قۇنا گۆلون گوزگوسونه. من ده اۇنون او سۇلغون
یاناقلارینی کوره کلیم ن نارین - نارین
قاریشدیرام سۇدا، اؤووشدورام دۇپ -
دورولانسا. قالغیب گشته ده گۆی دۇشونه
تاخیلاندا، من ده توش گۆلون او باشیندا
یننم. اؤنورام اۇردا او گنجه نین شتلی - شافاقلی

جانیندا، آیین اوپ اوجا قوجاغیندا، سئودالی
باخیشیندا. کیمه سی باش قالدیرا
سۇدان، هاوادان، نه بیلیم، آنا - باجی گۆزونو
ساغالدان تۇرپاقدان. بلکه ده داغلارین نچه آیلیق
قار آلتیندان، بلکه ده اوج آیلیق یوللاری اوج
گونلوک ائدن کسرلی نفسدن، نه زامان بیلینه نه
مکان. اللر گزه سازلار تئلینده، غریب قوینوندا، کرم
دیلینده، یار ائلینده. بیرجه او گیزلین تیرینگه گله، یو
یول، شاقیلدا یا بولود تکین کیشی نفسیمده ■

فواد کۆپرولونون قالانی:

همان خط عربی تحریر کنند.

وی را دوستدارانی بسیار بود، اما دشمنان سرسخت هم فراوان داشت. یکبار دانشگاه استانبول تصمیم گرفت حقوق کۆپرولو را به سبب اینکه دیپلم نداشت کسر نماید. او دیگر از این دنیا رفته است، ولی آثار وی که حاصل یک عمر کار علمی بوده است همیشه خواهد درخشید ■

توضیح: اینجانب با شادروان پرفسور فواد کۆپرولو آشنائی نزدیک داشتم و در سالهای تحصیل در ترکیه و بعد از آن هر وقت به وطن عزیز برمیگشتم با سفارش وی بعضی کتابهای قدیم تاریخی را برایش میبردم. مرحوم کۆپرولو نابغه ای اشراف زاده بود و در دوران تحصیل ابتدائی و متوسطه زبانهای فارسی، عربی و فرانسه را هم خوب آموخته بود. تحصیل دانشگاهی او (حقوق) بعلت بی میلی اش به این رشته ناتمام ماند. ولی چون به رشته ادبیات و تاریخ علاقمند بود به فراگیری و تحصیل این رشته ها پرداخت و در اندک زمان استاد و محقق ارزشمندی شد. کتاب وی بنام «نخستین متصوفین در ادبیات ترک» (تورک ادبیاتیندا ایلک متصوفلر) که در ۲۸ سالگی نوشته شاهکاری است که بنظر من برای نگاشتن آن دو هیت از ادبای ترک و ایران باید همکاری داشته باشند. این اثر در حقیقت یک تاریخ تطبیقی است در ادبیات صوفیانه ایران (فارسی) و ترکی. کۆپرولو به ایران بویژه به ادبیات آن بسیار علاقمند بود. درباره کۆپرولو مقالات و حتی کتابهایی نوشته شده که شرح آنها در این مختصر نمی گنجد. اثر «تاریخ ادبیات ترک» نوشته کۆپرولو اولین کتابی است که با اصول علمی درباره ادبیات ترکیه نوشته شده است. بهمین جهت امروزه در محافل ترکیه او را پدر تاریخ ادبیات ترکیه میدانند. متأسفانه این کتاب شامل ادبیات ترکیه تا قرن هفدهم می باشد. امیدوارم در آینده فرصتی باشد تا درباره این نابغه ترک ایراندوست اندکی از نوشتنیها را بنویسم. ج. ه.

قەم شەھرىندە ايلاھيات تحصيلى ائىدەن عراق توركىمىنلرىندىن (آذرى) قاضى
اوغلو يىزە يىر مەكتۇبلا يىرلىككە آشاغىداكى شەرى گۆندەرمىشىدېر.

وطن مارشى

عراق توركىمىنلرىنە آرماغاندىر

جان وئىررسم جان وطنچىن قۇسل بدن ايستەم
تۇپراغىمىدان باشقا بىر شىنى جانا كفن ايستەم
كربلانىن قوقسو وارمىش ھەر شىئىندە يوردومون
بىزىدە ھەر گون عاشورا وار باشقا شىون ايستەم
يىورەگىمىن باشىندا دىسر ملتىن آل محتى
يوردوموز ھې كربلا دىسر غىرى مسكن ايستەم
ھەر ذرەسى توپراغىمىن ار شەھىدلر جانى دىر
نور فېشقىران تۇپراغىم وار اۋزگە وطن ايستەم
قورپانلارىن آل رنگى وار ھەر گولوندا ائىلىمىن
يىورەگىمىن بىزەگى دىر آىرى گولشن ايستەم
آق يىلدىزلار گونشىمىن تان دا ساتدى قارايا
تۇى بايرامدا چالغى قاندىر سازلا تورەن (مىراسىم) ايستەم
يورد كۆكسونو قورتارماز ساق ياد دىزى نىن آلتىندان
قانى اوغوز دامارى تورك دېلى توركىمىن (آذرى) ايستەم
حق كۆملەگىن ساقىن سۇيما قاضى اوغلو اوستوندىن
يا گىجە نىن پىردەسىن پىرت يا دا مىدىن ايستەم

کوچ ارامنه از عثمانی به قره‌باغ

● صمد سرداری‌نیا

ارامنه که در جدائی قفقاز از ایران و پیوستن آن به قلمرو روسیه، نقش مهمی بازی کرده بودند، پس از امضای قرارداد ترکمانچای، چنانکه دیدیم، عده کثیری از آنان از ایران کوچ کرده در آن سوی ارس با حمایت روس‌ها، نقشه‌های جاه‌طلبانه‌ای طرح می‌کردند. آن‌ها می‌خواستند با استفاده از تجربه جنگ‌های ایران و روس که توانسته بودند با همکاری روس‌ها در جدائی بخشی از ایران ایفای نقش نمایند، این بار نیز با همدستی دول غربی بویژه روس‌ها، امپراطوری عثمانی را از درون متلاشی کرده و بخش‌هایی از آن را تجزیه کنند و از این رهگذر، در شرق آناتولی و بخشی از قفقاز، سلطنت ارمنی‌نشین تشکیل دهند. این خواست‌های جاه‌طلبانه سبب نابودی بسیاری از آنان و کوچ عده کثیری از ارمنیان از خاک عثمانی به قفقاز گردید که تعدادی از مهاجرین در قره‌باغ کوهستانی مستقر شدند.

«استانفورد جی. شاول» و «ازل کورال شاول» استادان دانشگاه‌های کالیفرنیا و هاروارد در این زمینه تحقیقات جامع کرده و به این نتیجه رسیده‌اند که: «حمله روس‌ها به آناتولی شرقی در سال ۱۲۹۴ هـ.ق / ۱۸۷۷ میلادی، به تحریک کارگزاران و مدیران ارمنی صورت گرفته بود. به تحریک همان کسانی که از سالهای اوایل قرن که قفقاز به تصرف تزار در آمده بود، در خدمت به وی به مقام‌های بالائی دست یافته بودند، آنان به منظور جلب حمایت و کمک برخی از برادرانشان در امپراطوری عثمانی علیه سلطان، با آنان تماس‌هایی برقرار کردند.»^(۱)

ارامنه علاوه بر تحریک روس‌ها بر علیه عثمانی‌ها، خود نیز در این جنگ شرکت فعال داشتند. پاسدرماجیان می‌نویسد: «لیکن به هنگام جنگ ۱۸۷۷ - ۱۸۷۸ روس و عثمانی بود که سرداران ارمنی متمهد، در خدمت روسیه به راستی ارج و قدر خود را نشان دادند. ژنرال لوریس ملیکیان نخست‌وزیر آینده تزار آلکساندر در آن جنگ، سرفرمانده ارتش قفقاز شد. از میان سردارانی که زیر دست او بودند، از ژنرال لازاریان یاد کنیم که در نبرد آرپاچای فرما: «جناب چپ ارتش روس بود. همو بود که با چرخش ماهرانه‌ای که انجام داد سپاهیان مختارپاشا را تار و مار کرد و همین موضوع سرنوشت جنگ را تعیین نمود. در جریان عملیاتی هم که در جلو ارزروم صورت گرفت، یک افسر ستاد ارمنی موسوم به تارتاتیان بود که طرح متهورانه‌ای را به دژ عزیزی طرح و اجرا کرد و این پیروزی را به بهای جان خود به دست آورد. و اما در باره ژنرال ترگوکاسیان (که مهندس نظامی بزرگی هم بود) او فرماندهی واحدی را برعهده داشت که در قسمت جنوبی ارمنستان عثمانی عمل می‌کرد. باز در همین صحنه از عملیات جنگی بود که گردان‌های داوطلب

۱- استانفورد جی. شاول - تاریخ امپراطوری عثمانی و ترکیه جدید - (ج ۲) ص ۳۴۸.

ارمنی بکار گرفته شدند و در آن جنگ در صفوف سربازان روس می‌جنگیدند. آنان سهمی افتخارآمیز در امر دفاع دوم از پایزید داشتند.^(۱)

«ژان ماری کارزوی» فرانسوی هم در باره رفتار ارامنه ساکن قلمرو عثمانی با روس‌ها می‌نویسد:
«در جریان جنگ‌های روسیه و عثمانی در سال‌های ۱۸۲۸ و ۱۸۵۳، ارامنه آناتولی در برابر سپاه اشغالگر روسیه رفتار بسیار دوستانه‌ای اتخاذ کردند. توگویی در سپاه روسیه، به عنوان عامل آزادی‌بخش خود می‌نگرند. همین رفتار باعث شد که روس‌ها در معاهده «سن استفانو» قید نمایند، ارامنه‌ای که در جریان اشغال خاک عثمانی با نیروهای روسیه همکاری داشته‌اند، از مجازات و تعقیب معاف شوند...»^(۲)
در حالی که روس‌ها در قفقاز، این گونه ارامنه را ببال و پر داده و آنان را مورد حمایت قرار داده بودند، مسلمانان این خطه، تحت اختناق شدیدی به سر می‌بردند. توقیف روزنامه اکینجی، نخستین نشریه ترکی زبان این خطه، نشانگر این واقعیت است.

«دولت روسیه که از بیداری و آگاهی و نضج‌گیری شعور ملی مردم قفقاز بی‌مناک شده بود، وجود آن [روزنامه اکینجی] را تحمل نکرده، به دنبال سختگیری‌ها و اعمال محدودیت‌ها و سانسور سرانجام آن را به هنگامی که آتش جنگ ۷۸ - ۱۸۷۷ روس و عثمانی شعله‌ور بود، برای همیشه توقیف کرد. در دوره جنگ مذکور که به حرب ۹۳ معروف شده است، سانسور نسبت به روزنامه چندان شدید بوده است که نوشتن این که گنجشک‌ها در روسیه از شدت سرما بیخ زده‌اند، چنین تعبیر می‌گردید که روس‌های درگیر جنگ با مسلمانان گرفتار غضب الهی شده‌اند. در واپسین شماره اکینجی، یک بایاتی به چاپ رسیده که گویا باعث توقیف و تعطیل آن گردیده است.

عزیزم قار فالاندی	عزیزم برف روی هم تلبار شد
قار یاغدی قار فالاندی	برف بارید و روی هم تلبار شد
قارغالار لاجین اولدو	کلاغ‌ها شاهین شدند
لاچین لار قار فالاندی	شاهین‌ها کلاغ از آب درآمدند

گفته می‌شده که گویا منظور از کلاغ‌های شاهین شده عثمانی‌ها و غرض از شاهین‌های کلاغ از آب در آمده روس‌ها بوده‌اند.^(۳)

پس از آن که دول استعمارگر غربی، با جدا کردن بخش‌های مهمی از ایران، این کشور را تضعیف کردند و به قول سعید نفیسی: «انگلیسی‌ها همواره کوشیده بودند ایران را به دست روس‌ها ناتوان کنند تا رقیبی توانا در داخله افغانستان و هندوستان که از هر حیث، زمینه فرهنگ و تمدن ایران بودند نداشته باشند»^(۴). این دول امپریالیستی، اینک با استفاده از ارمنیان به عنوان ستون پنجم، برای متلاشی کردن دولت اسلامی عثمانی توطئه می‌کردند.

هر چند سلاطین عثمانی رو به فساد گذاشته بودند، ولی اکثر مسلمانان دنیا در چهارچوب امپراطوری

۱- مراند باسدرماجیان - تاریخ ارمنستان - ص ۳۷۵. ۲- ژان ماری کارزو- ارمنستان ۱۹۱۵ - ص ۸۵.

۳- رحیم رئیس‌نیا - ایران و عثمانی در آستانه قرن بیستم - (ج ۱) ص ۲۹۳.

۴- نفیسی - پیشین (ج ۲) ص ۲۱۲.

عثمانی، زیر یک پرچم گرد آمده و در نتیجه هستی مادی و معنوی و هویت دینی و فرهنگی‌شان از تعرض استعمارگران غربی مصون بود و برخی ملت‌های دنیا نیز از جمله مردم بوسنی و هرزه‌گوین توسط عثمانی‌ها به اسلام گرویده بودند. لذا: «گسترش و دوام آن حکومت [عثمانی] برای مسلمانان معتقد ارزشمند بود. آنان اعتقاد داشتند که بقای حکومت امری ضروری برای بقای عزت اسلام است، چرا که سد دفاعی مسلمانان در برابر تجاوز متجاوزان محسوب می‌شد...» از جمله: «فریاد سیدجمال‌الدین اسدآبادی بود که مسلک او تقویت خلافت عثمانی بود و معتقد بود که یک خلافت قوی و استوار در برابر دشمنی‌های تجاوزگران می‌تواند از سرزمین‌های مسلمانان شرق و غرب حمایت و محافظت کند»^(۱). ولی کشورهای اروپائی، چشم دیدن یک همچو کشور مستقل و قدرتمند شرقی را نداشتند و برای به اسارت کشیدن ملت‌های ساکن در قلمرو امپراطوری عثمانی خواستند این کشور را از درون متلاشی کرده و بعد از تجزیه آن به بخش‌های کوچک‌تر، هر یک از آن‌ها را به مستعمرات خود تبدیل کنند. همچنان که بعد از جنگ جهانی اول و فروپاشی امپراطوری عثمانی، به هدف نامشروع خود رسیدند و مسئله فلسطین و فجایع لبنان از نتایج شوم آن فروپاشی می‌باشد.

به قول دکتر علی‌اکبر ولایتی: «اشغال تدریجی و استعماری جهان اسلام و استحاله پیشرونده فرهنگ اسلامی و سنتی موجب شد که در پایان جنگ اول جهانی، مرد بیمار اروپا [عثمانی] از پا در آید. قدرت‌های اروپائی عملاً بی‌اعتنا به اعتراض سلطان عبدالحمید دوم که گفته بود شنیده نشده که موجود زنده را شقه کنند، عثمانی را به چندین قطعه تقسیم کردند و هر کسی مصلحتی بر قطعه‌ای از بدن او فرو برد، به گونه‌ای که نه تنها عثمانی که کل جهان اسلام از جبل طارق تا مالاکا و از کوه‌های اطلس تا جزایر اقیانوس آرام به زیر سلطه مستقیم و غیرمستقیم صلیبی‌ها درآمد. لرد آلبنی انگلیسی وقتی وارد بیت‌المقدس شد گفت: «امروز جنگ‌های صلیبی به پایان رسیده» و ژنرال گوروی فرانسوی در دمشق بر فراز آرامگاه صلاح‌الدین ایوبی رفته و بیان داشت: «صلاح‌الدین ما برگشتیم». ایشان اینگونه برای جلوگیری از التیام زخم‌های شدیدی که در جنگ اول جهانی بر پیکره اسلام وارد شده بود با پیچیدگی و خیانت، نقشه‌هایی را طراحی و اجرا کردند که تا همین امروز چون اختاپوسی بر دست و پای جهان اسلام پیچیده شده است»^(۲).

صهیونیست‌ها در دوران حاکمیت امپراطوری عثمانی با تمام توان تلاش کردند که یهودیان را از دیگر نقاط جهان کوچ داده در سرزمین فلسطین اسکان دهند، ولی به نتیجه‌ای نرسیدند. به طوری که تنودور هر تسل پدر روحانی و سیاسی صهیونیسم جهانی، بعد از انتشار کتاب خود به نام «دولت یهود» در سال ۱۸۹۵ و تشکیل نخستین کنگره صهیونیست‌ها در شهر بازل سوئیس در سال ۱۸۹۷ با سلطان عبدالحمید عثمانی دیدار کرد و به او پیشنهاد نمود که در ازای دریافت سی میلیون لیره استرلینگ، اجازه مهاجرت صد هزار تن از یهودیان انگلیس به فلسطین را بدهد. سلطان عبدالحمید، این پیشنهاد را به شدت رد کرد و گفت: «اجازه نمی‌دهد یهودیان به فلسطین دست یابند، اگر قصد تشکیل دولت قومی دارید، سرزمین‌های وسیعی در آفریقا وجود دارد به آنجا مهاجرت کنید. متعاقب رد این پیشنهاد یهودیان، فراماسونرها و دانشناک‌ها، مبارزات

۱- محمود شلبی - عمر مختار - ترجمه آراز محمدسارلی - ص ۱۸ و ۱۶.

۲- دکتر علی‌اکبر ولایتی - ایران و مسئله فلسطین - روزنامه ایران - ۱۳۷۶ / ۳ / ۵ - ص ۱۰.

پردامنه‌ای را علیه سلطان عبدالحمید آغاز کردند...^(۱)»

دولت‌های استعمارگر غربی در جهت اضمحلال امپراطوری عثمانی، از هیچ اقدامی باز نماندند، لیکن در زمینه تحریک اقلیت‌های داخل قلمرو عثمانی بر علیه سلطان، سرمایه‌گذاری بیشتری می‌کردند.

«امپراطوری عثمانی به زودی به صورت یک بیمار در بستر احتضار در آمد و میراث‌خواران طمعکار و حریص، چون روسیه تزاری، انگلستان و فرانسه بر گرد آن حلقه زدند، به این امید که پس از مرگ امپراطوری، لقمه چرب نصیب آنان شود. روسیه از دیرباز آرزو داشت قسطنطنیه را به «تزاروگراد» بدل سازد، اما این تمایل خود را در زیر پوشش دفاع از آئین ارتودوکس پنهان می‌ساخت. تزار همواره آرزو داشت به نحوی از انحاء از جانب جنوب به دریا‌های آزاد دست یابد، ولی دیپلماسی روسیه در سطح مسائل اروپائی، خود را مدافع اقلیت‌های ارتودوکس ساکن عثمانی و متصرفات آن قلمداد می‌کرد. انگلستان که همواره وسوسه حفظ و حراست راه‌های هند را چراغ راه دیپلماسی شرقی خویش قرار داده بود با هوشمندی مواظب بود اوراق بازی بعد از زوال امپراطوری عثمانی طوری تقسیم شود که موازنه قوا به هم نخورد، یا به عبارت دیگر انگلستان از رقباء عقب نماند. و بالاخره فرانسه که از دیر باز عاشق مدیترانه و مناطق ساحلی آن بود به شدت می‌کوشید در سرزمین‌های آسیائی عثمانی که در آن زمان نیز از اهمیت استراتژیک خاص و تعیین‌کننده‌ای برخوردار بودند، مناطق نفوذی برای خود دست و پا کند. و به این کار به عنوان یک مثال افتخار برای خود می‌نگریست و مثل همیشه، دول موصوف به بهانه کمک، حمایت و آزاد ساختن ساکنان مسیحی نگون‌بخت «این خواهران و برادران ستمدیده» دست به کار شده و اقدامات خویش را پی‌ریزی می‌کردند^(۲)».

«روس‌ها پس از آن که رویاهایشان در تسلط یافتن بر اروپای جنوب شرقی از طریق یکی از اقطار خود یعنی بلغارستان ناکام ماند، برای رخنه در امپراطوری عثمانی در پی جایگزین دیگری برآمدند. آنان به یکی از اقلیت‌های عثمانی، یعنی ارمنه متوسل شدند که تا آن زمان، علیه سلطان نشوریده بودند. پیش از آن هیچ مشکلی درباره ارمنیان بروز نکرده بود، چرا که آنان به طور کامل در جامعه سستی عثمانی جذب و جزئی لاینفک از آن جامعه شده بودند و ملت‌گریگوری آنان تحت نظارت بطریق استانبول، استقلال مذهبی و فرهنگی خود را حفظ کرده بودند^(۳)».

و به روایت ژان مارزی کارزو: «شکل زندگی اقلیت‌های مذهبی به طور اعم و ارمنیان به طور اخص در جامعه ترکان عثمانی اوایل قرن نوزدهم بی‌شبهت به آنچه که امروزه همزیستی مسالمت‌آمیز می‌خوانند نبود، این وضع مدت‌ها و مدت‌ها، تا وقتی رفاه جامعه ترک در معرض مخاطره قرار نگرفت ادامه داشت^(۴)».

«استانفورد جی. شاو» و «ازل کورال شاو» درباره وضعیت ارمنه در جامعه عثمانی می‌نویسند:

«در دوره امپراطوری بیزانس و ادامه آن تا زمان استقرار ترک‌ها در آناتولی که از قرن یازدهم شروع می‌شد، جوامع ارمنی وسیعاً پراکنده شده بودند و تا سال ۱۳۰۰ هـ ق / ۱۸۸۲ میلادی آنان در همه سنجاق‌ها و

۱- ح.م. زاوش - تهران در گذرگاه تاریخ ایران - ص ۲۶۸ ب.

۲- ژان مارزی کارزو - پیشین - ص ۲۷:۲۵.

۳- استانفورد جی. شاو - پیشین - ص ۳۴۴ و ۳۴۶

۴- ژان مارزی کارزو - پیشین ص ۲۷ و ۲۵

ولایات امپراطوری به صورت اقلیت‌های کوچکی سکونت یافتند. جمعیت ارامنه حتی در شش ولایتی که ملی‌گرایانشان بعدها آن ولایات را از آن خود تلقی کردند در اقلیت بودند. حتی در سطح قضاها، در نواحی روستائی، نواحی که بیشتر ارمنی در آن‌ها سکونت داشتند، باز هم شمار آنان به اکثریت نمی‌رسید.

بنابر این در هیچ یک از ولایات امپراطوری - به جز در دوسنجا - جمعیت ارامنه اکثریت نمی‌یافت. آنان در بیرون شهرهای اصلی در کنار کشاورزان مسلمان و عشایر به صورت پراکنده می‌زیستند. وضع این کشاورزان و عشایری که تبار کردی یا ترکی داشتند، اگر نگوئیم بدتر، به هیچ وجه بهتر از برادران ارمنی‌شان نبود. مشکلات اقتصادی و اجتماعی نیز وجود داشت، اما این مشکلات از سوء مدیریت کارگزاران دولت و زمینداران بزرگ و تمایل دیرینه عشایر به حمله به نواحی کشت شده ناشی می‌شد و این شرایط، مسلمانان و مسیحیان را به یک اندازه تحت تأثیر قرار می‌داد و هیچ یک از موارد ناخشنودی ارامنه از درون نظام ملت به بیرون منعکس نمی‌شد، چرا که رهبران ملت برای حفظ خود در موضع قدرت به حفظ وضع موجود کمک می‌کردند. ارمنیان همچون همه اتباع دیگر سلطان آزاد بودند که به شیوه دلخواه خود زندگی کنند و کلیساها، مدارس و بیمارستان‌های آنان به منظور تأمین نیازهای مردم مورد استفاده قرار می‌گرفت و در حفظ آنان کوشش می‌شد. در میان ارامنه هیچ گونه ناخشنودی قابل توجهی احساس نمی‌شد^(۱).

نویسندگان نامبرده اضافه می‌کنند: «ارامنه همواره در تجارت و صنعت عثمانی اهمیتی قابل توجه داشته‌اند و به همان شیوه‌های متداول در خاورمیانه، در اموری از قبیل صرافیه، زرگری، جواهر فروشی، تجارت خارجی، ساختمان‌سازی، طب و تئاتر تخصص داشتند. علاوه بر این، پس از انقلاب یونان، بیشتر یونانیانی که در امپراطوری باقی مانده بودند از مشاغل رسمی خود در مدارس و دستگاه‌های حکومتی برکنار و به جای آنان، ارامنه منصوب شدند. این افراد به دلیل آشنائی با زبان‌های خارجی و نیز با امور مالی و همچنین تجربه‌ای که در امر تجارت داشتند، در همه شاخه‌های تشکیلات دقیق و پیچیده تنظیمات، خاصه در وزارتخانه‌های امور مالی، داخلی، خارجی، آموزش و پرورش، دادگستری و امور عام‌المنفعه و همچنین در سازمان‌های خدماتی پست و تلگراف و سرشماری و راه‌آهن به مشاغل مهم دست یافتند^(۲)».

لکن کسب استقلال صربستان و بلغارستان، بسیاری از ارمنیان را برانگیخت که در راه استقلال بکوشند و با تشویق روس‌ها، بیشتر ملی‌گرایان ارمنی بر مقاصد سیاسی ملی‌گرایان ارمنی تأکید کردند^(۳). در حالی که «آناتولی، از یک لحاظ دیگر با سایر متصرفات و مستملکات عثمانی تفاوت داشت. آناتولی در قلب عثمانی قرار داشت، در حالی که یونان، بلغارستان، لبنان و جزیره کرت، جدا از خاک اصلی عثمانی قرار گرفته بودند. در آناتولی، سکنه ترک‌زبان و ترک نژاد زندگی میکرد، در حالیکه در نقاط فوق‌الذکر چنین نبود و یا اگر بود تعداد ترکان بسیار قلیل بود. عثمانی به آناتولی به دیده قلمرو اصلی و زادگاهی خود می‌نگریست. بنابر این بحران قوت‌گیرنده مسئله ارامنه در آناتولی، به صورت مسئله پیروزی یا دفاع از یک

۱- استانفوردجی، شاو - پیشین - ص ۳۴۶ و ۳۴۴. ۲- استانفوردجی، شاو - پیشین - ص ۳۴۸ و ۳۴۵.

۳- همانجا.

نقطه متصرفی یا منطقه اشغالی نبود. بحران آناتولی، حالت یک بحران حیاتی را داشت. سلطان عبدالحمید در سال ۱۸۹۹ در این زمینه اظهار داشت: در آناتولی، تنها ما باید باقی بمانیم، خدا را شکر که ما توانستیم این آخرین پناهگاه را برای برادران مسلمان خود که از همه سو رانده شده‌اند حفظ کنیم.^(۱)

ارامنه برای رسیدن به اهداف خود که همانا تجزیه بخش‌هایی از آناتولی - که در هیچ نقطه آن اکثریت نداشتند - و ایجاد یک حکومت ارمنی در آن سرزمین، نخست به دول استعمارگر اروپایی متوسل شدند و به قول محمدسعید اردوبادی: «رفتن ارامنه در سر هر ماه به لندن، پاریس و آمریکا و دادن گزارش به آن‌ها دلیل کافی بر این ادعاست. طبق برنامه‌ای که انگلستان داده بود، ارمنی‌ها برای گرفتن خودمختاری در ترکیه خیلی تلاش کردند، لکن پس از وقوع فاجعه^(۲) کشتار ارامنه در سامسون و وان و زیتون، مجبور شدند که دوباره از دولت انگلستان چاره‌جویی کنند. انگلستان نیز برای آخرین بار، با گفتن این که «چه باید کرد، کشتی‌های جنگی بریتانیا از جولان در کوه‌های آناتولی در ترکیه عاجز است» ارامنه را از خواستن خودمختاری در ترکیه بازداشت. آنان که از بریتانیا ناامید شدند، پس از کشت و کشتار، مجبور شدند که جناب کاتالیکوس مگریج را به برلین، یعنی آلمان بفرستند. هنگامی که جناب مگریج، این سفارش کابینه آلمان را که «اکنون زمان شمشیر است» به ارمنیان رساند، آن‌ها در ترکیه دست به ایجاد یک حزب منظم داشناکسیون زدند. دولت ترکیه که چشم‌انش را باز کرده و چهارچشمی این حرکات را می‌پانید، آقای مگریج را از استانبول به قدس شریف راند و اجازه نداد که حزب داشناکستیون در ترکیه رشد کند. (به طوری که ارمنی‌ها در مجلس صلح ارمنی - مسلمان در تفلیس، درباره حزب داشناکستیون، اطلاعات لازم را داده بودند) آن‌ها پس از آن که دیدند حزب جدیدشان در ترکیه پیش نرفت، متوجه قفقاز شدند و به این فکر افتادند، ارمنستان را که از اعصار گذشته، به دست بیژن^(۳)‌های ایران تخریب شده بود، دوباره زنده کنند. بر این مدعا می‌توان خیال خام یک ارمنی به نام سرهنگ لوروس ملیکوف را که در جنگ قارص، در سال ۱۸۷۸ شجاعتی نشان داده بود، شاهد آورد. او از دولت، خرابه^(۴) «آنی» در نزدیکی اجمیادزین را طلب می‌کرد. محرک و خط دهنده این‌ها نویسنده ارمنی، آقای آرسرونی بود. این جناب شرایط ترکیه را دیده و مشکلات را سنجیده بود و مصلحت چنین دیده بود که ارامنه به قفقاز نقل مکان کنند. بعد از کوچ ارمنیان به قفقاز، عمر آرسرونی وفا نمی‌کند و او قبل از درگذشتش، آقای بهادرروف نماینده نخستین دوما را به جانشینی خود انتخاب می‌کند. در هر حال این جناب دنبال فردی بود که وصایا و آموزش‌های آرسرونی را به مرحله اجرا درآورد. سرانجام کشتار ارمنی - مسلمان راه انداخته و به نمایندگی دوما انتخاب می‌گردد. این جناب هنگامی که عازم پتروزبورگ بود. سفارشات استادش را برای اعلان در دوما با خود برد. او می‌خواست با راه انداختن جنگ ارمنی -

۱- کارزو - پیشین - ص. ۸۶

۲- فجایع سامسون، وان و زیتون (۱۸۶۲، ۱۸۷۸، ۱۸۸۴) سامسون (۱۸۸۰) وان (۱۸۸۶) نام ولایات در ترکیه می‌باشد. در سال‌های یاد شده در این ولایات، جنگ‌های مسلحانه ارامنه رخ داده بود.

۳- بیژن نام یکی از پهلوانان فردوسی در اثرش شاهنامه می‌باشد. مؤلف می‌خواهد بگوید از طرف فرزندان ایران رانده شدند.

۴- خرابه «آنی» در قدیم اداره مرکزی ارامنه بود. ملیکوف می‌خواست در اینجا حکومت را برپا کند.

مسلمانان، ولایت باکو و اراضی جلگه‌ای ولایت گنجه را به مسلمانان داده، ولایت ایروان و مناطق ییلاق و داغ‌باسار ولایت گنجه را در اختیار ارمنیان بگذارد و آن‌ها را با ایالت قارص یکی کند و یک سلطنت ارمنی تشکیل دهد. دلیل بر این اندیشه‌های ارامنه که از خیلی وقت پیش، آن را در سر می‌پروراندند، این است که آن‌ها ساکنان قارص را با گفتن این که «دولت روسیه از شما سرپاگیری خواهد کرد» ترسانده و مجبورشان می‌کردند که به دیگر جاها مهاجرت کنند مسلمانان شیعه مذهب قفقاز را هم تشویق می‌کردند، کوچ کرده و به ایران بروند.^(۱)

«زمانی که قدرت‌های اروپایی به تقاضاهای ملی‌گرایان مبنی بر کسب خودمختاری یا حتی استقلال توجهی نکردند، آنان برای تحقق مقاصد خود از تشویق و ترغیب مسئولان نوید و به خشونت متوسل شدند... ارامنه هر چه بیشتر به قهر و خشونت متوسل می‌شدند تا با ایجاد فضائی رعب‌انگیز، ارمنیان را به پشتیبانی از آرمان‌های خود وادارند و همچنین مسلمانان را به انتقام‌جویی‌هایی بکشانند که سرانجام حکومت‌های بریتانیا و روسیه را مجبور به مداخله کنند. آنان کوشیدند که با واداشتن کارگزاران عثمانی به حمایت از انگیزه‌های ملی، اعتماد سلطان را نسبت به آنان تضعیف کنند. ملی‌گرایان انقلابی با تشکیل گروه‌های چریکی در شرق به مأموران جمع‌آوری مالیات‌ها، پستی‌ها و قضات حمله می‌کردند و روستائیان را از کوچک و بزرگ قتل عام می‌کردند. این افراد در میان روستائیان و بازرگانان ارمنی چنان رعب و وحشتی ایجاد می‌کردند که آنان از بیم مرگ به آنان پناه و آذوقه می‌دادند. اما در مجموع، شمار این افراد بسیار اندک، توده ارامنه نسبت به آنان بسیار بی‌توجه و سیاست عبدالحمید در اداره امور ولایات چندان مؤثر بود که امکان هرگونه پیشروی وسیع را از آنان سلب می‌کرد. مسلمانان از انجام هرگونه اقدام مقابله به مثل منع می‌شدند، اگرچه حملات پراکنده ارامنه به گونه‌ای فزاینده، وضع را آشفته و همزیستی مسالمت‌آمیز مسلمانان و ارامنه را که در طول سال‌های متمادی استمرار یافته بود، دشوار می‌کرد»^(۲).

شرح درگیری‌های ارامنه و عثمانی‌ها در این سطور نمی‌گنجد. هدف این تحقیق بررسی علل مهاجرت عده‌ای از ارمنیان ساکن در عثمانی به قفقاز و از آن جمله به قره‌باغ است، لکن نقل اظهار نظر «رامسائو» در زمینه این درگیری‌ها به روشن شدن مسئله کمک می‌کند. همچنین جمع‌بندی عالمانه «استانفورد جی. شاو» و «ازل کورال شاو» نیز ارزشمند است که «در مبارزه قدرت، عثمانی‌ها و ارمنیان، هر دو چون مهره‌ای در دست قدرت‌ها به بازی گرفته شده بودند»^(۳).

رامسائو در این زمینه می‌نویسد: «در این دوره ارمنی‌ها نیز به سان دیگر خلق‌های قلمرو امپراطوری به یک آگاهی روزافزون ملی رسیده بودند. ارمنی‌های زیادی از کشور فرار کردند و در خارج از قلمرو امپراطوری، در راه تأسیس یک دولت ارمنی مستقل به فعالیت پرداختند. گروه‌های انقلابی در قلمرو امپراطوری پا گرفت. پس از درگیری‌های پراکنده، انقلابیون ارمنی مقدمات یک قیام گسترش‌یافته را در سال ۱۸۹۴ تدارک دیدند. آن‌ها اطمینان داشتند که ترک‌ها این گستاخی را بر ایشان نخواهند بخشید و واکنش

۱- محمدسعید اردوبادی - سالهای خونین (قائلی سنه‌لر) - ترجمه صمد سرداری‌نیا - مجله وارلیق - بهار ۱۳۷۱ - ص

۲- استانفورد جی. شاو - پیشین - ص ۳۴۹ و ۳۴۸.

۱۳۸

۳- همانجا.

مسلمان، ولایت باکو و اراضی جلگه‌ای ولایت گنجه را به مسلمانان داده، ولایت ایروان و مناطق بیلاق و داغ‌باسار ولایت گنجه را در اختیار ارمنیان بگذارد و آن‌ها را با ایالت قارص یکی کند و یک سلطنت ارمنی تشکیل دهد. دلیل بر این اندیشه‌های ارامنه که از خیلی وقت پیش، آن را در سر می‌پروراندند، این است که آن‌ها ساکنان قارص را با گفتن این که «دولت روسیه از شما سربازگیری خواهد کرد» ترسانده و مجبورشان می‌کردند که به دیگر جاها مهاجرت کنند مسلمانان شیعه مذهب قفقاز را هم تشویق می‌کردند، کوچ کرده و به ایران بروند.^(۱)

«زمانی که قدرت‌های اروپایی به تقاضاهای ملی‌گرایان مبنی بر کسب خودمختاری یا حتی استقلال توجهی نکردند، آنان برای تحقق مقاصد خود از تشویق و ترغیب مسئولان نومید و به خشونت متوسل شدند... ارامنه هر چه بیشتر به قهر و خشونت متوسل می‌شدند تا با ایجاد فضائی رعب‌انگیز، ارمنیان را به پشتیبانی از آرمان‌های خود وادارند و همچنین مسلمانان را به انتقام‌جویی‌هایی بکشانند که سرانجام حکومت‌های بریتانیا و روسیه را مجبور به مداخله کنند. آنان کوشیدند که با واداشتن کارگزاران عثمانی به حمایت از انگیزه‌های ملی، اعتماد سلطان را نسبت به آنان تضعیف کنند. ملی‌گرایان انقلابی با تشکیل گروه‌های چریکی در شرق به مأموران جمع‌آوری مالیات‌ها، پستی‌ها و قضات حمله می‌کردند و روستائیان را از کوچک و بزرگ قتل عام می‌کردند. این افراد در میان روستائیان و بازرگانان ارمنی چنان رعب و وحشتی ایجاد می‌کردند که آنان از بیم مرگ به آنان پناه و آذوقه می‌دادند. اما در مجموع، شمار این افراد بسیار اندک، توده ارامنه نسبت به آنان بسیار بی‌توجه و سیاست عبدالحمید در اداره امور ولایات چندان مؤثر بود که امکان هر گونه پیشروی وسیع را از آنان سلب می‌کرد. مسلمانان از انجام هر گونه اقدام مقابله به مثل منع می‌شدند، اگرچه حملات پراکنده ارامنه به گونه‌ای فزاینده، وضع را آشفته و همزیستی مسالمت‌آمیز مسلمانان و ارامنه را که در طول سال‌های متمادی استمرار یافته بود، دشوار می‌کرد.^(۲)»

شرح درگیری‌های ارامنه و عثمانی‌ها در این سطور نمی‌گنجد. هدف این تحقیق بررسی علل مهاجرت دهه‌ای از ارمنیان ساکن در عثمانی به قفقاز و از آن جمله به قریه‌باغ است، لکن نقل اظهارنظر «رامسانو» در زمینه این درگیری‌ها به روشن شدن مسئله کمک می‌کند. همچنین جمع‌بندی عالمانه «استانفوردجی. شاو» و «ازل کورال شاو» نیز ارزشمند است که «در مبارزه قدرت، عثمانی‌ها و ارمنیان، هر دو چون مهره‌ای در دست قدرت‌ها به بازی گرفته شده بودند.^(۳)»

رامسانو در این زمینه می‌نویسد: «در این دوره ارمنی‌ها نیز به سان دیگر خلق‌های قلمرو امپراطوری به یک آگاهی روزافزون ملی رسیده بودند. ارمنی‌های زیادی از کشور فرار کردند و در خارج از قلمرو امپراطوری، در راه تأسیس یک دولت ارمنی مستقل به فعالیت پرداختند. گروه‌های انقلابی در قلمرو امپراطوری پا گرفت. پس از درگیری‌های پراکنده، انقلابیون ارمنی مقدمات یک قیام گسترش‌یابنده را در سال ۱۸۹۴ تدارک دیدند. آن‌ها اطمینان داشتند که ترک‌ها این گستاخی را بر ایشان نخواهند بخشید و واکنش

۱- محمدسعید اردوبادی - سالهای خونین (قائلی سنه‌لر) - ترجمه صمد سرداری‌نیا - مجله وارلیق - بهار ۱۳۷۱ - ص

۲- استانفوردجی. شاو - پیشین - ص ۳۴۹ و ۳۴۸.

۱۳۸

۳- همانجا.

شدیدی نشان خواهند داد، اما آنان برای جلب توجه نیروهای اروپائی برخواست‌های خود، حاضر به دادن قربانیان زیادی بودند.

در سال ۱۸۹۶ گروهی از تروریست‌های ارمنی به بانک عثمانی واقع در محله غلطه، یکی از محلات استانبول حمله کردند و در جریان این حمله عده‌ای کشته شدند. تروریست‌ها بر آن بودند که تمام کارمندان بانک را بکشند و آن جا را برای جلب توجه خارجیان مدتی در اشغال خود داشته باشند. حکومت ترک برای جلوگیری از خونریزی بیش‌تر، بر فرار تروریست‌های جسارت باخته، به خارج قلمرو امپراطوری چشم پوشید. ولی در این میان در طی دو روز در حدود پنج شش هزار ارمنی به دست مردم در کوچه‌های استانبول قتل عام شدند. چنین می‌نماید که کشتارکنندگان از افراد دستچین شده‌ای سازمان داده شده بودند، زیرا که در این گپرو دار کاری به کار افراد اقلیت‌های دیگر نداشتند. حکومت هم در این میان چنان رفتار می‌کرد که گویی اصلاً اتفاقی نیفتاده است.

هراند پاسدرماجیان که بخش‌هایی از اظهارنظرهای او را در صفحات قبل آوردیم، در بخشی دیگر از کتابش، جمع کل قربانیان کشتارهای ۱۸۹۴ و ۱۸۹۵ و ۱۸۹۷ در عثمانی را ۱۵۰ هزار نفر برآورد کرده و در مورد مهاجرت ارمنیان نوشته است: «از ۱۸۹۵ تا ۱۸۹۷ شصت هزار ارمنی به دنبال آن کشتارها به سرزمین ماورای قفقاز مهاجرت کردند»^(۱) هلن کارردانکوس تعداد مهاجرین ارمنی از عثمانی به قفقاز را حدود نیم میلیون نفر برآورد می‌کند.^(۲) ولی خ. د. خلیلوف در این زمینه اطلاعات دقیق‌تری می‌دهد:

«به طور کلی در سال‌های ۱۸۳۰ - ۱۸۲۸ تزاریسم ۸۴۶۰۰ ارمنی از ترکیه به ماورای قفقاز کوچانده و در بهترین نقاط قره‌باغ، ایروان، بورچالی، آخالکال و آخالستخیس اسکان داده بود. ارمنی‌ها نه تنها در تمام نقاط قره‌باغ، بلکه از گویچه‌گول شروع شده، در تمام نواحی کوهستانی پخش شده بودند.

نخست به نواحی کوهستانی قره‌باغ ۱۲۴ هزار نفر، بعداً به طور غیررسمی، ارمنی زیادی کوچانده شده بود. به طور کلی در سالهای ۱۸۳۹ - ۱۸۲۸، ۲۰۰ هزار ارمنی به منطقه کوهستانی قره‌باغ کوچ کرده‌اند. در سال‌های جنگ کریمه هم تعداد کثیری از ارمنی‌ها به ماورای قفقاز کوچانده شده که با کمال تأسف تعداد آن‌ها نوشته نشده است. در سال‌های ۷۹ - ۱۸۷۷ در طول جنگ‌های روس - عثمانی، کوچ ارمنی به طور انفرادی و یا همراه با خانواده، از ترکیه به ماورای قفقاز به طور متوالی ادامه یافته است. بیشترین کوچ‌ها در سال ۹۴ - ۱۸۹۳ رخ داده است.

در سال ۱۸۹۶، تعداد ارمنی مهاجر به ماورای قفقاز به ۹۰۰ هزار نفر رسیده است. در سال ۱۹۰۸ تعداد ارمنیان مهاجر در ماورای قفقاز زیاد شده به یک میلیون و ۳۰۰ هزار نفر رسیده بود که تزاریسم یک میلیون نفر از این تعداد را از ممالک خارجی کوچانده و به اینجا آورده بود.

در سال ۱۸۹۷، طبق سرشماری، تعداد ۵۴۸۴۱ خانوار در قره‌باغ زندگی می‌کردند که ۲۹۳۵۰ خانوار از آنان ترک، ۶۳۵۱ خانوار کرد، ۱۸۶۱۶ خانوار ارمنی و ۱۹۳ خانوارشان نیز روس و بقیه از اقوام مختلف بودند. منابع به طور جدی، در مورد فرق مادی و معنوی ارمنی‌ای که در اوایل قرن نوزدهم در اینجا می‌زیستند با

بقیه در صفحه ۷۴

۱- پاسدرماجیان - پیشین - ص ۴۱۲ و ۴۱۳.
۲- هلن کارردانکوس - امپراطوری فرو پاشیده - ترجمه دکتر عباس آگاهی.

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

- بؤیوک بیر اینگی - دوقتور جواد هیئت ۶
- رحمتلیک منظوری خامنه‌ای و اونون یارادیجیلیغی - محمد رضا هیئت ۲
- باکیدا بین‌الخلاق دده قورقود سمپوزیومو - دوقتور جواد هیئت ۴
- دده قورقود داستانلارینین تاریخینه بیر باخیش - دوقتور جواد هیئت ۵
- تورکلویون ارهن اؤزانی دده قورقود - دوقتور حمید نطقى ۱۰
- زمانه‌میزین قورقودو، م. ق. سهند. دوقتور محمد علی فرزانه ۱۶
- ایراندا دده قورقود کتابینی تائینماسی و نشری تاریخیندن - علی رضا صراف ۲۲
- نسخه معنیات مولانا فضولی (۲) - پروفیسور حمید محمدزاده ۲۵
- تورکجه طبی بیر منظومه - میرهدایت حصارى ۳۵
- دبلین مقاومت قوه‌سی و گۆزه‌للیگی - میرزه ابراهیموف ۳۹
- اوستاد حمید نطقى - پروانه محمدلی ۴۶
- صمد وورغون و ایران - آی‌بیز وورغون قیزی ۴۹
- صمد وورغونون چاپ اولمایش شعرى - دوقتور جوانشیر وکیلوف ۵۱
- شاهى - محمد علی حسینی ۵۲
- چنگیز آیتماتوف لا مصاحبه - دوقتور شعبان کالکان ۵۶
- دده قورقود کتابینی نین فولکلوروموزداکی - تیری - محمد حسین گونثیلی ۵۸
- رسام عرب زاده، چاغداش خالچا صنعتی نین گۆرکملی شخصیتی - د. ابراهیم پور ۶۵
- یونس امره ستوگی و محبت شاعیری - رضا غفاری ۶۸
- شعرلر ۷۱
- یشی چیخان کتابلار ۸۲
- ییزه گلن مکتوبلار ۹۴
- باش ساغلیقلاری ۹۶
- سون یاریاق - اؤهنتری ۹۷
- علی کمالی و آلماس ایلدیریم گونلری - د. ابراهیم پور ۱۰۴
- ادب دونیامیزدان شهریارانه بیر خبر - ح. م. ساوالان ۱۰۹
- رساملیق م. ر. هیئت ۱۱۰
- چیچکلر فروپونون اوچونجو مراسیمی م. ر. هیئت ۱۱۱
- عاشیق شهنازی نین یاشایشینا بیر باخیش - یوسف کویکی ۱۱۳
- نغمه‌لی حیات - کۆچوره‌ن: مسعود خجسته ۱۱۶
- قره‌باغ در دوران خان‌نشینی - صمد سرداری‌نیا ۱۱۹

بۇيوك بىر ايتكى

حورمتلى و عزيز دوست و امكداشىمىز عبدالكرىم منظورى خامنه‌اى
تانى نىن رحمتينه قوووشدو

وارلىق درگىسى يازىچىلار هيتى نىن عضو، حورمتلى دوست و امكداشىمىز عبدالكرىم منظورى خامنه‌اى مهر آيى نىن يندى سېندە (۱۳۷۶) يىنىن سكتە سېندىن وفات اتتى و عائلە سېلە برابر بىزلىرىن هامىمىزى ماتمە بورودو، اونون ترجمە حالى وارلىق نىن بۇ سايبىنىدا اقاممىزدا هيت طرفىندىن تىزىلمىشىدۇر. بورادا من اوز تاثيراتىمى و اونون حقيقتە دوشونجه لىرىمى بىر نىچە سطر دە بيان اتتىمگە چالىشا جاغام.

رحمتلىك منظورى خامنه‌اى كىلمە لىرىن تام مناسىلە آلاھ آدمى ايدى، اونون مىلى دويغو و ايناملارى اسلامى عقىدە لىرى كىمى محكم و سارسىلمازدى، او غۇمرونو تعليم و تىرىبە و خلىقته خدمت اتتىمگە حصر اتتىشىدى، او طلبە لىرىنى دە اوز اولادى كىمى شورىدى معلملىك وظيفە سېندىن تقاعد اولاندان سونرا دا اوخوماق و يازماقلا تعليم و تىرىبە ايشىتە داوام اتتى. او بىر نىچە كىتابىن مؤلفى (مزهلى احوالات، تاپماچالار، بهلول دانندە، نور كچه - فارسجا معمولى دانىشقىلار) و حضرت محمد (ص) نىن حياتى و داستان راستان (استاد مطهرى) كىتابلارى نىن مترجمى اولموش و پروفىسور غلبزاده نىن توركى شاهنامه سېتى و بىر چوخ كىرىل اليفباسىلە چاپ اولموش كىتابلارى اليفبامىزا چنورىمىشى.

وارلىق درگىسى نشرە باشلازى بىرىنچى سايبىدان بىزىمىلە صمبىمى همكارلىغا باشلادى و حياتى نىن سون گونلىرىنە قەدر امكداشلىغىنا داوام اتتى. اوزون ايللر وارلىق نىن اجرائى ايشلىرىتە دە كۆمك اندردى، اولندان باشقا درگىمىزە همىشە مقاله يازار، هم دە او تايدا كىرىل اليفباسىلە يازىلان علمى - ادبى مقاله لىرى اليفبامىزا چنورىردى. او بوتون بۇ خدمتلىرى بولسوز اندردى، چونكى وارلىق درگىسىنى خلقىمىزىن درگىسى بىلىردى و خلقىمىزە خدمتى اوزونە هم بىر بورج هم دە ان بۇيوك شرف و ذوق سايبردى، او بۇ خدمتلىرىن فارسىسېندىا هتچ بىر شى گوزلەمىردى. من غۇمرومىدە اونون كىمى خلىقته باغلى و فداكار خدام هم دە ادعاسىز و ايناملى عاليجناب بىر شىخسىت اوز گۇمروشم، اونون وقاتى عزيز و محترم عائلە سېندىن باشقا، وارلىق يازىچىلارى و وارلىق اوزخوجولارى و حتا خلقىمىز اوچون بۇيوك بىر ايتكى اولموشدور، اونون يىزى وارلىق دا و آرامىزدا هر زامان بوش قالاچاقلىرى، تازىدان اونا رحمت و عائلە سېنە صبر و اوزون غۇمور دېسە بىرىم، نور ايچىندە ياتىن.

وارلىق طرفىندىن دوكتور جواد هيت

رحمتلیک منظوری خامنه‌ای و اونون یارادیجیلیغی

پاییزین ایلک هفته‌سی نین سون گونونده ایتدیگیمیز قیمتلی، نجیب و صمیمی انسانلاردان درگیمیزین چالیشقان یازار و امکداشلاریندان اولان رحمتلیک عبدالکریم منظوری خامنه‌ای ۱۳۰۸- جی ایلهده شهر یور آیی نین بیرینده خامنه‌ده دوغولدو. ایلک و اورتا تحصیلینی بیتیردیکن سونرا هومانیتار علملر ساحه‌سینده تحصیلینه داوام اتدی و داها سونرا معلم کیمی ایشه باشلادی. معلملیک اونون ان چوخ سنودگی پتسه ایدی. او، اوتوز ایللیک معلملیگینده حتا بیر گون اولسون بئله مکتبی تعطیل ائتمه‌دی. بوندان علاوه، او، خامنه‌نین خیریه جمعیتینده ده ایشله بیردی. آتاسی اولدوکن سونرا، منظوری، آلتی قارداشی و بیر باجیسینی دا حمایه‌سی آلتینا آلدی. آنجاق بو، اونون مدنی - اجتماعی فعالیتلری نین قارشیسینی آلا بیلمه‌دی. او، آز بیر مدت ایچینده فرانسوزجا اؤیره‌ندی و بیر نئچه رۇمانی دا فرانسوزجا دان تورکجه‌یه ترجمه اتدی. اونون آنا دیلینه اولان محبتی و سئوگیسی اطرافیندا کیلاری حیران اندیردی. انوده، مکتبه، ایشده و هر یرده او، دیلیمیزین گۆزه‌للیگیندن دانشیردی و کۆکوموزو، دیلیمیزی، مدنیتیمیزی قوروماغی، اوشاقلارا تورک آدی قویماغی و اونلاری هر زامان تورکجه دانشیرماغی توصیه اندیردی.

منظوری خامنه‌ای، تهرانا گلدیکن سونرا معلملیکله یاناشی ادبی فعالیتلرینی ده داوام اتدیریر. آنجاق بیر چوخلاری کیمی اونون دا یارادیجیلیغی نین اساس حصه‌سی اسلامی انقلابدان سونراکی دۆره عاید دیر. وارلیق درگیسی نین چیخماسیله، منظوری خامنه‌ای درگی نین یازارلار هیئتینی نین عضو اولور و یازیچیلیقلا یاناشی اونون اجرا ایشلری نین ده مهم قیسیمینی عهده‌سینه آلیر. او زامان، امکانشلارین آزیغیندان چوخ چتین و یوروجو ایشلردن بیردی ده درگی نین یازیلارینی تاپ ائتمک ایدی. اما او، ممنونیتله بو ایشی ۱۲ ایل مدتینده و تمناسیز اولراق یرینه یتیردی و بونونلا بئریلکده کیریل الیفباسیندان کۆچوردو بو مقاله‌لری و اؤز تحقیقی یازیلارینی دا درگیده چاپ اتدیردی.

منظوری خامنه‌ای نین ۱۸ دن چوخ کتابی باسیلمیش و آشاغی - بوخاری ۸۰ اثری ایسه هله ایشیق اوزو گۆرمه‌میشدیر. بیز گله‌جک ساییمیزدا مرحومون چاپ اولمامیش اثرلری حقیقنده معلومات و اثره‌جگیک بورادا ایسه اونون چاپ اتدیردیگی کتابلارین آدلارینی گتیریر، اونا اولو تانیریدان رحمت و عایله‌سینه، وارلیق درگیسی یازارلارینا و بوتون سویداشلاریمیزا جان ساغلیغی دیله بیریک.

۱- تورکجه - فارسجا معمولی دانشیق‌لار ۲- سیچان و پیشیک (سید عظیم شیروانی) ۳- حضرت محمد (ص) نین حیاتی ۴- مزه‌لی احوالات ۵- داستان راستان نین ترجمه‌سی ۶- بهلول داننده لطیفه‌لری ۷- سرگذشت مرد خسیس (میرزه فتحعلی آخوندوف) ۸- محبت داستانلاری ۹- فردوسی نین شاهنامه‌سی (مبارز علیزاده) ۱۰- قرآن کریم نین ترجمه‌سی (واسیم محمدعلی یف) ۱۱- تاپماجالار ۱۲- اصلی و کرم ۱۳- یتدی ناغیل ۱۴- عاشیق قوربانی و پری خانیم ۱۵- عباس و گولگز ۱۶- تورکجه ناماز ۱۷- فرهنگ مشاهیر خامنه ۱۸- اوشاقلارا تورکی اؤیرتمک

بونلاردان علاوه ۱۰ ایل داواملی زحمتین نتیجه‌سینده توپلادیغی ۸۰ مین تورکجه لغتی چاپ ائتمک اوچون آقا کاویانپورا ولرمیشدیر کی اونلارین طالعیندن خبر سیزیک. ● محمد رضا هیشت

باکی دا بین الخلق

دده قورقود سمپوزیومو

آذربایجان علملر آکادمیاسی نظامی آدینا ادبیات انستیتوسو طرفیندن حاضیرلانان آلبرت بیتس آدینا دده قورقودون ۶ - جی بین الخلق سمپوزیومو باکیدا ۵ - ۱ دسامبر (۱۵ - ۱۱ آذر ۱۳۷۶) گونلرینده برپا اتدیلدی. بۇ سمپوزیومدا آذربایجان، ایرن، تورکیه، عراق، روسیه و بیر نجه آوروپا و آمریکا اۆلکه لریندن دده قورقود اختصاصچیلاری اشتراک ائله دیلر و اؤز معروضه لرینی اوخودولار.

سمپوزیومون مسئول کاتبی ادبیات انستیتوسو دیرکتورو پروفیسور یاشار قارایف ایدی. بیرینجی گون آکادمیائین پرنزیدنتی باکیدا اۆلمادیغی اوچون اونون معاونی آکادمیک بکیر نبی یف قورولتایی آچدی و مختلف اۆلکه لر دن گلن هیئت لرین نماینده لری تبریک دانیشماسی آپاردیلار. سؤترا عمومی علمی اجلاس باشلادی.

سمپوزیومون آچیلش مراسیمی و علمی اجلاسار بیرینجی گون آکادمیائین ریاست بیناسیندا برپا اۆلوندو. ایکینجی و اوچونجو گون اجلاسار باکی نین ۳۰ کیلومتر لیگینده زاقولیا دئییلن شهرجیکده داوام اتدی. بۇ سمپوزیوما ایرانندان ۴ نفر دده قورقودشناس: دوکتور محمدعلی فرزانه، علیرضا صرافی، سلامت و من اشتراک اتتدیک و معروضه اؤخودوق.

سمپوزیومدا بیرینجی گون آکادمیک بکیر نبی اوف (دده قورقود گؤزه للیک و اخلاق خزینه سی)، انار رضا (اُپوس - میفیک و اتنتیک یادداشت کیمی)، دوکتور جواد هیئت (دده قورقود داستانلاری نین تاریخینه بیر باخیش)، دوکتور حمید نطقی (تورکلویون اره ن اؤزانی دده قورقود) موضوعلاریندا معروضه لرینی اوخودولار. ایکینجی گون پروفیسور یاشار قارایف (دده قورقودون آذربایجانین بدیع - فلسفی فیکیر تاریخینه موقعی)، علی شامیل (امین عابد کتاب

دده قورقود حقیقده)، دوكتور محمدعلی فرزانه (زمانه میزین قورقود م.ق. سهند)، پروفیسور آقاموسی آخوندوف (دده قورقود داستانلاری و معاصر آذربایجان دیلی)، پروفیسور صالح علی یف (کتاب دده قورقوددا اوغوز تورکلری)، پروفیسور نظامی جعفروف (دده قورقود و تورک ائپوس مدنیتی)، چنگیز ساسانی (دده قورقوددا عرفان)، پروفیسور احمد ارجیلاسون (دلی دومرول ایله قازاخلارین قورقود آتاسی آراسیندا بیر مقایسه)، دوكتور فاتق چلبی (خسته حسن داستانی)، دوكتور کریس لایتفوت (انگلیز شفاهی خلق عنعنه لرینده ائپیک و لیریک باشلانغیچلارین نسبتی) و اوچونجو گون پروفیسور نورالدین رضا (دده قورقودا اوخوجونون باخیشی)، پروفیسور صمد علیزاده (کتاب دده قورقود: علمی تحقیقی متن پروبلملری)، مارینا خانیم سامسونووا (قهرمانلیق داستانیندا توپونیم لر و ائنتونیم لر) اسماعیل ولی یف (ائپوس بیلگامیش دان باشلاپ)، پروفیسور زومرود قولیزاده (تورک داستان کولتور و اطرافیندا مباحثه لر)، پروفیسور توفیق حاجی یف (کتاب دده قورقوددا قدیم تورک دولتچیلیگی نین ایزلری)، بال اوغلان شفی یف (آوستانین دده قورقوددا ایزلری) باره ده چیخیش ائله دیلر.

اوچونجو گون علمی چیخیشلاردان سؤنرا اجلاسارین صدری (پروفیسور ی، آ. کلتینر، بکیر نئی یف، جواد هیئت، احمد بیجان ارجیلاسون و کمال طالب زاده) چیخیشلار باره ده اؤز تنقیدی نظرلرینی بیلدیر دیلر و پروفیسور یاشار قاریف و ن. آ. کؤنؤنؤوا یشکون چیخیشلارینی ائله دیلر. اؤیرندیکیمیزه گۆره یونسکو تشکیلاتی طرفیندن ۱۹۹۹ دا دده قورقودلا باغلی مختلف اؤلکه لرده مدنی قورولتایلار کتچیر یله چکدیر.

ایندی الیمیزده اولان معروضه لرین بیر نتجه سیننی آشاغیدا گتیریریک. قالانلاری گله چک ساییمیزدا وئریله چک.

دده قورقود داستانلاری نین

تاریخینه بیر باخیش

● دوكتور جواد هیئت

اوغوز تورکلری نین یاشایشلاری نین بیر آیناسی و قدیم مدنیت و فولکلور و موزون زنگین خزینه سی دیر.

داستانلاردا اوغوز ائللری نین جسارت، ایگیدلیک و ساواشداکی قهرمانلیقلاری

دده قورقود داستانلاری، دده قورقود کتابی نین اولینده یازیلدینی کیمی اوغوز تورکلری نین داستانلاری دیر.

دده قورقود کتابی بیر مقدمه و ۱۲ داستان دان عبارت دیر. داستانلار قهرمانلیق داستانی دیر و

اۇغوزلار ئىن قونشولارى دا گورجوجو، ارمنى و طرابزون روملارى دىر. باببوردا، طرابزون و ماردىن ھلە كافرلر دىارى دىر. بارتولد و محرم ارگىن و باشقالارى بو فاكىتلارى نظردە توتاراق بىشلە بىر فېكرە گلمىشلر كى حادثەلر آذربايجاندا جريان اتمىشىدىر. بو فاكىتلار بىزە داستانلار ئىن يارانما تارىخى حقىقەتدە دە معلومات و نرە بېلر. دنمەلى باببوردا، طرابزون و ماردىن ھلە توركلر طرفىندىن آلىنىپ، مسلمان و توركلشدىرىلمەشىدىر، بو دا حادثەلر ئىن ۱۳ - جو عصردىن اول باش و ئردىگىنە دلالت اندىر.

رحمتلىك پروفور زكى ولىدى توغانا گۆرە ددە قورقوددا كى، تارىخى و جوغرافى آدلار ئىن چوخو بو حكاىەلر ئىن، اۇغوزلار ئىن داھا توركىستانى ترك ائتمەدىكلرى بىر زامانا عاندا اۇلدوغونو گۆستىرىر. مثلاً قاراچوق داغى، آداداغ، قانلى قوجا و اوشون قوجا و...

زكى ولىدى جامع التوارىخ دە كى، فارسجا اۇغوزنامە متنىنە دا ياناراق حكاىەلر ئىن صاحىبى اولان ددە قورقودو گۆك توركلر ئىن زامانىنا آپارىر و اونو اۇغوز يايغولارى ياننىدا بىر تورك حكىمى (نىلسوسوفو) و مشاورى كىمى قىمتلندىرىر.

- جامع التوارىخ دە ددە قورقودون دۇرد بۇيوك تورك حوكمدارىنا مشاورلىك اتمىش بىر ملت بۇيوكو اۇلدوغو يازىلمىشىدىر.

- كىتاب ددەم قورقود ھلى لسان طايفە اۇغوزان ئىن مقدمەسىندە ددە قورقود حقىقەتدە بىشلە يازىلمىشىدىر:

«رسول عليه السلام زامانىنا ياخىن بايات بۇيوندان قورقود آتا دترلر بىر ار قويدى، اۇغوزون اول كىشى تام بېلىجىسى ايدى. نە دىبىر ايسە او

اۇلوردو. غىبىدىن دورلو خىبر سۇبلايدى. حق تعالى آئىن گونلونه ايلھام اندرايدى.

قورقود آتا اۇغوز قومونون مشكىلىنى حل اندىردى. ھر نە ايش اولسە قورقود آتايە دانىشمە بىنچە ايشلە مزلردى، ھر نە كى بويورسە قبول اندرلردى، سۇزىن تۇتوب تامام اندرلردى.»

مقدمە دە «آخىر زاماندا خانلىق گىرى قىايى يال (قىايى قىيلەسى) دگە، كىمسە اللرىندىن آلماي، آخىر زامان اولوب قىامت قوپونجا، بو دىندوگى عثمان نىسلى دور، ايشتە سرىلوب گىندە بويور.»

بو قىدلردىن ددە قورقود داستانلار ئىن ئىن كىتاب مشكىلىندە بازىيا آلىندىغى دۇر حقىقەتدە بىر فېكر اندىنمك مومكون دور. داھا اولدە سۇيلەدىگىمىز كىمى بو خصوصدا مۇلىفلر ئىن فېكىرلرى مختلف اولماقلا بىر ۱۶ - ۱۵ - جى عصرلردە بازىيا آلىندىغىنى قبول اندىرلر.

اما مقدمە دە يازىلان:

«رسول عليه السلام زامانىنا ياخىن بايات بۇيوندان قورقود آتا دىبىرلر بىر ار قويدى» سۇزونون تارىخى دگىرى اولماق بىلمىز. چونكى بىلدىگىمىز كىمى توركلر، اۇغوزلار ۱۰ - جو عصر دە كوتلەوى شكىلدە اسلامىتى قبول اتمىشلر و اوندان سۇنرا مسلمان اولاراق ايرانا و آذربايجانا و آنادولوييا گىلبى پىرلشمىشلر.

البتە داستانلار ئىن ھامىسى ئىن يارانما تارىخى ھىنى دگىلدىر. اساساً داستانلار تارىخە دا يانان حماسى و قهرمانلىق داستانلار اۇلدوغو اوچون بىر دە يردە يارادىلا بىلمىزدى. يالنىز بوتون داستانلار ئىن دىلى، اوسلوبو بىر اۇلدوغو اوچون اولار ئىن سۇن شكىل آلماسى بىر دۇرە دە اولموش و بىر اوزان طرفىندىن بازىيا آلىنىشىدىر. اىلمىزدە

اولان دده قورقود کتابی نین عینی نسخه اولدوغو و یا اولدان کویپه ائدیلمیگی بارهده قطعی حوکم و ترمک مومکون دگیلدیر.

بیز دده قورقود داستانلاری نین الیمیزده اولان سون شکلینی تاریخینی تثبیت ائتمک اوچون داستانلاری دیل باخیمیندان دا تدقیق ائتدیک و اولارین ۱۲ - ۱۱ - جی عصرلره عاید اولدوغو قناعتیه گلدیک:

بۇ ایش اوچون اولارین دیلینی، یئنی سنی آییده لریندن اوغوز بیگ زاده سنی نین مزار داشی اولان بارلیق (وارلیق) مزار داشی و اورخون آییده لری و او یغور متنلریله مقایسه ائتدیک.

بۇ مقایسه ده دده قورقود داستانلاریندان بعضی نثر پارچالاری، نظم و آتالار سؤزلرینی سنجدیک. بیلدیگیمیز کیمی آتالار سوزو و شعرلر نثر پارچالاریندان داها آز دگیشمگه معروض قالیرلار. اونا گۆره ده مقایسه اوچون داها مناسب پارچالاردیر.

مقدمه سؤنرادان یازیلدیغی اوچون مقایسه اوچون آلمادیق.

ایندی دده قورقوددان نمونه لر وئره ک:

بیرینجی داستانان:

۱ - دیرسه خان اوغلو بۇچاخ خان بۇیونو بیان ائدر، خانوم هنی داغ چیچگیمله سودو اوغلانونگ یاراسینا اوردولار، باغلادیلار، اوغلانی آتا بیندوردولر، آلبانی اوردوسونا گیتدیلر. اوغلانی حکیم لره ایسمارلایوب دیرسه خاندان ساقلادیلار. آت آياغی کولوگ (مشهور)، اوزان دیلی چنوک اولور، خانوم اوغلانونگ قیرق گونده یاراسی اونگولدی، تامام اثیی اولدو. اوغلان آتا بینر، قیلیچ قوشانیر اولدو.

بیر ده بدیمی نثریمیزین ان گۆزه ل نمونه لرینی تشکیل ائدن پارچالاردان یعنی عینی بویدان نمونه وئره ک: «باپام آت سگیردیشمیه باقسین قیوانسین، اوخ آتیشما باقسین گونسین، قیلی چالیشما باقسین سونیسین دئرایدی». و یا (سالورقازان بسویوندان): یومرو یومرو آغلادی، یانوق جگرمی تاغلادی.

۲ - ایندی آتالار سؤزلریندن نمونه لر:

اؤلن آدام دیرلیمیز.

اسکی پامبوق بنز اولماز.

قاری دوشمن دوست اولماز.

آتیلان اوخ گئری قاییتماز.

کؤل (چالی - تیکان) تپه جیک اولماز.

شیمدی منظوم پارچالاردان نمونه وئره ک:

بوجه لردن بوجه سن

کیمسه بیلمز نئجه سن

یا وارام یا وارماپام

یا گلهم یا گلهمیم

ایندی یئنی سنی، اورخون آییده لری و او یغور شعریندن بیر نئجه نمونه نقل ائدیریک:

۱ - بارلیق (وارلیق) چایی کناریندا تاپیلان و اوغوز بیگ زاده سینه عائد اولان وارلیق یازیلی داشی آدلانان متن دن:

الف - ار اردمی آتیم تاپدیم اردمی.

ب - اوزیگن آلپ توران آلتی اوغوز بودوندا اوج یگرمی (باشیمکا) آدیریلدیم.

پ - بگ اريكمه سيزيمه آديريلديم.
بوگونكو توركجه ميزله:

الف: ار ارمى آدىمى تاپديم ارمى (فضيلتلى ايگيد).

ب: اوز ييگن آلپ توران آلنى اوغوز انلىندن
۱۳ ياشيندا آيريلديم.

پ: بېگلىك اقتداريمدان، سيزدن آيريلديم.
بو يازى ۱۳ ياشيندا اولن، اوز ييگن آلپ توران
آديندا آلنى اوغوز انلى نين بېگ زاده سى نين مزار
داشينا قازيلميشدير و اورخون آبيده لر يندن ۲۰۰
ايل اول يعنى ۱۴۵۰ ايل بوندان اول يازيلديغى
قبول انديلمكده دير.

ايندى گؤل تيگين آبيده سيندن بير پارچانى نقل
انديريك:

۱ - تنگرى تك تنگرى ده بولموش تورك
ييلگه كاقان بو اؤدكه اولورتوم. سايبمين توكه تى
اشيدگيل اولايو اينى ييگونوم، اوغلا نوم ييريكى
اوغوشوم، بؤدونوم، بيرينه شادا پيت بېگلر ييريا
تاركات بو بروك بگلر، اوتوز تاتار...
بوگونكو توركجه ميزله:

۱ - تانرى كيمي گؤى ده اولموش تورك
ييلگه خاقان بو زاماندا تخته اؤتوردوم، سؤزومو
سؤنونادك انشيت خصوصاً قارداش
اوغلو، اوغلو، بوتون قوهوموم، ملتيم، گونى ده كى
شادلار، بېگلر قوزنى ده كى طرخانلار، بؤيروك
يېگلى، اؤتوز تاتار...

ايندى بير ده مانى اوغور لهجه سيني تمشلا
بيرينجى شاعريميز سايبان آپرينچور نيگين ين
سئوگىلى شعريندن بير پارچا وئره جه ييك:

كاسينچى مین اؤيو، كادقورارمن (نیشانلىمى
دوشونوب قايغىلانيرام، دردله نيرم)
كادقوردوقچا (قايغىلانديقچا)

كاشى گؤرتلهم (قاشى گؤزه ليم)

كاوشيقسا يورمن (قاوشماق ايسته ييرم)

اؤز آمراكيمين اؤيورمن (اؤز سئوگىلىمى
دوشونورم)

اؤيور ائويورور من اؤدو... (دوشونوب
دورورام)

اؤز آمراكيمين (اؤز سئوگىلىمى)

اؤپوكسه يورمن (اؤپمك ايسته ييرم).

دده قورقود داستانلاريندا كى مستى، آتالار
سؤزلىرىنى و دؤردلويو ديل باخيميندان وارلىق
مزارداشى و اورخون يازيلاريندان گتيرديگيميز نثر
نمونهلرى و يا اويغور شعريله مقايسه
اندرسك، دده قورقود نمونهلرى نين ديل
باخيميندان بوگونكو ديليميزه داما چوخ باخين
اؤلدغونو گؤروروك. مثلاً: اسكى توركجه
دئديگيميز يىنى سنى، اورخون و حتا اويغور
متن لر ينده سؤزلىرىن اؤرتاسيندا كى «دده
قورقوددا ۲ يه چنوريلميشدير. يعنى آداق < آياق
اولموش و بؤدوك > بؤيوك شكلىنى آلميشدير.

datif و يا يؤنلوك شكىلچيسى اسكى
توركجه ده كا و كه ايكن (بيزكه) دده قورقوددا آ =
أ- اولموشدور: بيزه. akuzatif و يا تاثيرليك (مفعول
صريح) شكىلچيسى ق، ك و يا ايك، اوك
دور: ياغيق = ياغينى، قاتونوك = خاتونو حالبوكى
دده قورقوددا بوگونكو توركجه ميزده اؤلدوغو
كىمى دير:

قيامتين بير گونو اول گون اولدو.

- اسكى توركجه ده ablatif چيخيشلىق
حالى: دن، دان، و lokatif يئرلىك حالى: دا، ده اوچون
يالنيز تا، ته ايشلنميشدير: يالته: الدن و الده. حالبوكى
دده قورقوددا چيخيشلىق حالى اوچون دن، دن و
يئرلىك حالى اوچون دا و ده ايشلنميشدير: اون

ایکی بین کافر قیلچهدان گنچدی، بشش یوز اوغوز پیگیتلری شهید اولدو. (قازان خانون اتوی یاغمالاندوغو بویونو بیان اندر). بیز بیلیریک کی دلیمیزده کی بو دگیشیکلر ۱۰ - جو عصردن سونرا عمله گلیمشیدیر.

بیر طرفدن دده قورقود دلیینی ۱۳ - جو و ۱۴ - جو عصر شاعیرلریمیز: حسن اوغلو، نسیمی ایله و یاسینی عصرلرده یاشایان آنادولو شاعیرلری نین (سلطان ولد، خواجه دهانی، عاشیق پاشا و احمدی) دلیله مقایسه اندرسک اونلارین دلیتدن داها قدیم اولدوغونو تثبیت انده بیلیریک. بوتون بو دیل اؤزه للیکلری بونو ثبوت اندیرکی دده قورقود داستانلاری نین اسکی تورکجه دن سونرا (۱۲ - ۱۱) عصرلرین دیلی یعنی کاشغرلی محمودون ۱۱ - جی عصرین سونلاریندا

ایضاح ائتدیگی اوغوز دلیله اوزلاشیر. دئمەلی دده قورقود داستانلاری نین بیزه گلن شکلی دیل باخیمیندان دا ۱۲ - ۱۱ - جی عصرلری خاطرلادیر.

بوتون سؤیله دیکلریمیزی نظره آلاق فیکریمیزی بئله خلاصه انده بیلیریک:

دده قورقود داستانلاری مسلمان اوغوزلارا عاید اولماقلا یاناشی کؤکو تورکلرین اسلامیتی قبول ائتمه لریندن اولکی دؤره یه گئدیپ چیخیر. فقط داستانلار آذربایجاندا و قسماً ده دوغو آنادولودا باش وئرن حادثه لرله سون شکلینی آلمیشدیر. بو دا تاریخی فاکتلاری و دیل خصوصیتلرینی نظره آلیرساق ۱۲ - ۱۱ - جی میلادی عصرلرده عمله گلدیگینی ثبوت اندیر.

تورکلو یون ارهن اؤزانی دده قورقود

● دوکتور حمید نطقی

۱۳۰۰ ایمل بوندان قباباق (کتاب) - ین (۱) مقدمه سینه گؤره «حضرت رسول زامانینا یاخین بایات بؤیوندان»، اوفسده بو پارلاق گونش دوغدو. او گوندن بری دده قورقود / قورقوت (۲)

۱- کتابین، درئزدن نسخه سینده سرلوحه سی: کتاب دده قورقود علی لسان طایفه اوغوزان.

۲- نسخه لرده قورقوت، قورقود - دان داها چوخ ایشله دلمیشدیر.

اؤزون عصرلر بویو تورک ائللری، گنیش بیر جوغرافیادا، سینهلردن سینهلره کئچن، و باها بیچیلمز بیر دده - بابا یادگاری کیمی ساخلاتان سوز خزینه لرینی، نادیده اینتچیلر کیمی، ان مناسب بیچیمده سوز شده لرینه دوزمک اوچون، سویونون ان قوتلی، «سوی سؤیلایان» و «سوی سؤیلایان» اؤزانلار پیری، یارادیجی داهیسینی گؤزله بیردی...

آدی دىللره داستان اولدو. (يشته مقدمه يه گۆره، اوغوز قومونون مشكلون حل ائدردى؛ هر نه ايش اولسا اونا دانيشماينجا ائيله مزلدى، نه كيم اول بۇيورسا قبول ائدرلردى... و درئزىدن نسخه سينه گۆره: «اوغوزون اول كيشى تامام بىليجيسى ايدى؛ نه دىرسه (دئبىرسه) اولور ايدى؛ غيبدن دورلو خبر سۇيلر ايدى؛ حق تعالى اونون كۇنلونه ايلهام ائدر ايدى...).

اونون دوزه نله ديگى داستانلاردان هله ليك ۱۲ «حلقه» اليميزده وار. كتاب، ائرين اساس قسمى اولان بويلاردان اول، اشارت ائتديگيميز كيمي، بير «مقدمه»، داها دوغروسو، بير تانيتمايلا باشلار. تاريخيميزين درينليكلىرینه نفوذ ائتمك اوچون، نفيس بير اوسلوبو اۇيره نمك اوچسون، كيميلىگيميزين بيلينجينده (شموروندا) اۇلماغيميز اوچون، اۇزوموزه گىلمه ييميز اوچون بۇ بير ايچيم «حيات سويو» بۇيوك غنيمت دير. فردوسى، ايران كونورونو ديرچلتمك اوچون تقريباً ۳۰۰ ايل دده قورقوددان سۇنرا، ايرانين (خصوصاً فارسلارين) الدهه قالان خاطريره لر يئندن منظومه لر يازاجاق و توپلامينا «شاهنامه» دئييله جك.

«مقدمه» ده كتابين، استساخ سيراسيندا زامانين دگيشن شرطلر و ذوقلرينه گۆره دده قورقودون كيميلىگينه اشارت ائدېلدىكدن سۇنرا، «آخير زاماندا خانلىق گيرو قايى يا دگه، كيمسه نه اللريندن آلمايا، آخير زامان اولوب قيامت قوپونجا، بۇ دندوگى عثمان نسلى دور، ايشده سوريلوب گيده يوروره، گيريشين بۇ قيسا و دده نى اوزلك بير حالدا تانيتدېرديغى سظيرلرين داواميندا، اونون سۇزلرينه اشارت ائدېلير. بۇ سۇزلر ده ايكي نوع دور: عمومى

موضوعلار و قادينلار حقيقتده بعضى ملاحظه لر بيلينديگى كيمي مقدمه ده، دده نين، اوغوز ائليندن اولان باياتلاردان «قوپدوغو» دئييليب كتچيلير. بورادا اوغوز و يا توركمنلر حقيقتده بير ايكي سظيرين يئرى دير:

رشيدالدين توركمنلرين ميدانا گلشلىرينى بنله ايضاح ائدير: «اوغوزخانلا برابر اولوب اونا كۆمك ائدن طايفالارى يوخاريدا سۇيله ديك. اسكيدن اوغوزخانين يانيندا اولان و اونو حمايت ائندن خلقلرين هاميسينا اوغور آدى وئريليردى، لاكين بۇ توركلرين چوخو آيرى - آيرى آدلار داشيب يارق، بير - بير يئندن آيريلديلار. بوندان سۇنرا محض، يالنيزجا گئريه قالانلار اوغور دئييلدى.»

«اوغوزخانين اوغوللاريندان ۲۴ طايفا توره ميشدير. ييلديگيميز كيمي بۇ طايفالار، آيرى - آيرى آدلارلا تانيتميشديرلار. بو گون (جامع التواريخين يازديغى زامان)، يئر اوزونده ياشايدان توركمنلرين هاميسى بۇ آدلارلا آدلانديريلير و اوغوزخانين ۲۴ اوغولونون سۇيلاريندان گلن كيمسه لر دير. توركمن سوزو داها اسكى چاغلاردا يوخدو. (توركلردن بير قسمى سۇنرالار عمومى لشه جك اۇز آدلاريني، - تورك آدينى - داشيب ديلار).

توركلره بسنزه ين (حقيقتده ده «تورك» اولان) بوتون كۆچمن طايفالاردا توركمن دئيه رلردى. طبعى اولاراق بوتون بونلاردا رخصماً، طايفالارين اۇز آدلارى دا يئرينده ايدى. اوغوزلار اۇز يوردلاريندان چيخيب ايران يايلاسيندا كى يئنى اولكه لرينه گلينجه بورادا يئرله شيب چوخالديلار... عجملر اونلاردا تورك مانند = توركمن دئيدلير. بۇ سبيله اوغوز

طايفالارى، بۇ آدلا تائىندىلار»^(۱)

اسكى پانېوق بىز اۇلماز؛

قارى دوشمن دوست اۇلماز؛

اوغول آتادان گۇرمە يىنجە سوفره چكمز...

اوغوزلار فارس ادبياتىندا غۇز(غُز) و يا
توركان غۇز دئيبيرلر. خاقانى نين ديوانى
اوغوزلار نىن حركت دۇرونون ياراتدىغى
قارقاشان نىن طنين و عكس صداسى ايله دولودور.

نهایت محوری نین ییزیم یۇرەلر اۇلدوغو، دده
قورقود بویلاری نین باشلانغیچی چوخ - چوخ
اوزاقلاردا، روایتلر و میقلر دونیاسی نین
دریئلیک لرینده دیر.^(۲) اوغوزخان نین ایران
میتولوژیسی نین ایلك شاهى اولان کیومرث ایله
چاغداش اۇلدوغونو اۇخویورق.^(۳)

اۇ بیرى طرفدن ده دئیبیرلرکی قایى قارا
خوجان نین اوغلو قورقود آتا، سالور انگهش خوجا و
یوواشیبان خوجان نین باشلیق ائتدیگی بوتون اوغوز
ائلی، ایگیدی و قایى خلقتیندن اینال - یاوی نى
پادشاه اۇلاراق تخته چیخاردیلار.^(۴) وزیرى
قورقود آتا ایدی... ۲۹۵ ایل عۇمر ائتدی. اوچ
یاشیندا وزیر اۇلدو...^(۵) بۇ قاریشیلیق و
مبالغه لردن هنج ده تعجب ائتمه مک
گره کیر، شخیصیتلر بۇ یودو کجه، اولناری احاطه ائدن
افسانه لردن ده او نسبت ده، عاغیل، حساب و اۇلچولر
حدودونو دا اُشار، مغلوب ائدیلمز روستملر، بیلیک
عمانی لقمان حکیملر و نهایت سۇیوموزون ارەن
اوزانی اولو دده قورقودلار وجودا گلر.

مقدمه نین اۇیودلر دئیه بیله جگیمیز قسمینده
بئله جمله لرله قارشى - قارشىیا گلیریک:

اۇرلاشویان(قۇووشارق) سولار تاشسا دنیز
تۇلماز،

گویه گو اوغول اۇلماز؛

قاراواشا تۇن گئیورسن، قادین اۇلماز؛

یاپا - یاپا قارلار یاغسا یازا قالماز؛

۱- دوکتور ب. اۆگل: تورک میتولوژیسی، تورک تاریخ
قورومو، آنکارا ۱۹۹۳ - جلد ۱، ص ۲۲۶ / خاصه
رشیدالدین، جامع التواریخ، نشر: علیزاده، ص ۱۲۰ -
۱۱۱.

۲- ۶۲ - جى ایلده ح. آراسلى طرفیندن «کتاب دده
قورقود» یئنی دن نشر اولونور (کتاب دده قورقود، باکی
۱۹۶۲). گیریشده ح. آراسلى همین داستانلار نین ۱۲ - ۱۱ -
جى عصرلرده قلمه آئیندیغینی، ۱۶ - ۱۵ - جى عصرلرده
یئنی دن اوزونون کۇچورولدیونو قید ائدی. آراسلى یا
گۇره، بۇ داستانلار حقیقنده چوخلو مباحثه لر وار و هله بو
مباحثه لره یئکون ووران درین علمی - تدقیقات اثرى
پارانامه میشدیر. اونون فیکرنجه داستانلار نین ایلك
وارىاننى - اورىئینالى آذربایجاندا یازىیا
آئینمیشدیر. ح. آراسلى گۇمستیریکى «دده قورقود» آدی و
بیر چوخ مورنیولر تورک
خلقلرى نین (قازاخ، قیرغیز، باشقیرد، تورکمن و ب) شفاهی
ادبیاتیندا قید اولونور. «آذربایجاندا همین داستانلار نین
دیلى اوزهرینده پروفیسور، دمیرچی زاده قیمتلى تدقیقات
آپارمیشدیر. (۱). دمیرچی زاده «کتاب دده
قورقود» داستانلاری نین دیلی، باکی
آپ. ای، ۱۹۵۹)، مؤلیف داستانلاری اصل آذربایجان
آبیده سی حساب ائده رک، اونلار نین ۹ - ۸ - جو
عصرلردن سۇنرا آذربایجاندا یاراندىغینی ادعا
ائدی. دمیرچی زاده یه گۇره، بۇ داستانلاردا ۱۱ - جى
عصردن قاباکی اوغوزلار تصویر اۇلونور. (کتاب دده
قورقود، فرهاد زینالوف و صمد
علیزاده، باکی، یازبعی، ۱۹۸۸، ص ۷).

۳- اۆگل، عینی اثر، ص ۲۳.

۴- عینی بئتر: فارسجا اوغوز داستانینا گۇره، ۱۲۰ ایل
یابغولوقدان سونرا اۇلموشدور. بیئنه عینی داستاندا
قورقود آتا، اینال - یاوقونون دئیبیل، نوه سی نین وزیرى
ایدی...

۵- عینی بئتر.

بۇ نصىھىتىلر اوغوزنامە دئە اليميزده كى باشقا
بىر اثرى خايطىرلا دىر. بونندان سۇنرا «سۇي
سۇلدوران»، «تۇي دۇلدوران»، «ئسوين
داياغى» و «باياغى» قاديانلار دايىر بىر نىچە سۇزدن
سۇنرا (كىسى خىصوصاً «دده
قورقود» و «سۇي» لارىندا گۇردو و يوموز اوسلوب و
گۇزەللىكلە مقايىسە ائدىلە بىلىمز)، كىتابىن اساس
قىسمى، يعنى بۇيلار و سۇيلارلا گليرىك.

بۇيلار و سۇيلار بىن وصفىنى سۇيله مك هر
كىشى نىن ايشى دنىيلدىر. اوستاد
شاعىر، بختيارىن، صرف و مطلق
اۇلاراق «كىتاب» آداندىر دىغى بۇ شاه اثر جلال الدين
رومى اوچون دئىلىمىش سۇز، دده ميزىن حقىندە دە
تكرارلامامىزى گرە كدىرير:

من نى گوىم كه آن عاليجتاب

هست پىغمبر، ولى دارد كىتاب!

(من او عاليجتابىن پىغمبر اۇلدوغونو
سۇيله مك ايسته ميرم؛ اما نه دنمك اولار، «كىتاب» ي
اۇرتادا!!).

كىتاب «دىر سەخان اوغلو بوغاخان» داستانى ايله
بىلە باشلار: «بىر گون قام غان / اوغلو خان بايندىر
يىرىدن تورموش - ايدى. شامى گونلوگى يىر
يوزينه دىكدورمىش - ايدى. آلا سايوانى گۇگ
يوزينه آشانمىش - ايدى. بىن يىردە اىپك
خالچىچاسى دوشنمىش - ايدى. خانلار خانى خان
بايندىر بىلدا بىر كره توى ايدوب - اوغوز
بىگلر بىن قونوقلار - ايدى... دئە داوام ائدر. ايلك
بويداكى ايلك سۇيو دا برابر اۇخوياق:

سالقوم - سالقوم تان يىللىرى اسدىگونده

ساقالى بۇزاج تورغاي سايرادوقدا
ساقالى اوزون تات ارى بانلادوقدا
بيدوى آتلار ايسىنى گۇروب او قرايدقا
آق قارالو سىچىلن چاغدا
كۇكسو گۇزەل قايا تاغلارلا گون دگنده
بىگ بىگىتلر جىلاسونلار بىر - بىرىنە قويولان
چاغدا...

اون ايكى «بۇي»، بۇ رنگ و آهنگ زنگىنلىكلرى
ايله اليميزده دىر. دىلېمىزە صاحىب چىخماق و اونو
دوشورمەك اوچون، بىز دە مثلاً فارسلا
كىمى، اسكى متلرى ياخود اونلاردان آلىنان
پارچالارى، يازىلدىقلارى دىل و اوسلوب ايله
اوخويوب و اوشاقلار بىمىزا
اوخوتمالى بىق. حالبوكى بونلارى گونوموزون
توركجه سىنە چنورمكده يازىچى و ناشرلر عادتاً
يارىشا گىر مىشلىر. مثال اۇلاراق تهرانىن
كىتابچىلارىندا اورىژىنال «گولستان» تاپماق نه قدر
آسانسا، استانبول كىتابچىلارىندا دا اورىژىنال «دده
قورقود» تاپماق دفعەلرجه چتىن دىر. البته، دده
قورقود كىتابى نىن چاغداش دىلده ۱۹۸۸ - دە
فرهاد زىنالوف و صمد علىزاده نىن اورىژىنال و
معاصر متلرى نىن قارشىلىقلى، آلقىشا لايق نشرى
كىمى قىمتلى اثرلرە كىمى نىن اعتراضى اول بىلمىز.
شاهنامه فارسلا نه ايسە، دنمك اولار
كى «كىتاب دده قورقود» دا توركلرە عىنى و بلكە داها
آرتىق دە يىردە دىر. اوستەلىك بۇ كىتاب، باشقا
جهتلردن دە اۇرنك و «سرمشق» لرلە دولودور. او
جىملەن، سەمدى نىن، آدى كىچىن «گولستان» ي
كىمى، گۇزەل شعرلر بىن يانيندا، دده قورقوددا
دا (بعضى استىناخ انده نلر بىن مداخلەسى و ساير
آفتلرە رغماً)، توركجه نىن افسونكار نشر
نمونەلرى، سۇدا اىجابى، دىلېمىز بىن آشىرى

دېلره، ياخود، باشقا دېل و كولتورلرین آرتیق تائیرینه قايلماسینی اؤنلەین قۇرۇجو كیمی اؤيانديریجی و ایقاظ اندیجی رول اوینایا بیلر.

بۇ کتاب تورک مدنیتی و تورک خلقلرین دایمی ایلهام قاینای اؤلومشودور. زامانلا گت - گنده قیمتی داها بلیرلنمیش و اونا قارشى، ایستر تورک دونیاسیندا، ایستر خارجی اؤلکهلرده رغبت آرتیمیشدیر. مستعد علمی چالیشلارلاردا ن بختی، هله لیک بیر یانا بوراخیر ساق دا، اوندان ایلهام آلان بسویوک شاعیر و اینجه صنعت اوستادلاری نین سایى، آیدنه نین بدیمی نفوذونا و حیرت وثریجی سحرینه بیر نشانه دیر.

سناریوسونو یازان آنارلارین قووتلی قلمی، پونماسینی یارادان نى خزری لرین آخیجی طبیعی، گونئی آذربایجاندا، دیلیمیزین بوسپوتون یاساق اؤلدوغو گونلرده، اثرین باشدان باشا منظوم سربست روایتی اولان «سازیمین سۆزو» نو میدانا گتیرن سهندلرین جسارتلی تشبوو، و نئچه - نئچه باشقالارین نین، بؤ وادی ده یورولمادان یتریمکلى، بیزی ارهن اوزانیمیزین سنحرلی ایزیندن هنج بیر نه، و هنج بیر کیمسه نین آیرا بیلمه به جگینی گؤستریر. عمومی تورک مدنیتی نین اعتلا سیندا دده میزین حضورو دایما حس اؤلوناجاقدیر.

دیلچیلیک باخیمیندا ن دده قورقود دقته ده بیر منبج دیر. آدلار و بؤیلاردا کئچن حادئهلر، تورکولوقلارین، کئچمیشیمیز باره ده، بؤیوک کشفلری اوچون یؤللارینی آیدینلاداجاق بیر مشعل دیر.

مرحوم پروفیسور محرم ارگین نین دئدیگی کیمی: دده قورقود کتابی بسوگونه قدهر^(۱)، (تورکیه ده)، بوتون اؤلاراق ایکی دفعه

نشر اندیلیمیشدیر.^(۲) ان باشدا، ۱۹۱۶ - دا کیلیسلی رفعت طرفیندن عرب حرفلری ایله ترتیب اندیلن نشریه زمینی حاضیرلا بییدیر و آشماغی - یوخاری، بیر انتقالدان عبارت دیر. بیرینجی علمی چالیشما، ۱۹۳۸ - ده اورخان شایق گؤک یای طرفیندن دوزه نلەنن نشریه دیر. رفعت و اؤ. ش. گؤک یای نشریه لری دده قورقود کتابی نین اصل نسخه سینه دئییل، اؤ نسخه نین پۇزوق بیر کؤیاسینا دایانماقدادیر. اصل نسخه ده دایانماقلا برابر اورخان شایق گؤک یای نشریه سی موفق بیر ایلك اوخونوش اؤلاراق اثری یاخشی بیر شکیلده اورتایا قۇیموش و اؤزون زامان (ارگین نین ساھمانلادیغی نشره قدهر)، احتیاجی قارشیلایمیش و بۇ ساحه نین باشلیجا اثری اؤلماق شرف و ده بیرینی داشیمیشدیر.^(۳) ایکینجی علمی نشر ارگینه عاید دیر.

یازیمیزی تورکلویون ارهن اوزانی، دده قورقود دئییه آدلاندیردیق؛ معین سببلره گؤره تورکجه ده اوزان سایى، باشقالارینا گؤره بؤل و اؤزانلارین اثرلری ده او نسبت ده چئشیدلی دیر. لاکین اوزانلاریمیزدان عارفلیک مقامینا چاتانلار آز دئییلسه ده، نفوذ دایره لری نین گئیشیلیگی فرقلی دیر. قورقود دده نین «ارهن» لیک «هاله سی» زامانی نین اوفقلرینی احاطه اندیب، آشیب و بیزیم چاغیمیزا قدهر گلییدیر، او، ائله بیر ایلاهی - افسانه وی شخصیت قازانمیشدیر کی تاریخیمیزین ان قارئلیق دؤرلریندن گونوموزه قدهر ان پارلاق

۱- دؤرد نشریندن.

۲- او بیرى ایکی نشر، مرحوم ح. آراسلی و ف. زینالوف لا صمد عزیزاده نین بییرلکده حاضیرلادیقلاری نشرلردیر.

۳- دده قورقود کتابی، گیریش، مستین، فاکسیمیله، آنکارا ۱۹۸۹، ص ۱۳.

حماسەلر يېمىز يېن بايراغىنى چېگىنىدە داشيپير.

بئله تصور اتمك اولار كى دده قورقود تورك
تارىخى نين روحو كىمى لئزانسدر
اۆلموش، افسانەلشميشدير. او، زامانى نين
اوغوزلارنى نين هميشە امدادينا يىتىدىكى
كىمى، ايندى بئله اونون مقدس خاطيرهسى
آلتايلاردان بورا و اۆتەلرە قەدر توركلرين حيثيت
منبعى اۆلموشدور. او، بىر كۆلگە كىمى بىزى تعقيب
اىدیر و بىزە روح وئىریر. اونون حقيقدە سايسيز
خارق العادە ماجرالار سۆيلىميشلر. هر ايگيدىن
قلىپىدە بىر آسلان ياتار دئيهرلر، منىم كۆنلومدىن
سوروشسانىز، من بىر كۆلگە دن
دانىشاجام. تـحملونوزدن جـرات
آلاراق، رۇيالار يېمىن بىر شعرى ايله سۆزومە سۇن
وئىرىم:

كۆلگە

گۆي يارىلىدى
داغدا شېمشكلر شاخدى
رنگلر سۇندو
قوشلار يووايا دۇندو
قارا تورپاق بشيىك كىمى ساللاندى
سولار داشدى
دنىزلر چالخالاندى
سۇنرا بىر ال
گوتش لامپاسين قىسدى
بوتون سسلر
پردە - پردە الجالدى

دومان چۆكدو
بىر يترده ساعات چالدى
سنودىگىمىز گوللر سولدى سارالدى
گنچدىگىمىز ايزلر بىر - بىر سيليندى
بوتون ابعاد ياواش - ياواش دارالدى
اوققلرە
آيسيز - اولدوزوز
سانكى

سحر سيز
گنجه ائندى
قارانلىقدا بارىنا
جاناوارلار ميدانى بوش گۆردولر
يووالاريندان چىخىپ
كوفسنىش كينەلرى دۇرد طرفە سردىلر...
ساندىم حيات آرتىق، بوسبوتون يىتمىش
گۆزەللىكلر سۇنا اريب، دادلى دىللكلر
ايتىمىش...

لاكىن اۆزون گنجه نين
ان دۇزولمز آيندا
اسدى سحرين يىلى
سیندى
ظولمتين يىلى...

كنچمىش كاروانلارين توزلو ايزىندن
بىر كۆلگە
تا اۇزاقلاردان
بلىردى.
...ددهم قورقود خيالىن گۆرموش كىمى
غريب حسلر نيتره تدى اورە يىمى
منه ياخلاشدى كۆلگە
آغىر - آغىر
دئدى:
اوغلوم! دار گونده
منى چاغىرا

زمانه میزین قورقودو: م.ق.سهند(بولود قره چورلو)

● دوكتور محمد علی فرزانه

«آد آلیب سندن اؤ شاعیر کی، سن اوندان آد آلاسان،
اون اهر داد وئره سن، یوز او مقابل داد آلاسان،
تاریدان هر زاد آلاسان.
آد اوش اولدوقدا سن اونلا، داها آرتیق اوجالیرسان،
او جلالیله دماوند داغیندان باج آلیسان،
شیر الیندن تاج آلیسان.
اؤ دا شعرین، ادین شاه داغیدیر، شانلی سهندی،
اؤ دا سن تک آتار اولدوزلارا. شعر یله کمندی،
او دا سیمرغدن آماقدادی فندی،
شعر یازاندا قلمیندن باخاسان دور سپه لندی،
شانلی اولدوزلار الندی،
سؤز دئینده گؤره سن قاندى گولو، پسته نی، قندی،
یا شاسین شاعر افندی!...
باخ، نه خورمت وار اولون اؤز دئیشی توک پاپاغیندا،
شهر یارین تاجی اگمیش، باشی دورموش قاباغیندا،
باشینا ساوریلان اینجی، چاریق اولموش آیاغیندا،
وحی دیر شعرى، ملک لردی پیچیلدیر قولاغیندا.
آیدلر دیر دوداغیندا.

■ اوستاد سید محمد حسین شهریار - سهندیم

هېت ووقار

قاشلارينا قونوب ايللر غباري،
باشينا ياغيدير زمانه قاري.
اوركلره سئوال، سورغو گتيرير،
دده قورقودلارين سون يادگاري.
گولوشو معنالي، معنلار كيمي،
گنئيش دويغوسونون يوخدور حصارى...
بير اليئنده قلم، بير الدهه چوماق
دوغروسو اوندا وارده سهنده وقارى.
گاه يادى يالديرير، گاه يانير اوزو،
اوخشاير وطنى، اوخشاير يارى...

ساچلارى پيرتداشيق، بوغو قيروللو،
سينهسى آلوللو، آنسى قيريشلى
سوزلرى روحلو دور، دويغو گتيرير،
قايغى سيز انسانا قايغى گتيرير،
باخيشى دريندير، دريالار كيمي
عزىمى، متانتى قاپالار كيمي
چيگننده يايئيجا، باشدا چال پاپاق،
شيرين ديليميزه داغ كيمي دايق،
گاه اوميدله دولور نگران گوزو،
ائلدن ايلهام آلير «سازى نين سوزو»

■ م. و. واله

قازاندىنى هنج ده تصادفى دگيلدير.
بۇ اولدوقجا آيديندير: بۇ گونه قدير دده
قورقود بۇيلارى اوزه رينده چوخلو بۇيوك
ييلگيئر و تدقيقاتچيلار ايللر بۇيو آراشديرما ايشى
آپارميش، ائسرده اولان زنگينليگى، آنلام
دولغونلوغو، مىلى - انسانى سجهلر پوتانسىلى و
اونلارلا بۇ كيمي موضوعلاردا اوز علمى -
تارىخى گوروشلرني يئكونلاشديرميشلار. بير
چوخ ترجمهچيلر بۇ داستانلارى اصلى ديلدن
آيرى - آيرى ديللره چئويرميش، ائسرده يئرلشن
داستانلارى اوز ادبى - بدىعى ياراديجچيلقلارينا
اورنك گؤتورموش، اونلارى صحنه لشديرمك
اوچون سناريو و موسيقى يازميش و بير چوخ بۇ
كىمى دگرلى و دده قورقودون تارىخى شان و
شوكتينه لايق ايشلر گؤرموشلر.
لاكىن، بۇ دا اوزلويونده آيدين حقيقتدير
كى، كيمسه سهندين گؤردويو ايشى، يعنى دده

وقارلى گؤرونوشو و قدرتلى معنوى
سيماسى، آذربايجان معاصر شعرينده بۇ قدير
جوشغون و هيجانلى مصراعلارلا دگرلنديريئلن
ب.ق. سهند، (بولود قره چورلو) ۷۵ - ۱۹۴۵
ايللرينده آذربايجان شعر و دوشونجه جبهه سينده
پارلايان اولمىز دده قورقود دونياسى
ايلهامچيلاريندان و دوامچيلاريندان بىرى بلكه ده
ان گؤركملىسى سايلير. عؤمرونون اوزون ايللرني
آيرى - آيرى اثرلر ياراتماقلا بيرليكه، دده قورقود
داستانلارينا گؤزل و ياراشيقلى شعر دونو
بيچمكده و هاميدان اؤنملى هر بير داستانين اؤنونه
بىر پرولوق و سونونا بير انشيلوق قوشان و بو
پرولوق و انشيلوقلارى اوز مىلى - اجتماعى
دوشونجه لرى و انسانى فلسفى دونيا گؤروشلرى
ايله اينجه له يين و بونلارلا درين مىلى - معنوى
استقامت و ثرن سهندين «دده قورقود شاعرى»، «دده
قورقود يادگارى» و «زمانه ميزين قورقودو» عنوانى

گوندىن «حقيقت آدلانان اۇ گۈزەل پرى» يە چاتماق
اوغرۇندا چىرىپىتتيلارنى درىندىن نىمىسە يىر.

ھەر شىئىدىن اول، اۇ وارلىقى، انسان
ھاياتىنى، دورغون و سونوك صورتدە يوخ، بىلكە
دائىمى دگىشىلمىكەدە و انكشافدا گۈرۈر. بۇ
دگىشىكلىك كورامال و باشلى - باشىنا بىر ھىركت
اۇلمايىب، بىلكە ايشىقلىق و سعادىت آدلانان بىر
ھىدەفە دوغورودور. بورادا انسانىن ايشىقلىقلارلا
قارانلىقلار آراسىندا قالدىغى، بىرىنە طرف
يورودويو و او بىرىسىدىن قوروندىغۇ ھاياتىن
اساس مىنئەسى كىمى گۈرۈلۈر. وارلىق و سعادىت
دوغورون ايشىق، يوخلوق و فلاكت تۇرەدن
قارانلىق، ھاياتدا بىر - بىرىلە آردى - آراسى
كىلىمەين ضدىتلر كىمى ووروشور.

ايشىقدان دوغورسا اىستىلىك، اىستىك،
قارانلىقدان دوغور سويوق، آلدانىش.
مىھبىت آختاران انسانلىق دىنمىك،
اونسا باش اندىرىمىش، بونو قارغىمىش.
قاراقىش دونىيانى بىرىد اندىردى،
دالىنجا ياز اولوب، ياي اولماسايدى.
قارانلىقدان انسان الدن گىشىردى
گۈنش اولماسايدى، آي اولماسايدى.

بۇ اوجو - بوچاغى گۈرۈنمەين
ووروشمادا، انسان بىر واسىطە كىمى، «ھرمزە» لىرىن
نمايندەسى كىمى يوخ، بىلكە بىر وارلىغىن سىرداشى
كىمى، حقيقتىن اۇزو كىمى «دويار كۈنلو، گۈرە
گۈزۈ» كىمى ھىركت اندىر.

ھىق، حقيقتىن باخچاسى، ھەر واخ،
انسانلا گول آچىر، انسانلا سولور.

قورقود بۇيلارنى اونلارنى دىلى، سۇز
قورولوش، آنلامى، سىجەوى خصوصىتلرى و
تارىخى اىتجەلىكلرنە توخونمادان بىلە، اۇز مى -
انسانى آرزولارنى، دوغما اىستىكلرنى، اجتماعى
درىلرنى و نىسگىللىرىنى ددە قورقود سىزى و
سۇزو اىسلە بۇ قەدەر باجارقىق و اوستادلىقلا
مىسلىدىرە بىلمەمىشىدور.

ب.ق. سەھندىن بىرىنچى ھىزرى بۇ
اولسا، اىككىنچى ھىزرى دە اوراسىندا يىر كى، اۇ بۇ
ايشى ددە قورقود بۇيلارنىدا تصوير اندىلن
دوروملارلا دابان - دابانا ضد شرايطدە، يەنى
وطنىنىن و خلقىنىن ان آغىر و دوزولمز وضعىتدە
اۇلدوغىو، اونون مىلى - مىدىنى وارلىقى
تاپدالاندىغى، دانىشىدىغى دىلن لاغا قوبولدىغۇ و
بىساياغى دىل آدلانىلىدىغى و تارىخ
ساختالاشدىرانلارنى اونان تارىخ و مىلى ھوىت
قوراشدىرىغى بىر دۇردە قلمە آلمىشىدور.

۳۳ ايل اول سەھندىن ياخىن امكداشى
م.ع. فرزانە ائىرىن بىرىنچى جىلدى
سايىلان «سازىمىن سۇزۈنە» يازدىغى باش سۇزۈدە
شاعىرىن يارادىجىلىغىنى بۇ سۇزلرلە دگرلندىرىر:
«شاعىر، داستانلارنى مضمونوندا يىترآلان
دويغولارى داھا دولتون، داھا حقىقى شكىلدە
دوغرولتماق و اونلارى درىن اجتماعى - فىلسفى
گۈرۈشلرلە اويغونلاشدىرماق اوچون، ھەر
منظومەنىن اولىنە بىر باشلانىش (پرولوق) و سۇنونان
بىر قورتارىش (ئاپىلوق) آرتىرمىشىدور. بۇ آرتىر مالار
منظومەلرى بىدىعى و فىكىرى جەھدىن قات - قات
زىنگىنلىشىدىرىمىش و انسان خىيالىنىن ھايات
عرصەسىدىن قانادالانماستىن يۇل آچمىشىدور.

شاعىر، داستانلارلا قوشدوغۇ باشلانىشلاردا
ھايات فىلسفەسىنى، انسانىن اۇزونۇ تاپدىغى

ان بۇيوك حقيقت انساندير آنجاق، انسانيز حقيقت اۇلسا، كور اۇلور. دنك انسان بۇ دونيانين، طبيعتين سيرداشيدير. حقيقتين گۆره گۆزو، دويار كۆنلو، يولداشيدير.

لاكين، بۇ يۇلون چوخ دا باخين اۇلدوغونا، چوخدا آسان باشا چاتديغينا اينانماق اولمور. انسان بۇ يۇلدا چوخلو اوچوروملارلا، آراسى كسيلمز طوفانلارلا راستلانير. او بـيـر چـوخ وقت آلدانير، آزديريلير، ايتگين دوشور، سارسيلير، «باشى داشدان - داشا دگير»، «سعادت چيترانى اۇنوندن قاجير»، «سيلدريم يۇللاردا سرگردان قالير، چاليلار - نيكانلار آياغين بيچير» لकिन بۇ سارسيديجى حادثه لر هئچ بيرى اونو ايشيقلينا، حياتا، محبته دوغرو يورومكده آياقدان سالمير. او، اؤز ايدناليينا چاتماضى چتين گوردوكده اونلارى افسانه لرده جانلانديرير و بئله ليكله اؤز ايستك و آرزولارينى بۇ شكيله ترنم ائدير». (ب.ق. سهند، سازيمين سۆزو بيرينجى جلد، باش سۆز ص ۱۸ - ۲۱).

«او، ياراتديغى انقلابى و ليريك شعرلى ايله كفايت لئمه ييب، تلاطملى آرزو و ايستكلرينى داها دا گئنيش و اساسلى بير صورتده خلقينه يتيرمك اوچون، خلق فولكلورونا، توكنمز زنگين آغيز اديبيياتينا اوز دۇنـسـده ريب. «دده قورقوده» داستانلاريندان ايلهام آلاق ادبيات عالمينه» سازيمين سۆزو» كيمي اؤلمز و دگرلى بير اثر باغيشلاميشدير. دده قورقود داستانلارى سهندين نظرينى اؤزونه جلب ائتديكى تصادفى دگيل، بۇ كئابدا ان يوكسك انسانلىق صفت و دويغولارى اؤزونه يتر توتوموشدور. هر بۇيو گۆتورسن، اۇرادا آنا محبتي، آنا قايغيسى، پاك سـنـوگى، قـاـدـيـنـلـيـغا حـؤـرمت، و طـنـه باغليلىق، مردانه ليك و آزاد حيات گۆرؤشلىرى ان گۆزله و جانلى بير صورتده جيلوله نير. سهند بونلاردان ايلهام آلاق، هر داستانين باشلانيجيندا يازديغى (مونولوق) و سۇنونداكى (پرولوق) لاريندا اؤز دونيا گۆرؤشلىرينى درين فلسفى ايفاده لرله قلمه گتيرير. (وارلىق، ايكنجى ايل، آرديجيل سايبى ۱۹۸، ۱۲).

۱۹۸۴ - جو ايلده باكيذا سهندين بير سيرا شعرلى ايله بيرليكده سازيمين سۆزو اثرى رحمتليك رستم على يفين حيات يولداشى قنبرقيزى رقيه خانيمين رنداكتسى و باش سۆزوايله نشر ائديلميشدير. رقيه خانيم سهندين اثرلرينى بۇ سۆزلرله قيمتلنديرير:

«يوكسك صنعتكارلىق، بديعى ذوق و ايلهاملار يازديغى» سازيمين سۆزو» اثرينده سهند، قارشى سينا قويدوغو مقصده بۇيوك موفقيتله نائل اۇلور....

معاصر جـنـوبى آذربايجان ادبيياتيندا «حيدر بايا سلام» دان سۇنرا ايكنجى

بورادا نمونه كيمي گتيرديگيميز بۇ سۆزلرين آردينجا باش سۆزده، شاهير اؤز آنا يوردونو سنون، دوغما خلقينه اينام بسله ين، مىلى تاريخينه گووه نن بير خلق ياراديجيسى و بير حق عاشينى كيمي تصوير ائديليير و بونا اونون شعريندن مثاللار گؤستريلير.

گونئی آذربايجان يازيچيسى رحمتليك گنجعلى صباحى، سهندين بيرينجى ايل دۇنومو مناسبتله وارلىق درگيسينده «خلق شاهرى سهند» عنوانى آلتيندا يازديغى مقاله ده سازيمين سۆزونو آشاغيدكى سۆزلرله خاطر لادير:

ايىنلە، سازىم، ايىنلە، يىتتە دە ايىنلە،
بىلكە گىلە جىگە باشلانېش اۆلسون.
دىلىسىز قايالاردا نىشانلار قازاق،
دالدا نى يىتتىلەر يۆل تانىش اۆلسون.

من اورەك سۆزومو آچىب آچىقدان،
دانىشا بىلمەدەم، ايىندى سن سۆيلە.
دوشمن دىرناھىمى چىكن زاماندا ن
اتىمىلە يىازمىشام، سنى، اتىمىلە.

اي كۆنول سىرداشىم، اي دىل بىلەنم،
ايىنلە، ھەر اودوما تانىش ايىدىن سن،
يامان گوندى گۆز ياشىمى سىلەنم،
ساي آغرىلارمى نىنمەلر يىتلن.

مونىم سن ايىدىن، سن سۆيلە بارى،
نىجە ھىراد اۆلوب، داغلارى چاپدىم.
سوردوم، گىندر - گىلمز يوللاردا سارى،
اورەك كىروانى نىن ايىزىنى تاپدىم.

«كىل دۆيوشونە، كىل دۆزەرە» دىمىشلىر،
«دۆيوش آسان گىلىر گىتىدىن باخانا»،
«ايىپىن نە چىكىدىگىن دوشاناق بىلەر»،
«آشدا ن سۇرۇش، اوجاق نىلەر قازانا»

ھەر بىر چىتىنلىگە سىنە گىرەرك،
گىندر - گىلمز يولا جىغىر سالىمىشام.
ھەر خىطرە، دىردە، غىمە دۆزەرەك،
سنىگىلى بارىمدا ن سۇراق آلمىشام.

حاققا مىتتارام، بىختىمدىن رضا،
اون ايىللىك زىھىتىم گىتمەدى بوشا.

سىمى قىلدىردىم آيا، اۆلدوزدا
«دەمىن كىتابىن» چاتدىردىم باشا.

بىر سىودا ايىدى بو، گىلدى باشىما،
قورقود بايامىزىن قوپوزون چالدىم.
ھەر آدىمدا خىتىر چىخدى قارشىما،
انىلىمى اوجالتدىم، اۆزوم اوجالدىم.

آدىمىز، سانىمىز ايىتىب باتمىشدى،
سۆزوموز دىللىرە، تىللىرە دوشىدو،
مىجتون لىلاسى نىن داشىن آتمىشدى،
يىتتە آلولاندى، چۆللىرە دوشىدو.

داشدا ن داشا چالدىم اورەك چاخماغىن
باغرىمى قور ائدىب، تونقال ياخىمىشام،
آلىشىدىرىب انىلن سۇنن چىراغىن
گىنچەنن باغرىنا مىشەل تاخىمىشام.

سو گىتىرىب ھاردا ن، داش يىغىب ھاردا ن،
بىر حىصار سالىمىشام قىلبى داغلاردا ن،
اون ايىكى «بورج» تىكىب، اون ايىكى سويدا ن،
شىمرىمە قورموشام يىتنى بىر دۇرانا.

بىر داھا طالعىمىز اۆلماز انىلىمىز،
«مىشترى» اوز قىويوب «قىمرە» سارى،
دۆلانىب كىچىدىكىچە ھەر بىر ايىلىمىز،
دىگىشىر دونىيانن كۆھنە مىدارى،

اورمانلى قىلامىز بىردە آلىنماز،
نىمەلىنى اورەكىلەر تىكىمىشام.
طوفانلار قوپسا دا گولوموز سولماز،
توخومون تارىخدا ن آلىب سىپىمىشام.

اكديگيم آغاجلار بار وئره جكدير،
تۇرپاخى پاك، سويو شهيد قانيدير،
شاختالار اوستوندن واز گنجه جكدير
حاق الى باغيمين باغبانيدير.

اوستومه قيشقيرير شيرين نغمه لر،
بوگون هر سسلردن اوجادير سسيم،
بانلايان بايقوشلار منه نه ائيلر
«قورقود» نفسدير، منيم نفسيم...

ايراندا دده قورقود كتابى نين تائينماسى و نشرى تاريخيندن

● عليرضا صرافى

حۇرمتملى يئرلى و قوناق دده قورقود شناسلارا
بۇ نئجه گونده تشكيل اولان اجلاساردا دده
قورقود حقينده هر طرفلى و گنئيش دانئيشقلار و
مباحثه لر آپاريلدى. سمپوزيومدا اۇخونان
آراشديرمالار و آپاريلان دانئيشقلارى
دينلركن، آيدىنجا بئله بير نئيجه اۇرتايا چيخير
كى، ايراندا بيزيم دده قورقود داستانلارى ايله
تائيشليغيميز چوخ سئيرك و محدود
اۇلموشدور. بونا گؤره ده سيزلر دده قورقود
موضوعسوندا يوكسك سويهده چيخيش اتنديگينيز
حالدا، بيزيم «نه اوچون دده قورقودو
لايسقينجه» تائيميريق قونوسوندا دئيله جك
سۇزوموز چوخدور.

بيرى من اۇزوم ايلك دفعه ۲۵ ايل بوندان
اول، اۇرتا مكتيبين سۇن ايللرينى اۇخوياركن، دده
قورقود داستانلارى حقينده اوگونكو تحصيل
ناظيرليگى نين «ملى تئدقيقات
(آراشديرما) مركزى» نشريره سينده آشاغيداكى

زهرلى سۇزلرى اۇخوموشام:

«اونلار (آذربايجان مىلى مدنيت خادىملرينه
اشاره دير) گنجه - گوندوز بئشپنلرى زهرله بير و
گيزليجه باشدان - باشا اويدورما و زبان وئريجي
كتابلار ياييرلار. اورال چۇللىرى و شمالى توركستان
اوغوزلارى نين دگرسيز ناغىللار ايندان اولان دده
قورقود داستانلارى ايندى آذربايجان خلقى نين
ملى و فولكلوريك داستانى كيمي تائيتديريلير.

دئمك ايسته بيرم من بۇ زهرلى سۇزلرى
اۇخويانندان سۇترا دده قورقودو ايزله مگه
باشلاديم. بوتون كتابخانالارى، كتاب ساتيش
يئرلرينى دولاشديم اوندان اثر تاپماديم. اۇ آنجاق
بۇيوك ننه مين يادداشيندا آتا - بابالاردان يادگار
قالميش بير «ايتم» دا ياشايدى.

اۇ دئدى: بالا، دده قورقود ايلك توركجه
دائيشان آدم ايدى. اۇ بوتون شيلره آد قۇيوب و
بير نئجه سينده ترس آد قۇيوب: گلينه آييران
دئيب، آيرانا دويوران دئيب، ايگنه يه تيكن

دئییب، تیکانا سؤکن دئییب.

داستانلارین یاییلما و تانیما ایشینه یاردیم اندیر:
اگر دوشونسک کی، دده قورقود باکیدا ایلک
دفعه آنجاق ۱۹۳۹ - جو ایلده پروفورحمید
آراسلی طرفیندن نشر اندیلیمیشدیر، دمکک تبریز بؤ
ایشده بیر او قدر ده گئری قالمامیشدیر. آنجاق
ایشین آجینا جاقلی یتری بوراسیدیر کی، استبداد و
شونیزمین گونئی آذربایجاندا یتنی هجومو ایله
تورکجه کتابلار، نشریه لر و غزتلر شهرین
اؤرتاسیندا یاندیریلیر و فرزانه معلم اداری
محکمه ده دده قورقود حقیقنده حسابات وئرمه لی
اؤلور.

استبدادین یتنی دن آذربایجاندا جانلانماسی و
تورکجه نین یاساقلانماسیله یتنه دده قورقود
بایکوت اندیلیر. لاکین اونون آدی و داستانلارین
رمزی اونونلا تانیش اولانلارین خاطیره دفترینده
یاشاییر. بو سیرادا حمید آراسلی نین چاپ اتدیگی
دده قورقوددا گلیب چیخیر.

۶۰ - ۱۹۵۰ - جسی ایسلرده شهریارین
حیدربایاسی متیدانا چیخیر. یتنی بیر ملی دیرچلیش
یارانیر. بؤ دیرچلیشین ان قیمتلی ثمره سی او
واختلار تهراندا یارانیش حیدربایا درنگی نین
اشتراکچیلاریندان اولان آذربایجان ملی شاعیری
ب.ق. سههند، دده قورقود بؤیلارینا شعر دونو
بیچمگه باشلاییر و اونون بیرینجی آلتی داستانی
۱۹۶۴ - جو ایلده «سازیمین سؤزو» عنوانیله چاپا
حاضر اؤلور. لاکین هنج چاپخانا کتایین چاپینا
بو یون قویمور. ان سؤنو ییر چاپخانا بؤ ایشی قبول
اندیر، او دا بؤ شرطله کی، بوتون چاپ ایشلری
آنجاق گنجهلر باشا گلسین. کتاب گنجهلر
دوزولسون، گنجهلر تصحیح اندیلین، گنجهلر
چاپ اولسون و سحر تئزدن چاپ اولموش
فورملار چاپخانا دان آپاریلسین. بئله لیکله کتاب

معلوم اؤلدوغو کیمی، دده قورقود ایلک دفعه
تورکجه ۱۹۱۶ - جی ایلده استانبولدا کیلسلی
معلم رفعت طرفیندن چاپ اندیلیمیش و اونون
نسخه سی همان ایللرده باشقا کتابلارلا بیرلیکده
آذربایجانین گؤرکملی مدنیت خادیم لریندن
سایلان محمد علی تربیتین الینه چاتمیش و اونو
بیر چوخ کتابلارلا تبریزین یا داها دوغروسو
ایرانین ایلک یتنی اولوبیدا قورولموش تربیت
کتابخاناسینا وئرمیشدی.

۱۹۲۱ - جی ایل رضاخانین حکومت باشینا
گئچیریلیب و اونون آردینجا آشیری ناسیونالیزم و
آسیمیلایون سیاستی آذربایجاندا یورودولونجه
دده قورقود کتابی دا سیرادان چیخاریلیر و «اوراق
باطله» آدیله باشقا کتابلار، نشریه لر و غزتلرله
بیرلیکده آنبارا ییغیلیب قاپسی مؤهورلنیر. دده
قورقودون تبریزده زنداندا اؤلدوغو سیرا دا هله اثر
معین سببلر اوزوندن باکی دا چاپ اندیلیمیر و
تورکیه دن ایرانا کتاب گتیریلیمیردی.

ایکینجی دونیا ساواشی جنوبی آذربایجانین
سووتت اوردولاری طرفیندن اشغال اندیلیمه سیله
نتیجه لنیر و بورادا موقتی اؤلاراق آسیمیلایون
سیاستی ضعیفله بیر و دده قورقود کتابی دا بیر
چوخ کتابلار و نشریه لر کیمی اوراق باطله
زندانیندان آزاد اندیلیر.

بؤ گون م.ع. فرزانه آدیله تانیمنیش ادیب و
آراشدیریجی او واختلار کتابخانادا مسئول
وظیفه ده اؤلدوغوندان تبریزده «آذربایجان»
روزنامه سینده «آذربایجان ملی
داستانلاری» عنوانلی آردیجیل مقاله لرده دده
قورقود داستانلاری نین بؤ یوک حیصه سینا باشقا
داستانلارلا بیرلیکده بوراخیر و بؤ بوراخیلیش

چاپ اولوب يايلىر. كتابا م.ع. فرزانه طرفيندن يازيلميش اۇن سۆز ائرين خلق آراسيندا تائينماسينا يارديم گۆسترير. كتابين ايكينجى چاپى زاماندان آسيلي قالير.

كتابين چيخيب يايلماسيله هاميدان اول تبريز اۇنا سس وئرير. صمد بهرنگى و اونون امكداشى كتابى قيمت لنديريرلر و صمد دده قورقود و «سازيمين سۆزو» حقينده باشليجا بير مقاله يازير.

۱۹۷۶ - جى ايلده دده قورقودون فارسجا ترجمه سى على اكبر حريرى و فريبه عزبدفترى طرفيندن تبريزده چاپدان چيخير. بۇ ترجمه جفرى لوئيسين انگليسجه ترجمه سيندن فارسجاي چئوريلميشدير. بونولا ياناشى آتارين دده قورقود اوزره يازديغى بديعى اثر ده فارسجاي ترجمه ائديليب يايلىدى.

اسلامى انقلابين غلبه سيله يارانان امكانلار اوزونلدىن وارلىق ژورنالى نين ايكينجى ايل (۱۳۵۹) سايلاريندا منيم آرديجيل صورتده ۸ مقاله دده قورقود حقينده نشر ائديلىدى. اوندان بير ايل اۇنجه (۱۳۵۸) ده كتابين اصل متنى حؤرمتلى

عالم دوقتور محمدعلى فرزانه طرفيندن يازيلميش اۇن سۆزله يايلىدى.

ايراندا دده قورقود حقينده آراشديرما آپارانلار محمدعلى فرزانه، حميد نطقى، جواد هيئت، حسين محمدزاده، ميرعلى سلامت، بير ده حسابا قويلسا من اولموشام.

قيسا سۆزله دنسك دده قورقود داستانلارى ايراندا سياسى سببلره گۆره چوخ گنج تائينيب يايلميشدير. بۇ ايشين بير چوخ حيصه سى ده بۇ سۇن ۱۲۰ ايلده باش وئر ميش، آنجاق بوتون بونلارلا برابر ايراندا و خصوصيله گوئنى آذربايجاندا دده قورقودا مىلى وارليغيميزين نهنگ آييده سى كيى درين حؤرمت و قايغى بسله نيلير. شاعيرلر، يازيچيلار و باشقا صنعت خاديملىرى اونون مدنى - مىلى دگرلر يندن بول - بول فايدالانيرلار.

سۇن سۆز اولاراق دلى دومرول اوزره ريسنه آذربايجانلى كسينوچى يدالله صمدى «دومرول» عنوانلى بير فيلم چكيبدير. بۇ فيلم الله بۇگون ده ايران سينمالاريندا آكراندادير.

نسخه معنیات مولانا فضولی (۲) (از نسخه خطی انستیتوی شرقشناسی سن پترزبورگ)

● پروفیسور حمید محمدزاده

عمل تصحیف عبارت است از تغییر صورت رقمی حرف یا بیشتر یا آنچه صلاحیت آن داشته باشد که ازو صرف اراده نموده همچو یا به اثبات نقطه یا به هر دو و آن بر دو قسم است: وضعی و جعلی و تصحیف وضعی آن است که لفظی آورده شود که مفهوم آن مشعر باشد به تغییر صورت رقمی بحال تصرف بی تعرض به ذکر لفظ چون نقش و صورت و مثال و غیره. و جعلی آنکه بی وسیله الفاظ سیاق کلام را بر تغییر صورت دلالتی باشد اما تصحیف وضعی آن که در اسم میرزا:

هر طرف می نگرم ماه وشی می بینم

هر دم از باغ بلا تازه گلی می چینم

و چنانکه در اسم شاهی:

که هست مشعلۀ عشق را فروزنده
بسان آتش سوزنده هیچ سوزنده

مشو ز سوز دل عاشقان خود غافل
سخن ز عود مگو دم مزن ز شمع که نیست
و چنانکه در اسم میرمحمود:

وه که مهر دل دو چندان شد مرا چون رخ نمود
مقصود بالتمثیل تصحیف لفظ رخ نموده است چنانکه در اسم پیک:

رخ به سن ننمود مهری در دلم زان ماه بود
دلهاست گرد چشم تو هر سو کشیده صف
و چنانکه ایاز:

که کشیده چو تو سروی به کنار

بیدلی راست درین باغ هزار

و چنانکه در اسم حمزه:

هستند بجان طالب آن درج دهان
جسویندۀ آنند که یابند نشان

در زلف تو دلهای اسیران نگران
سرگشته بزیر رخ هر یک از آن

و چنانکه در اسم شرف:

تراب درگهت شاهان عالم   بسر بنهاداند افسر دمام
ماده اسم تکرار لفظ سروش خواهد بود چنانکه در اسم تقی:

از جفايت بيدلان آشفته‌اند   ذره از راز دل ننهفته‌اند

مقصود از بی‌دل حرف دو حرفی خواهد بود و چنانکه در اسم کیا:

چرای ز ما غافل ای ماه پیکر   چو ما بنده بر خاک این در
و چنانکه قرا:

بحال کوهکن بازست چشم صورت شیرین   به فصل نوبهاران نیست حیران گل و لاله
ز چشم صورت شیرین مپوش ای بیستون بالله   ز نقش کوهکن بردار دامان گل و لاله
مقصود بالتمثیل نقش فرهاد است. به اسم هارون:

خوش آنکه دامن خوبان سیمتن گیرد   چو نوبهار رسد گوشه چمن گیرد
و جعلی چنانکه در اسم شاه:

تا خط تراشیدی فزود آن خالها را حالها   رخ ساده باید تا برو خوشتر نماید خالها
و چنانکه در اسم احمد:

چون هلالیم از غمت بهر خدا ای گل‌عذار   هر دم از ما گوشه‌های ابرویت پنهان مدار
از ابرو حاجب مراد است چنانکه در اسم حراج:

خواهند اهل بی [بصر] بروی او را در نظر   تا کی نماید سرو ما این گوشه ابرو دگر
مقصود بالتمثیل لفظ ماست که به یک لفظ مبدل به حرف یا میشود جهت حصول می و حرف سین از
مصراع اول بحصول رسیده چنانکه در اسم حسن:

آتشی دارم از غم هشتقت   که ز شرحش نمی‌توان زد دم
میکند شرح بعضی حال مرا   ز آتش دل شرارها هر دم
و چنانکه در اسم قربان:

هرگز گمان مبر که بیایند طالبان   یا مهر عارضش ز سفر ذره زمان
و چنانکه در اسم عزیز:

نیست آن گوهر انجم که فلک   زیست خود شب یلدا کرده
سعی کرده که به خورشید رسد   زیر پسا آبله پیدا کرده
مقصود بالتمثیل حرف راست در لفظ زیر به کنار لفظ آبله و شاید که به عربی واقع شود چنانکه در اسم
تقی:

نیست فرقی میانه عشاق   گر ترا هست دیده بینا
فمسا و اتنا مع العشاق   بتساوی الدموع تکفینا

استعاره آنست که ذکر لفظی کنند و اراده حرفی یا بیشتر به واسطه مشابهت در صورت خطی به شرط
شهرت نمایند چنانکه ذهن را به سهولت انتقال نمایند و چنانکه در اسم میرجمال:

یار بهر خاطر عشاق تیره روزگار   می‌نماید ماه عارض در دو زلف تابدار

و چنانکه در اسم امام:

ای جمال تو نور دیده عالم
پیش تو قدر مه شکسته دمام
مقصود بالتمثیل لفظ شکسته خواهد بود و شاید که لفظ مشتبه اعمال معنائی به حصول پیوند و چنانکه
در اسم ولی:

بهر رهی که سہی سرو من فکنده گذر
نہادہ بر قدم وی ہزار مہوش سر
مقصود بالتمثیل زلف است کہ از آن لام ارادہ شدہ و زلف از عبارت ہزار مہوش سر حاصل شدہ
چنانکہ در اسم امام:

ای خوش آن وقتی کہ بہر دفع خم
سر بہ پای او نہد دل دمبدم
مخفی نماند کہ بہ عمل حسایی ملحوظ شدہ و این خالی از اشکال نیست. یکبار دہ ارادہ شدہ از اجتماع
دل و داد یکبار سرو خواستہ شدہ از ترکیب لفظ سرو حرف واو و یکبار میم ارادہ شدہ از اتصال حرف حا و
حرف واو کہ از مجموع چارہ حاصل شدہ و چارہ چہل باشد و چنانکہ در اسم قرا:

دلا اگر نظر اعتبار بگشایی
مکن تصور آن کز تمامی عالم
جہان پرست ز انوار ماہ طلعت دوست
نظر بہ ہر چہ کنی خالی از رخ اوست
و چنانکہ در اسم شہاب:

ای کہ آن چہرہ ندیدی بخط فالیہ فام
در شب تار بسین دایرہ ماہ تمام
و چنانکہ در اسم ملک:

در مکتب فیض عشق و عقل و دل و جان
کشتند ز ابجد آن سہ سادہ پی ہم
چون طفل شدند مدتی ابجد خوان
خوانندہ خط مصحف حسن بتان
اعمال حسایی پنجست اسلوب حرفی عبارت از آن است کہ اشارت بہ حرفی یا بیشتر یا از مادہ و عدد
آن کنند چنانکہ در اسم صدر:

خوش آنکہ شب تا دم سحرگہ
شمارم انجم بیاد آن مہ

و چنانکہ در اسم فتحی:

فسردہ است دل شیفتہ ز رنج خمار
نماندہ بادہ صافی ز بہر دفع ملال
مگر کنید حریفان شما رعایت او
بہ درد میشود آن شیفتہ دمی خوشحال

و شاید کہ اسمی حاصل شدہ باشد و از حساب آن اسم دگر بحصول رسد چنانکہ در اسم علی:

بامداد از اشک گلگون کلک مزگان کردہ بود
لوح دل را نسخہ نام بتان سیمبر
از دل خود چون حساب نام ہر یک خواستم
سر زد از جمعیت آن نامہا نام دگر
مخفی نماند کہ از دل بال مرادست چون قلب شود بہ اثبات خود لاب خواهد بود چون عدد ہر یک صد
و دہ میشود اسم قیامی توان خواست. اسلوب اسمی و آن عبارتست از ذکر اسم عددی کہ قصد دلالت بر
عدد کند چنانکہ در اسم سوار:

ز دل مجو کہ ببالشت ز رفت نظر او
فراز خاک درت دمبدم خوشست بر او
و چنانکہ در اسم مہدی:

خرم دل آنکس که مه روی تو بیند
مقصود بالتمثیل ترکیب عبارت ده است. و چنانکه در اسم امام:

ز عشقت سینه می سوزد دمام
مرا ای مونس دل‌های پر غم

سه بار تصرف شده یکبار لفظ می سینه را می سوزد و آن اشارت به اسقاط میم است و یکبار از لفظ لالم
اسقاط لفظ لا مرادست و یکبار از لفظ لا اسقاط حرف لام مرادست و چنانکه در اسم غزال:

صد شکر که آن لاله رخ سیمین بر
رخساره به عاشقان پاکیزه نظر

از گشوده لاله زار بنمود نظر
بر رخم رقیب بدگمان بار دگر

از تکرار مصراع ثالث حرف غین و لفظ دل به حضور میرسد و چنانکه در اسم میرصدقی:

آن مهبوش عیسی دم خورشیدلقا
بسنمود چو رخسار لب روح فزا

این روشن شد که میرسد عیسی را
پیوند به آفتاب جوید همه جا

ماده اسم میرصدقی خواهد بود. اسلوب انحصاری و آن عبارتست از ذکر احوال و اوضاع چنانکه در
اسم نمی:

بیمار اگر باشد دلی این بس دوی
کاید درون میکده وز خم ستاند درد می

خمس عدد لفظ تاند خواسته شده و چنانکه در اسم سراج:

زهی جهان شده روشن ز پرتو رویت
نموده مهر و مه از طاقهای ابرویت

اسلوب انحصاری و آن عبارتست از آنکه مقدوری که حصر آن در عددی معین شده و مشهور باشد ذکر
کنند به وجهی که ذهن انتقال نماید به آن عدد چنانکه غالب:

تو ای واعظ سراسر عیسی از ناپاکی مشرب
بذکر نامهای صانع بی عیب مگشا لب

مقصد بالتمثیل عدد نامهای خداست. چل اسم که به هزار و یک مشهور است و چنانکه مقصود:

ای که درد درد شد از دور عشقت حاصلم
چند باشد خال مشکین تو در قصد دلم

از مصراع اول میم اراده شده و چنانکه در اسم همام:

میکنم ذکر دهان تو در اوقات نماز
رازم این است روا نیست نهان دارم راز

مقصود بالتمثیل اوقات نماز است و چنانکه در اسم معین:

فاسق که صلاح او ندارد بنیاد
هرگز نگشاید نظری جز به فساد

از چشم که سرمایه عمرست آخر
درهای جحیم برزخ خود بگشاد

از درهای دوزخ هفت مرادست و حصول از لفظ رز است. اسلوب رقمی در آن اشارتست به بعضی
ارقام هندسی به وجهی که ذهن انتقال نماید به عددی که رقم برای اوست و چنانکه در اسم ابابکر:

دوش با خون جگر خالد خود بر یار
من بیدل بنو شتم ز پی هم دو سه بار

مقصود بالتمثیل سه بار از پی رقم عدد خواهد بود و چنانکه در اسم سهروردی:

عرق از ماه طلعت پاک کردی صاف می در کش
که باز از خوی فتد در گلشتن شبم نماید خوش

مقصود بالتمثیل دخول شین است در لفظ کش و چنانکه در اسم قرا:

دو خال عبرین بر چهره او دیده ام روزی
از آن هر روز میسوزد مرا داغ جگرسوزی

مقصود بالتمثیل شکل قافست از دو نقطه و یک الف و چنانکه در اسم نصری:

رقم چهره یار از نظر اهل نیاز مدتی بود نهان شکر که ظاهر شد باز
مقصود بالتمثیل رقم صرف یاست که عبارت نقطه بالای الف است از لفظ نظر که دور شود حرف ظ به
حرف صاد تبدیل خواهد شد و چنانکه در اسم تقی:

جز داغ پنهان سوختن در دل ندارم آرزو تا دیده‌ام در دل اثر از خالهای روی او
مقصود بالتمثیل الف ناماست که دو نقطه لفظ تا که پهلوی الف آن واقع شده اثر کند الف به قاف خواهد
یافت و چنانکه:

صفی دارند بر عارض بتان پیوسته خال و خط بهم بر صفحهای حسنشان بی نقطه کم دیدم رقم
مقصود بالتمثیل رقم حرف‌ها و الف است که لفظ صفحهای بی نقطه واقعست.

اعمال تکمیل سه است تألیف و اسقاط و قلب اما تألیف عبارتست از جمع کردن الفاظ متفرقه در مواضع
مستعدده دارند از جهت ترتیب اسم و لیک منقسم می‌شود به دو قسم اتصالی و امتزاجی.

تألیف اتصالی به هم پیوستن اجزاست به ظرفیه و مظروفیه. امتزاجی آن است که اجتماع اجزا به دخول
بعضی در بعضی حصول یابد اما تألیف اتصالی چنانکه در اسم قبول:

یاران دل پریشان از رشک چون نمیرد شد سوی او صبا هم تا زلف او بگیرد
مقصود بالتمثیل ترکیب لفظ صد و لفظ دل خواهد بود بعد حصول به عمل تبدیل و چنانکه در اسم
غایب:

با افسر سلطنت مباش ای دل شاد کانرا نتوان یافت ثبات و بنیاد
بر افسر لالها نظر کن پی هم گه بر سر خاکند و گهی بر سر باد
یکبار هزار حاصل میشود و یکبار الف به حصول می‌پیوندند و یکبار لام اراده شده و یکبار عبارت بالهی
مستفاد شده و چنانکه در اسم اشرف:

ای مهر معجز تمکین زین قبه پر اختر سر کی شود آسوده در افسر پر گوهر
و چنانکه در اسم صدر:

روز غم ایدل مشو غمگین که هست اشک سوی کوی او رهبر ترا
غم مخور ای رهرو از شبهای تار رو نماید عاقبت اختر ترا
حرف را از اسلوب عربی مستفاد شده و چنانکه در اسم مسافر:

شده در گرد راهت گاه جولان دمسادم افسر خورشید پنهان
و چنانکه در اسم شهریار و اولیا:

مسایم ز درد عشق و هر دم آهی تا برده برون ز دام حیرت راهی
از قید بلا رهایی ما عجب است قصد دل ما کرده ز هر سو ماهی
و چنانکه در اسم احمد:

مستصل آن سه که تا عاشق بی صبردل در دلش چون هست رود بی نهایت متصل
مقصود بالتمثیل تبدیل لام است در لفظ اسم بحرف صاد. اما تألیف امتزاجی چنانکه در اسم یوسف:

خدنگ او که دل را می‌گشاید
 و چنانکه در اسم نجم:
 صد مصیبت ز گردش گردون
 و چنانکه در اسم محمد:
 ای زاهد افسرده بد باده مگو
 خود را مکن از مذمت می بدنام
 و چنانکه در اسم علی:
 تا سحر هر شب ز بیداریست کارم اضطراب
 مقصود بالتمثیل اسقاط نون عین است به اشارت زوی خواب که از نوم مراد است چنانکه در اسم غنی:
 پیروی که خود را کرده بودم در ره او گم
 میان دیده جا آخر گرفت آن شوخ چون مردم
 و چنانکه در اسم عماد:
 زاهد که ندارد خبر از حال کسی
 دارد سر منع ما مدام از می ناب
 مقصود بالتمثیل حصول راست و از ترکیب لفظ مراد حرف لام و چنانکه در اسم حسن:
 مهریست ذکر خال لب او بهر دهن
 هر جا ز خال بر گذرد در میان سخن
 و چنانکه در اسم مسیح:
 نسبتی دارد بطاق ابروانت در خوشی
 و چنانکه در اسم رشید:
 هست در دل مقام ماهوشان
 و چنانکه در اسم سیف:
 شد مرادم ز وصالت حاصل
 عمل اسقاط: و آن عبارت است از عدم اعتبار حرفی یا زیاده از لفظی و جریان این عمل به دو طریقت
 عینی و مثل عینی آنست که منقوص در ضمن منقوص منه تعیین یافته ساقط شود چنانکه در اسم عیسی:
 ترا هر جا که دیده بهر دعوی آمده سویت
 شکستی دیده در هر گوشه خورشید از مه رویت
 و چنانکه در اسم شریف:
 دیده‌ام صد ره پی کسب سعادت هر سحر
 و چنانکه در اسم خلف:
 دوش کز تاب میت عارض چو آتش بر فروخت
 عارض خود عرض کردی خویشتن را شمع سوخت
 و چنانکه در اسم سعد:
 در جهان سیل اشک عاشق را
 شمع گر ریخت آنچه داشت ز اشک
 در شمع آنچه متعلق به اشک دارد به واسطه ترادف که در مع است میم و عین خواهد بود چون ریخته

گردد. حرف سین خواهد ماند و آنچه شمع نداشت از دمع دال بود و چون همراه عین باز آید مدعا حاصل است و چنانکه در اسم قباد:

درد دل و دیده ز خود نیند آگه	پس که هستند واله آن مه
تا فزاید بر او ما را قدر	و چنانکه در اسم آدم:
الم القلب کتمن فی الصدر	درد دل از همه پنهان کردیم
در دلش آتش غم دید و بر او آب رساند	وقت آید بر او بگشایم
ذغنتی ساعت صارت می	از الم دا مراد است. چنانکه در اسم امام:
ما رایت قطرة من اد می	دوش ساقی ز غم آشفته دلی را بنشاند
چون داغ نهی بر جگر هر ناشاد	و چنانکه در اسم عبد:
یک داغ نهی بر دل آشفته زیاد	گلرخی کز هجر او بودم ملول
	می نشاندم اشک چون دیدم رخس
	چنانکه در اسم قباد:
	ای سرو قد لاله رخ حور نژاد
	خواهم که پی فزونی ذوق سرور

حصول این اسم از لفظ زیاد است و چنانکه در اسم سوار:

بر شادی ما رقیب را رشک فزود	دی شب که چو شمع جای ما بزم تو بود
یسار ب سوزد درون و بیرون حسود	من بودم و دل هر دو بهم میگفتیم
عارض گشاده رحم نموده همان زمان	مقصود تکرار مصراع ثانی است و چنانکه در اسم حمزه:
میشود از دیدن رخسار او عالم خراب	خوش آنکه دیده بی رخ خود حال عاشقان
هر زمان آن که بنماید مه من با نقاب	مقصود اسقاط روی رحم است و تبدیل به آن زمان و چنانکه در اسم بهرام:
یعنی با نقاب بنماید یکبار با نقاب سهر (؟) شود یکبار روی لام با نقاب شود و چنانکه در اسم حسین:	از پرتو عکس روی آن غنچه دهان
هر دل شده است کاشف راز نمان	غافل مشو از روی حییی که بهست
هر ذره عکس او ز ملک دو جهان	لفظ جهان به معنی جهنده واقع است جهت اشارت اسقاط و چنانکه در اسم حسن:
بده انصاف یارب تا به کی ساقی این محفل	تکرار خاکسارانرا داخل تمامست و چنانکه در اسم اختیار:
تکرار خاکسارانرا داخل تمامست و چنانکه در اسم اختیار:	

در دام و غم و درد گرفتار آخر	ای دل شده زار و دل الکسار آخر
انداخته اند دور از آن یار آخر	ما را به هزار حيله و مکر و حسد

و چنانکه در مهدی:

صد خانه دل شدت ویرانه ازو	آن ماه که گشته ایم الفسانه ازو
حوران پر پرو همه دیوانه ازو	دیوانه ز خویان پری رویانیم

به کنایت اسقاط حرف‌ها از لفظ همه شده و چنانکه در اسم حیدر:

ای که بدور لب لعل تو دل یسافت ز اندیشه مردن نجات
نیست عجب شهد لب زبیر خط در ظلماتست چو آب حیات

حرف الف و تا به لفظ در تبدیل خواهد یافت چنانکه در اسم آدم:

آمد آن بیدرد آخر سوی ما از وفا بگشاد در بر روی ما

استخراج اسم از مصراع اول شده و چنانکه در اسم هایل:

در گل این باغ میدانیم بوی رحم نیست نیست درد از ما نهان ای بلبل این تکرار چیست
از درد لفظ دا خواسته شده از اتصال به لفظ ما نهان لفظ دامنِ هان به حصول میرسد و در منع تکرار لفظ

بلبل باقی اسم حاصل میشود و چنانکه در:

بیزیر جعد زلف اطراف لب خوی کرده جانرا نگر کن در سیاهی قطره‌های آب حیوان را
و چنانکه در اسم طاهر:

تا ما هوای صحبت مجنون و کوهکن کردیم میل کوه و بیابان و ترک شهر
در سیر کوه و دشت اگر بی‌نشان شویم ما را طلب کنید ازین بیدلان دهر

از دهر هر آنچه میانه ندارد معلوم است و چنانکه در اسم بهار:

با آنکه چراغ آسمان شد خورشید هر جا که فکند سایه سرو قد او
در سایه چو ذره نهان شد خورشید [؟]

ماده اسم لفظ در سایه خواهد بود و چنانکه در اسم شاه:

دل طالب راحتست در قید جهان وین نیست خلاف نزد صاحب خردان
در سایه خورشید نشان می‌طلبید هر چند که عقل نیست خواهند گمان

اراده حرف یا شده از عبارت هر چند که عقل و چنانکه در اسم ضیا:

فلک از فضولی ستد آنچه داشت همان یک دل زار با او گذاشت
واو حرف عطفست و چنانکه در اسم ولی:

ضعف دل کس را نشد هرگز دوایی زان دمان دارد فضولی زین سبب ضعف دل بیخود نهان
از قلب ضعف پیدا اراده شده و چنانکه در اسم ولد:

سوی آن خاک در منمای ره میسند ای همدم که گردد [سرخ] با اشک فضولی خاک آن در هم
و چنانکه در اسم شاه:

رخ نمی‌گرداند از سنگ جفای دلبران دل ز سر بگذشت در مهر و وفای دلبران
وفای دلبران را معدوم تصور باید کرد و چنانکه در اسم امین:

از ازل صیقل عشق تو کشد روی آینه دل را که جلیست
ما اسیر تو نه امروز شدیم دل ما بسته مهر ازلیست

و چنانکه در اسم امین:

مایل آینه هر ساعت پی تزیین مباحش ماه من چون دیده اهل دلی خودبین مباحش

مقصود آنست که لام و عین خود را نه بیند و چنانکه در اسم قوام:

صید دل فضولی کردی به سرو قامت
نامی بر آمد او را تا دامن قیامت
و چنانکه در اسم علا:

ز دود دل شب از هجر تو دارم
عیان کن آفتاب رخ که باشد
عملها از پی دفع المها
ز عالم نیست گردد آن عملها

عمل اسقاط و تبدیل معمول شده و چنانکه در اسم افی:

اهل اخلاص ز خود رسته خوش است
دل به خاک در او بسته خوشست

لفظ اهل اخلاص تمامی حروف غیر از خا از سورة اخلاص است و چنانکه در اسم علا:

انسدر آن دم که پی سوختن اهل وفا
آسمان آتش رخساره او می افروخت

لمعه عارض آن ماه دل بی سر و پا
در پیش از همه زانست که پیش از همه سوخت

لفظ لمعه ماده اسم است عمل اسقاط قلب و آن عبارت است از تغییر ترکیب حروف با کلمات جهت

مقصد و درین عمل اگر ترکیب منقلب گردد قلب کلی خوانند والا قلب بعضی گویند و اگر تغییر در ترتیب

کلمات باشد قلب کلی گویند و در هر یک از اقسام ثلاثه اگر لفظی آورده شود که مفهوم آن مشعر باشد به

تغییر ترتیب چون لفظ دور و قلب و عکس آنرا قلب وصفی خوانند و اگر بی توسل این الفاظ هیأت کلام

اراده نمایند قلب کلی جعلی گویند اما قلب کلی وصفی چنانکه در اسم نبی:

شد از دل و آب دیده حاصل ما
رحمی کن و بنگر بدیده و دل ما

مقصود بالتمثیل لفظ بنگر بدیده است که چون ترکیب یابد نیکو دیده خواهد شد و قلب بعضی چنانکه در

اسم میرادهم:

ما را ز بیداد مهی دیوانه باشد ملک دل
داریم دل زیر و زیر از بهر آن مه متصل

مقصود بالتمثیل زیر و زیر شدن مه است و قلب جعلی چنانکه در اسم غالب:

ما را چگونه باشد بی روی یار دل خوش
بی گل همیشه دارد بلبل دل مشوش

و چنانکه در اسم مراد:

گر بپرسد محنت و درد و غم را دلستان
هر چه دارم آورم از پای تا سر بر زبان

و شاید که بطریق حسابی باشد چنانکه در اسم فریب:

یار را گرچه من وفا دارم
دمدم از من اجتنابش بین

با رقیبان که اهل آزارند
رغبت بیعد و حسابش بین

و قلب بعضی و وصفی چنانکه در اسم شیخم:

مکن خود را بقول حشو گویا
خوشی آن گه که گویی زیر و بالا

و از نوادر این قسم که سه کلمه علی الترتیب منقلب گردد چنانکه در اسم فاریابی:

بما از رقیب ار دو صد نامه آرد
نسازیم مضمون باحجاب شایع

در آن بی وفا آخر نامه ها را
بخواید بخوانیم بر عکس واقع

و چنانکه در اسم خالد:

می نمود آن ماه دایم زلف بر بالای خال
اعمال تزییلی شش است: تحریک و تسکین تشدید و تخفیف مدّ و قصر اظهار و اسرار معروف و
مجهول. اما تحریک و تسکین از آن است که حروف ساکن را حرکت دهند و متحرک را تسکین دهند و
چنانکه در اسم حسن:

ز دوران مخالف حاصل ما بسیار مشکل شد
شدیم از طعن دشمن تنگدل امید آن داریم
و چنانکه در اسم شکری [؟]:

چه شود گر ز گل رخسارت
بلبل بی سر و پا را از گل
و چنانکه در اسم شکری:

دور از لب لعلت دل زار مسکین
ای لب شکر آن لب شکر ریزت را
و چنانکه در اسم علی:

روزگاریست به توفیق جنون
دیدهام بی خودی از آن لب لعل
یعنی زیر و زبر زیر و زبر و چنانکه در اسم صدر:

رحم بر حال چشم کن که ترست
و تخفیف و تشدید چنانکه در اسم عباس:
دی شب از هجر آفتاب رخت
صبح تا شام سپر اختر را
و چنانکه در اسم علا:

در پرده رخت از عرق ای ماه لقا
بگشای رخ ما و سوی عقد گهر
در مصراع اول اشارت به حرکت قافست و اسقاط دال و تصرف در مصراع ثانی است به ترکیب بعضی
در بعضی مدّ و قصر چنانکه در اسم آدم:

مه من سر زلف تو تا به کی
ز بهر خدا آن سر زلف را
و چنانکه در اسم قراچه:

آمد آن شمع که سازد دل ما را پامال
و اظهار و اسرار چنانکه در اسم قراچه:

الدیشه خوبیان به فنایم آورد
از ماه جبینان غم بیحد دارم

تورکجه طبی بیر منظومه

● میرهدایت حصاری

فضلی به غالباً فضولی زاده دنیلمیشدیر. لاکین فضلی ۱۰۱۴هـ ق (۱۶۰۵ میلادی) ده دنیادان گنتمیشدیر. ^(۱) بیر حالدا کی بو مجموعه ده ۹۹۲هـ ق و ۹۹۸ - هـ ق کیمی تارخیلری گزوروروک. بئله لیکله آرتیق آختاریش لازیم گزورونور.

اسکی مرجع لرین چوخو کتاب آدلاری ایله ترتیلندیگینه گوره شاعیر یا مؤلفین آدینی تاپماق چتین ایشدیر. فضولی زاده آدینی گنچمیش مرجع لرده تاپمادیقدان «فیصولی» یا «فیصونی» کیمی آدلاری آختاردیق. اونلار دا تاپلمادیقدان، حدس و گومان اوزره بلکه قیصولی یا قیصونی... اولسون دئییه کتابلاری آلت - اوست ائتدیک. نهایت «کشف الظنون» دا «رساله قیصونی زاده» آدلی بیر اثره اوغرادیق. اورادا اثرین یالنیز ایلك مصرعسی گنیریلیمیشدیر. ائله او دا بو ایکی اثرین عینی اولدوغونو ثبوت اتمک اوچون کفایت ائدردی. کشف الظنون دا بئله گلمیشدیر:

«رساله قیصونی زاده یعنی قوصونی و هوالشیخ محمد بن محمد ترجمهالمرحوم الندای چلبی بالنظم للسلطان سلیم خان اولها ای حکیم و علیم و حی و حلیم».

لاکین بو آدی او بیرری مأخذلرده تاپا

تهرانین ملی کتابخاناسیندا الیازما کتابلار آراسیندا، ۲۸۱۷ نؤمره آلتیندا ساخلانیلان بیر مجموعه نی گزورمک اولار. بو مجموعه نجه حیصه دن عبارت دیر و عثمانلی عالیملری طرفیندن مختلف خطلرله، اساساً فارسجا و عربجه و بیر نجه سی ده، تورکجه یازیلیمیشدیر.

مجموعه نین اولینده تورکجه منظوم، طبی بیر رساله گزورونور. کتابخانانین کاتالوقوندا بو اثرین ناطیمی «فضولی زاده» قید اولونموشدور. بئله اولموش اولسا بو فضولی اوغلو فضلی اولمالیدیر. چونکی فضولی اوزو ائله بیر تخلص سنچمیشدیر کی اوندان قایاق یا سونرا کیمسه او تخلصو اختیار اتمه میشدیر.

مجموعه به مراجعه ائتدیگده منظومه نین عنوانینی بئله گزوروروک:

«هذا کتاب الطب المنظوم فیصولی زاده رحمة الله علیه»

و ایلك یتي بودور:

ای حکیم و علیم و حی حلیم

حضرتیندیر کریم شان عظیم

گزورونور کی اثرین ناطمی کتابین یازیلدینی

زامان وفات اتمیشدیر. بو ایسه اثرین فضولی اوغلو فضلی دن اولماسینا شبهه یارادیر. هرچند کی

بیلیمه دیک، یئنه ده ظن و گومان ائتمگه اوز دؤننده ردیک. بئلمکه ده «ص» حریفی یئرینه «س» یازیلیمیشدیر دئییه، بیر ده آختاردیقدا بۇ دفعه «هدیه العارفین» اثرینده قیسونى زاده یه راست گلدیک:

«قیسونى زاده محمد بن محمد الطیب بدرالدین الشهیر قیسونى زاده توفى بمصر سنه ۹۳۱ (احمد و ثلاثین تسعمایه) له دستورال بیمارستان، رساله القوه بآء، زاد المسیر فى علاج البواسیر، الفرحة فى دفع السموم، حفظ الصحة، مصباح فى الطب» (۲)

بئله لیکله معلوم اولدو کى قیسونى یا قیسونى زاده زامانى نین مشهور حکیمی و مؤلفی اولوب ۹۳۱ هـ ق (۱۵۲۵ میلادی) - ده مصرده وفات ائتمیش و اوز آدینا مشهور اولان طبی رساله سینی ندایی چلبی آدلی شاعر سلطان سلیم اوچون ترجمه و نظم ائتمیشدیر.

دئمهلی بۇ اثر یالنیش اولاراق فضولی زاده آدینا ثبت اولموشدور. مؤلفین آدی قیسونى زاده ایتمیش. لاکین بونونلا اثرین ده بیرى هئچ ده آزالمیر. چونکی هجرى ۱۰ - (میلادی ۱۶) - جو عصردن بیزیم الیمزه گلیب چاتان تورکجه اثر هر حالدا قیمتلی و ده یرلی اولاییلر. بۇ منظومه دن علاوه بیر نئچه آیری تورکجه مطلبده مجموعه ده گؤرونور کى درگیمیزین صحیفه لری نین محدود اولدوغونا گؤره آنجاق منظومه نین بیر نئچه بیتینی گتیریب و اؤ بیرى مطلب لره اختصارلا اشاره ائده جه بیک.

اثر آلاهیین مدحی ایله باشلایر:

ای حکیم و علیم وحی حلیم
حضر تیندیر کریم شان عظیم (۳)

جان و دل بسیرلیگینه شاهد دیر
ذات پاکین همیشه واحد دیر
قادر و رب لم یزل سن سن
جمله ی آخر و ازل سن سن...
کئچمیشده انسانین بدنینه دؤرد خلط (خلط اربعه) - ین اولدوغونا و او دؤرد خلطین هر بیرى نین اعتدال دان چیخیب، آرتیب، اکسیلمه سی نتیجه سینده مختلف خسته لیکلر و عارضه لرین انساندا اوز وئر دیگینه اینانیردلار.

«در معرفت عناصر اربعه:

بدنین صحتی نه ایله اولور
خسته لر علتی نه ایله اولور
ظاهرین ائیلهدی عناصردن
چار ارکاندیر اول جواهردن
ضد ایکن بیر - بیرینه بو اضا د
جمع ائدیج جسمین ائیلهدی آباد
بیری «صفر» آئین بیری «دم» دیر (۴)
بیری «سودا» بیری سی «بلغم» دیر
بدنین بونلار ایله دیر قاییم
اعتدالیله خوشدورور داییم
بیری اکسیک اولای یا آرتیق
خارج اعتدال اولور ایریقا
اعتدالی بونون نه ایله اولور
صحت آدمی نه ایله اولور
قال علیه السلام المعده بیت کل داه و الحمیه
رأس کل دوا (۵)

چون معده ایله دی بیت داه (۶)
حذر انت بولدوغونو قویما اونا
گر مزاجه موافق اولسا طعام
کشرته و قلتینه گؤزله نظام
شول مخالف غدادن ائیله حذر
گؤرمه یه سن جهاندا رنج و ضرر

ساغلیغین باشی چون ساقینماقدیر
ائیله سرسر بؤ سؤزلریم حاقدیر!«
سؤنرا بیر پارا: علاج طلاق(دالاق)، دوای
بواسیر، سلسله البول، حبسن البول... کیمی
خسته لیکلرین درمانیندان بحث اتمیشدیر. نظره
گلیر منظومه ناقص دیر. یالنیز ۲۵۰ بیت دیر.
سؤن بندی بودور:

«نفع تریاک

قبض اسهال اندم دیرسن اگر
شول ازلی اسو ایله ازیب ایچهلر
قبض ائتمک دیلیرسن اسهالا
گؤرمه یه سن سویوق سویو جانا
بیر قاشیق سویه بیر درم تریاک
ازوب ایچورسه ام^(۷) اوله تریاکا
مجموعه ده (۱۵ - ۱۴ - جی صحیفه لرده) بیر
شخصین بیر عالیم دن قیزیلباشلار باره ده
استفتاسی (فتوا ایسته مه سی) و اونون جاوابی
گتیریلیمش دیر. عالیم ظاهرده سنی و حنفیه مذهبنده
دیر و قیزیلباش (شیمه) لارا اولان نهایت درجه
نفرتی فتوالاریندان بیلینیر. بو فتوالارین بیری نین
عنوانی بلله دیر:

«قیزیلباش لعینین کفرونه و قتلینین
حلینه، رئیس العلما و العظام مولوی خوجه
چلبی حضرتلری طال بقاوه و نردیکلری فتوای
شریفه صورتلریدیر».

بؤ فتوالاردا بیر نئچه یترده ابوالسمود آدی
گؤرونور. بیر یترده بلله دیر:

« مسلمانلار بیلین و آگاه اولون شول ظالیم
قیزیلباش کی رئیس لری اردبیل اوغلو اسمعیل
دیر... بو طایفه کافرلر و زندیق لر دور» سؤنرا
قادینلاری نین مباح و قانلاری نین هدر اولدوغونا
فتوا وثریر.

مجموعه ده بعضاً حاشیه لرده نازک و گؤزله
خط ایله سؤنرادان آرتیریلیمش تورکجه شعرلر
گؤرونور. بونلارین بعضی لری تجنیس شکلینده
دیر.

بونلاردان نمونه لر:

یاقوت ایچره خط یاقوت چکیلیمش
نئجه بنزه حریف ایچینده بو سنه
ایکی لمیلین آراسیندا گؤرونور
اولمیوم می بن او لمیلین بو سنه
دُر دریا دا دریا نرده درینده
دُر سئوه نلر یاتور دریا درینده
یوزون گیبی گول رسولون درنده
گؤرمه میشم ایبریشیمش بو سنه
گؤردوم یارین مجلیسینده قان آخار
بولبول اولدی داخل اولدو قانه خار
حسرتیندن گؤزلریمدن قان آخار
دؤیونمکدن کوک کوک اولدو بو سنه...

سلطان بایزیددن بیر بیت گتیریمش و سؤنرا
احمد پاشا، نظامی، قاسم پاشا، شبابی، امالی، زهنی
آدلی شاعرلردن او بیته نظیره کیمی نقل اتمیشدیر.
سلطان بایزید:

هر صبح گونش گلسه قاپونا عجب اولماز
معذور اولای شاه کی گدا دا ادب اولماز
احمد پاشا:

زلف سیاه اولماسا یوزینده عجب اولماز
کیم جنت فردوس دور اول آنده شب اولماز
نظامی:

گول عارضینه اولسا مقابل عجب اولماز
کیم یوزی آچیلیمشدا حیا و ادب اولماز...
بیر آیری شعرده:

آتار چشمی خدنگین جانه جانه
ایچر باغیریم قانینی قانه قانه

وصالیندان ندا ساز اولمادی هنج
 کول اولدوم هجر اودونه یانه یانه
 دارارکن سونبولون بیر موی اوزولموش
 گؤره ییم انسوری او شانه شانه

دل و جان مرغینی قیلدی گرفتار
 نه خالار دیر یوزونده دانه دانه
 ملک میسن کی مثلین گؤرمه دیم هنج
 جهان مولکونی گزدیم خانه خانه

- ۱- بژیوک لغات و آنسیکلویپدی، استانبول، ۱۹۷۱، ج ۴، ص ۵۵۴.
- ۲- اسماعیل پاشا بغدادی، هدیه العارفین، جلد دوم، ص ۲۳۱، استانبول.
- ۳- بوگونکی املایا بیز جنوریمیشیک.
- ۴- دم = قان
- ۵- معده هامی خسته لیک لرین یتری دیر، پرهیز هامی داوالاردان باشدیر.
- ۶- خسته نیک، مرض
- ۷- داوا - درمان

بقیه نسخه معنیات...

از لفظ ماه چنین به اعتبار ثلاثه مکرر خواسته معروف و مجهول چنانکه در اسم شیر:
 همه کس مضطرب از فرقت یاری در عالم   کسی کو را بخود پیوست گردد اضطرابش کم
 از اضطراب حدت مرادست و چنانکه در اسم پری:
 دل ار گوید سخن از پا و سر بی پا و سر بادا   برد گر نام هر یک اضطرابش بیشتر بادا
 تعریف و تفخیم چنانکه در اسم چاکر:
 دل گرچه دوید مدتی در تک و پوی   محروم ز عقده های زلفت هر سوی
 جسا کرد نهفته عاقبت در زلفت   هر عقد که بود کرد پیوند با وی
 از عقد زلف دو نقطه مراد است و چنانکه در اسم یادگار:
 چون شدم عاشق کناره جستم از یار و دیار   خفتی دریافتم فی الجمله در آغاز کار
 از کنار یار و دیار حرف دال مکسور اراده شده چنانکه در اسم کریمی:
 گر می شوقت خاص و عام را زان مه تمام   خاص بود اول بما ذکر لب او گشت عام
 حرف گاف خاص عجم است چون عام شود مقصود حاصل است. چنانکه در اسم پادشاه:
 پیش آن در روی دل هر دم نهم بر خاکراه   افسر بختم بیارایم بدر عز و جاه
 تکرار روی دل دخل دارد و ازو در عز و جاه دو نقطه مراد است و چنانکه نبی:
 یارب بستوجه ملاهی هر دم   مگذار شود کار فضولی در هم
 پیر است ز نادانی ازین گونه رقم   بر هر چه نباید بکش از عفو قلم
 لفظ نادانی تحلیل یافته. ■

ختم بالخیر

دیلین مقاومت قووه سی و گۆزه للیگی ^(۱)

● رحمتلیک آکادمیک میرزه ابراهیموف

بیز آنلادیغیمیز هر هانسی بیر دیلده، اؤ جومله دن آنادیلینده گۆزه ل، آهنگدار دانیشیق و نطق ائشیدنده داخلی بیر لذت دویور، غیر عادی اۇلاراق دقتیمیزی تۇپلاییب، قولاق آسیریق. خصوصاً اؤ زامان کی، دانیشانین سسینده، تلفوظونده سلیس، معنالی، آنلاشیقلی جومله لرله یاناشی، سۆزلرین موسیقی سی ده ائشیدیلیر. آخی، هر بیر سۆز معین معنا ایله برابر پوتنسیال حالدا موسیقی منبعی دیر. بونو اوخوناقلی ماهنیلارین سۆز اوستونده قورولدوقدا انسانی داها چوخ حظ عالمینه آپاریب والته ائتمه سینده آچیق گۆستریر.

سۆز دونیاسی، یعنی دیل شحرکار بیر عالم دیر. او، فیکیرلرله دۆلدور. بوتون اۆلکلرده خلق ادبیاتیندا، دا، یازیلی ادبیاتدا دا مین ایللر عرضینده آراشیدیرمالارا باخمایاراق دایمی یئنی - یئنی کیفیتلر تاپیلیر. آذربایجان ادبیاتی کل حالیندا گۆتورولدو کده اونون ایستر عروض، ایستر سه ده هجا وزینده یازیلیمیش ساییز - حسابسیز شعرلری اصلینده چوخ قدیملردن گلن بیر موسیقی تاریخچه سی دیر. اونلارین عینی زاماندا خلقین تاریخچه سی اۆلدوغونو دا بورا علاوه ائتسک دیلین بدیعی سۆزون نئجه مئلسیز نعمت اولدوغونو گۆره ریک.

من، میلیون ایللر عرضینده انسانین بوتون باشقا کشفلری ایله مقایسه ائتدیکده، دیلین ان بۆیوک، ان اعجازکار بیری کشف اولدوغو قناعتینه گلیرم. دیل انسان فیکیری نین، انسان معنویاتی نین، روحی عالمی نین، احتراصلاری نین پارلاق بیر گۆزگوسودور. دیل گۆزه للیک خزینه سی دیر. دئییه بیلرلرکی، دیل هم ده حیله، فیریلداق، کلک واسطه سی دیر. بشریت تاریخینده دیل یوکسک، عظمتلی پوئتیک (شاعرانه) نمونه لرله برابر نه قدر قانلی - قالدالی فیکیرلری، عداوتلری، داعوا - دالاشی، قارانلیق فاناتیک ایناملاری یامیش، انسانلاری، خلقلری، دولتلی بی - بیرینین اوستونه سالیب، قانلار تۆکولمه سینه باعث اولموشدور. دوزدور، بونلار هامیسی اۆلوب و اۆلور. بؤ آنجاق اونو ئوت اندیر کی، دیل ده بیر سیلاح دیر و مسئله آنجاق اوندادیر کی، بو سیلاحدان کیم نئجه استفاده ائدیر. ۱۶ - ۱۵ - جی عصرلرده ایتالیا سیاسی متفکری و

۱ - میرزه ابراهیموفون ۱۹۸۷ - جی ایلده باکیده «نطق مدنیته» کؤنفرانسیندا کی چیخیشی نین فیسادیلیمیش منی.

يازيچىسى «ماكياولى» بىلەنە حساب ئاندىردى كى، آنىچاق واحىد، گوجلو دولت اۆلكەنىن سىياسى جەھتەن داغىنىقلىغىنا سۇن قۇيا بىلەر. بىلەنە بىر دولتى گوجلندىرەك هر واسىپتە اىلە مقبولدور وەنچ بىر خلىق نۇرماسىنى نظره آلماق لازىم دىگىلدىر. او، حساب ئاندىردى كى، بۇ مقصد يۇلۇندا آدماسلارى دا، دولتلىرى دە آلداتماق اولار. اۇ دىئىردى: «دىل انسانا فىكىرىنى بىلدىرەك اوچون يوخ، گىزەتمەك اوچون وئرىلمىشىدەر».

«ماكياولى» دن قاباق دا حاكىملر بۇ ايناملا ياشامىش و چالىشمىشلار. بو منفور عقىدەنىن بىر تارىخىندە آچدىغى و آچاپىلە جەبى فلاكىتلر آنچاق بىر جە شىنى ئىبوت ئاندىر: آلداتمالار، يالانلار، رىياكارلىقلار دۇرونە سۇن قويماق، دىل كىمى مقدس و كسرىلى سىلاحدان آنچاق عدالتى، دوزلويو ايشىقلى هومانىست فىكىرلىرى بايقاق، قۇرۇماق يۇلۇندا استفادە اتمەك لازىم دىر.

دنىمەك فىكىرلىر، اىدىيالار گەرەك اىدنال و تىمىز اۆلسون! محض اۇ زامان دىل شىرىن مىوەرلر وئرىر: هومانىست، بدىعى ادبىياتدا اۆلدوغو كىمى ادىل مىلياردلارلا انسانلارنىن گونەدەلىك حىياتدا و فعالىندە آرامسىز اۆلاراق ايشلىندىگى سىلاح اۆلدوغو اوچون اوندان محرەك، اوندان دىگىشگن و اوندان رنكارنگ بىر شىنى نصور اتمەك چىتىندىر. دىل آخارچاى كىمى دىر. داىمأ كامىللە شىر، آرتىر، تزه لە نىر، زنگىنلە شىر. اونا گۆره

دىلى جىلالاندىران، فىلسفى ادراكلا دولدوران، اىتى لەىن، كسرىلى ائىدن جمىعتىن بىلىك سويەسى دىر، انسانىن حىياتى دىر، فىكىرى دىر، طبيعتىن و جانلى وارىلىغىن سىرلىرىنى آچا بىلن انسان دىكاسىن دىر.

كى، انسانلارنىن حىياتى و فىكىرى حرەكتەدە دىر. ثابتلىك، دورغونلوق بىلەمىر. چاى اوستونەدە آخدىغى تورپاقدان چوخ شىنى آلدىغى كىمى، آخارىنىن سرەغى، دورغونلوق و بولانلىغى بۇ تۇرپاقلار علاقەدار اۆلدوغو كىمى، دىلنىن انكشافى، تىزولو، كاسىبلىغى، زنگىنلىگى زمانە اىلە، خلىقنىن حىياتىنىن شرايطى، مدنى سويەسى اىلە، اجتماعى انكشافىن مرحلەسى اىلە باغلى دىر. بىر سۇزە، دىل گوجونو قوەسىنى و طىنداشلارنىن ادراكىنىن اىشىغىندان، احتىراسلارنىن تىمىزلىگىندەن، معنوياتىنىن زنگىنلىگىندەن آلىر.

دىلى جىلالاندىران، فىلسفى ادراكلا دولدوران، اىتى لەىن، كسرىلى ائىدن جمىعتىن بىلىك سويەسى دىر، انسانىن حىياتى دىر، فىكىرى دىر، طبيعتىن و جانلى وارىلىغىن سىرلىرىنى آچا بىلن انسان دىكاسى دىر. نادان، كوت بىنىن، دراكەسىز، معنا كور آدمادان معنالى سۇز، گۆزەل دانىشىق، زنگىن دىل گۆزەلمەك نا حاق دىر.

لاكىن بىر حقىقت دە وار: اىلىفا، ساواد، كىتاب اونا گۆره كشف اۆلۇب كى يالنىز ساغلام دوشونجەلرى يوخ، قارائلىق، كوت بىنىلرى دە اىشىقلاندىرسىن، آخى، دىل نطقى، دانىشىغى كاسىب، محدود آدمىن دا فىكىرىنى آچاپىلەر. چونكى، بدنى ساغلام، بىنى ايسە كوت ائلە آدم يوخدور كى، اونون قارائلىق بىنىنى اىشىقلاندىرماق مومكون اۆلماسىن. بونون اوچون ان آزى اىكى كىفەت لازىم دىر: اىلىفا اۆگرەنمەك، كىتاب اۆخوماق، هوەسلە چالىشماق، امەگى سئومەك احتىراسى اوبولار اۆلاندا ان كوت آدمادان بىلە فايدالى، ضىالى

و طنداش تریه اتمک مومکون دور بو شرطلرله زامان کنچدیکجه کوت آدمادان بویوک عالیم ده بئیرمک اولار. آخی، طبیعت انسانین بنینی، جوهرینده ایشیق اولان ماده دن یارادیب. بویوک «نظامی» نین درین معنالی کلامینی یادا سالاق:

چوخ ایستی ذهنلر یساتان اؤلدولار،
 آخیردا ساخسی قاب ساتان اؤلدولار
 چالیشان، الله شن بیر کورا ذهن
 افسقلر قاضیسی اؤلمادی دنسین!^۱

آذربایجان تورکجه سی چوخ مرحله لردن کنچیب، چوخ اشغالچی و غصبکارلارین تسمه ییشینه راست گئیلیب، لاکسین مسحو اؤلمساییب، اوز وارلیغینی حفظ ائدیپ، ساخلایب، دایمی آرتیب، بیللورلاشماق، زنگینلشمک، یولو ایله گئدیپ.

میم اینامیما گوره آذربایجان تورکجه سی^(۱) مین ایللر عرضینده شمالی آذربایجانلی دا، جنوبی آذربایجانلی دا احاطه ائدن بویوک بیر اراضیده باش وئریش مرکب، کشمکشی پروسسلر (جریانلار) نتیجه سینده آغیر، چتین یوللاردان کنچهرک فورمالاشمیش بیر دیل دیر. بلی آذربایجان تورکجه سی چوخ مرحله لردن کنچیب، چوخ اشغالچی و غصبکارلارین تزییقینه راست گئیلیب، لاکسین مسحو اؤلمساییب، اوز وارلیغینی حفظ ائدیپ، ساخلایب، دایمی آرتیب بیللورلاشماق، زنگینلشمک یولو ایله گئدیپ. آذربایجان تورکجه سی حتا اونو انکار ائدن، آرادان آپارماغا چالیشان غصبکارلارین دیلینده یتری گلدیکجه سؤزلر، آنلایشلار، ترمینلر (اصطلاح) ایب. گلین تاریخه باخاق: دونیادا ائله بیر دیل وارمی کی، باشقا دیللردن سؤزلر گوتورمه سین، اونلارین خزینه سیندن استفاده ائتمه سین!...

هر دیلین گوجونو، حیات قوه سین گؤسترن اؤ دگیل کی، اؤز قایغینا قیسیلیب قالسین. «منه باشقاسی نین سوزو لازیم دگیل» - دئییب دورسون. خئیر، بؤ فیکیر گوجلولوک علامتی دگیل، ضعیفلیک دیر و بؤ ضعیفلیک دیلر تاریخینده «پوریزم» آدلانان دامغا ایله دامغالانمیشدیر.

هر بیر دیلین حیات قوه سی اوندادیرکی، اؤز داخلی امکاملاری سایه سینده دایم آنکشاف ائتمکله، جیلانماقلا برابر باشقا دیللرین تجربه سیندن و نائلیت لریندن ده یتری دوشدوکجه معین ضرورت سایه سینده استفاده ائدیر. لاکین بورادا هنج کسین اراده سیندن آسیلی اؤلما یاراق دیل آلدیغی سوزو اؤز ماهیتینه، اؤز قراماتیک آهنگ، تلفوظ، گؤزه للیک و سایره قانونلارینا تابع ائدیپ، اویغونلاشدیریر.

آذربایجان تورکجه سی نین تاریخی انکشافی اساساً بو قانونلارلا داوام ائدیپ عصردن - عصره کنچیب جیلانایب، کاملله شیب دیر. لاکین استثنالار دا، اگیتتی لر ده اولوب. بؤ و یا دیگر دیللردن یترلی - یترسیز ائله

۱- مننده کی بونون آذربایجان دیلی ابفاده لری طرفیمیردن تورکجه و یا آذربایجان تورکجه سبه چئیرلمیشدیر وارلیق

سۇزىلار دە گىلىپ كى، اونلار ياد عنصر كىمى ھىمىشە قولاقدا تاقىلدىلايىپ، بوغازدا اپلىشىپ قالىپ.
بورادا بىر حاشىيە چىخماق اىستە بىرم.

دىل تىمىزلىك سئویر، گۆزەللىك سئویر، بۇ گۆزەللىك اونون بوتون طبیعتى اىشلە
باغلىدىر، نىجە گۆزىشى كىمى تىمىز سىرىن بولاق سويو قايادان قاينايىپ چىخىر، انلە دە
ھەر سۇز انسانىن اورە گىنىدن گلەمەلى دىر.

۱۹۴۰ - جى ایللرین ایكىنجى یاریسیندا موسیقیدە خلقى لیکلە فورمالیزم، مۇدئرنیزم آراسیندا مبارزە و
مباحثلەر قىزىشىدىنى زامان موسکوادا سووتت بىستە کارلار اتقاقى نىن ھمان مسئلەلرە حىصر اؤلونموش
پىلنوموندا بۇيوک بىستە کارىمىز «عزىر حاجى بىگوف» چىخىش انتىشىدىر. اۇ زامان من دە
موسکوادا ایدىم. سووتت یازىچىلار اتقاقىندا بىستە کارلار علاقەسى اۇلان موسکوالى دوستلاردان ھىمىن
چىخىش حقىندە عزىرىگىن خلقى لیگى چوخ اساسلى صورتدە مدافعە اتىدىگى بارەدە حرارتلى سۇزلر
اتىتىدىم. آخشام مەھمانخانادا اونونلا گۆرۈشندە اتىتىدىكلىرىمى بىلدىرىپ، سۇرۈشدوم:
- عزىرىگى، بۇ مباحثلەرىن ماھىتى نەدەن عبارت دىر؟
او دندى:

- قۇى سنى یازىچى دىلى ایلە باشا سالىم: ادبىياتىن ابدى بىر قانونو وار: «شەر دە دە، نىر دە دە سۇز گرەك
بوغازدا اپلىشىپ قالماي، راحت الحلقوم اولو. موسیقى نىن دە اۇز دىلى وار. اۇ دا گرەك بوغازى دىشمە پە...»
بلى، دىل تىمىزلىك سئویر، گۆزەللىك سئویر، بۇ گۆزەللىك اونون بوتون طبیعتى ایلە باغلىدىر، نىجە
گۆزىشى كىمى تىمىز سىرىن بولاق سويو قايادان قاينايىپ چىخىر، انلە دە ھەر سۇز انسانىن اورە گىنىدن گلەمەلى
دىر. دىلىن بوتون داخلى گۆزەللىگىنى عكس اتىدىرمەلى دىر. بىشلە اۇلمادىقدا دىل
كۆرلانىر، كۆبودلاشیر، مەناسىنا خلل گلیر، داخلى گۆزەللىگى ایتىرىر، اونو پوزان، كۆرلایان حاللارا ايسە جدى
مقاومت گۇستىریر، اونلارى رە اتىدىر، انسانىن بدنى ياد عنصرلرى رە اتىدىن كىمى!
بىز بو عیبە جر حادەئە چوخ حاللاردا راست گلیرىك: اولو دانىشىقدا نطق مدنىتى آدلاندىر دىغىمىز كىفیت
پوزولدوغو زامان. تأسف كى، بىشلە حاللار چوخ اولور. بعضى آدمىلار، روسجا دانىشىدىنى حالدا
تورک، تورکچە دانىشىدىنى حالدا روس سۇزلرى ایشلەدىر. نە دن عملە گلیر بو غىرنورمال وضعیت؟
اىندى اۆلكەدە ىتنى دن فورما دۇرۈندە، آشكارلىقدان، دىموكراتىيانىن گىنىشلىنمەسىندىن ھەر گون صحت
گىتىدىگى بىر زاماندا، دانىشىقدا دا، مطبوعاتدا دا، رادىو و تلویزىوندا دا انتظام سۇزو چوخ تىز - تىز
ایشلەنىر. لاکىن بۇ سۇز دىلىندىن دوشمەىن آدمىلار بىشلە چوخ وقتدە، دىنمىك اولار كى، اونو محدود مەنادا
باشا دوشورلر، بىر طرفلى ایشلەدىرلر.

ياددان چىخارىلار كى، انتظام سۇزو يالنىز ايشە، ادارە پە عاید دگىل، فېكىر، دوشونجە، تىفكور انتظامى
دىلىن بىر آنلايش دا وار. نەدەنسە بۇ واجب معنوى كىفیتى چوخلارى اونودور. انلە سۇز دىللىرىندە نىجە
گىلدى دانىشىرلار، گاه تىضیق، گاه «داولنى» (روسجا تىضیق) گاه «اۇبىندە» گاه ناھار دىبىر. ھەلە تحریف

اۇلۇن، گولۇنچ، خالا سالىنان داھا، ماركب، داھا چىنن جوملەلىرى، دىلمىرم، انلە جوملەلىرى انشىدندە دىنىرسن كى، بەعضى يۇلداشلار دىللىرىنى دوشونجە، فىكىر ادارە، اتتىمىر، عكسىنە چاشىب حرىكت اندن دىل اونلارىن فىكىرىنى و دوشونجەلىرىنى حرىكتە گىتىرىر. ھارا گلىدى استقامتلندىرىر.

دىلىن انكشافىندا، خىلق آراسىندا نطق مىدنىتى نىن يوكسىلدىلمەسىندە بىدىعى ادبىياتىن و مطبوعاتىن مستىشا رۇلو وار.

بۇ منفى حال يازىيا كىچدىكده داھا پىس نىتجەلر وثرىر:

گىوندەلىك مطبوعاتدا چوخلو بىنلە قىصورلار وار. بو بىر يانا، ايندى مكىتلىرىمىزدە درس كىتابلارىنى، خىصوصاً ترجمە اۇلونموش درسلىكلرى آلساق، دىل جەتدىن نە قەدەر پوزغون، اوشاقلارىن دىلىنى دە، ذوقونو دا كورلايان حاللار اۇلدوغونو گۇرەرىك، بەعضىلىرىنى اىسە شىكىست اندىر.

درسلىكلرى و اونلارىن ترجمەلىرىنى ان طلبكار، دىلى چوخ گۇزەل بىلن، يازماغى باچاران، سۇزون، دىلىن گۇزەللىگىنى دويان و اوندان لذت آلان آدمالارا اعتبار اتتىمك لازىم دىر. دولت نشرىياتى پولىقراقىا و كىتاب تىجارىتى كومىتەسى دە مسئله يە دقتى آرتىرمالى دىر.

دىلىن انكشافىندا، خىلق آراسىندا نطق مىدنىتى نىن يوكسىلدىلمەسىندە بىدىعى ادبىياتىن و مطبوعاتىن مستىشا رۇلو وار. اعتراف اتتىمك لازىم دىر كى، بۇ ساحەلردە دە قىصورلارىمىز آز دىگىلىدۇر. اىستر اۇرۇشنىال اثرلردە اىستىرسە دە ترجمەلردە دىل عىبەجرلىگى، كىوبودلۇغو، يابانچى سۇزلىرى قىبول اتتىمىر، اونلارا جدى مقاومت گۇستىرىر.

بۇ مقاومت اۇز گوجونو دىلىن داخلى گۇزەللىگىندىن، عصىرلر بۇيو يارانمىش گۇزەل غىئەتلەردىن آلىر. آخى واقفىن، عاشىق عىلسگرىن، صابرىن، معجزون، حىسنىن جاويدىن، جعفر جىبارلى نىن، شىھرىارىن، صمد وورغونون گۇزەل شىعرلىرى اساسىندا دىلى و ذوق فورمالاشمىش اۇخوجو دىل پوزغونلۇغونا دۇزە بىلمىز. بۇ سۇزلىرى خىلق ادبىياتى نىن، فولكلور نمونەلىرى نىن توكنىمىز گۇزەللىگى، آخىچىلىغى بارەدە دە دىمك اولار:

حسنى گل، آى حسنى گل
سنىگى يولوم كىنى گل
اورە گىم سنى اىستر
يا مىن گىلىم، يا سنى گل

چوخ عادى، بۇ سادە باياتى نىتجە آخىچى دىر، اۇزو دە انسانى حىسلىرى، تىمىز فىكىرى اىفادە اندىر. بىرى گىلمىشكىن دىلىم كى، بىدىعى سۇز ھىنچ واخىت شابلونا، ترافورنتە سىغىمىر. عىنى زاماندا، ادبى دىلىمىزە سنىعى صورىتدە گىتىرىلن محدود لەھجە سۇزلىرىنى دە قىبول اتتىمىر. كىنددە بۇيوموش، اوشاقلقىقدان كىند حىياتىنى ياخشى بىلن بىرسىرا يازىچىلارىن اثرلىرى اۇز طىبىعى لىگى، حىياتى لىگى اىلە سىنچىلىر. دىلىمىزى زىنگىنلىشىدىر ن آىرى - آىرى لەھجە سۇزلىرى دە دقتە لايىقدىر. لاكىن، بورادا آلودە چىلىگە قايلىماق دا ياخشى دىگىل. حىفىكى، بىنلە حاللار دا اۇلور. نىتجەدە، معاصىر ادبى دىلىمىزىن تىركىبىندە عىبەجر گۇرونن، دىلىن قىبول

اندىيىلمەدىكى، ئۇخوجولار بۇيۇك كثرىتى نىن باشا دوشمەدىكى سۇزىلر دە گۇزە دە يىر، منفى تانىر باغىشلاير.

معاصر آذربايجان توركجهسى چوخ انكشاف ائتميش دىلدىر. دونيانين ان بۇيوك فيلسوفلار نىن، عالملىرى نىن، يازىچىلار نىن اثرلىرى دىلدىمىزە ترجمه اولونموش، اون مين تيرازلا چاپ اندىلپ يايلىمىشدير.

بىز انادىلدىمىزى ياخشى بىلىسك «بو دىلدە ياخشى دانىشان» دىنىدە طبيعى اولاراق «باشقا دىللىرى دە اۇيرەن» - دىنىش اولوروق. سۇزون منطقى نىتجەسى بىلە دىر. آخى، بىزىم حاضىركى معارف سىستىمىمىزدە توركجه ايله ياناشى روس، انگلىس، فرانسىز، آلمان، فارس، عرب دىللىرى دە اۇيرەن مكنبلرىمىزوار. بۇيوك نظامى سگىز يوز ايلدن دە قاباق خلقى دىللىر اۇيرەنمەگە چاغىراراق دىنىب: بىر دىل بىليرىن بىر آدماسان، ايكى دىل بىليرىن ايكى آدماسان.

آرزوموز بودور كى، ترجمه چىلر سطرى ترجمه تائىرىنە يۇل وئرمەسىنلر، ادبى اثرلىرى ترجمه اندىدە معنا، فيكىر دىقلىكى ايله برابر، اثرىن بدىعى گۇزەللىكىنى و قدرىنى ساخلاماغا سعى ائتىنلر. بو، خلقىمىزىن باشى نىن اوجالىنى اولار. شان - شهرىنى داها دا آرتىرار، دىللىرى اۇيرەنمك و گۇزەل، كامل ساوادلى دانىشماق، يازى مسئلەسىندە قونشولارىمىز چاتماق بىزىم اوچون شرفلى اىشدير.

بونو دا نظره آلماق لازىم دىر كى، دىل دە علمى پرىندمت دىر. رياضى، شىمى، فىزىكا، وس. دە انسانىن

معاصر آذربايجان توركجهسى چوخ انكشاف ائتميش دىلدىر. دونيانين ان بۇيوك فيلسوفلار نىن، عالملىرى نىن، يازىچىلار نىن اثرلىرى دىلدىمىزە ترجمه اولونموش، اون مين تيرازلا چاپ اندىلپ يايلىمىشدير.

بىلىگىنى آرتىرير. بىلىكدن ايسه دونيادا ضرر گۇرن اولمايىب. ساوادسىزلىقدان، بىلىكسىزلىكدن، جهالتدن عواملىقدان ضرر چكنلر ايسه - ايسىز - حسابسىزدىر. بىز آذربايجان توركجهسى نىن معاصر سويهسىندن زنگىنلىگىدن، گۇزەل صنعت اثرلىرى يارانماسىندان دانىشاركن بوگونكو جنوبى آذربايجانى دا نظره آلىرىق. ايندى جنويدا جواد هىنت كىمى عاليم و يازىچى نىن باشچىلىغى ايله «وارلىق» ادلى ياخشى ژورنال چىخىر، گوجلوشاعرلر و يازىچىلار يىتىشمىشدير. شهر يار، گنجعلى صباحى، سهند، دۇنمز، ساوالان، رحىم دىق و ب. اونلار بىن ان گۇركملى و استعدادلىلار بىندان بىرى قدرتلى شاعر سۇنمز بوگون بورادا بىزىم قوناغىمىزدىر. ايندى جنوبى آذربايجان ادبىياتىندا انادىلدىندە مضمونجا دا، بدىمى كىفىتلىرى اعتبارى ايله دە قىمتلى اثرلر يارانير. دىل بارەدە بىزى دوشوندورن بىرسىرا مسئلەلر اونلارى دا دوشوندورور.

كلاسىك ادبىياتدان، خلق دىلى خرىنەسىندن استفاده ائتمك، باشقا دىلدىن آلىنىش سۇزىلر، علم و تىكنىكىن انكشافى ايله علاقه دار اولاراق يارانان ينى اصطلاحلار، آنلايشلار و سايرە ايندى نىن واجب مسئلەلرى دىر. تىكجە آلىنما سۇزىلرە مناسبدە جور به جور رائلر ميدانا چىخىر.

معلوماتدور كى، عرب و فارس خلقلىرى ايله، اونلار اديياتلارنى ايله ييزىم علاقەلر يىمىزىن تارىخى چوخ قىدىم دىر. بۇ علاقەلر نىتىجەسىندە تورك دىلى و ادبىياتى اونلاردان چوخ شىنى آلىپ، چوخ شىنى اۇيرەنىپ، لاکىن بو علاقەلر يىر طرفلى يوخ، يىكى طرفلى، يىنى قارشىلىقلى اۇلدوغو اوچون بىز دە اونلارا چوخ شىنى وئىرمىشىك. بۇ بارەدە ايسندى تىفرهاتا احتىياج يوخدور. چىونكى، اونو تارىخچى لىمىز، ادبىياتچىلار يىمىز گىتىش ايشىقلاندىرىپلار. بىر زامان دىلىمىزدە خىلى عرب و فارس سۆزلىرى ايشلەنىردى. زامان اۇتدو كچە، خلىقىمىزىن ادبىياتى، دىلى، مدنيتى ترقى انتدىكچە اونلار يىر قىسمى دىلدىن چىخىپ، مىلى كۆكلو سۆزلرلە عوض اۇلونوب. بىر قىسمى دە، شكىلىنى، حىتا معناسىنى دا دە يىشىپ، يىزىمكى لەشىپ. / علم، عالم، مدنيت، كىتاب، جمعىت، غلبە، تىفكور، افتخار، و ساىرە / ايسندى بۇ سۆزلىرى دە يىشمە يە احتىياج وارمى؟ منجە يوخدور. چىونكى آرتىق بونلار و بو كىمى يوزلرلە سۆزلر و ايفادلر بىزە دوغمادىر. بىزىم سۆزلىرىمىز دىر. اونلارنى دە يىشمە يە هىچ بىر عملى و علمى احتىياج يوخدور. يقىن هامىيا معلوم دور كى، روس دىلىنىدە و باشقا دىللردە دە ايشلەنن مىنلرلە خارچى سۆزلر وار. روسجا اونلار بارەدە آىرىجا لغت دۇنە - دۇنە چاپ اۇلونموشدور. يوخارىدا دىندىگىم كىمى تىكچە اۇز سۆزلىرى ايله كىچىتمىك مىنللىرى ردا اۇلونور، چىونكى فاىداسىز دىر.

يىزىم ايسە كلاسىك و معاصىر ادبىياتىمىز چوخدان كل مقداردا عرب، فارس سۆزلىرىنى اۇزونونكو ائدىپ.

منىم عزيز دوستلارىم!

آنادىلىمىزى كىچىكدن - بۇ يويە بوتون آداملار يىمىزىن اعلا بىلىمە يى، بۇ دىلدە، هم دە بعضى باشقا دىللردە گۆزەل دانىشماغى خلىقىمىزىن نە يە قادر اۇلدوغونو گۆسترمىكلە برابر، مىحكىم تارىخى كۆكلر اوزەرىندە اوجالدىغى نىن دا رمىزى دىر. معلوم دور كى، كۆك نە قىدەر مىحكىم اۇلسا اۇ قىدەر گىتىش قول - بوداق وئىر. يايىن ايسىتى چاغلار يىندا اونون كۆلگەسىندە دىنچىلمىك، تمىز، سرىن نىسىمى نى اوداراق، شىرىن خىاللارا دالماقدان آدام دۇىماق، يۇرولماق بىلمىز...

■ ۱۶ / ۲۰ / دىكابىر / ۱۹۸۷

اوستاد حمید نطقی *

● پروانه محمدلی

وارلیق درگیسی آراشدیریجیسی

من دوقتور حمید نطقی نین دیلچیلیکله باغلی یارادیجیلیغیندان بحث اتمک ایسته بیرم. بیلدیگیمیز کیمی پهلوی رژیمینده ایراندا تورک دیسلینه قارشی گوجلو تبلیغات آپاریلیردی. ملتین یاشاماسی، موجودلوغو اونون دانیشدینی دیلله باغلی دیر. ایران اهالیسی نین آشاغی - یوخاری یاریسینی تشکیل ائدن آذربایجان تورکلری و اونلارین گله جگی فارس شونستلرینی همیشه قورخویا سالیردی. حمید نطقی نین دندگی کیمی بیزی ایسته مه ینلری هر شیدن آرتیق وارلیغیمیزین اساسی اولان دیلمیز ماراقلاندیریردی.

اسلام انقلابی آذربایجان ضیالیلاری اوچون ده گئنیش امکاملار یاراتدی. محمدعلی فرزانه ایلک دفعه آذربایجان تورکجه سی قرامینه عاید کتاب یازمیش، ج. هیئت انقلابدان سؤنرا ایلک دفعه تورکجه نین علمی تاریخی ایله و دوقتور ح. نطقی دیلچیلیگین پروبلملرله مشغول اولموشلار. ح. نطقی نین «وارلیق» ین هله ایلک ساییلاریندا

من دوقتور حمید نطقی ایسه تدقیق ائستدیگیم «وارلیق» درگیسی واسیطه سیله تانیشام. اونون یارادیجیلیغی ایله تانیشلیقدان بۇ نتیجه به گلمیش کی، ح. نطقی نین علمی و ادبی ماراق دایره سی اولدوقجا رنگارنگ دیر. چاغداش گونئی آذربایجان ضیالیلارینا مخصوص چوخ یؤنلو یارادیجیلیق فعالیتی اوْنا دا مخصوصدور، بۇ دا ضروری احتیاجدان ایره لی گلیر. بئله کی، بیز دوقتور حمید نطقی نی هم تانیئیش تورکولوق - ادبیاتشناس، هم ده استمدادلی شاعر کیمی تانیریق. «وارلیق» ین باش یازاری کیمی ح. نطقی جنوبدا (ایراندا) یاشایان هموطنلریمیزی دوشوندورن ان ضروری اجتماعی، ادبی - مدنی مسئله لری دقت مرکزینه چکیر. دیلچیلیگین عمومی مسئله لری، معنوی انتباه (ویانیش)، ملی دوشونجه نین فورمالاشماسی کیمی مسئله لر اونون یازیلاری نین اساس موضوعلاری دیر. او، هم ده بدیعی یارادیجیلیقلا مشغول اولور. اونو ایراندا سربست شعرین اؤنچولریندن بیر کیمی تانیریق.

دیسله عاید درج انتدیگی سلسله مقاله لری
آذربایجان تورکجه سی نین علمی صورتده
اؤیره نیلمه سینه یؤنلدی. اونون بۇ یازیلاری بؤیوک
بیر خلقین دیلینی، وارلیغینی، تحریف اندیب
ساختلاشدیرانلارا علمه اساسلانان فاکتورلار
جاواب وئردی.

انقلابدان سؤنرا آنادیللی نشریه لرده واحد
یازی قایداسی یوخ ایدی. یازیلی هم ده ادبی
دیلمین فورمالاشماسی ساحه سینده چتین و مرکب
ایش گؤرولمه لی ایدی. ایلك نؤبه ده فارسییا
چیخان مسئله عرب الیفباسینی آذری تورکجه سینه
اویغونلاشدیرماق، فارس و عرب ترکیبلی سؤزلرله
یسوکلنمیش و فارس دیلی نین
سینتاکتیک (نحوی) تأثیرینه معروض قالان جنوب
دیلمینی ادبسی دیسله یاخینلاشدیرماق
ایدی. دوقتورحمید نطقی بۇ ساحه ده کی تجربه سینه
اساسلاناراق گونئی آذربایجانین یازی قایدالاری
اوزه ریسنده اوزون مدت چالیشمیش باشقا
همکارلاری نین دا رأینی نظره آلماقلا خصوصی
صانترین یازیلما سیندا کی فرقلر، حرکه و وورغو
اشاره لریندن فایدالانماقلا سؤزلرین دوزگون و
آسان اؤخونماسی کیمی چوخ واجب بیر مسئله نی
حل اندیب، بۇ ساحه ده واحد بیر سیستم یاراتماغا
نائل اولدو. یونون نتیجه سینده گونئی آذربایجاندا
ادبسی دیسلده یسنى لشمه جریانی باش
وئردی. «وارلیق» ایسه اوز تمیز و کامیل دیل
اوسلوبو ایله باشقا مطبوعات اورقانلاری اوچون
آپاریجی و یول گؤسترچی رولونو اوینادی.

قید اتمک لازیم دیر کی، باشدا دوقتورجواد
همیثت و دوقتورحمید نطقی
اؤلماقلا «وارلیق» درگیسی چاغداش تورک
دونیاسینی ناراحت ائدن مسئله لردن بیرینه - دیل

آیریلیغینا زمین یارادان لهجه فرقلرینی حل اتمگه
نائل اولموشدور. بئله کی درگیده آذربایجان ادبی
دیلی ایله یاناشی اورتاق تورکجه دن استفاده
اولونور. بئله لیکله، اورتاق تورکجه ده یازیلان بۇ
درگی نه اینکی هر ایکی تالی آذربایجاندا، بوتون
تورک عالمینده ده آسانلیقلا اؤخونور.

آذربایجان تورکجه سی نین انکشافینی عموم
تورک قایناقلار و فولکلور نمونه لری استقامتینده
آراشدیران ح. نطقی تورک خلقلری نین تاریخ بویو
ایشلندیگی ۱۸ الیفبادان بحثلر آچیر، آدلاریمیزا
حصر انتدیگی سلسله یازیلاریندا «ده ده
قورقود» بویلاریندان توتوموش گونوموزه دک
یاشایان آدلاردان دانیشیر. ابن مهنا لغتیندن ۶۸
سوزون معناسینی آچیقلایر.

دوقتورح. نطقی عصرین اوللریندن بو گونه
قدر آذری تورکلرینه، اونلارین دیل و مدنیتینه
اولان تضيقلردن بحث اندیر.

ح. نطقی بئله حساب اندیر کی، آذربایجان
خلقی نین ان آزی سؤن مین ایلیکده ایران
تاریخینده رولو فارس خلقیندن نه اینکی آز
دنیل، عکسینه داها بؤیوکدور، آذربایجانلیلار
فارس مدنیتی نین انکشافیندا دا یاخیندان اشتراک
اتمیشلر. هم تورک دیلی هم ده فارس دیلی
ایرانلیلار اوچون قیمتلی میراث و علامت
دیر. اونون دندیگینه گؤره بو علامتلره خیانت
ائده نلر ایران مدنیتی نین دوشمئلری دیر.

سؤن ایللر انگلستاندا یاشایان دوقتورح. نطقی
اوز همکاری غلامرضا صبری تبریزی ایله بیرلیکده
ایشله دیگی آذری تورکجه سی نین انکشافی
مسئله سینه حصر اندیلیمیش شهریار ارثی نین
تدقیقی موضوعوندا کی یازیدا انگلیس
اؤخوجولارینا شهریارین یارادیلغیلی باره ده

معلومات وثرير. عصرين اوللريندن بۇ گونە قدهر ايراندا آذربايجان توركلرينه، اونلارين ديل و مدنيتلرينه اولان تضييقلردن بحث اندير. هله اؤتن عصرلرده فارس ديلينين تورك حؤكمدارلارينين سارايلاريندا ايشلنمه سيني گؤسترهرك يازير كي، تورك شاهر و اديبلري تورك حؤكمدارلاري ايله بيرگه اؤزلريني كلاسيك فارسچانين ترقيسینه و تكميللشمه سینه ائله گئئيش اؤلچوده حصر استديلر كي، اؤز ديل و مدنيتلريني آز قالا اونوتدولار.

يئني دن اؤز كيمليگينه دؤنوب مدني ارته دهير وئرهر ك بۇ ارثي خلقه چاتديران ضيالييلاردان

اولان دوقتور حميد نطقى يازيلاري نين بيرينده بيلديرير كي، «آنساميزى گؤز ببه گيميز كيمي ستومك، قارداشيميزى دا ستومگه مانع اولمور. بلكه ائله اوجاغينا باغلى اولماغيميزا سبب دير. بيزيم ايناميميزا گؤره تورك ديلي آناميز، فارس ديلي ستوگيليميز دير. بيز بۇ نوتدوغوموز و حق بيلديگيميز يولوموزا داوام ائده جگيك».

۷۵ ياشيني قيد ائتديگيميز دوقتور حميد نطقى يه جان ساغليغي، اؤزون عؤمور، يئني ياراديجيلىق اوغورلاري ديله بيرم.

۶ / اوكتيابر / ۱۹۹۶

* پروفسور حميد نطقى نين ۷۵ ياشي مناسيتيله باكيذا كئچيريلن قوتلاما مراسيمينده اؤخونان معروضه.

صمد و ورغون و ایران

● آی بنیز و ورغون قیزی

صمد و ورغونو قونشو ایرانلا باغلايان تئلر چوخدور. شاعیرین انو موزه سینده توپلانمیش بیر سیرا ماتریاللار - فوتو شکیلر، معاصر لرین خطیره لر، غزئت و درگیلر، کتابلار، الیازمالاری، مکتوبلاری، هدیه لر... بو باره ده مارق دوغوران معلومات و نریر.

۱۹۴۰ - جی ایللرده نشر اولونان «وطن یولوندا» غزئتین، تورک و فارس دیلرینده چیخان «شفق» درگیسی نین و تهراندا نشر اولونان «پیام نو» درگیسی نین نسخه لری موزه نین قیمتلی انکسپوناتلاریندان دیر. بو مطبوعات اورقانلاریندا شاعیرین اثرلری و اونون حقیقده یازیلار درج اولونموشدور.

۱۹۴۵ - جی ایلین اوکتایر آییندا باکیدا آذربایجان و ایران مدنی علاقه لر جمعیتی یارادیلیمیش و بو جمعیت صمد و ورغون باشچیلیق اتمیشدیر. سونرالار بو جمعیت آذربایجانین خارجی اولکه لرله دوستلوق جمعیتینه چئوریلدی. جمعیتین اورقانی - «آذربایجان» درگیسینده اونون اثرلری درج اندیلیمیش و ایراندا دا یایلمیشدیر. همین ایللین دسامبر آییندا تبریز شهرینده کی «شاعیرلر مجلسی» نین عضولری صمد و ورغوندا منظوم مکتوب یازاراق اونو جنوبا دعوت اتمیشلر. دعوت مکتوبونو شاعیرلردن م. بی. ری. م. اعتماد، علی فترت، م. م. چاووشی، سعدی زامان، ح. صحافی، شیدا و باشقالاری امضالامیشلار. صمد و ورغون اوز جنوبو همکارلارینا منظوم جاواب مکتوبو نازمیش، لاکین تبریزه گتتمک اونا نصیب اولمامیشدیر. بونا باخما یاراق، شاعیر، ایراندا دا یاخشی تانیمیش و سئولیمیشدیر. ص. و ورغونون ایراندا تورک و فارس دیلرینده نشر اولونموش کتابلاری، اثرلری درج اندیلیمیش غزئت و درگیلر، تدقیقات اثرلری ایلدن - ایله آرتیر و موزه نین فوندونو زنگین لشدیریر.

شاعیر تدقیقاتچی رحمان پوراکبر شاعیرین «واقف»، «فرهاد و شیرین» پییشلرینی فارس دیلینه چئویره رک هر بیرینی آریجا کتاب شکلینده نشر ائتدیرمیشدیر. اؤ، عینی زاماندا تهراندا فارس دیلینده نشر اولونموش «صمد و ورغون - یشتی دوشونجه لی شاعیر» مونوقرافیسی نین مؤلیفی دیر. عزیز محسنی نین فارس دیلینده نشر ائتدیردیگی «معاصر آذربایجان شعریندن نمونه لر» ادلی کتابدا دا ص. و ورغون شعرینه معین یتر آریلمیشدیر. بو گون همین نشرلر - هابئله شاعیرین ایراندا بوراخیمیش «استقبال ترانه سی» شعرلر کتابی موزه ده محافظه اندیلیر.

موزه‌نین فوندوندا همچنین جنوبلو شاعرلردن میرزه قافلاتی، حسن ایلدیریم و عدالت هریرلی نین ص. وورغونا حصر اولونموش شعرلری نین اوتوقرافلاری قورونور. شاعیرین عائله عضولری ۱۹۹۳ - جو ایلده تهراندا اولارکن بیر قروپ ایرانلی ضیالی نین اولارلا یازدیغی مکتوب دا بویوک مارق دوغورور. بۇ کیچیک مکتوبدا ص. وورغون شخصیتینه، اونون شعرینه بویوک محبت ایفاده اندیلمیشدیر.

بۇ یاخینلاردا، شاعیرین ۹۰ ایلیک یویلیغی عرفه سینده موزه یه ص. وورغونون ایرانلا باغلیلیغینی عکس انتدیرن یئنی ماتریاللار داخیل اولموشدور. بو ماتریاللار سیراسیندا شاعیرین مختلف واختلاردا ایراندا نشر اولونموش اثرلری و تدقیقات ایشلری، «وارلیق» درگیسی نین، «فجر آذربایجان»، «مه‌د آزادی»، «سه‌ند» و س. غزتلرین نسخهلری واردیر.

تانیلمیش حکیم و ادبیات آراشدیریجیسی جواد هیئت یین تورکجه نشر انتدیردیگی «وارلیق» درگیسی نین ۱۹۹۵ - جی ایلین یای سایندا صمد وورغونون «شوشا» شعری چاپ اولونموشدور. همین درگی نین ۱۹۹۶ - جی ایل باهار سایندا شاعیرین یارادیجیلیغی حقیقنده مقاله (مؤلیفی تاریخ علملری نامزدی جوانشیر وکیلوف دور)، شاعیرین قارداشی مه‌دیخان وکیلوفون آرشویندن تاپیلیمیش ص. وورغوندان بیری نصحیتنامه، «اؤیان» و «سحر چاغی» شعرلری وئرلیلمیشدیر.

تبریزده احمد بادیران یین رنداکتورلوقو اینله تورک و فارس دیللرینده نشر اولونان «فجر آذربایجان» غزتی نین ۱۹۹۶ - جی ایل ۱۴ مارس و ۲ آوریل سایلاریندا ص. وورغونون «تفلیس مارالی» و «سحر چاغی» شعرلری و شاعیر حقیقنده ج. وکیلوفون مقاله سی درج اندیلمیشدیر.

تورک و فارس دیللرینده یئنه تبریزده ایشیق اوزو گۆره‌ن «مه‌د آزادی» غزتی نین آوریل سایلاری نین ایکیسینده ص. وورغون حقیقنده مقاله لر، هابئله شاعیرین یارادیجیلیغیندن نمونه لر وئرلیلمیشدیر. مقاله لردن بیری نین مؤلیفی ج. وکیلوف، او بیرینین مؤلیفی قوجامان جنوبلو شاعیر یحیی شیدادیر. یوخاریدا قید انتدیگیمیز کیمی، ۱۹۴۵ - جی ایلین دسامبریندا ص. وورغونو تبریزده دعوت ائده‌نلردن بیری یحیی شیدادیدی.

تهراندا چیبخان «اطلاعات» غزتی نین «سه‌ند» آدلانان تورکجه علاوه سینده ده شاعیرین شعرلری وئرلیلمیشدیر.

قونشو ایران اسلام جمهوریتینده صمد وورغون یارادیجیلیغینا مارق بوگون ده داوام اندیر. آذربایجان - ایران ادبی - مدنی علاقه‌لری نین انکشافینا ئمره‌لی تأثیر گؤستریر.

● «آذربایجان» غزتی ۱۴ نوامبر ۱۹۹۶

القبامیزا کؤچوره‌ن: م. ره‌یئت

صمد وورغونون چاپ اولمامیش شعری

مارت آی نین ۲۱ - ده صمد وورغونون ۹۱ یاشی تامام اولدو. اونون یاردیجیلینی ایله مشغول اولان تدقیقاتچیلار دایم شاعیر شعری نین یثنی - یثنی چالارلاری ایله راستلاشیرلار. بۇ یاخینلاردا شاعیرین بۇیوک و یگانه قارداشی آتام، تاریخ علملری دوکتورو، پروفیسور مهدیخان وکیلوفون آرشویونی آراشدیرارکن، اورادا ۱۹۲۰ - جی ایسلرده یازیلیمیش و ایندییه قدهر چاپ اولونمامیش «خانیم» و «حرب می» شعرلرینه راست گلدیم. آشاغیدا همین شعرلردن ایکینجیسینی اوخوجولارین دقتینه تقدیم ائدیرم.

دوکتورجوانشیر وکیلوف

حرب می

بن کس قان تۆکمه یی آسال ائده مم،
گئنتدیگین بوللاری: قلباً گئنده مم،
آکیلیب دوشموسونوز میدانسه،
سیزی وادار ائده جک شی بو دا نه؟
ایشده آل خنجری میدانیمما چیخ،
دؤیسوشک شیر گیبی مردانه، آچیق،
بۇ دگیل بیر یثنی شی تازه شعار،
بونون البته کی بیر کئچمیشی وار.
بشرین قلینی قان گولددوریور،
نه زاماندان بیری آه اولدوریور.
کندی همجنسینی محو اول دئیهرک،
بوجالیر سیکلی ات، قان یئهرک.

شاهی (۱)

● محمد علی حسینی

لاله لرمیدور بیتن هر سو چمنده بیلیمز
یا فنا دهرینده خاک اولغان پری رولرمیدور

۱۵ - جی عصرین سؤنو ۱۶ - جی عصرین اوللرینده یاشامیش قدرتلی شاعرلردندیر. «شاه اسماعیل صفوی یه منسوبیتی جهتله بۇ مخلصی اختیار ایتمیش»^(۲) دیر. ۱۵۱۴ - جو ایلهده سلطان سلیم تبریزی اشغال اتدیگی زامان بیر چوخ عالیم، رسام، معمار و شاعرلرله بیرلیکده روما کۆچمگه مجبور اولموشدور. «تذکره لطیفی» مؤلفی یازیر:

«سرحده قریب یردن، شاه یتیملر نندندر. اسماعیل اردبیلی نیک (نین)
مرعیسی و مقربى و شعراسی نیک اشعری و اوغلی ایدی. سلطان سلیم
زماننده رومه گلمیش ایدی. طرزینده مخترع شاعر ساحر و خیال
خاصه قادرا ایدی»^(۳)

اورپۇنیال اوسلوبا مالیک اولان بۇ صنعتکار شاعرین یارادیجیلیغی ایستر معاصرلرینه، ایستر سه ده اوزوندن سؤنرا گلن شاعرلرله تأثیرلی اولموشدور. شاهی نین آنادان اولدوغو و اولدوگو ایل معلوم دگیل دیر. بۇگونه قدهر شاهی دن الدهه اندیلن دورد غزلی اؤخوجولاریمیزا سونماق ایستردیک کی بونلارین ایکسی (بیچ اندوب کاکل کره جلفانده ایشم آه اولور / و - دشت حیر تدور مکانیم وحشدر دیر الفتم / مطلعلی غزللری) بیلدیگیمه گۆره ایلک دفعه اولاراق آشکارا چیغیر. بو دورد غزلین اوچو، آذربایجان جمهوریتی نین الیازمالار انستیتوسوندا ساخلانیلان بیر جۇنگدن الدهه اندیلیمیش دیر. ۳۴۰ - ۱۱۹۱۸ / A نؤمره لی بۇ الیازما جۇنگ ۱۷ - جی عصره عاید دیر. شاعرین «غنچه یی گول بولبولون قصدینه پیگان ائیلیمیش» غزلی ایسه «تذکره

۱- مقاله نین داها راحت اوخونوب، آنلاشیلماسی اوچون، بعضی کلمه لرین املاسی طرفیمیزدن بوگونکولشدیریلیمیش دیر. (وارلیق).

۲- سامی، شمس الدین: قاموس الاعلام، جلد ۴، استانبول، مهران مطبعه سی، ۱۳۱۴ هـ، ص ۲۸۳۹.

۳- لطیفی، قسطنطنیولی: تذکره لطیفی، طابع و ناشری، احمد جودت، اقدام مطبعه سی، ۱۳۱۴ هـ، ص ۲۰۱ - ۲۰۲ و باخین: حکمت (ارتیلان)، اسماعیل: آذربایجان ادبیاتی تاریخی، جلد ۲، باکی، آذر نشر، ۱۹۲۸، ص ۷۴ - ۶۹.

پیچ ایدوب کاکل کره جلفانده^(۱) ایشم آه اؤلور
وه نیچوک آه ایتمه یه عمر و مدور اول کوتاه اؤلور

یوق عجب رحل خیالنگ قونسه گریان چشمیه
کاربانه^(۲) سو بولان یئرلرده منزل گاه اؤلور

اول سبیدین وارمزم کویینه گوندوز یارمنک
رشکدین یانمجه کیم کولگه بیله همراه اؤلور

آنه سی^(۳) قونینده دن گوردوم نگاری سوله دیم
بولسون نقصانی گون گوندن مکمل ماه اؤلور

شاهینک کونکلی عجب خلوت سراینکدور سنینک
بو بساط و رونقینک شاهی قچن^(۴) بیر شاه اولور

سونبولونک یاننده هر سو چشم جادولرمیدور
یا کمندایله دوتولمیش وحشی آهولرمیدور

۱- جلفانده - [چغ]چولقانمق، پیچیده شدن چولقانمق، پیچیدن (سنگلاخ)

۲- کاربانه: کاروانه

۳- آنه سی = آنه سی = آناسی

تورکجه ده آنه شکلی دانه ایله قافیه اؤلر. آمنه خاتون محمد آنسی (= آنه سی) شول صدقندن دوغدی بو دُر دانه سی

۴- قچن = قاچان، هاچان، نه زمان، نه وقت (مولود سلیمان چلی)

* «فضولی» نین ده بو وزن و قافیه ده بیر غزلی وار. مطلع و مقطعی بئله دیر:

گورشه ایبرولر و کده چشم جادولرمیدر یوقسه گیرمیش سایه تیرانداز هندولرمیدر

سنمک آنجق «فضولی» بویله خوبلر مائلی یوقسه عشق اهلی قامو سن تک بلاجولرمیدر

«فا. رشاد: فضولی نین غیر مطبوع اشعاری، استانبول، ترقی، ۱۳۱۴ ه. ص. ۲۰»

يايلارميدور قورولميش^(۱) آمسيلو هر گوشده
يا غضبالبن چاتدوغنك پسيومته ابرولرميدور

قاشلرنك كسجنده يساتغان گوزلريمي هر طرف
يا بر ايوان ايچره دوشميش ايكي صاير^(۲) ولرميدور

سؤله ديم بغلندي كونكلم ايكي خوشبو سونبوله
طره عنبر فشائين آچدى دنر^(۳) بولارميدور

بلمزم شاهي سننك يارنمي آنجق تندنخو
يوخسه خويلر بارجه^(۴) نى ها بويله بدخولرميدور

لاله لرميدور بتن هر سو چمنده بلمزم
يا فنا دهرنده خاك اولغان پرى رولرميدور.

دشت حيرتدور مكائيم وحشلىر در الفتيم
مارلر يانيمده حلقه مورلر هم صحبتيم

سايه بانم قوش قناديدور كه دوشمش باشمه
جسم اورتان^(۵) هر طرف ژولیده مو در كسوتم

قهردين انجمزم زيرا قرين لطف ايرور^(۶)
راحتمدور دمبدم جسمغه آرتن زحمتم

۱- قورولميش = قورولموش = قورولموش

۲- صاير = صايري = صاير [ق.ت.] - خسته، مريض، اوزگون.

«قرباني» دير كوكلم بوندان سايريدر نه ايتشم ياريم مندن آيريدر «عاشيق قرباني»

۳- دنر = دنير كي.

۴- بارجه - [ق.ت.] - جمله، هامى، بارجه سى، هاميسى، جمله سى.

«بارجه ياخشى بيز يامان، بارجه بوغداي (بوغدا) بيز سامان» (ف. كۆپرلوزاده، ايلك متصرفلر، ۱۹۱۸، ص ۱۹۳).

۵- اورتان = اورتن

۶- ايرور = (ايرمك) دندور = ايرمك - يئتيشمك، قوشماق، واصل اولماق، اولماق ← (قرين لطف اؤلور) دتمك اؤلور.

خو دوتوب يانمده هر دم جمع ايرور وحش و طيور
اوخشه شورلر^(۱) گوييا مجنونفه باردر نسبتم

نيچه بولسون بر يره شاهی هوا و هوش جمع
چمون ازلدن بييله بولمشدور مخمر طيستم

غنچه بي گل بلبلك قصدينه بيگان ايلمش
غنچه آچلفان گلی يوزينه تلقان ايلمش

غنچه تک بيگانی تيز ايتمک ايچون شاخ گل
جسمنی باشدن اياغه شکل سوهان ايلمش

گل عروسن صبحدم بلبل نکاح ايتمش مگر
کسيم اوزين يشيل دواق التنده پنهان ايلمش

دهر آرا هر بر بوزق ديوار کورسک شويله بيل
بسير سلیمان ملکيدور چرخ آنی ويران ايلمش

مهرينه آلدانسه شاهی بو فلک تک کم گونی
گوگه تیکورمش يسه خاکيله يکسان ايلمش

۱- اوخشه شورلر (اوخشاشماق) - اوخشاشور، شيبه و مانند شدن (سنگلاخ)

رساله هرزاده... قلانی:

هربزاده به ماتريال و شگيللری بيزيم اختياريميزا
قويدوغونا گوره اوز تشکورلریمیزی بيلدیریک.

اوستاد هربزاده کئچن ایلین بهمن آيندا
آللهين رحمتينه قووشدو.

رسالهين اوغسلو حورمتلی محسن آقا

چنگیز آیتماتوف لا مصاحبه*

● بولغار جادان چئورن: دوكتور شعبان كالكان

بولغار اۇخوجولارى، سناريولارنى اونون يازدىنى فىلملىرى ايزلەمك امكانىنى دا تاپاراق يازارين بۇيوك قلبى نىن ايستىلىگىنى بير دفعه ده سينما واسيطه سىله حس ائتمك فرصتى الده ائتديلر. قىرغىزستان جمهورىتى نىن شكر كندىندە ۱۹۲۸ - جى ايلده دوغولان چنگيز آيتماتوف، صنعتده خلقى نىن عنعنەلر نى داوام ائتدیرن اۇنملى يارادىچىلاردان بىرى دیر. اۇ، سوونت لر بىرلىگى نىن ان يوكسك ادبيات مكافاتلارى نىن صاحىبى دیر (ش.ك).

بولغار غزرتتە چى بازار جورجى چاتالباشو، مشهور يازارلارلا آپاردىنى مصاحبه لر نى ۱۹۸۲ - جى ايلده صوفیادا وطن جبهه سى، (OTECESTREN FRONT) يايىن ائوينده «اعترافلار» باشلىنى آلتىندا يايىنلادی. اونون مصاحبه آپاردىنى بۇ آدلم يازارلاردان بىرى ده چنگيز آيتماتوف دور. جورجى چاتالباشو مصاحبه سينده اۇنجه چنگيز آيتماتوف حقينده بونلارى يازير:

چنگيز آيتماتوف بولغار اۇخوجولارى آراسىندا اينجه روحو و گوجلو يازارلىق استعدادى ايله مشهور دور. اۇ، بو گونكو انسانين پروبلملرينه ياخيندان تائيش، زنگين حيات تجربه لريله سيلاحلى، يارادىچىلىغىندا دايم ياخشى انسانلارى مدافعه ائدن، قهرمانلارى پىسلىكلره سنو، شدا غالب گلن، گنرچكى و خوشبختلىگى آختاران بىر بازار دیر.

اونون، اوشاق دونياسىنا اولان بۇيوك رغبتى، آنالارين، قاديئيلارين، اۇزونو مدافعه ائدن گوجلو روحو و انسانين اۇز سۇي كۇكونه اولان سايفىسى اولمادان، انسانلىغىن گليشمه سى نىن مومكون اولما ياچاغى اينامينا باغلى دیر.

«ئىمىم صىمىمى دوشونجه لىرىم»

- سئودىگىم و سايدىغىم انسانلارنى ئۇنۇندە
ئۇزومو سوچلو (گوناهكار) حس اتتىدىگىم آنلار.

- دوستلوغا اينانيرمىسىز؟

- بلى.

- هانسى تارىخى شخصىت سىزىن اوچون ان

ماراقلى؟

- سمرقندلى اولوغ بىگ، بۇيوك شاعر و عالم.

- سىزىن ان چوخ سئودىگىنيز ادبى قهرمان؟

- بىئۇ سۇئالا جاواب

ونىرمىم، پروفىسور نىل (حرفه‌اي) بازارلارنى طرفسىز

اۇلمالارى دوغرو اۇلور.

- سئودىگىنيز بىستە كار؟

- خلق.

- سئودىگىنيز شاعىر؟

- اسكى چاغلارنى خلق شاعىرلىرى.

- سئودىگىنيز رسام؟

- هر حالدا والاسكنس.

- سئودىگىنيز بازار؟

- بۇين.

- هانسى بولغار شاعىر و بازارلارنى تانىر و

دگرلندىرىرسىز؟

- ان چوخ هائىتوفون قىسا حكايه لىرىنى

بگه نىرم.

- دوغانىن شاه اثرى نه دىر؟

- گنج قىز.

- گۇزه للىك اوچون نه دوشونورسونوز و

گۇزه للىگه گسونلوك حياتدا تىز - تىز

راستلاشىرمىسىنيز؟

- سئىرهك راستلاشىرام، لاكىن بو، گۇزه للىك

بوخ آنلامىنا گلمز.

قالانى ۹۳ - جو صحىفه ده

- سىزىن اوچون ان اۇنملى انسان فضىلتى نه

دىر؟

- بىر طالعى پايلاشا بىلمك، انصاف.

- ان آسان باغىشلایا بىله جگىنيز انسان

قصورو؟

- شىب سئودىلىگى. (۱)

- ان چوخ نفرت اتتىدىگىنيز قصور؟

- قىسقانچلىق.

- سىزىن ان چوخ سئودىگىنيز مشغله نيز نه

دىر؟

- خوشبختلىك اوچون چالىشماق.

- سئودىگىنيز اگلنجه؟

- موسىقى دىنله مك.

- دونيادا خوشبخت اۇلماق اوچون ايدئالينيز

نه دىر؟

- ايدئالما چاتماق امكانسىز.

- بدبختلىك اوچون سىزىن تصورونوز نه

دىر؟

- سئودىكلرىمى ايتىرمك.

- گونلوك حياتدا سىزى راحتسىز اندن

حادئه لر وارمى؟

- چوخ!

- او حادئه لرله مناسبتىنيز نىجه دىر؟

- تحمل اتمگه مجبورام.

- هانسى طالع سىزىن اوچون ان آجى؟

- آنا دىلىنى ايتىرن انسانىن طالعى.

- حياتىنيز ان خوشبخت لحظه سى؟

- آرزولادىغىم انسانلارلا قارشىلىقلى

آنلاشدىغىم آن.

- ان كدرلى لحظه نيز؟

۱- بىر باخىشدا عاشىق اۇلماسى، گۇرونجه وورولماسى.

دده قورقود كتابى نين فولكلوروموزداكى تاثيرى

● حسين.م.گونئىلى

دده قورقود اثرى بىر
چوخ شاعرلر و يازيچيلارا
اىلھام قايناغى اولماقلا
ياناشى، كئچن نئچە يوز ايلده
يارانمىش شفاهى ادبياتيمىزا
دا دريىن تاثير
بوراخمىشدير. ^(۱) بىز بو
تاثيرى چوخلو
داستانلاريمىزدا گۆرەرک،
نئچە سینه اشاره انتمک
ايسته ييرىک:

دده قورقود كتابيندا
اوخودوغوموز «بامسى
بئيرهك» بويونون، «عاشيق
غريب - شاه صنم» بويونا
بوراخديغى تاثيرلىرى
اشاغيداكى مثاللاردا آچيق -
آيدىن گۆرمک اولور.

۱- اشاره انده حېمىم داستانلارین دده قورقود کتابیدان تأثیرندىگى قبول انده یلمه سک ده، دده قورقود اثرى ایله بۇ اثرلرده گۆرونن دوشونجه، داوارايش، عادت - عمنه و باشقا خصوصیتلرین بىرلىگى و باياخىنلىغى بوگوسترير کى، بونلارین هامىسى بىر خلقین بويلارى و بىر خلقین يارادىچىلىغى بىن محصورلودور.

«يام بورايگ»- ين اۇغلو بامسى بئيره ك، «باي بئيجان قىزى»، «بانى چىچىك» ايله آداخلى دىرلار. اونلار توى اندركن دوشمنلر بئيره گى اۇغورلايب آپارير. اون آلتى ايل اۇنون اۇلوسوندىن، دىرى سىندىن خىبر اۇلمايير. نھايىتدە بانى چىچىكى آلماق ايستەين يالانچى اۇغلو يالينجوق، بئيره گىن اۇلوم خىرىنى گتيرير. قىز آداملارى اونون بۇ يالان سۆزونه ايناناراق، قىزى اونا وئيرلر. بۇنو دۇيان اۇغلان آتاسى آل - وئرچىلىرى چاغىرىب دئير:

«- مَرَه (۱) بازگانلار اوارين، ايقليم آراين، بئيره گىن اۇلوسو، دىرىسى خىرىن گتوره يدىنيز، اولاميدير!؟»
بازگانلار حاضر لانيب «پاراسارين بايورد»، قالاسينا گلىرلر. نئچە گئىچە - گوندوز يۇل گئتىدىكىدن سۇنرا اۇ قالايلا چاتيرلار. اۇگون كافىرلر يىن بايرام گونو ايمىش. بونا گۆره بئيره گى دۇستاق انوندىن چىبخارىب، اۇز مجلسلىرىندە قۇپوز چالدىرىدىلار. اوجا چارداقدا قۇپوز چالماقدا اولان بئيره ك اۇرايا گلن آل - وئرچىلىرى گۆردوكدە، اۇنلاردان بئله خىبر آير:

«آلان - آلچاق هاوا يىردن گلن آرغىش!» (۲)
بگ بابامىن، قادين آنامىن سۇوغاتى آرغىش!
آياغى اۇزون شاھباز آتا بىنن آرغىش!
اونوم آنلا، سۆزوم دىنلە آرغىش!
قالين اۇغوز ايچىندە اۇلاش اۇغلو سالور قازانى سۇرار اۇلسام، ساغىمى
آرغىش!

قىيان سلجوق اۇغلى دلو تۇندارى سۇرار اۇلسام، ساغىمى آرغىش؟
آغ ساققاللو بابامى، آغ يىرچكلو آنامى سۇرار اۇلسام، ساغىمى آرغىش؟
گۆز آچويان گۆردىگىم، كۇنوللە سنودىگىم، باي بئيجان قىزى بانى
چىچىك انودەمى آرغىش، يۇخسا گۆردامى آرغىش؟
اونلار بئله جاواب وئيرلر:

.....
«- قىيان سلجوق اۇغلى دلو تۇندارى سۇرار اۇلسان، ساغدىر بامسى.
«قارا گونە» اوغلى «بوداغى» سۇرار اۇلسان، ساغدىر بامسى.
آغ ساققاللو بابانى، آغ يىرچكلو آنانى سۇرار اۇلسان، ساغدىر بامسى...
آغ چىقارىب، قارا گئىدىلر سىنن اوچون بامسى
يىندى قىز قارداشىن يىندى يۇل آيىردىندا آغلار گۆردوم بامسى...
گۆز آچويان گۆردوگون، كۇنول وئرىب سنودىگىن بانى چىچىك كىچى (۳)
دوگونىن (۴) انلەدى، اۇلو دوگونىنە وەدە قويدى.»
عاشيق غرىب - شاھىنم داستانىندا ايسە، اۇخويوروق كى:

۲- آرغىش = كاروان

۴- دوگون = نوى

۱- مره = آدە، آھاي.

۳- كىچى: كىچىك

«مَره چوبانلار اير كيشى يولدا داش بولسا، يابانا آتار، سيز بۇ يولدا بۇ داشى نىچون يىغارسىز؟»
چوبانلار ايسه تانىمادىقلارى جاوانا بىلە جاواب وئىرلر:

«- بگىمىزىن بىر اۇغلى واردير. اۇن آلتى يىلدير كىم، اۇلوسى، دىرىسى
خىرىن كىمسە بىلمىز. يالانچى اۇغلى يالانچوق دىرلر، اۇلوسى خىرىن
گتوردى؛ آداخلىسىن آنا وئرر اۇلدىلار. گلور بۇندان كىچىر، اۇرالىم
آنى (اونو)، آنا وارماسون، تايىنا، توشونا وارسون!...»

عاشىق غرىب ده حلب شىرىندان قايدىب تىقىلسە چاتاندا، شاه صنم ايله شاهولدىن توپو
باشلاندى. غرىبىن «حيدر» آدى سنىملى دوستو بو توپو پۇزماق اوچون، بىر بىل گۇتوروب شىرىن
قىراغىندا اولان بۇيوك مىداندا سو باغلاير و بىر شى اكىلمەمىش مىدانى سۇورماقدايدى كى، عاشىق غرىب
گلىب، اۇرايا چاتىر. اونو تانىرسا، اۇزونو تانىتىرماير، آنچاق بو بىر زاد اكىلمەن يىرى سۇورماغىندان
تعجبەنەرك سۇروشور:

«منه سۇيله حيدر قارداش
سنه قوربان بو جان، بو باش
نىچون ورك (۱) سۇورارىسان؟
نىچون ورك سۇورارىسان؟

***

منىم يارىم اۇلوب مىستان
بو نه باغدير، بو نه بوستان
سۇزلىم دىللىردە داستان
نىچون ورك سۇورارىسان؟

نهایتده بللى اۇلور كى، تىفلىس شىرىنىن دىبىنە اساساً، هر تۇى انلەن اوغلان، تۇى گونو گلىب اۇ مىداندا
آت اوينادار. حيدر قارداش ايسته بىر كى، گوج ايله شاه صنمى آلان شاهولدا، اۇ گون گلىب، همىن مىداندا آت
اويناداندا، آتى باتلاغا پاتا و شاهولدى يىره چىرىب اۇلدوره و يا بىر حالا سالا كى، عاشىق غرىب گلىب چاتانا
كىمى، شاه صنمى ائوينە آپارا بىلمەيه.

بورادا دا گۇروروك كى، بامسى بىرهك بۇيوندا چوبانلار بۇلدا داش يىغمالارى، حيدر قارداشىن
مىدانى باتلاغا چتورمه يىندە، تامامىلە عكس اۇلموشدور.

يشنە ده بامسى بىرهك آتاسى نىن اوباسىنا گلدىكدە، باجىلارى اونو گۇروروك، تانىمايان كىمى، عاشىق غرىب
ده اۇز ائوينە گلدىكدە، آنا - باجىسى اونو تانىماير. نهایتده بامسى بىرهگىن آتاسى نىن ايشىقدان دوشموش
گۇزلىرى، بامسى نىن «سترجه» بارماغى نىن قانىندان سورتىمكلە آچىلان كىمى، غرىبىن آنا - باجىسى نىن دا
غرىبىن فراقىندا آغلاماقدان كۇر اۇلموش گۇزلىرى، غرىبىن گتىردىگى، امام على (ع) نىن آتى نىن آياغى نىن
تۇرپاغىندان سورتىمكلە آچىلىر و سايره...

همىن داستانىن تاثيرىنى تىكجە عاشىق غرىب، شاه صنم سۇلجىگىندە (۲) دىئىل: بلكە بىر نىچە ايرى محبت
داستانلار يىمىزدا دا چوخ ياخشى نمونەلره راست گلمك اۇلور. مثلاً:

۲- سۇلجىك = داستان، ناغىل

۱- بىر نوع تىكانلى و اۇزو گۇيرن بىنگى دىر.

سۆزۈگندىن بامسى بئىرەك «بۇز آيغىرىنا» مېنىب اووا چىخىر و اولوقدا گۇردويو كئىيىكلرىن يېرىنى قووا - قووا گتيرەك، گۇي چادىرىن اوزەرىندە قورولموش قىرمىزى بۇيالى چادىرىن يانىنا چاتىر. او چادىر باي بئىجان قىزى بانى چىچىگىن چادىرى دىر.

بامسى بئىرەك جئىرانى، يىبەسىنى تانىمادىقى چادىرىن قىباغىندا اولاياندا چادىردان باخان بانى چىچىگىن گۇزو اونو توتور. او بئىرەك، بئىرەك دە اونون كىم اۇلدوغونو اۇيرىندىكە، بىر - بىرىلە سئويشىرلر.

مشهور فولكلورىك داستانلار يىمىزدان اولان «شاه اسماعيل - گولعدار» سۆلجىگىندە دە بونا بىنرە بىر صحنە ايلە راستلاشيريق. شىخ نوەسى اسماعيل «قىمرداي» آدىلى آتىنا مېنەرك چىخىر. اولوقدا بىر جئىران گۇرور. اونون آردىنجا آت سالىر. اونو قووا - قووا شىرازدان موغانا كۇچموش خواجه رشىدىن اوياسىنا ياخىنلايدىر. خواجه رشىدىن قىزى گولعدار بىن چادىرى نىن ياخىنلىدا جئىرانى اوخلاير. يارالى جئىران اوزونو گولعدار بىن چادىرىنا سالىر. اوونو ايتىرمىش شاه اسماعيل دا چادىرا ياخىنلاشىپ سىسلەنير:

«قووا - قووا بىر جئىرانى گتيردىم
ايتىردىم بورادا بىر شىكار يىرى»
بو سۆزۈ انشىدىن گولعدار قاراواشلارى ايلە بىرلىكە چادىردان انشىگە چىخىر. اوغلان گولعدارى گۇرەندە، اونا وورولور و سۆزونون داوامىندا بئىلە سۆيلەير:

«ايتىردىم جئىرانى، تاپدىم مارالى
بو سۆزون جاوايىندا قىز سۆيلەير:

«بىر اووچونون اوو گىندە يارالى
ايتىردىن جئىرانى، تاپدىن مارالى
اونون نىجە گلر صبرى، قرالى (قرارى)
اۇرتسالىغا قۇياق بىر ايلقار، يىرى!»

.....

نەپىتدە بونلار دا بىر - بىرىلە تانىش اۇلدوقدان سۇنرا آداخلاشىپ، انولمىك قارارىنا گليرلر.
بامسى بئىرەك بۇيولە شاه اسماعيل سۆلجىگىندە بىر - بىرىنە بىزەين جەننلر بونوللا توكنمەير. بامسى بئىرەك ايلە بانى چىچىك آداخلاشيريكن اوخ آتماق، آت چاپماق و گولشمىك يارىشى نىن صحنەلرى، شاه اسماعيل ايلە «عرب زىنگى» نىن دۇيوشمىك و گولشمىك صحنەلرىندە دە اۇز عكسىنى تاپمىشىدیر. انلە ھىمىن صحنەلرىن تايىنى «ورقا - گولشنى، ياسمن» سۆلجىگىندە دە گۇرە بىليرىك، يەنى ياسمن ورقانلىن گوجونو، دۇيوشجولويونو و قوچاقلىغىنى سىنادىقدان سۇنرا، اونوللا انولمە يە مئىل گۇستىرير.
ھىمىن بامسى بئىرەك بۇيوندا بگلر دوعا اندەرك آلاھدان اوشاخى اۇلمايان «باي بۇرابگە» بىر اوغول ايستەدىكە، «باي بئىجان بگ» دە اونلارا دئىير:

«- بگلر، بىنم دىخى حقىمە بىر ردوعا انلە يىن، آلاھ تەالى بانا دا بىر قىز ونرە!»

بگلر اونا دا دوعا انلەدىكدن سۇنرا، اۇ بىر داھا بگلرە دئىير:

«- بگلر، آلاھ تەالى بانا بىر قىز ونرە جىك اۇلورسا، سىز تانىق اولون، بىنم قىزىم «باي بورا»

بگ» اوغلىنا بۇشىك كرتمه ياووقلو اولسون!»

باي بورابگين اوغلو ايله باي بىجانين قىزى نين هله بۇشىكده اولدوقدا اداخلا نىماسى كىمى حادثه لره آيرى - آيرى داستانلاردا دا راست گليريك. اۇرنك اۇلاراق، «طاھارميرزه - زۇھر» سۇلجگينده بىله دىييلير:

«يتر آوان» شهرينده ياشايان «احمد سوداگر» ايله «حاتم سوداگر» بو قارارا گليرلر كى، بىيرى نين اوغلو، بىيرى نين ده قىزى اولسا، اونلار «گۇيك كسمه» اداخلى ائده لر و بىله ده اولور، يعنى احمد تاجيرين بىر اوغلو، حاتم تاجيرين بىر قىزى اولور. اوغلانين آدى «طاھارميرزه» قىزىن آدى زۇھر قوبولور و ائله او گوندىن اۇنلار بىر - بىرينه اداخلى ائله ييرلر. «ورقا» ايله «گولشن» و صئيدى ايله بىر داستانلاريندا دا اداخلا شما حكايه سى گۇستر دىگيميز اۇرنكلرله هئچ ده فرقلى دىييلدير.

دده قورقود كىتابيندا گۇرونن بعضى اخلاقى موضوعلارين دا بىر سىراسىنى باشقا فولكلوريك داستانلاريميزدا گۇره ييليريك. مثلاً:

اثرين بىرينجى بۇيو سايلان «دير سه خان اوغلو بوغاج خان» بۇ يوندان اۇيره نيريك كى، او جاعى كۇر اولان دير سه خان بايندىرخانين قوناقلىغينا گلدىكده، بايندىرخانين قۇللو قچولارى نين اۇ جاعى كۇر ادا ملار باره ده سۇز و داوارا نىشلاريندا قلى سىير. او ائويه قايدىب، باشينا گلەنى قادي نينا سۇيله ير كن، قادي نى اونا بىله بىر اۇنرگه^(۱) وئير:

۱- «آتدان آيفير، دوه دن بۇغرا، قۇيوندان قۇچ اولدور گيل، ايچ اوغوز، ديش اوغوز بگليرين اوستينه ييغناق انت گيل، آج گۇرسن تۇيور گيل، يالينجوق گۇرسن، توناتگيل، بۇرجلوى بۇرجيندان قورتار گيل، دپه كىبى آت ييغ، گۇل كىبى قىمىز ساغدير، اولو تىنى ائله، حاجت ديله، اولاكىم، بىر آغزى دوعالى نين آلقىشى ايله تانرى بىر يىتمان عيال وئره...»

آروادى نين اۇنرگه سىنى يەنن دير سه خان ائلارين، دوه لر ين و قۇيونلار ين ار ككلريندن اولدورور. ايچ اوغوز و ديش اوغوز بگليرىنى قوناق چاغيرير. آج گۇرور، دۇيورور، چىلپاق گۇرور، گىيىم وئيرير، بۇرجلونو بۇرجوندان قۇرتارير، تپه ييغىنلىقدا آت تۇپلاير، گۇل دۇلوسو قدهر سود ساغديرير و بۇيوك قوناقلىق وئيرير، حاجت ايسته يير و بىر آغزى دوعالى نين دو عاسى ايله آلاھ اونا بىر اۇشاق وئيرير.

بۇ حكايه نين تايىنى «كلىبى - حوريزاد» داستانيندا دا گۇروروك: بىله كى، ايكى قارداش اولان «آلماز» سوداگر ايله «سالماز» سوداگر ين هئچ بىرى نين اوشاغى اولموردو. بونا گۇره ده بو ايكى قارداش بۇ نىكره دوشورلر كى، يئددى گنجه - گوندوز قۇنراقلىق وئره لر، آجلارى دۇيورالار، چىلپاقلارا گىيىم وئره لر، بۇرجلونو بۇرجوندان قورتارالار و آلاھدان ايسته لر كى، آلاھ اونلار ين هر بىرينه بىر اولاد وئره.

بىله ائله دىكده، او قدهر چكمه يير كى، بىيرى نين بىر اوغلو، بىيرى نين ده بىر قىزى اولور. اوغلانين آدينى «كلىبى» قىزىن آدينى «حوريزاد» قۇيورلار.

هسابله «نجفخان - ماه جمال» داستانيندا دا آل - وئرچى اولان سودن ف كىشى حيات يولداشى اولان «بۇلور» خانىم ين سۇزو ايله قىرخ جمعه آخشامى قۇنراقلىق وئيرير، قلىبى سىنيقلار ين قلىبىنن اله گتيرير، آجا

يشمك، يالينا گنييم وئرير، بۇرجلانو بۇرجوندان قورتارير. نتيجه ده اونون بو ايشلريندن خوشو گلن قادينى بولور خانيم پير اوغلان دوغور. بو اوغلانين آدينى «نجف» قۇيورلار.

يشنه ده «نوزوز - قناب» سۇلجگينده گۇروروك كى، اۇلادسيزلىق غم - غصه سيندن خسته له نن «كريم پاشا» قاپى - قونشو و قوهوم - اقربانين اۇنرگه سيله آجلارى دۇيورور، چيلپاقلارا گنييم وئرير، بۇرجلانو بۇرجوندان قورتارير و قۇللارى بۇراخير. بونا گۇره ده آلاھ تعالى اونا بير اۇغول وئرير كى، آدينى «نوروز» قۇيور.

«ورقا ايله گولشن» داستانيندا دا گۇروروك كى، خلخاللى «احمد سوداگر» ايله «محمود سوداگر» صدقه وئرمك و آجا يشمك، چيلپاغا گنييم وئرمك ايله اوغول - قيز آتاسى اولاييليرلر.

دده قورقود داستانلاريندا اولدوغو كيمي كوراوغلو داستانلاريندا دا هر داستان بير قهرمانين آدينى دير. كوراوغلو داستانيندا نيگارين گتيريلمه سى دده قورقودا كى سارى دونلو سلجان خاتونون قان تورالى واسيطه سيله گتيريلمه سينه بتزه بير.

سۇزون سۇنوندا بونو دئمه لى بيك كى، دده قورقود كتابى نين فولكلور و موزدا كى تاثيرى، دئديكلريميزدن قات - قات آرتيقدير و انشاء الله يشنه ده بۇ ساحه ده دانىشاجاييق. ■

قايناق:

● اورتا ايران توركلربنه عايد چاپ اۇلمايش قايناقلا.

رسام عربزاده

چاغداش خالچا صنعتى نين

گوركماس، يئنى چى و تانيميش شخصيتى

● د. ابراهيم پور

رسام عربزاده آديسلا تانينان مرحوم سىدابولفتح زىدى لطيفى ۱۲۹۳ شمسى / (۱۹۱۴ م) ده تيريز شهرينده صنعتچى بير عائله ده دونيايا گؤز آچيراؤ دۇرون عادتى اوزره كچيچك ساشدا مکتبخانايا گسندیب، اۇرانين سوپوق و تمشيش فضا میندا اليفبا و قرآنسى اۇيرنيب و الله اؤ چاغلاردان آتاسى واسيطه سيله بۇيا و طرحله ده تانيش اۇلور.

بيرينچى دونيا ساواشى نين ايرانا چكىلمه سى و اۆلكه نين سياسى و اقتصادى وضعيتى نين گرگين ليگى، ياشايشى بوتون ايران خلقلرى، خصوصيله آذربايجان خلقينه دۇزولمز و سارسيديجى الدير. چوخلارى بۇ چتين وضعيتدن قورتولماق اوچون كۆچمه يه قرار آليرلار. رسام ين عائله سى ده باشقالارى كيمي بۇگونلرين آغير و دهشتلى اقتصادى وضعيتينه گۆره پايئخته سارى

يۇللانيرلار.

رسام تهراندا اوچونجو صينيفه كيمي «اديب» مکتبينده اوخويور و مکتبين ان ياخشى طلبه لر يندن سايبلير. عائله سى نين ديدرگين دوشوب، كۆچمه سى ده اونلارين آغير اقتصادى

نهایتده اؤزو بیر رساملیق کلاسی آچیر و تعلیم وئرملکه یاناشی باشقالاری اوچون پورتره، رسم و خطالیق ائدیر. او مینیاتور ساحه سینده یارادیجیلیغی آرتیق دقت و سعی له داوام ائدییر و شعر مضمونلاریندان فایدالاناراق گؤزله و دهیرلی مینیاتور اثرلری یارادیر.

ایکینجی دونیا ساواشیندا او یئنه ده اؤز یوردو تبریزه قایدیر و آتاسی نین اعمالاتخانا سیندا (کارگاهیندا) ایشه باشلاییر و خالچا طراحلیغی، گول تیکمه و رسم ساحه سینده تعلیم

و ضمیمت لرینده مثبت تاثیر بوراخماییر. اونلار یئنه ده تبریزه قایتمالی اولورلار. او تبریزه رشديه مکتبینه گنده رک اؤز تحصیلنه داوام ائدییر و آلتینجی صنیفه کیمی اورادا اوخویور. تحصیل عرفه سینده معلم لری اونون رساملیق استعدادینی گوروب اونو تشویق ائدییرلر.

بۇ عصرین اوللرینده بوتون دونیادا اولدوغو کیمی ایراندا دا ده ییشیکلیک لر باش وئریر. بو مسئله جماعتین آییقلیغینا سبب اولور و اولکهنین بؤیوک شهرلرینده او جمله دن تبریزه اینجه صنعت

کلاساری آچیر. او تعلیم ایشی ایله یاناشی خالچا توخوماغا دا اوز قویور. پولو اولمادیغی اوچون ایلک خالچاسینی توخوماق اوچون بیر دوستدان بورج آلیر و نهایتده خالچا توخونوب باشا چاتاندان سونرا، بورجونو اؤده مک اوچون خالچانی ساتمالی اولور. بو خالچانین توخونماسی، رسامین استعدادی نین دیرچلیغی، یارادیجیلیغی و تجربه قازانماسینا سبب اولوب و اونون بسو ساحه ده گله جک فعالیتلری نین باشلیجا محورینی تمین ائدیر.

مکتب لری آچیلیر. رسام اینجه صنعت مکتبینه گریب، مینیاتور ساحه سینده اوخوماغا باشلاییر و بو اونون یاشاییشیندا یئنی بیر مرحله نین باشلانیشی اولور. سونرالار او اینجه صنعتین، باشقا قوللاریلا دا ماراقلانیب، موسیقی و تئاتر ساحه سینده ده فعالیت گؤستریر. رسام آرتیق اؤیرنمک و تعلیم گؤرمک اوچون تکرار تهرانا قایدیر و اورادا چتشدیلی صنعت ایشلریله مشغول اولور، او مختلف کلاساردا تعلیم گوروب، ماهیر بیر رسام اولور و

استفاده اولونور: گوشه یا زاویه ایلمک، بوخاری ایلمک، آشاغی ایلمک، کنار ایلمک، بو ایلمکله بوتونلوکده آویزه «ساللاق» «دنیلییر» آدلی یسنى بیر اوصولون تشبوتچوسو اولور. هابئله ادبیات، فلسفه عرفان، خط و رسمی ده فرش صنعتینه داخل اندیر.

۵۰ - ۴۰ - جسی ایسلر اؤنون خالچا صنعت چی لیگینده پارلاق دؤر سایلییر. اؤ، ایسلر بویو یورلمادان و آغیر زحمتلر نتیجه سینده چوخ ده بیرلی تجر به لر الله اندیر و بؤ تجر به لر آرخالاناراق چوخ گؤزل، بدیمی و زنگین اثرلرین یارادیجیسی اولور.

او رساملیق باجاریق و مهارت لرینی خالچا توخوما اینجه لیکلری ایله بیر - بیرینه قاتیپ، بو ایشده یعنی خالچا ناخیشی و توخوماسیندا یسنى متود یارادیجیسی، یؤنلدیجیسی و بایراقداری اولور.

او اؤزونو اسکسی و کؤهنه چرچیوه و اوسلوبلاردا محدود لاشدیرماییب، قدیم خالچا استادلاری نین مخالفت لرینه باخما یاراق خالچا صنعتینده یسنى چی حرکتلره باشلاییر و قدیم مودالاری پوزماقدا و بؤ صنعتده دیشیکلیکلر عمله گتیرمکده بؤیوک آدیملار آتیر. اؤ ایلمک سالماقدا «گره آویزه» (دؤرد ایلمک بیر ایلمک یئرینه

هؤر و جو (رفوگر) استاد اولموشدور. مرحوم استاد عربزاده بؤ صنعتده یسنى لیکله اوریزینالیینی (اصالتی) بیر یتره بیغیب، ایران خالچا صنعتینه یسنى و تزه بیر روح باغیشلاییب و ایندی ایراندا مدرن خالچا صنعتی نین آتاسی آدلانیر. اؤ، ۶۵ تاхта توخودوغو قیمتلی خالچالارینی ایران خلقینه هدیه اندیب و بو خالچالار رسام عربزاده آدینا موزه ده ساخلانیلییر.

۵۵- جی صحیفه ده

اونون اثرلری دفعه لرله مختلف قائلریالاردا سرگی لنیر و شیرچی لر طرفیندن گنیش صورتده آلقیشلانییر.

اؤ کئچمیش ۲۰ ایسل عرضینده خالچا صنعتی نین طراحلینی و توخوماسی ایله برابر بؤ صنعتین انکشاف و یایلماسیندا دا بؤیوک تأثیر گؤستریش و چوخلو شاگردلر تربیه ائتمیشدیر. او عینی حالدا چوخ ده یرلی و ماهیر بیر بویاقچی و

آراییب آختارمالی و اؤلدوغو کیمی تانیمالی و تانییب، گؤروب، بیلدیکلرینی باشقالارینا یتیرمه لیدیر. نئجه آراییب آختارماق، نئجه تانییب بیلیمک و گؤردوکلرینی، دوشوندوکلرینی آیریلارینا نئجه چاتدیرماق سؤزو میدانا گلنده، فیکیرلر آیریلیر، باخیشلار فرقله نیر و آیری - آیری ایستکلر ابرهلی سورولور. شرایط انسانلاری ده یشیر، اونلاری ائله یتیریر کی، همین شرایطی ده یشیمک فیکرینه ده دوشه بیلینلر.

یونس امره ده اؤزهل بیر وضعیت ده دنیا یا گؤز آچیب آییق گؤزله یاشاییب، آچیق فیکیر، درین دوشونجه و اینجه دویغو ایله یازیب یاراتمیشدیر و اطرافیندا باش وئرن حادثهلردن اعتناسیز کئچمه میشدیر. اؤ هر یئرده انسانلیغی تبلیغ ائدیر، انسانلاری دوزلویسه و دوزگونلویه چاغیریر، دوستدان و دوستلوقدان سؤز آچیر، حقندن و حقیقتدن دانیشیر. یونس اؤز زامانه سی نین بو گونه دک یاشاییب قالان بؤیوک شاعری اؤلا بیلیر، چاغی نین سسینی گله جک نسیللره یتیره بیلیر.

شاعرین یاشادیغی چاغیندان و اونون نئجه لیگیندن دانیشماق ایسته میرم. هر بیر ادبی اثرین یارانماسیندا وضعیت و دورومون تأثیرینه اشاره ائله دیگیمین سببی، بو اؤنملی و اؤلدوقجا مهم سورغودان عبارتدیر کی، یونس امره نین شعری آذربایجان شاعرلری نین شعرلریندن سنچیلمه دیگی نین علتی نه اؤلا بیلر؟ اونون دیلی، ایشلتدیگی سؤزلر، اوخشاتمالار و ایفاده لر، آذربایجانین عاشیق شعرینی گؤز اؤنونه چکیر، اونودولماز و بؤیوک تورکمن شاعری مختومقلی فراغی نی یادا سالیب، بو همان دئدیگیمیز پارلاق، دورو و گئرچکلری اؤلدوغو کیمی عکس

یونس امره سئوگی و محبت شاعیری

● رضا غفاری

شاعر ایستر - ایسته مز یاشادیغی چاغین مختلف شرایطینی عکس ائتدیرن و اونو اؤلدوغو کیمی گؤسترن پارلاق، دورو و صاف بیر گوزگو کیمی دیر.

شاعرین نه حالدا، نئجه و نه یازدیغی، نه، و چون و نه دن یازدیغی، حتا شاعری و اونون یاشادیغی چاغی دا بیزه تانیتدیریر. بللی دیر کی، هر بیر اثر یارانمیش زامانی نین دورومونو آیدین - آچیق گؤستره بیلیر، عمومی فیکیرلری و باخیشلاری آچیقلا یا بیلیر، خلقین دلیینی و اونون اینجه لیکلری و انکشاف پروسئسینی بلله دیب، حیات یوللاریندان، معیشت و عنعنهلریندن سؤز آچا بیلر، اونا گؤره کی، بو اثر همین وضعیت و شرایطین نتیجه سینده میدانا گلیر و اونون تأثیرینده یارانیب.

ائله جه ده شاعرین مناسبتلری، ایستکلری، دوشونجه لری، عشقی، نفرتی و عمومیت له اوره ک دویغولاری دا حاکیم وضعیت دن آسیلی دیر. شاعر اؤ وضعیتنی ایسته مه سه ده، اونو ده یشیمه یه چالیشا دا، یاشادیغی چرچیوه ده موجود اولان ماتریاللاردان فایدالانمایدیر. اونو

استدیرن، صاف گوزگودور. دنمک ایستهیره
 کسی، یونین یارادیجیلیغیندا درین اجتماعی
 مضمونلار و فیکیرلر گۆزه چارپیر. اونا دؤنه - دؤنه
 اؤخویوب دوشونمک گرکدیر. آنجاق بونو دا
 اونو تاممالی ییق کی او هر نهدن اول سنوگی و محبت
 شاعری دیر. اونون شعرلرینده عشق یوکسک یئر
 توتور. مثلاً بو شعره فیکیر وئره ک:

ییلیم نه انده ییم عشقین الیندن
 قاندا گئده ییم عشقین الیندن
 مسکنیم داغلار دورماز قان اغلار
 گوز یا شیم چاغلار عشقین الیندن
 قدیم یای اؤلدو ایشیم وای اؤلدو
 باغریم نای اؤلدو عشقین الیندن
 دینله زاریمی وئردیم سیریمی
 قۇدوم عاریمی عشقین الیندن
 واریم وئره ییم عریان اولایم
 ذوقه اره ییم عشقین الیندن
 یونوسون سؤزو قان اغلار گؤزو
 دوغرودور اؤزو عشقین الیندن

یونس امره عشق و محبت ائلجیسی دیر. عشق
 اونون دونیاسینا معنا باغیشلا ییر، اونون شعرینین
 اوره یینده چیر پینیر، اونا حیات وئریر، اونا یا شادیر.
 عشقی اؤز دردینه درمان سایان شاعیر، بیر آن
 سنوگیسز یا شاماق ایسته میر و بهیر دم عشقسیز
 اؤلما یا ییم ده ئیر.

البته عشق مختلف شاعرلرین شعرلرینده
 اؤلوب، اونلاردا اساس رول اوینامیشدیر. بوتون
 دونیا ادبیاتی بو نقطه ده بیرله شیر، عشق
 یارادیجیلیغین تملی دیر. عشق هنرین جوهری
 دیر. عشق مختلف زامانلاردا و چئشیدلی
 دوروملاردا زامانلا و وضعیته او یغون

یا شایراق، یا شایشا جان وئریدیر. آنجاق بونو دا
 ییلمه لی یک کی، عشقن سؤز آجان شاعرلرین بیر
 چوخو سنوگی سیز یا شامیش کترچک عشقن اؤزاق
 قالمیشلار.

عشقن دانیشیب، «جانان گره ک، جان نه
 گرک»، - دنئیسه ده، واختیندا ظالم لرین الینی
 اؤپمه یه تله سنلری تانیمیشیق، اوزده عشقن یازیب
 گیزلین ده یالتاقلیق انده نلری گؤرموشوک، هله
 عشقی آیاق آلتینا سالانلاری دا، اونا الده ساخلا ییب
 چیرکین ایستکلرینه ال تاپانلاری دا، عشقین
 یوکسک لیگیندن سؤز آچیب، آلجاق یارامازلارین
 اتسه ییندن نوتانلاری دا اؤیره نمیشیک.
 تانیمیشیق. قالین - قالین دیوان صاحبی اولان بعضی
 بسویوک! شاعرلر اوره ییمیزده کی بو شبهه نین
 یارانماسینا سبب اؤلوموشدور.

بعضاً جنایتکار شاهلارین قوللوقوندا اولان
 اؤیونچاق شاعرلر بؤیوک آد - سان قازانمیشلار و
 بعضاً حقیقت سؤیله ینلر زامان دؤنگه لرینده
 اونودولموشلار. بعضاً تولکو کیمی قویروق
 بولایانلارین آدی دیلرلر ازیبری اولوب، بعضاً ده
 اصلان کیمی ایگیدلیک گؤستریب، یادلارا سیر
 وئرمه ییب، سرپا (سراپا) سؤیولوب جانان - باشندان
 کئچن حق عاشیققلاری نین آدی زامان - زامان
 یاساق قالب، یازدیقلاری چتین ایشیق اوزو گؤره
 ییلمیشدیر.

السه بونا گؤره ده هر دنیه نه گؤرن کیمی
 اینانمیریق، اینالماغا تله سمیریک.

یونس امره نین:

عشق دورور دردین درمانی
 عشق یؤلوندا قۇدوم جانی
 یونس امره انیدور بونو
 بیر دم عشقسیز اؤلما یا ییم

شعرىنى اۇخوياندا، ھەلە دوشونور، آرايىب
آختار دىم، ھەر شاعرىن ياشايىشىنى و اونون
شعرلىرىنى اۇخويوب اۇيرەندىكىجە، آرتىق تانىب
اونا ياخىنلاشماق اۇلور.

يونس امرەن شەرىندە رىكارلىق، آلچاقلىق و
يالانچىلىق گۇرموروك، اۇ اينجە دويغولو آخار
مصراعلارىندا اورەك ايستكلىرىنى اۇلدوقچا سادە
و صىمى دىلدە ترنم انتمىشىدىر. يونس خىرى
شردن تانىب سىنچن پاكلىقلار و ياخشىلىقلار
شاعرى دىر. بلكە ائەلە بونا گۇرە دە اۇ ھەلە دە
اۇلدوغو كىمى تانىمامىشىدىر.

حاقدان نظر اۇلدو بانا حاق قاپىسىن آچار اۇلدوم
گىردىم حقىن خزنەسىنە دۇر و گوھر ساچار اولدوم
دولت تاجى باشا قوندو عشق قدحىن بانا سوندو
سوسا دويوجاين داهىسى ھەردم آنى ايچر اۇلدوم
اسرىتدى ھەشە دوشوردو بىن خامىدىم عشق بىشىردى
عاغلىم باشىما دوشوردو خىرى شردن سىنچر اولدوم

يونس بىن شەرىندە ھىچ بىر دۇلاشلىق ايفادە يە
راستلاشمىرىق، ھىچ بىر چىتىنلىك و اويغونسوزلوق
گۇرموروك. سادە خلىق دىلىندە يازىلمىش بۇ شعرلر
شاعرىن اينجە روحلو و پاك دويغولو اۇلدوغونو
گۇسترمكەدە دىر. اۇ بىزى ايناندىرىرىكى، خلىقدن آيرى
ياشامامىش، دوستدان باشقاسىنا بىشل
باغلامامىشىدىر. بەمضاً اونو قىناسالار دا، اونا گولسەلر
دە، سىنچدىكى حىق يولوندىن قايتمامىش و
ايناندىغىنىدان دۇنمەمىشىدىر.

بىن دوست ايلە دوست اۇلموشام

كىمىسەلر دوست اۇلماز بانا
مىنكرلر باخىر گولوشور
سلام داهىسى و ترمز بانا
بىن دوست ايلە دوست اۇلموشام
جانىمى فدا قىلايم
اۇلمىزدن اول اۇلە يىم
دونىا باقى قالماز بانا

يونس عشق و محبت شاعرى دىر، اۇ ھەر بىردە
عشق دىن باشلايدىر، ھەر بىردە عشقە چاتىر، ھەر بىردە
عشقىلە قورتارىر، آنجاق بۇ عادى بىر عشق
دئىل، بورادا عشق سۇزۇ يوكسك معنا و درىن آنلام
داشىير. بۇ عشق اوجسوز - بوجاقسىز ماوى دنيزە
آچىلان بىر پىنجرە كىمى، اتە يىندە باھار - باھار
چىچىك گىتيرەن بولود كىمى، آرزو باغلارينا قوجاق
- قوجاق اومود داشىيان دوشونجە كىمى دىر.

بىن يوروروم يانا - يانا
عشق بسويادى بىنى قانا
نە عاقىلم نە ديوانا
گل گۇر بىنى عشق نىلەدى

دئدىك كى، يونس امرەن شەرىندە عادى بىر
عشق دىن سۇز گىتتىمىر، اۇ حىق قاپىسىنى
آچماقدان، عرفان مئيدانىنا وارماقدان، غواص كىمى
عشق بىحرىنە جومماقدان و جاھىللىكىدىن
ساغىنماقدان دانىشىر، درىن دوشونجەلر ايرەلى
سورور، گۇزەل فىكىرلردن سۇز آچىر. آنجاق ان سادە
دىلدە، اونون شەرى خلىقن اورە يىنىدىن جوشوب
سىنەدن سىنە يە گزىب ياشايان شعرلر كىمى دىر.

حىق يولونو گۇزۇلر ايسن گل يانالىم دوستلار ايلە
عاشىق ايزىن ايزلر ايسن گل يانالىم دوستلار ايلە

صداقت آيناسى

باخىردىم گۈزگۈيە، راضى اۈزۈمدىن
 اۈزۈم، بىردىن - بىرە، دوشدو گۈزۈمدىن
 گۈرۈردۈم سۈزلىرىم سۈزدۈر، عمل يۈخ
 خجالتلىك چكىردىم، اۈز - اۈزۈمدىن
 گۈرۈردۈم گۈزلىرىم انىلىر اشارە:
 «دايانما، تىز سۇۈش، رد اۈل گۈزۈمدىن!
 اوتانمىرسان يالان سۈزلىرىم دىن بىرسىن؟»
 گىتىردى چۈخ دىلىلر اۈز سۈزۈمدىن
 بىر آختاردىم كى، آبرىلىسىن، گىرەم مىن
 كى، زەلمەم گىتىدى بو حدسىز دۈزۈمدىن
 اۈگۈندىن بىر دە گىلمىردى اورە كىدىن
 دۈپارە آيناي باخماق اۈزۈمدىن

■ مەجىد صاىخ ايرانى (بالقىز)

حافظدىن بىر تىرجمە:

كۈز ياشىم اولدو شفق

دىدى اى دلاكه غم يار دگر بار چه كرد؟
 چون بشد دلبر و با يار وفادار چه كرد؟
 (حافظ)

اى كۈنۈل يار غمى گۈردۈن نە مىنى زار انلەدى؟
 تىرك انىدىدىر اۈ وفاسىز مىنى، آغلار انلەدى
 بىر باخىشلا قۇپارىب نىتنە اۈ جادولو گۈزۈ
 مىست اۈلۈب باخجاق، آيىق خلقى گىرفتار انلەدى
 گۈزۈ ياشىم اۈلدۈ شفق رنگلى، اۈ شىقت سىزدىن
 آزدى بىختىم دە يۈلۈن، حالىمى بىمار انلەدى

اۇ سحر، لىلى انويندن شاخيلاركن شېمشك
 مچنونون خىرمىنى ياخدى، گونون تار ائىلەدى
 ساقى امى، نجامىنى گزدير كى، يازان غىب سۇزون
 بىلمىرىك پىردە دالىندا نىچە رفتار ائىلەدى
 باشلايب نا چكە پىرگارە فلک داپىرەسىن
 بىلمەدى كىمىسە نىچە دۇرە او پىرگار ائىلەدى
 ياندىرىب - ياخدى بو عشق آتشى «حافظ» كۇنلون
 «آذر» بىم، دوستا نەلر گۇر اۇ قىدىم يار ائىلەدى

■ ناصر آذرپويا (آذر)

سەنەمىز

● اورمولو

كۆرپەلىك چاغلاريمىن سۇن ناغىلىندا،
 بىلمىرم هاردا، ھاجان سنلە گۇرۇشودوم.
 اۇ زامان ايندىلىگىم، ھنى ھلە رنگ آلمامىش ايدى،
 گونلرىن جىزىگىلىرى ذھىمە ايز سالمامىش ايدى،
 بىلمىرم هاردا، ھاجان قوينوما دولدون،
 منىم اولدوقدا، من اولدون.

○

گونلرى كۆلگەوارى سنلە دولاندىم،
 گونو - گوندىن كى ياراشدىن، دولانىپ دۇنگەلر آشدىن.
 او زامانلار بىلەجە اىستى - سويوق گۇرمەمىش ايدىم،
 پىرتلاشيق آرزولارى ھۇرمەمىش ايدىم،
 بختەور شازادا كىمى تخته آتيملا خوليا لار مولكونە سلطانلىق ائىدركن،
 اۇتدوم عشقىن قاپالى دروازاسىندان،
 بىلمەدىم پوشكلر ايچرە بختە - بخت من كىمە دوشدوم كى بىلە،
 طىلسىمە دوشدوم

○

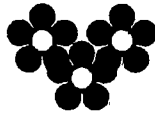
نە بىلىردىم باشىمى آيناوارى سن قاتاجاقسان،
 سن اۇزون كۆلگە اولوب كۆلگەنى بىر گون آتاجاقسان،
 بىلمەدىم يول ھازا چاتدى،

بيلمه ديم كيم كيمي آتدى...
 ايندى، گلميش اوزونه كۆلگه لى، سنسيز،
 سن اوزاق بىر باخشين ايزىنده منسيز،
 منى مندن آرايىر سان،
 ساجىنى دن دارايىر سان.
 سوردويوم گونلر ايزىنده باخىرام ايندى نلر دىرا
 جور به جور خاطيره لر دىر چيله نىر پنجره لر دن،
 و چووش قوشلارى،
 چم - خملى، نتجه، چن چيله يىر لر ناغىل ايوانىما قونموش گنجه لر دن.

○

ايندى چيلله گنجه سينده،
 جانىمين چيلله سينه روحومو قويموش،
 گليرم، اما نه گلمك! كوله بتزه،
 چؤلله نىن بىر گوله بنزه،
 گۆرورم همدم اۆلور سان،
 يتنه او، شن هاوانى سن اوخويور سان.
 اما من،
 هنى - دنپه، هيها تارا دالميش،
 قايدان بىرجه پاى آلميش،
 بىر قوجا، آه بىچىمىنده،
 جانينا جام جالايىر آهيم ايچىنده...
 چيله بىر آي ايشىقى سن ده، گۆلور سن،
 بىلمىرم نه دىر خيالىن،
 يتنه او، شن هاوالى،
 گۆزلريمه سن سوزولور سن.

يارالى شاعىر
 (شاعىر آلماس ايلدىر ما)

اۆزونو وطنه قوربان دنمىشدين،
 قىزىل تورپاغىنا آنان دنمىشدين،
 يارالى سىينه «جان - جان!» دنمىشدين،
 اونا قىيار دىنىمى زواللى، شاعىر؟

باكى نى سئويدىن جانىندان بتر،
كىم سنى ائلىندن سالىدى دربه در؟
يوردونا دونيادا هانسى يورد يتر؟
وطنه هاميدان وفالى شاعير.

قۇولدون دربه در، ديار به ديار،
بو دياردا معشوق، اۇ دياردا يار،
يارين حسرتيله اولدون اختيار،؟
روحون نئجه چكىدى بو حالى شاعير؟

آهين فضولى نين آهى كىمى ايدى،
اينىلتين سسلرين شاهى كىمى ايدى،
شعرين عذابلارين سارى سىمى ايدى،
اى حسرت مولكونون جلالى شاعير.

فلك بو ظولومه قان - ياش تۇكورمو؟
تارىخ بارماغىنى بىر - بىر بوكورمو؟
توركيه دن گلن آرازى، كورمو؟
ستين گۇز ياشينلا دۇلالى، شاعير؟

سن بىر آلماس ايدىن - ظريفدن ظريف،
آلماسا نه لازيم قىزىلدا نى تعريف؟
ياشادين غرىتده غريب، مضطرب،
اوره يى يوز يتردن يارالى شاعير.

كىم دئبير وطندن اوزاق اۇلموسان؟
سن اونا ميوه لى بوداق اۇلموسان،
شعرينله قاينا يان بولاق اۇلموسان،
عشقينله دونيادا قالالى شاعير.

■ ناظم رضوان

بورولغان

قانلى گۇزلىرىمىن ياشىل ياشلارى
قاپ - قارا تورباغا سوزولدى نىلىم؟
شهيدي آرزىلارين آلولو نىشى
باغرىمىن ايچينه دوزولدى نىلىم؟

من ايدىم، دنيزدى بيرده بورولغان

دالغا قیپها چکیب جان ایستیردی جان
دریائین غضبی قورتاران زامان
لؤتگه مین طاقتی اوزولدو نئیلیم؟
■ نصرالله کیشی زاده

جان قوربان ائيله مک عاد تیمیز دیر

وئر مەرم من کل جهاننا سنی
نه گۆزه لدر اوجا داغلارین چنی
گۆتوروب جتته آپارسان منی
دئیریم کندیمیز جتتیمیز دیر

هر کیمسه ایسته سه بیر جان درمانی
یوزلرجه اولارلار اونون قوربانی
قیش فصلینده کور اوغلولار داستانی
کور سولر تو یوندا صحبتیمیز دیر

«اوجاغی» یم یازدیم مرد - مردانا
بیر گون بو سۆزلریم چیخار دیوانا
اؤز آنادیلینی سئوهن انسانا
جان قوربان ائيله مک عاد تیمیز دیر.

■ محمد علی اوجا قی نیارق

○○○

آذربایجانین اوستاد مغنی لریندن آقابالا عبدالله یف، «زبول سه گاه» موغامیندا فضولی تخلصو
ایله او خودوغو غزلی فضولی نین هنج بیر دیوانیندا (تورکجه، فارسجا، عربجه) تاپا بیلمه دیگمه
باخمایارق اؤنو بئشله دیم.
ح.م. ساوالان - تهران ۱۳۵۶

ای کؤنول بو عالمه سن بیر دریتدن قیل نظر
یو خودور اصلاً اؤز پئرینده گؤر نه بیر خیر و نه شر
لاخلایب چسوخمیش یئریندن قالما ییبدیر بیر دهیر
«کنج اؤزوندن ای کؤنول سن منیل یار انتسن اگر
باشقا ایش تو تما کی بیل هر ایش او یاریله کئچر»

دولدور ویدور عالمی دونیا میزین کؤر های - هو یو
ایلک گوندن هر یارانمیش چین عذاب عؤمرو بو یو

هر نه دوز يۇل توندوم اۆلدو مين جوخور، چينقىل، قويو
 «چوخ بولانلىقسان گوزومده اي حياتين صاف سويو
 يوخسا من كولباشى گوردون كؤنلونه چؤكدو كدره»

قوشا طالع هر كيمي انسان صفت بير حور ايله
 دؤنسدەريب بختين، سالارسان جورى بير ناجوريله
 قويماسان سورسون بيرى خوش عۇمرو حال و شوريله
 «هر باخيشلا قليبمه بير اوخ وورارسان جور ايله
 بير قيزيل گولسن تيكانلار چهره نه چكميش چبر»

آنلايانلار اويماز^(۱) هنج اوزده اولان خوش گوركمه
 عاغيل آچماز سرينى هنج محرم و نامحرمة
 باشلى و نمرز باشينى نه ياره، نه مرهمه
 «اي سلامتلىك سئون يوم گوزلرين هر آدمه
 چونكو بو يۇلدا گورهن هر بير گوزه آفت يتر»

دورادۇلانسيم باشينا، بير اهل دل گؤستر، گتير
 سؤز، اورهك بير، سئوگيلى همدم كؤنول ايستم گتير
 حق سئويب، حقين آلان باشلى ايگيد، بير ار^(۲) گتير
 «ساقيا بسدير گتير گوندوزدو دور ساغر گتير
 قۇيما قالسین منتظر بوندان زياده تشنه لر»

منليگين ايتمز يقين پوچ روزگارين اۇلمادان
 گور كنچير عۇمرون كؤنول هم ديل ديارين اۇلمادان
 يوخدو لذت سئوگيلى، ايستكلى يارين اۇلمادان
 «بىزم عالمدين گئندرسن اختيارين اۇلمادان
 قويمالدين ساغرى وار اختيارين هر قدر»

اي سارالان! بؤيله بير دؤر و زاماندا ياشاييم؟
 گول سۇلوق، ياز يوخ، آياز يوخ، سس دوماندا ياشاييم؟
 ديل پوزوقدور، بخت يوخدور، بس هاياندا ياشاييم؟
 «اي فضولى نه گومان ايله جاهاندا ياشاييم؟
 بؤ سبيدن عالى انسانلارلا اۆلدوم همسفر»

گۈزلىرىم

بىلمەدىن صىبرانىن تالار گۈزلىرىم؟

گۈزەللىرى يىغىنچاق ھاردا قورسالار
گۈزلىرىم اورادا سىنى آختارار
ئىشقىنلە اورە كىدىن، دىيىلە گىم ياشار
ئىردىكىچە روزگار نە قەدەر ئىشار
سانماكى نىظردىن سالار گۈزلىرىم

«ايتىگىنى» آتساندا او سىنى آتماز
ئىرسەلەر دونىيائى دوستونو ساتماز
اونوتماز ھىچ زامان يادلارا قاتماز
دنىمەكى اونوتدوم داي الى چاتماز
سوراغىن ھەر يىردىن آلار گۈزلىرىم

■ ئىبرىز - ايتىگىن

آغلايدى چۈللىر كۆردۈم

اوستاد ئىشلىرى ئىش خاتىرىسى

تېرىزدىن خامنە دىيە
يولادوشدوم من گوتتە
ھەم چىلەنەپ ئىرە - گۈيە
آغلايدى چۈللىر كۆردۈم

قاراگىنىمىشىدى داغلا
سولوخموشدو باغچا - باغلا
بايىردا اوت - ھەلف آغلا

اىلقارنى اونودوب ھەدىن داناندىن
سارسىلماز ھىقىمى يىرسىز ساناندىن
اۋزگەلەر فەلىنە، سىن ايتاناندىن
مەقدىس ھىقىنى آنان زاماندىن
ھىسرت اوستە ھىسرت قالار گۈزلىرىم

ظنىن ائىتمە آيرىلىق جانىمى ياخار
مەھبەت بولماقنى اومىدەلە آخار
نە قەدەر كۆنلۈمو آيرىلىق سىخار
گىلدەگىن بۆللاردا ھىسرتلە باخار
ھىمۇرۇجە انتظار قالار گۈزلىرىم

گۈزلىرىم باخماقدىن سانما يورولار
قايدا وار ھىسقىدە سىۋىكى بىر اولار
بىر سۆزلە، مەھبەت ئىمرە دولار
اىكىمە سىۋىگىلى قايدا پوزولار
دنىمە توپوردىون يالار گۈزلىرىم

اوستومە ھىسرتىن چىكىندە لىشگر
آرايا آلاندا سايمى سىز كىدر
ھىسرتىن باغرىمى قانا دۇندىرەر
گۈزلىرىم گىزىلچە او قاندىن امەر
سۇنراسى قايدىب جالار گۈزلىرىم

مەھبەت سازىنى سىن ازل چالدىن
اۋزونو گۇستىرىپ گۇنلۈمو آلدىن
نە قەدەر ھىمۇرۇم وار اۋدلاردا سالىدىن
دى كۆرۈم انصافسىز بىس ھاردا قالدىن

چای - چمنده گوللر گۆردوم

کیم ساخلایب اتل خاطرینی
یورد خاطرینی، دیل خاطرینی
ساختلا یا جاق بیل، خاطرینی
هر زامان نسیلر گۆردوم.

اوره کلندیردیم ار کیمی
گۆردوم دیندیردیم هر کیمی
یاد اندیر پیغمبر کیمی
«منظوری» نی اتلر گۆردوم.

■ رحیم گۆزهل

دوشونجه لر سلسله سیندن^(۱)

● دوقتور غلامحسین بیگدلی

آلقیش طسییعته بئو جمعیته
یاراتمیش آغ گوندوز قاپ قارا گنجه
ایلیق باهارلار، سویوق قیشلار
رنگارنگ لوحه لر جیزمیش یارادان
ننجه ده زنگین دیر آنا طبیعت
اؤلدوقجا اوجادیر کاینات سسی
گویچکدن ده گویچک کاملدن اکمل
هر شئی اؤز یئرینده منظم، دولغون
ایشلمیش، یارانمیش بو اؤلوه خلقت!

+ آلقیش بئو خلقته ابدیته
+ آلقیش کائناتی یارادان گوجه
+ آلقیش یترده، گۆیده بو ناخیشلار
+ نه قدر مرکب یارانمیش جهان
+ اؤلدوقجا گۆزهل دیر بو وارلیق، خلقت
+ نجه ده شیرین دیر حیات نغمه سی
+ طبیعت نه قدر گۆزهل مکمل
+ یارانمیش بو وارلیق مقصده اویغون
+ نه قدر فلسفه، نه قدر حکمت!

***

یئر اوزونده: چایلار، گۆلر، دنیزلر
ماراللی، جییرانلی، جویورلو داغلا
ایستر طراوتلی - یام یاشیل یارپاق
شنج - قیروو بورونن نارین غنچه لر
زههرلی بیر گورزه، چاناقلی باغا
ضعیف یارانمیشلار گوجلوه اولانلار
ایستر آغ گۆیرچین، ایستر سه لاجین

ایستر بئو آی، گونش، ساییز اؤلدوزلار
آل - الوان نعمتله دولو بوداغلا
ایستر بؤگۆ سولار، بو قارا تورپاق
ایستر شیب - شیرین بال، یا آجی زهر
ایستر گۆزهل طاووس، عیبه جرقارقا
ایستر ییرتیلانلار ایستر ییرتانلار
ایستر گۆزهل ککلیک، آلیجی شاهین

يېرىتىجى بېر پلنگ، يازىق بېر دووشان
 ايستر محروميت، غم، كدر، آلام
 ايستر فقر، احتياج، يوخسوللوق، ملال
 ايستر باغيشلايان، انستقام آلان
 گنجهلر صبجهدك اويوب ياتمايان
 ايستر انسانلارا باش اگن حيوان
 هره بو خلقتين بېر زيروهسى دېر
 هره اوز طالعين اوزو ايزلهير
 هر كسجين اوز حقى، اوز حسابى وار
 هره اوزلويونده بېر ذاتا وورغون
 نئچون بېر - بېرىنى ديديب، قيريرسان؟
 نئچون اوز - اوزونو ازيب ديديرسن؟
 حياتين بېر محدود چنورهسى واردير
 بۇ دونيا بنش گونلوك بېر كاشانه دېر
 وارليغين گسۇودهسى اووكالاسى دېر
 بو زيننت، بو ثروت نه بيلم نهلر
 سنن بۇ حقيقته امين اول اينان
 هامى سين بخش انديب سنه طبيعت
 يئرده كسى بو ثروت هاميا يئتر
 نهدن اؤترو مدام كشمكشده سن؟!
 دونن دوغدوغونو بو گون بوغورسان
 ثروت ال چيركى دېر تنز گليب گنذر
 باش اگمه جهانين ناز نعمتينه
 يولونو آزديرما، باتلاغا گيرمه
 هاچان آيىلاجاق بو بشرىت؟!
 نهدن بس بېر - بېرىن داغيدار چنير؟!
 آنجاق جاناوار تك بېر - بېرىن ديدير!

فضبلى بېر آسلان، اوركك بېر جنيران
 ايستر ناز و نعمت، بوللوق، احتشام
 ايستر حورمت، عزت، شوكت جاه جلال
 ايستر كاما يئتن، كاما چاتمايان
 ايستر يوخلا ماييب، اؤلدوزلار سايان
 ايستر يئر اوزونون زىنتى انسان
 هره كائنائين بېر ذرهسى دېر
 هره بېر مقصدين آردينجا گندهر
 هرهنين اوزونون بېر كتايى وار
 هامى آددىملاير مقصده اويغون
 انسان! يئر اوزونون زىنتى انسان!
 بوتون مخلوقاتين اشرفى سن سن
 عؤمور دايرهسى گوده ك دېر، دار دېر
 عؤمور دندىكلرى بېر افسانه دېر
 عؤمرون پيالهمسى تنز دولاسى دېر
 بوتون بو نعمتلر بو گوموش، بو زر
 سنين چون يارانميش اى اولو انسان!
 يئر اومتو نعمتلر، يئر آلتى ثروت
 طاماح جيلوونو ييغسا گر بشر
 بونجا آج گؤزلولوك حريصليك نهدن؟!
 جانين چيخاناده ك سن قان اودورسان
 گؤزون آج بېر آيىل اى يازىق بشر!
 اويما بو دونيانين مال - دولتينه
 گل ثروتدن اؤترو اوزون ايستيرمه
 نهدن دېر انسانا حاكيم دېر غفلت؟!
 نئچون بېر - بېرىنه ظولم اندير بشر؟!
 بېر طرفدن گلير، بېر ياندىن گئدير

***

پس تسيكيلنلرى بو سؤكمك نه دير؟!
 بېر لحظه هوشا گل، دوشون بېر آنلىق!
 علم حرب خدمتينه دوروب بوسبوتون
 سن اونو بوسبوتون انئدين اويونجاق

+ بو ووروش، بو دويوش قان توكمك نه دير؟!
 نه دير بو جنائيت، بو قودورقانلىق؟!
 سن علمى آلته چنويردين بو گون
 علم انسانا نجات وئرمهلى دير باخ!

علمی، کشفی، داشا چالان عالیم لرا!
شرفی شهرتی آتان عالیم لرا!
وجدانی انصافی او ساتیر بوگون!
قولاقلاری دنشهن ناخوش آواز لار
یسیخیب داغیداجاق چوخلو تیفاقلار
هله اود پوسکورور یئتردن سما یا
بو قدهر ثروتی بومبا صرف انتمه
انساندیر، قوی اولسون آغ یا دا قارا
هامینی یارادان پروردگار دیر
اولماز کی دره نی دولدورسون داغ لار
قارانین اؤز یئری، آغین اؤز یئری
انسانان انسانی سویما ای بشر!
نه قدهر مظلومون قانینی سورماق!
نه قدهر یاندیرماق، نه قدهر یاخماق!

***

ظلمونون زیمانی سنه ده دگر
حیاتین، وارلیغین چیچگی سولار
پارتلاسا دونیادا آتوم بومبلاری
گل آغیر یوخودان سن آییله هیهات!
جانلی، جانسیز گؤیه ساورولار تامام
حقیقت نامینا، وجدان نامینا
شیطانلیق قورقوسون گل کؤکوندن سوک
بسه شمه سین دونیا چیرکابا، قانا

«کن فیکون» اولار بو گؤزه ل جهان.

اوتانمادان غوغا سالان عالیم لرا!
علمی، عملینی ساتان عالیم لرا!
قان - قیرغین آلتی یارادیر بوگون!
+ بومبالار، سیلاحلار، بوغوجو گازلار
+ کوتله وی قیریجی سیلاح، یاراقلار
+ باخین «ناکازاکی»، «هیروشیما» یا
+ گل! دوز یولو قویوب، اگری یول گشتمه
بیر باخ آفریقادا آج انسانلارا
هامیسی انساندیر، دیلگی واردیر
اولماز کی قارانی محو انتسین آغلار
دره نین اؤز یئری، داغین اؤز یئری
گل سن بو بویایا اویما ای بشر!
نه قدهر اولدورمک، نه قدر قیرماق!
نه قدهر استعمار، نه قدهر چاپماق!

بیر اؤزونه گلیب آییله ای بشر!
بوگون آییله ماسان صاباح گنج اولار
غضبیه گلرسه مهربان تانری
نه بیر بشر قالار، نه دیری بیر ذات
کوره پارچالانیب محو اولار تامام
گل تانری نامینا، انسان نامینا
بو شیطان داشینی اتگیندن سوک
محبت گؤزو ایله یاناش انسانا

***

+ صولحه، باریشیغا، وارماسا انسان

يئىددى يوز ايلدن قالان آثار نه لازم دىر بيزه؟

يئىدەدى يوز ايلدن قالان آثار نه لازىمدىر بيزه؟
 ھەر قارىشدا بىر پاساژ ايندى گىرە كىدىر تىرىزە!

***

صاحب الامرى يىغىب، ياخشى خىيابان چكىمى شىك
 اوچ يوز ايللىك خانقاھى لاپ كۆكۈندىن سۆكۈشۈك
 تىمچەلەر محو ئىلەيىب، تازە پاساژلار تىكىمى شىك
 شام قازاندان، ار كىدن، دۇستوم! چۆرەك چىخماز سىزە
 ھەر قارىشدا بىر پاساژ ايندى گىرە كىدىر تىرىزە!

***

قۇي يىخىلسىن آلتى يوز ايلدن قالان كىروانىرا
 ھانكى عاقل منىل الدەر بىر كۆھنە طاقلى دىوارا؟
 ملتىن وار احتىاجى ايندى پىساركا، بولوارا
 بىر زاماندىر كى، گىرەك ملت پاساژلاردا گىزە
 ھەر قارىشدا بىر پاساژ ايندى گىرە كىدىر تىرىزە!

***

گىتسە مىگرلر بازارى زىرگىذر قوربانىنا
 گۇي مچىت دوشسە دىمىر، سىمان، بىتون زىندانىنا
 سىن دوعا ئىلە جناب شىھردارىن جانىنا
 شىھرىمىزە چۈنكى سالىمىش زىرگىذرلر، تپ - تىزە
 ھەر قارىشدا بىر پاساژ ايندى گىرە كىدىر تىرىزە!

***

چىىندە اوچ مىن ايل اكر سالم قالىب دىوار چىن
 پىاكى، ھىندوستان بىلىر تاج محللىن قىمىتىن
 قۇي اۇلار چكىس بىش - اۇن مىليون تۈرىستىن مىتىن
 بىز شىكىللر چكىمى شىك دىوارلارا چۈخ بامىزە
 ھەر قارىشدا بىر پاساژ ايندى گىرە كىدىر تىرىزە!

***

ای جناب شهردار، ای بولدوزلر سالاری!
سن کیمی زحمتکشین دایم وار اؤلسون قۇللاری
یاخشى محو استدين بۇ تېریزدن قديمی آثاری
گۆزلرین کورلا بو شهرین، قاشلارین الوان بزه
بئددی یوز ایلدن قالان آثار نه لازیمدیر بیزه؟
هر قاریشدا بیر پاساز ایسندی گره کدیر تېریزه.

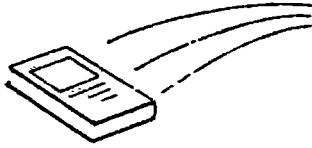
■ حمید آرش آزاد - تېریز

آغلادی داغ، دره، تورپاق...

(وارلیقین احوالاتی)

گونلر، هفتهلر، آی لار
چانقلیقلاری، کوللوقلاری، تیکانلیقلاری
اوزوله - اوزوله، یورولمادان
هامارلادی، بئلهدی، سواردی،
آما، بیر آدیم بئله دالی اگلشمهدی.
ایسته دیگی، گوللری، چیچکلری بئجرتدی
هر داخمانین، داخماجینین قاباغیندا بیر گول اکدی.
چیچکلرین، اییلری، قوخولاری،
دولدوردو کوچه - باجانی
هامینی روحلاندیردی، هامی اونا احسن دئدی.
آنحاق هنج کیمسه ایره لیه آباق قویمادی.
بۇ قان تر ایله سواریلان گوللره باخان اؤلمادی
بۇ یام - یاشیل چیچکلرین حالینی هنج کیمسه سؤرمادی.
سؤلدولار، اؤلوشکه دیلر، بۇ سنویملی، ایسته کلی گوللر.
شدتلی بیر یئل اسن کیمی، هامیسی پرن - پرن داغیلدی یار
سؤرولدولار هر یانا.
خزللنمیش بۇ یارباقلار ییغیشدی یار قالاق - قالاق
نه ایی قالدی، نه بیر قوخو، نه بیر چالار.
نه بیر کیمسه اونلاردان توتدو بیر سوراق...
آنحاق بو قوجا باغبانین حالینا آغلادی داغ، دره، تورپاق...

■ عزیز محسنی

یثنی چیخان کتابلار:

پسنبه اندر گوش حس دون کنید
بسد حس از چشم خود بیرون کنید
بسی حس و بسی گوش و بسی فکرت شوید
تا خطاب ارجعی را بشنوید
یازیحی، کتابین اؤن سؤزونده بئله یازیر: «بیلیرم
سؤن ایللرده عرفانی حکایه لر یازیلمایب و اونون
اصطلاحلاری، سمبوللاری آزاراق ایشله نیپ
دیر، لاکین بونو دا بیلیرم کی، فرهنگیمیزدن
بوسوتون اوزاق - ایراق دوشمه ییب دیر، پس بؤ
حکایه نیده شهاب الدین سهروردی نین «عقل
سرخ»، «لغت سوران»، «مونس العشاق»، «آواز پر
جبرئیل»، «فسی حالة الطفولیه»، «قصه الغریبه
الغریبه» (قصه غربت غربی) و عطار نیشابوری نین
«منطق الطیر» و امام محمدغزالی ایله
ابوعلی سینانین «رسالة الطیر» و ابوعلی سینا ایله
جامی نین «سامان و ابسال» و ابن طفیل ایله
ابوعلی سینانین «حسی بن یقظان» کتابلاری نین
سیراسیندا و اوللارین داوامیندا بلکه ده سایماق
اولار...»

مؤلیف مقدمه نین داوامیندا عرفان ساحه سینده بیر
پارا ایضاحات و ترییر. سونرا اؤدن سردار حقیقنده

- کتابین آدی: آیدین سردار

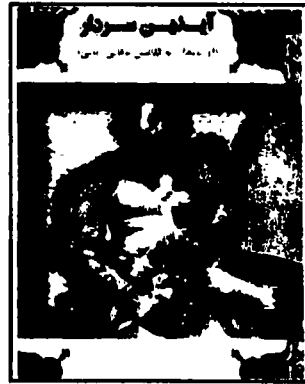
یازان: دوکتور حسین فیض الهی وحید

ناشر: مؤلف

نشر ایلی: ۱۳۷۶

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

یازیحی نین یازدیغنا گۆره «آیدین سردار» اثری
«آذربایجان تورکلری نین عرفانی رومانی»

دیر. یازیحی بؤ کتابی «بهرام بیضائی»، سینما
رئژیسور و نا اتحاف اندیدیر. کتاب «مولوی» نین
مثنویسی نین ایکی بیتتی ایله باشلانیر:

نشر ایلی: ۱۳۷۶ - باهار

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۰۰ تومن

بۇ كىچىك كىتابدا، ائلميزين چاليشقان و ده يرلى يازيچى و تدقيقاتچى سى دوكتور حسين فيض الهى و حيد تورك ائللرى نين كيميلىگى و هويتى سايبان «دده قورقود» كىتابى نين ۱۲ بويوندان

بيريى نظمه چكىشىدير. آذربايجانين بويوك شاعيري بولود قاراچورلو «سهند» ده واختيله «سازيمين سوزو» آدلى شاه اثرينده بۇ ايشى اوغورلا يىثرينه يىتيرميشدير. «اوروزخان حماسه سى» كىتابىنى «سازيمين سوزو» تون داوامى آدلانديرماق اولار.

كىتاب بۇ سوزلرله باشلانير:

يوردوموزدا هنج زامان

آزالمايب قهرمان

آذربايجان اصلاى

اونلارى گل سن تانى

آنلى آچيق باش اوجا

وقارلى، داغدان قوجا

اوغوز ائلى يورد ساليب

عزومور بويو ياشايب

قىدلر» باشلىقلى يازيسيندا، يىشنه ده عرفان مسئله سينه چىشىدىلى باخيملاردان ياناشير و تاريخى اؤرنكلر گىتىرملكه، اؤز رومانى نين خاراكتىرلىنى ايضاح ائتمه يه چاليشير.

رومانين مستى ۱۹ - جو صحيفه دن باشلانير. باشلانيش صحيفه لر چوخ چكىجى، اويارلى دير و اؤخوجونو اؤخوماغا دوام ائتمه يه چاغىرير. رومانين ايلك صحيفه لر ينده گاهدان ائله گؤزل و ياخشى تشبيه و استماره لره راست گلمك اؤلوركى سانكى نثر دئيل بلكه بىر شعر اؤخويورسان:

«قىزين دوزلو گولوش قىلينجى آيدىنين اينجه فيكىر تئللىرىنى قىرير...» و هر دن ائله جومله و عباره لر گؤزوموزه چارىير كى كلمه موسيقى سى اوزره بىر - بىرى نين داليسينجا دوزولوب:

«سۇن حريم حراميلر حراميسى حرامى حرمه اۇلماليدير...» «زر بارماقلى زرقلم كاتبلر زرله يازيبيلار زر و رقره» و...

كىتاب اؤز نوعونده آذربايجان توركجه سى نثرايله عرفان موضوعونا ياناشماقدا ايلك آددىم لاردان سايبيلير. مضمونون نه قدهر دولغون، چكىجى و يئنى اؤلدوغو حالدا، قلمه آلدىقدا يئتىشىلمه ييب و چوخ يىئرلرده موضوع پيشگين «پرداخت» اؤلونمايب.

حورمتلى يازيچى و تدقيقاتچىمىز، اوغورلار ديله ييب، كىتابين سۇنوندا آد و نردىگى كىتابلارى چاپ ائتمه يى صبر سىزلىكله گؤزله بىرىك.

■ حميد شهانقى

- كىتابين آدى: اوروزخان حماسه سى

يازان: دكتور حسين فيض الهى و حيد

ناشر: مؤلف

ايندى انشيت اولاردان
شیرین گۆزەل بىر داستان
سۆز قلمدن داشلاندى
داستان بئله باشلاندى:

.....

جى ایلده آلماندا چاپ اولوب یايلمیشدیر. واحمد
شمیده، نین کتابا یازدیغی مقدمه نى علی عبداله یی و
حمید شهانقى آلمانجیلار تورکجه میزه ترجمه
اتمیشلر کی وارلیقدا چاپ اولدیلمه سینی اویغون
گۆردوک.

وارلیق

۱۸۱۵ - جى ایلده ف.ف. دیتس، درنزدن سلطنتی
کتابخاناسیندا بىر الیازما تاپیر. بۇ الیازما سؤنرالار
فیلولوقلار، ائتتوقرافلار و اتلجه ده تورک
خلقلرینه زنگین بىر خزینه ساییلدى. بۇ
الیازما «کتاب دده قورقود علی لسان طایفه
اوغوزان» اثری نین اوریزیتال نسخه سی ایدی.

بۇ اثر محتوا باخیمیندان اسطوره، تاریخ و
جوغرافی اثرلر آراسیندا یتر توتور. بىر مقدمه و اون
ایکی بویدان یارانان بو کتاب، تورکولوژی
ساحه سینده اۇ اهمیته مالیک دیر
کی، «نیلونگن» شعرلری ژرمن ادبیاتیندا، بۇ اثرلرین
هر ایکسی ده هم پهلو انلیق، حماسه هم ده
دیلمچیلیک باخیمیندان شاه اثر ساییلیرلار. بۇ ایکی
اثرین عمومی بنزه رلیکلریندن علاوه، اولناری بىر -
واردیر. دوغوردور کی، تورک - اوغوز و ژرمن
حماسه لرین آراسیندا اساسلی فرقلر
واردیر. ایلك باخیشدا هر ایکی ملت اؤز قومو
خاراكترلرینه دایاناراق اؤزونه مخصوص بىر
شیوه ایله حماسه سۆیله ییر.

نیلونگلار حماسه سینده، پهلو انلیق
خصوصیتلری چوخ آیدین و آشکار گۆزه
چارپیر و بۇ حماسه ده «زیگفريد» ادلی قهرمان، دیو
خاراكترلرینی داشیان «هاگن» - ایله فارشی -
قارشیا دورور. هر ایکی حماسه، بۇ یوک بىر خلقتین
عظمت و اقتدارى نین، گۆز یاشلاری و قانلار ایچره

گۆروندویو کیمی داستان چوخ یئرلی اولاراق
مثنوی فورموندا نظمه چکلیب. اساساً منظوم
حکایه لر مثنوی شکلینده یازیلیلار. اؤرنک
اولراق «حکیم نظامی» نین، «لیلی و
مجنون»، «اسکندرنامه»، «مخزن الاسرار»، و باشقا
اثرلری، فضولی نین «بنگ و باده»، «لیلی و مجنون» و
سایره اثرلری ده مثنوی فورموندا قلمه
آلینیلار. حؤرمتلی یازیمیز دا قدرتلی قلمی ایله
بۇ ایشی اوغورلا بیتیرمیشدیر.

کتاب جیبی بیچیمده و ۹۶ صحیفه ده چاپ
اولوبدور. هر صحیفه نین یاریسی، اؤ صحیفه ده گلن
شهرلرین مضمونونا اویغون بىر رسم ایله
یزه لیدیر. مؤلیف بۇ ایشی ده چوخ یئرلی و گۆزەل
فورمادا گۆرودور. بو رسم لرین رساملاری
تورکیه نین ایکی آدلیم رسامی «اورها» و «ارحان
دوندار» دیر.

بیز حؤرمتلی یازیچی و شاعریمیز دوکتور حسین
فیض الهی وحیده بو کتابی یازماقدا ال - قولون
آغریماسین دئییب، آرتیق باشلاریلار آرزولاییریق.

■ حمید شهانقى

□ دده قورقود کتابی نین آلمانجایا ییشی
ترجمه سی

سۇن واختلار دده قورقود کتابی پروفور واحمد
شمیده، طرفیندن آلمانجایا چؤریلمیش و ۱۹۹۵ -

آرادان گنتمه سینی روایت اندیر.

بۇ زامان تورکیه، آذربایجان و اۆزه للیکلک اورتا آسیا تورکلرینی کۆتله وی اۇلاراق بیزیم آرامیزدا (آلمانیدا) یاشاماقلاری تکلیکده، دده قورقود کتابینی نه قدهر اۆنملی اۆلماغینی گۆستیریر. بو کتاب عصیرلر اۆنجه یاشایان اوغوز ائللرینی یاشاییش و فیکیرلرینی آچیق - آیدین گۆستیریر و ائیلجه ده تورکلرین روحی مناسبتلرینی آچاری کیمی بیزیم اوچون دهیرلی دیر.

«بین یازار»ین فیکرینجه، دده قورقود بیر گنرچک وارلیق دیر. اوندا اوغوزلارین یاشاییش و معیشت طرزی، اسلامی قبول ائتدیکن سۇنرا گۆزهل بیر شکیلده یازیلیب، تورکلرین قومی خاراکتیرلرینی یارادیدیر. بئله کی دده قورقود و اونون پهلوانلاری بیزیم گۆزوموزده چاغداش تورکیه نین خلقی کیمی دیر. بۇ قومی خاراکتیرلر او قدهر گوجلو و سس - کویلو یارانیب کی ساواشلاردان سۇنرا «شامان» لارین بیلجی اوزانی «دده قورقود» شاد هاوالار چالیب و بۇیوک حۆکمدارلاری و پهلوانلاری، اۆز اۆخودوغو سۇزلری ایله گۆیون اوزوندن یرنه سالیر.

بو کتابدا، داغینی، اورمانینی، افتخارلارینی، کنچمیشینی و اینامینی چوخ جدی مدافعه ائدن بیر خلق تصویر اولونوب و عینی حالدا «یاشاماق» و «باشقالارینا دا یاشاماق مجالی و شرمک» کیمی ایکی اساس قانونا حۆرمته یاناشیلیر. ضعیفی حمایه ائدیپ، یولداشا و فالی اولوب، قادینلارا مستقل لیک و بۇیوک دگر وئرلییر.

بو ترجمه علمی فاکتورلارلا یوخ، آرتیق ادبی باخیمدان باشاریلی دیر. عینی حالدا کلمه و جمله لر ده وفادار قالماغا سمی گۆستریلیب. بو ترجمه ده آذربایجان عالیملری «فرهاد

ژرمنلر حماسه سینی ایلک و اساس دو یغولاری، ژرمن لیک - بدین لیک دیر. دده قورقود قهرمانلاری ایسه بونون عکسینه نیک بین لیکله یاشاییشا یاناشیرلار. بۇ قهرمانلار یانلیش و گوناهدان اۇزاق دنییلر. اونلار بیر ساواش و نیزه - قالخان آدمی اولدوقلاری حالدا، یرنی گلدی کده چوخ گولر اولدو و یوشاق دیرلار. داستانلارین سونوندا دده قورقود ظاهر اولوب، اۆز سۇزلریله هامینی دوزلوک و محبته چاغیریر.

دیتس بو اثری بیر تصادف اوزره تاپدیقدان سونرا، اونون تأثیری ایله، «تپه گۆز» داستانینی آلمانجا یا چئویریر. «تپه گۆز» بویونون، هومرین «پولی فتم» ادلی داستانینی ایله چوخ بئنه رلیکلری واردیر، آنجا «تپه گۆز» داستانینی «پولی فتم» دن چوخ آنتیک (اسکی) و اوزون تاریخه مالیک دیر.

دده قورقود کتابینی آلمانجا ایلک ترجمه سی ۱۹۵۸ - جی ایلده، زوریخ شهرینی «مانسه» یسایینلاری طسرفیندن چاپ اولدو. تأسف کی، «یوآخیم هاین» - ین بۇ دهیرلی ایشی بیر داها چاپ اۆلمادی.

تورک یازیچی و دده قورقود شناسی «عدنان بین یازار» ۱۹۸۴ - جی ایلده، دده قورقود حماسه سینی نین دۇرد بویونو ایکی دیلده (تورکجه - آلمانجا) یایینلادی. بۇ کتایین آلمانجا حیصه سینی «هارتویگ مائو» یازمیشدیر. «عدنان بین یازار» سۇنرالار دده قورقودو بوتولوکله آلمانجا یا چئویرمیشدیر. یرنی گلدی کده، منی بو ایشه تشویق ائتمه سینه گۆره، اۆز متتارلیغینی «عدنان بین یازار» ییلدیریرم.

- کتابین آدی: عاشیق صنعتی
 یازان: دوکتور محرم قاسیملی
 نشریات: اؤزآن نشریاتی - باکی ۱۹۹۶
 ایفبا: کیریل ایفباسی
 صحیفه: ۲۵۸

کتاب فولکلور و موزون یؤرولماز
 آراشدیریجیسی، آذربایجان علملر آکادیمیا
 ادبیات انستیتوسو دئریکتور معاونی دوکتور محرم
 قاسیملی طرفیندن قلمه آیینمیش و بیر اؤن

سۆز، اوچ فصل و بیر نتیجه دن عبارت دیر. کتابین
 ایچ قابیغیندا مؤلفین شکلی نین آلتیندا بو جومله لر
 دقتی چکیر: «یوز ایللر بویونجا تورک اولوسو
 قسیلینجی قولونون، سازی اوره یی نین داوامی
 ییلدی. من بۇ کتابی او یئنیلمز دویمو و او جا
 شوگی نین آدینا باغلادیم». محرم بیگ، کتابین «اؤن
 سۆز عوضی» بۆلومونده عاشیق صنعتی نین
 آراشدیریلماسیندا کی پروبلملری ایضاح اندرکن
 چوخ ساراقلی بیر مسئله نی ده اؤرتایا
 قویور. اؤ، تورک عاشیق صنعتی نین بیر بوتو و کیمی
 تسدیق اندیلمه سی نین گره کلیگینی دفعه لرله
 وورغولایاراق دئییر کی: «عاشیق صنعتی» آنلایشی

زینالوف» و «صامت علیزاده» نین حاضر لادیقلاری
 اوغوز متنی و الله جه ده «درئزدن» نسخه سی اساس
 گؤتورولوبدور.

مستین و زنگلی و قافیله لی اولان حصه لریندن ده
 دانیشماق ایسته ییرم. من بو حصه لر ی مشور و یا
 منظوم ترجمه اتمکده قالمیشدیم. «سؤی» یا خود
 شعرلر اوریزینال مننده سربست و هجایی اولسادا
 قافیله لر ی اختیاری دیر. مترجم مننده گلن قافیله سیز
 سؤیلری، قافیله سیز ترجمه اندیدیر. آنجاق
 اوخوجولار بیلمه لیدیرلر کی اوریزینال متن
 دگیشلیمه ییدیر.

بۇ سؤیلرین مشور ترجمه سی چوخ ساده اولسا دا
 تامام شعر عنصرلری نین مقصد دیله
 (آلمانجا یا) چنوریلمه سی گره کلی ایدی. باشقا
 سؤزله شعرلرین قافیله لی ترجمه سی بعضی
 مفهوملارین دئییلمه مه سی و آرادان گئتمه سی نه
 سبب اولاردی. باشقا بیر طرفدن
 موزیکال (آهنگین) دلیل لرله گؤره، باشقا
 کلمه لر ی، اوریزینال کلمه لرین یئرینه قویماغا
 علاج سیزایدیک، اونا گؤره، شعر عنصرلری و
 صنعت لرینی ساخلاما ق اوچون، او حصه لر ی
 قافیله سیز ترجمه اتدیک.

من بونا اینا نیرام کی بو ترجمه، اوریزینال متنه چوخ
 یاخین دیر، عینی حالدا بونو دا دوشونورم کی بو
 سؤیلرین قافیله لی ترجمه سی ده گره کلی دیر، آما
 قافیله لی ترجمه اؤلورسا بعضی مفهوملار و دئییم لر
 آرادان گنده چک دیر.

بورادا ایکی یی لگین و ادیب دوستلاریم «عدنان بین
 یسازار» و آذربایجانلی تسدیقاتچی و
 ادیب «محمد علی حسینی» دن تشکور ائتمه یی
 اؤزمه بورج سانیرام.

برلین / آگوست / ۱۹۹۵

آلتیندا آذربایجان عالیملری کنجیش سووتلر بیرلیگینده کی «آذربایجان عاشیق صنعتی»نی، تورکیه عالیملری ایسه «آنادولو کیمی عاشیق صنعتینی اؤیره نیشلر، حالبوکی عاشیق صنعتی قافقاز، ایران، آنادولو کیمی ایری مقیاسلی جـوـغـرافـیـسی چـنـوـره ده موکوندور. کوننکستین (قرینه نین) هر هانسی شکیلده کیچیلد بلمه سی عاشیق صنعتی نین گترچک منظره سی نین تحریفی دنمکدیر.»

بیرینجی بؤلومه ده، عاشیق صنعتی نین ژنتیک قاینالاری، انسانلارین فطری اولاراق موسیقی یه احتیاجلاری و موسیقی نین مناسبتی مؤلفین وئردیگی گؤزهل نسمونه لرله تسدقیق اندیلمکده دیر. مؤلف بۇ حیصه ده تورکلرین اسکی مراسیملرینده موسیقی نین ایزینی آختاراراق گؤزهل نتیجه لر الده اندیر. مثلاً قام - شامان مراسیمنی تحلیللر اندیکدن سؤنرا یازیر کی: «...همین مراسیمنده کی دیگر آپاریجی عنصرلرین (رقص، آلفیش، دوغالار، قام - شامانین، روحلار عالمیندن گتیردیگی خبرلر و س.) اؤزلری ده موسیقی دن اونون معنوی - استتیک تکانلاریندان تام آسیلی دیر.»

ایکینجی بؤلوم، عاشیق صنعتی نین یارانیشی و بیچیملمنه سی آدلانیر. بۇ بؤلومه مؤلف ایلک اؤنجه اسکی چاغلارین میفیک قاتلارینا باغلانان عاشیق صنعتی نین تشکیلونو و اونون کئچدیگی انکشاف یولوندا مختلف یؤنلو اجتماعی - سیاسی اقلیملرله، فلسفی - عرفانی آختینلارلا قارشیلادیغینی ایسنجه له مگه چالیشیر. مؤلیفه گؤره، عاشیق صنعتی نین حیایتیندا یارانیش و بیچیملمنه عاملی کیمی رول اوینایان اساس حادته و دگیشمه لر اورتا یسوز ایلیلکلرده باش

وئریشدیر. دوکتور قاسیملی عینی زاماندا شامانچیلیغین اسلامدان سؤنراکی دورومونو اله آلاق اونون باشقا شکیلده تورک صوفیزی شکیلینده اؤز حیایتینا داوام ائتمه سینی قید ائدیر. اؤ یازیر کی: «...تورک صوفیلیگی عرب و عجم صوفیلیگیندن کسکین شکیلده فرقلنرک، سؤزون حقیقی معنا سیندا خلق صوفیلیگینه چنوریلدی.»

اوجونجو فصل آذربایجانین تاریخی و چاغداش محیطلری نین تدقیقنه عاید دیر. مؤلیف بورادا، آذربایجانین قوزنی قسمی نین روسلار طرفیندن اشغال اندیلمه سیندن سؤنرا دا بیر نئچه حیصه یه پارچالانما سینا اشاره ائدیپ حقلی اولاراق یازیر کی: «...آذربایجانین شمال کسیمینده کی بیر چوخ بؤلگه لر سؤنرالار مختلف زامانلاردا ارمنستان و گورجوستانا قاتیلیمیشدیر. طالعین اوغورسوزلوغوندان آذربایجان تورکلویونون ان صاف حیصه لری، او جومله دن ده عاشیق صنعتی نین اساس اوچاقلاری ایتیریلن تورپاقلارین قسمینه دوشموشدور... بۇ سببند ده آذربایجان عاشیق صنعتی نین حقیقی منظره سینی یاراتماق اوجون اونون چاغداش مدنی - جوغرافی گؤرکمی ایله یاناشی تاریخی مسکونلوغونون حدودلارینا دا خصوصی دقت یتیرمک لازیم دیر. دوکتور قاسیملی بۇ بؤلومه آذربایجان عاشیق محیطلرینی تدقیق ائدرکن گونئی عاشیق محیطلرینه ده صحیفه لر آیراراق خوراسان، تبریز، قاراداغ، اورمییه، زنجان و ساوه ده کی عاشیقلیغین اؤزه للیکلرینی و اونلارین قوزنی آذربایجاندا عاشیق صنعتی نین یارانیشی و گلیشمه سینده کی ائتگیلرینی گؤزدن کئچیریر. دنمک لازیم دیر کی مؤلیف بۇ بؤلومون یازیلما سیندا ایراندا بۇ ساحه ده چیخان کتابلاردان

فایده‌انماقلا یاناشی اؤز شخصی گؤروشلرینی و چیخاردیغی نتیجه‌لری ده اوخوجولارینا تقدیم اندیر. کتابین نتیجه بؤلومونده عاشیقلیغین چاغداش وضعیته چاتماسینا قدهر کئچیردیگی مرحله‌لر قیاسجا ایضاح اندیلیر و مؤلیف فیکیرلری نین اساس اوزه‌یینی بیغجام شکیلده قلمه آلیر. یو کتاب هر باخیمدان ادبیات ماراقلیلاریمیز اوچون فایدالی و گره‌کلی دیر و بیز گله‌جک ساییلاریمیزدا کتابدان بعضی حیصه‌لری نقل الده‌جه‌بیک. مع‌الاسف کتابین تألیفینده فایدالانیلان قایتاقلار اتک یازیسی کیمی گؤسترلیسه ده کتابین سونوندا گتیریلمه‌میشدیر و یقین کی گله‌جک چاپلاریندا مؤلف بؤ قصور و دا ارادان قالدیرا جاقدیر. انشالله

م. ر. هیت

- نام کتاب: دمیچی اوغلو
مؤلف: کافتانجی اوغلو
ترجمه: اسد بهرنگی

تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه
قیمت: ۱۸۰۰ ریال
صفحه: ۶۰

کتاب فوق داستانی از داستانهای کوراوغلو که به زبان فارسی ترجمه شده و بیشتر برای کودکان و نوجوانان مناسب بنظر میرسد، از ترجمه چندان سلیسی برخوردار نیست و تأثیر زبان ترکی در این ترجمه فراوان است. امیدوارم مترجم و ناشر در نشر کتابهای قهرمانی که مبارزه مردم را در برابر ظالمان نشان میدهد موفق بشوند و در ترجمه آنها دقت لازم را مبذول دارند.

● عزیز محسنی

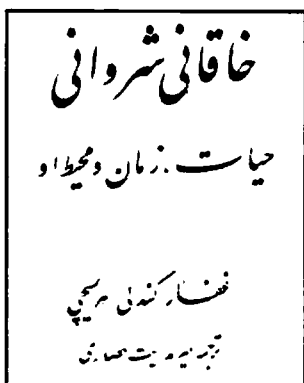
- نام کتاب: پژواک سیمای ستارخان در ادبیات آذربایجان
نویسنده: م. عاقبت
مترجم: اسد بهرنگی
قطع: رقعی
انتشارات: بهرنگی
قیمت: ۱۶۰ تومان

کتاب به زبانهای ترکی و فارسی است و درباره رشادتها و مردانگیهای ستارخان سردار مشروطیت نگاشته شده است. در کتاب از نوشته‌های هادی، عباس صحت و میرزا علی‌اکبر صابر، حاجی رضا صراف و میرزا علیخان لعلی نمونه‌هایی نقل شده. با وجود اینکه اغلب این اشعار ۸۰ سال پیش سروده شده در زمان کنونی نیز قابل خواندن و استفاده کردن است. در پایان کتاب شعر معروف میرزا علی‌اکبر صابر شاعر مردمی آذربایجان به زبان اصلی: «آفرینیم همت والای ستارخانه دیر»، «آخ بایراق‌دان کفن یاخشی»، «قیز مجاهد پالتاریندا»، اثر سهراب طاهر به زبان اصلی و ترجمه آنها به نثر فارسی نوشته شده است. البته

صحیفه: ۷۱۴

بها: ۲۳۰۰ ریال

کتاب فوق با پیشگفتار مختصری از طرف مترجم آغاز میگردد. مترجم در این پیشگفتار اضافه می‌نویسد که: «این اثر حاصل سالها تلاش، تتبع و تفحص همه جانبه مؤلف در آثار شاعر و معاصران

او و همچنین منابع معتبر دیگری است که جای جای آن، به انواع امثله، ادله و شواهد در اثبات نظرات و نتایج تحقیقات آراسته شده است و سپس می‌افزاید که ترجمه این اثر کم‌نظیر برای آگاهی و بهره‌جویی پژوهندگان ایرانی و به عنوان گامی در راه خاقانی‌شناسی ضرورت کامل داشت.»

کتاب شامل ۶ فصل است که در این شش فصل در باره نام، تخلص، لقب... تاریخ تولد و مرگ، تربیت و تحصیل، زندگی و جنبه‌های مهم زندگی خاقانی در سالهای ارتباط با دربار شیروانشاه منوچهر و ده سال اول پادشاهی اخستان شیروانشاه و خاقانی شیروانی، سالهای تیریز شاعر سخن می‌رود. علاوه بر اینها دارای تعلیقات و حواشی، کتابنامه، فهرست راهنما، پیشگفتار و مقدمه است. آقای کندلی هریشهچی مؤلف این کتاب گرانقدر که به مناسبت هشتصد و پنجاهمین سال

درباره ستارخان و مردانگی‌های او باز طرف گویندگان و شعرای آذربایجان، اشعار بسیار نغز و قوی سروده شده و بعضی از این اشعار در مجله «وارلیق» چاپ و منتشر شده، متأسفانه مؤلف این

اشعار را در کتاب خود نیاورده، در صورتیکه در کتابی که پزواک سیمای ستارخان در ادبیات آذربایجان نام دارد لازم بود که اغلب اشعار گفته شده در این مورد در این کتاب با چنین عنوان نقل میشد. با تمام اینها در کتاب مزبور قسمتی از آثار گویندگان و شعرای مدح و دلاوری ستارخان با ترجمه آنها به نثر در این کتاب گردآوری شده است. امیدواریم که خوانندگان، از مطالعه این کتاب غفلت نورزند.

● عزیز محسنی

- نام کتاب: خاقانی شیروانی، حیات، زمان و محیط او

مؤلف: غفار کندلی هریشهچی

مترجم: میرهدایت حساری

ناشر: مرکز نشر دانشگاهی

چاپ ایلی: ۱۳۷۴

تیراژ: ۲۵۰۰ نسخه

تولد این شاعر بزرگ و نامدار ترک پارسی‌گوی زحمت سنگین در این باره را بر خود هموار ساخته در مقدمه کتاب این شعر خاقانی را می‌آورد:

ترک عجمی ولی دری گوی

یلواج^(۱) شناس، تنگری^(۲) جو
و پس از آن اضافه می‌نماید که این شاعر بزرگ آذربایجان «با تسلطی که بر ادب و اندیشه هنری زبانهای فارسی، عربی و ترکی داشت، استعدادی بی‌همتا بود. در قسمت دیگری از مقدمه چنین گفته میشود: «... در مرور آثار این فرزند پرتلاش و مغرور شماخی، منطق خطیب تبریزی، شکوه و غنای هنر قطران، فسونکاری خامه نظامی، وقار ابوالعلائی گنجوی، فریادهای مجنونانه فضولی گوینده بزرگ ایل بیات... سلحشوری قهرمانان دده قورقود و شاهنامه و قوتادغو بیللیک، اعتراض و عصیان نسیمی... را یکجا می‌یابیم و با موجی از آگاهی و بیداری که در افکار و احساسمان برانگیخته میشود دستخوش توفان میشویم....»

مترجم محترم آقای میرهدایت حصاری که محقق سخت‌کوش، تیزبین و دقیق هستند، این کتاب نفیس و کم‌نظیر را بی‌اندازه خوب و سلیس ترجمه کرده و در یافتن و آوردن شعرهای فارسی (فکر می‌کنم ترجمه در اصل آن ترکی بوده) زحمت زیاد و قابل تقدیر کشیده‌اند و مانند تمام کارهای تحقیقی ایشان در زمینه ادبیات آذربایجان شایان همه‌گونه سپاسگزاری است.

کتاب حاضر جای نقد و بحث فراوان دارد، زندگی خاقانی این شاعر پر درد و پر احساس و آثار جاویدش در حالیکه از دردها و تنش‌های درونی و حسرت‌های آزاردهنده این هنرمند نابغه حکایت دارد، از اندوه و نابسامانی و حسرت مردمش نیز قصه‌هایی در دل دارد و به قول علی

دشتی محقق چیره‌دست این شاعر «دیر آشنا» باید پیش از این‌ها به مردم این مرز و بوم شناخته شود. در ضمن «... عده‌ای از اهل نظر بر این حمل می‌کنند که پارسی زبان مادری او نبوده و به قوه فرو رفتن در کتب لغت و ادب و کثرت مراجعه به استادان پیشین این تسلط کم‌نظیر برای وی حاصل شده است. «همانطوریکه در بالا نشان داده شد در آن شعر کاملاً مشخص است که ترکی زبان مادری وی بوده است. متأسفانه حتا بسیاری از ادب‌دوستان فارسی زبان نیز از فهم آثار این نابغه هنرمند عاجز هستند و در محافل ادبی کمتر از او یاد میشود و به نظرم اگر فصبده «ایوان مدائن» او نبود شناخت آثار و استعداد بی‌نظیر او هنوز در نزد فارسی‌زبانان مکتوم مانده بود.

بعاست من این مقاله بسیار مختصر را با سوگواره نظامی گنجوی که در فقدان این شاعر بزرگ آذربایجانی سروده و هنوز هم در دوره‌های تاریخ به گوش میرسد، به پایان رسانم.

«همی گفتم که خاقانی درینا گوی من باشد درینا من شدم آخر درینا گوی خاقانی».

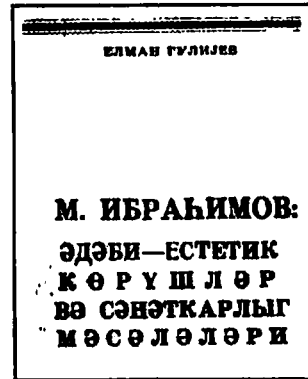
● عزیز محسنی

کتابین آدی: م: ابراهیموف: ادبی - استتیک
گۆروشلر و صنعتکارلیق مسئله‌لری
یازان: ائلمان قولی یف
نشریات: ؟ باکی ۱۹۹۷
صحیفه: ۹۶
القبأ: کیریل

۱- راهنما، پیغمبر، کلمه ترکی است. بالواج، فرهنگ فارسی معین جلد چهارم.

۲- تنگری = خدا، تازی - کلمه ترکی است - فرهنگ معین جلد دوم.

کتابین آدیستدان دا گوروندویو
 کیمی، اثر، آذربایجانین تانیمیش یازیچی و
 ادبیاتچیسی و اصلی سراب شهریندن اولان
 رحمتلیک میرزه ابراهیموفون ادبی - استتیک
 گوروشلری و صنعتکارلیق مسئله لرینی احتوا
 اندیر. نصیرالدین طوصی آدینا آذربایجان دولت
 اونبویوزسیته سی طرفیندن بوراخیلان بو
 کتاب، مولفین مقدمه سیله باشلاییر. او یازییر: «...بو

طلبلر داخلینده تکجه اونون (ابراهیموفون) بدیمی
 یارادیجیلیغی یوخ، هم ده ادبی - تنقیدی فعالیت
 ایشیقلا ندیریلمالیدیر. ائله بونو نظره آلیب
 م. ابراهیموفون صنعت و صنعتکارلیغی حقیقده
 دئیلمیشلری عمومی لشدیره رک اونون ادبی -
 استتیک گوروشلرینی، بدیمی یارادیجیلیغینی
 امکانیمیز داخلینده بیر داها ایشیقلا ندیرماغا
 تشبوت گؤستمیشیک. کتابین باشقا بؤلوملرینده
 میرزه ابراهیموفون ادبی - استتیک
 گوروشلری، کلاسیک ادبیات، معاصر ادبی
 جریان، م. ابراهیموفون بدیمی
 نثری، حکایه لری، رومانلاری، دراماتیک خارا کترین
 و بدیمی کؤنفلیکتین ایفاده اوصوللاری گئنیش
 شکیلده تحلیل ائدیلیر و کتابین سونوندا

فایدالانیلان قایناقلار و نثرلیر.

معاصر ادبیاتشناسلیغیمیزدا اوزونه مخصوص
 یثری اتلان میرزه ابراهیموفون حقیقده یازیلان بو
 کتاب، دئمک اولار کی ایندییه کیمی بو ساحه ده
 یازیلانلارین توپلوسودور و مؤلف، اونلاری
 باجاریقلا تحلیل ائده رک اوخوجویا آز بیر زامان
 ایچینده چوخلو ییگی و نثریر. آنجاق بونو دا قید
 ائتمک لازم دیر کی، کتابدا کی تحلیللر داها چوخ
 تعریف ماهیتی داشییر و بعضاً بئله نظره گلیر
 کسی، مؤلف، اؤز تنقیدی فیکیرلرینی گیرلتمگه
 چالیشیر. بونلارا باخما یاراق، میرزه ابراهیموفون
 ادبی دوشونجه لرینی آراشدیرانلار اوچون بو
 کتابین اوخونماسی گره کلی و فایدالی دیر.

● م. ر. هینت

درگیمیزده یثرین آزیغیندان، آشاغیداکی
 کتابلارین ایضاحی گله جک ساییمیزا
 بوراخیلدی.

□ - کتابین آدی: مقالات مجمع بزرگداشت کمال
 خجندی

چاپ ایلی: ۱۳۷۵

تیراژ: ۲۰۰۰

قیمت: ۹۶۰ تومن

□ - کتابین آدی، چشم انداز شعر امروز تاجیکستان
 یازان: علی اصغر شعر دوست

نشریات: الهدی

چاپ ایلی: ۱۳۷۶

تیراژ: ۳۰۰۰

قیمت: ۸۰۰ و ۱۰۰۰ تومن

□- كتايين آدى: آذربايجان ادبيات تاريخينه بير باخيش

يازان: دوكتور جواد هيئت

چاپ ايلي و نوبتى: ايكنينچى چاپ ۱۳۷۶

چاپ: خواجه

تيراژ: ۲۵۰۰

قيمت: ۶۰۰ تومن

صحيفه: ۲۸۰

□- كتايين آدى: آذربايجان ادبياتى تاريخى

يازان: پروفيسور عليار صفيرلى، پروفيسور خليل

يوسفلى

اليفاميزا كؤچورهن: حسين شرقى

نشرىات: رايستان

چاپ ايلي: ۱۳۷۶

تيراژ: ۲۵۰۰

قيمت: ۱۵۰۰ تومن

□- كتايين آدى: توركلرين تاريخ و كولتورونه بير

باخيش

يازان: دوكتور جواد هيئت

استانبول توركجه سينه كؤچورهن: ملك خانيم

مدرس زاده

نشرىات: توركيه كولتور باقاليغى يايينلارى

چاپ ايلي: ۱۹۹۶ (۱۳۷۵)

تيراژ: ۵۰۰۰

□- كتايين آدى: ادبياتشاسلىق

يازان: دوكتور جواد هيئت

علمى رئاكتور و مقدمه: پروفيسور ياشار قاراياف

نشرىات: علم نشرىاتى ۱۹۹۶ - باكى

چنگيز... قالانى:

- ان بؤيوك اوميد نيز نه دير؟

- صميمى دوشونجه لر يمي يازا بيله جگيم ائرا!

- بير صنعتكارين سئوه بيلمه سي اوچون

استعداد يندان باشقا نه يه صاحب اولماسى لازيم؟

- متواضعليگه.

- استعدادى نه يوخ الله ييلر؟

- يتر سيز تحصيل.

- چاغيميزين بليرگين چيزگيلريندن بيرينى

سؤيله يه بيلر ميسينيز؟

- ساكير.

- سون ايللرين هانسي حادثه سي سيزى داها

چوخ تاثيرلنديردى؟

- انسانين آياغيني آيا باسما سي.

- سيزين شعارينيز نه؟

- باشقالارينا دستك اولماق!

- خاطيرلاديغجا خوشونوزا گلن بير فيكيير و يا

جومله يازار ميسينيز؟

- اوزومو ذكر ائتمگى سئوميرم.

- انسانين اتهام الله بيله جگى ان آخير سوچ

سيزين اوچون نه اولاييلر؟

- جنابت.

- انسانليغين اتهام الله بيله جگى ان آخير

سوچ؟

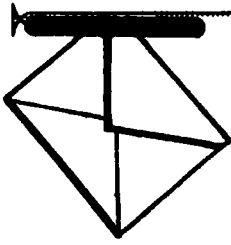
- آيرى - آيرى فردلرين و يا خلقلرين

اوغرادينى حقسيز ليكلره ايلگى سيز قالماسى.

*- مصاحبه توركيه ده چيخان «قارداش

ادبياتلار» درگيسى نين ۳۶ - جى سايسيندان آينميش و

القباميزا كؤچورولموشدور. (م.ر.ه)

● اورمیه - آراز تورک اوغلو: فارسجا یازدیغینیز مکتوبو آلدیق. تأسفله درگیمیزی هفته لیک چیخارماغا هله لیک امکانلاریمیز چاتمیز. ایسته دیگینیز کیمی بۇ سایدان اعتباراً خبرلر بۇلومونده چنشدیلی موضوعلارا یئر وئریشیک. عاشیق شاعیرلریمیز و آذربایجان ناغیللاری و موسیقیسی حقیقنده داها اؤنجه کی سایلاردا معلومات وئرلمیش و یئنه ده وئرله جکدیر. تورکجه مکتوبلارینیزی گؤزله بیریک. ساغ اولون.

● تهران - کاوه نجف پور سراسی: مکتوبونوزدا یازدیغینیز کیمی آنادیللی تحصیلین اولماسی ساوادلیغیمیزین اساس سببی دیر. یازیرسینیز کی، خارجی ایشر ناظیرلیگی طرفیندن آذربایجان جمهوریتی حقیقنده یازیلان بیر کتابدا صفویلر اردبیلین فارسلا رندان ساییلیب. ییز بۇ کتابی اوخومامیشیق و بو باره ده قطعی بیر سؤز دئییه بیلمه ریک. آنجاق بونو دا بیلیریک کی، آرتیق حقیقت اوزه چیخیب و پهلو یلردن قالان بۇ کؤهنه دوشونجه لر چؤرو مکده دیر. اشاره اتدیگینیز مقاله باره سینده ایه سیز حقلی سینیز. بیزه گؤنده ردیگینیز کاریکاتور و شکیللره گؤره تشکور اندیریک. اونلاردان یئری گلمیشکن فایدا لانا جاقیق.

● میاندوآب - مقصود شعبانی: آنادیلیمیزده یازدیغینیز ایلک مکتوبونوزو آلدیق. مکتوبدا ایرانین تورک ساکنلی ایالتلرینی و اونلارین نفوسونو سوروشورسونوز. دئمه لی بیک کی بو گون تورکلر ایرانین هر یئرینده یاشاماقدادیرلار و رسمی ساییم اؤلمادیغینا گؤره اونلارین نفوسونو قطعی شکیلده بلیرتمک اولماز. فقط تورکلرین سایی آشاشی - یوخاری ۳۰ - ۲۵ میلیون تخمین اندیلیمکده دیر.

● آنکارا - دوقتور امیل اؤد: ایستکلرینیزه بئله جاواب وئره بیله ریک ۱ - «یئنی چیخان کتابلاره» بۇلومونده یابین انوی نین آدرسی نین وئرلمه سی نین گله جک سایلاردان اعتباراً نظره آلینما سینا چالیشاجاقیق. ۲ - درگیمیز ایترتته باغلانما میشدیر. ۳ - وارلیغا فاکس ایتتمک ایسته سه نیز یالئیز آخشام ساعات ۱۰ - ۸ آراسی اؤزوده بیر آن اول خبر وئردیکدن سونرا ۸۰۹۰۹۵۰ نومره نی ییغا بیلر سینیز. ۴ - ایراندا تورکجه صحیفه سی اولان غزتترین آدرسی گله جک ساییمیزدا وئرله جکدیر. ۵ - ایراندا تورکلرین نفوسونون ۳۳٪ اولماسی بیزجه دوغرو دگیل دیر. تکلیفلرینیز چوخ فایدالی ایدی. یئنه ده بیزه مکتوب یازین. ساغ اولون.

● ساین قالا - زعفر حسین زاده: تورک دیلی و لهجه لرینی تاریخی (تاریخ زبان و لهجه های ترکی) کتابینی تاپا بیلمه دیگینیزی یازیر سینیز. بو کتاب ایندییه کیمی ایکی دفعه باسيلمیش و انشالله بو یاخینلاردا بیر داها یابینلانا جاقدیر.

● تبریز - یاشار حیران: کئچن ساییمیزدا درج اندیلن بیر مقاله حقیقنده فیکیرلرینیزین چوخو ایله راضیلا شیریق. آنجاق مقاله نین مؤلفی باره سینده ایره لی سوردو یونوز فیکیرلر دوغرو دئسیل. بورادا یالئیز کیچیک بیر سهوه یول وئرلمیش و بیزیم ده گؤزوموزدن قاچمیشدیر. هر حالدا دقتینیزه گؤره چوخ تشکور اندیریک.

● گچساران - محمدرضا مونس: عزیز اوخوجوموز اییلدیگینیز کیمی وارلیق درگیسی ایراندا چیخان بیر بیک تورکجه درگی دیر. شیهه سیز هم اوشاقلارین، هم یئنی یئتمه و گنجلرین هم یاشلیلارین هم ده

ضیالیلاریمیزین ایستکلرینی عینی زاماندا یثربنه یتیرمک و اونلاری راضی سالماق بیر درگی نین ایشی دگیل. بو ایش اوچون اونلارچا و یوزلرجه درگی و غزئت لازیم دیر و درگیمیز، مختلف موضوعلاردا درج اتدیردیگی یازیلاری نین علمی سویه سینی آشاغی دوشورمک ایسته میر. دوعا اتدین و چالیشین کی بیرجه وارلیق، دگیل، یوزلرجه وارلیق نشر اتدیلین. وارلیق نین کنچمیش ساییلاری نین بعضی سینی رنداکی سیمیزا گلدیگینیز زامان آلا بیلر سینیز.

● اورمی - محمد هدایتی: سؤالارینیزا بئله جاواب وئره بیلریم: ۱ - بیر دیلین رسمی دولت دیلی اولماسی اوچون اساس معیار، او دیلده دانشانلارین نفوس چوخلوغودور. اوندان علاوه دیلین تاریخی - عنعنوی دورمو دا اؤنملی فاکتورلاردان ساییلیر. آنجاق بوگون، گلیشمیش اؤلکه لرده یاشایان اهالی نین هامیسی نین دیلی رسمی دیر و بعضاً بیر اؤلکه ده دؤرد دیل رسمی دیل کی می ایشلمکده دیر (سوئیس کی می) ۲ - مدنی آخینلارین قارشیسینی آلماق اوچون اؤز دیلی میزی، ادبیاتیمیزی، تاریخیمیزی دریندن اؤیره نیپ، اونو منیمسه یب، گلیشدیرمه لی بیک. ۳ - بیزجه، سایدیغینیز اوستانلاردا، دیلی میز هر زاماندا اولدوغو کی می یئنه ده یاشا یاجاق. اومیدینیزی ایتیرمه یین. گله جک ساییلاریمیزدا تکلیف لرینیزدن فایدالاناجاغیق. ساغ اولون.

● اورمی - وحید حسن زاده: مکتوبونوز دقتله اؤخودوق. چوخ فایدالاندیق. توخوندوغونوز مسئله ده سیز حقلی سینیز. فقط «باکی» سؤزونون اتیمولوژیسی باره ده دئمه لی بیک کی بو سؤز تورکجه ده اوجا ینر - تپه معنا سینی وئرمکده دیر و باقماق سؤزوندن توره میش و بقو - باقو - باکو - باکی شکل لرینده ایشلمیش دیر. روسجا «باران» قویون سؤزوده اشاره اتدیگینیز مسئله یه هئج بیر دخلی یوخذور. گؤنده ردیگینیز اسکی و قیمتلی پارالاراکؤره تشکور اتدیریم. یئنه ده بیزه مکتوب یازین.

● تبریز - علی رضا عبوض زاده: عزیز دوستوموزا گؤزه ل مکتوبونوزو آلدیق. بیزه گؤستردیگینیز سئوگی یه گؤره تشکور اتدیر، توتدوغونوز یولدا باشاریلار دیله بیریم.

● کرج - عارف اکبری جداییه: ایسته دیگینیز کتابلاردان دده قورقود کتابی تأسفلر اؤلسون کی ساتیش دا یوخذور و اونو یالنیز بعضی کتابخانالاردان امانت اولاراق آلیب اؤخویا بیلر سینیز. آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش (۱) کتابی ایسه وارلیق نین یاز ساییسی عوضینه یئنی دن نشر اتدیلدی. و یقین کی اونو آلمیش سینیز. تاپا بیلمه دیگینیز تقدیرده سیزه گؤنده ره بیلریم. ساغ اولون.

● تبریز - آیدین یارین: مکتوب و شعرلرینیزی آلدیق. چوخ ساغ اولون. «انسانلیق» آدلی شعرینیز باسیلاجاق. یئنه ده بیزه مکتوب و شعر گؤنده رین.

● پاریس - فاروق بیلیجی: کتابخانانیزدا بولونمایان وارلیق ساییلاری نین بیزده اولانلارینی سیزه گؤنده رجگیک. وارلیق درگیسی اوزهرینده آپاراجاغینیز آراشدیرما اوچون نه لازیمسه بیزه یازین. ایراندا چیخان و تورکجه صحیفه سی اولان غزئتلرین آدرس لری ده گله جک سایی میزدا وئریله جک دیر. ساغ اولون.

● تبریز - منوچهر عزیز (هارای): «یئنه بیر اولدوز آخدی» آدلی یازینیزی آلدیق. آنجاق داها اؤنجه باشقا غزئته درج اولوندوغو اوچون چاپ الله بیلمه دیک.

● حیدربابا کندی - جمعفر کوهی: مکتوب و شعرینیزی آلدیق. بیزه گلن شعرلرین سایی چوخ اولدوغو

اوچون اونلاری سیرا ایله چاپ اندیریک. سیزین ده «تلفون» آدلی شعرینیز نوپتی سایلارین بیرینده باسیلاجاقدیر.

- آشاغیدا آدلارینی چکدیگیمیز دوستلاریمیزین دا مکتوبلارینی آلدیق. ساغ اولسونلار:
 ● اردبیل - علی صالحی ● تهران - نجیبه رهنمای رضوانی ● تبریز - بابک بهرنگی ● ساری - هوشنگ همتی ● اورمییه - فرهاد جوادی ● تبریز - رضا همراز ● اورمییه - علی شیخلو ● اردبیل - ناهید آزاده ● کرج - صمد مرادی ● تبریز - محمد حافظزاده ● تبریز - همت شهبازی ● هشتروود - عطا امیری ● تبریز - علی شمسی وردین ● محرم اورمییه ● پرویز علیلو ● قم - قاضی اوغلو.

باش ساغلیغی

طاغوت زامانیندان هتچ نهدن چکینمه دن اؤز ملی دیلی و وارلیغیندان جسارتله مدافعه اتمیش، مقاله لر یازیب، فولکلور اثرلریمیزی توپلایاراق باسدیرمیش، شیخ محمد خیابانی و بؤیوک انقلاب رهبریمیز جناب خامنه ای نین هم یئرلیسی اولان عبدالکریم منظوری خامنه ای اؤزون سورن اوره ک آخریسیندان سؤنرا حیاتدان گۆز یومدو.

خامنه، گونتی، تبریز و بوتون آذربایجان آیدینلاری بؤ قیمتلی دوستون وقتسیز اؤلوموندن سؤنسوز درجه ده کدرلنه رک، اونون حیاتدان کؤچمه سینی اونون هایله عضوولری، بوتون خامنه لیلر، تبریزلیلر و ایران تورکلری و اونلارین دیسلرینی سئون ضیالیلارا باش ساغلیغی وئریریک. قوی بؤ مرحومون ابدی خاطیره سی اؤز ملی وارلیغی، دیلی و کیملیگین سئون هر بیر آذری کیمی اورکلرده یاشاسین.

آذربایجان مدنیت اوچاسی

بیزیم بؤیوک شخصیتیمیز، الیمیزین، اوبامیزین غیرتلی اوغلو و یازیبچسی، حؤرمتلی منظوری خامنه ای نین وفاتیندان درین کدر حیسی دویدوق، آلااه اونا رحمت، قالاتلارینا صبر احسان اتسین.
 سیف الدین آلتایلی

حؤرمتلی اوستاد دوقتور هیئت جنابلاری و وارلیق امکداشلاری

ملی ادبیاتیمیزین و مدنیتیمیزین یورولماز چالیشانی جناب منظوری خامنه ای نین وفاتی هر آذربایجانلی وطنداشا بؤیوک بیر ماتم و غم ساییلیر. بؤ بؤیوک فاجعه نی سیز عزیزلره و اونون عائله سینه تسلیت دئییب، او مرحوما اؤلۆ تانیردان رحمت و مغفرت دیله بیرم.

حارف اکبری جداقیه

سۆن يارپاق^(۱)

● اۇھىتىرى

اوتاقلار رساملارين يامان خوشونا گليردى. چونكى بۇ پنجره لردن ايلين هر فصلينده و بوتون گون عرضينده اوتاغا ثابت ايشيق دوشوردو.

محلده كى بينالارين چوخو، كوچه، دالان و دۇنگه لر كىمى قىدىم اوسلويدا ايدى. اون سگگيزينچى عصرين ذوقونه اويغون خىردا مـولكلره، كىرهميت دۇشمنميش ديك داملار، چارداق و مانساردالارا هر آددىمدا راست گللك اۇلوردو. اينجه صنعت آداملارى ايش آلەتلىرىنى، سىينىق - سۇكوك اتو مـخلفاتىنى، لىجىلمنميش قاب - قاجاقلارنى يىغىپ آلتىنچى آونىيودان بورايسا داشىياراق اۇزە كالونىيا، لارىنى ياراتمىشديلار.

سى يو و جونسى ده بو محلده ياشايدى. اونلارين اوتاقلارى كرىپچ بيتانين اوچونجو مرتبه سينده ايدى. سى يو دوستو جوواننانى چوخ سنودىگىندن اونو جونسى چاغىريردى. رسام قىزلارين بىرى مئىن اياتىندن، او بىرىسى ده كالىفورنيادان گل مىشىدى. اونلار سگگيزينچى كـوچه ده كىبى بالاجا «دئلمۇنيكو» رستورانىندا بىر يىترده ناھار

واشنگتون ميدانىندان غىربده كى محلده دارىسقال كوچه لر تصور ائدىلمه به جك درجه ده دۇلاشيق و قارىشيق دىر. بۇ آگرى - اوبرو كوچه لر تىز - تىز بىر - بىرىلە كىشىر، بىردن قورتارىپ دالانلا عوض اولور، سۇنرا آبرى يىترده تىزەدن باشلاير؛ بعضاً بىر كوچه اۇز - اۇزونو بىر نىچه دفعه كسىر. غىربه، دارىسقال دالان و دۇنگه لر ائله قارما - قارىشيق دىر كى، نه اينكى نابلد آدمالار، حتا دفعه لرله بورادا اولانلار دا يۇلو تىز - تىز آزىرلار. بىر دفعه بىر رسام بۇ محلده ماراقلى بىر حادثه نىن شاهدهى اۇلموشدور. رساملاردان نىسه و نردىگى اشىائىن - رنگ، كاغىذ، فىرچا و باشقا شىليرين پولونو آلماق اوچون بورايسا گلن دوكانچى اۇزون - اۇزادى وئللە نئندن سۇنرا آختاردىغى عنوانلارين هىچ بىرىنى تاپا بىلمه يىب، الى بوش يئنه گلىب اولكى يتره چىخىر. اينجه صنعت خىادىملىرى - رساملار شاعرلر، اديبلر، آرتىستلر آز كرايه و نرملك مقصدىله بۇ محلده اوجوز منزللر تاپىپ، بىر يىتره تۇپلانمىشىدىر؛ آدىنى دا قىرىنويىچ - ويللاج قويموشدولار.

بىر ده بورادا كى پنجره لرى شمالا باخان

ائندیکده تانیش اؤلوموشدولار. خاصیتلری، ذوقلری و صنعت حقیقنده لیکیرلری بیر - بیرینه اویغون گلدیگیندن دستلاشمیشدیلار. هر ایکسی جیکور سالادینی یامان ستیوردی، گئیملری ده بیر - بیرینه اوخشایردی. بوتون بونلار اونلاری آیریلماز رفیقه ائله میشدی. ایندی ده بیر اوتاقدا یاشاییر، بیر یترده ایشله بیر دیلر.

اونلار باهارین آخیریندا، مای آیسیندا راستلاشمیشدیلار. ایسندی ایسه نوامبر آیی ایدی. هاوالار چوخ سویوق کئچیردی. حکیملرین ستهلجم آدلاندیردیقلاری آمانسیز خسته لیک کالونییا گایب، آداملارین بیرینی بورادا، دیگرینی اوردادا یا خالایارق، اؤلوم گتیرن بوزلو بارماقلارینی بوغازلارینا کئچیره رک جانلارینی آیردی. محله ده ائله بیر ائو یوخ ایدی کی، اوردادا اؤلن اؤلما سین. لاکین شرق حیصه ده داها چوخ آدم اؤلوردو. ائله ییل خسته لیک بورادا کیلار دهشتلی دیوان توتماق ایسته ییردی. بورادا گونده اونلارچا آدم ستهلجمین قوربانی اؤلوردو. اما محله نین مامیر باس میش داریسقال کوچه اولان حیصه سینده خسته لیک او قسده ده چوخ یاییلما میشدی. سانکی گۆزه گۆرونمز دوشمن بورا چاتا نا جان یورولوب، سرعتینی آزالتمیشدی، آیاقلاری بیر - بیرینه دولاشا - دولاشا، زورلا یتریبیردی.

کالیفورنیا زئفیر آزاریندان قانی آزالمیش ضعیف، تنگ نفس، نرمه نازیکی قیز آمانسیز ستهلجمه دۆزه ییلردیمی؟

خسته لیک جونسونی یورغان - دۆشه یه سالمیشدی، قیز زورلا ترپنیردی. او، دمیر چارپایی دا طاقستیز اوزانیب، بالاجا پنجره دن بوش حیه طه، قارش ی طرفده کی توتقون گۆرکملی کریبیچ

بینایا باخیردی.

خسته او قدر چوخ ایدی کی، حکیمین باش ییر آن بئله آیلیمیردی. دوقتور بیر سحر گلیب خسته قیزی معاینه ائندن سؤنرا، قالین آغ قاشلاری نین حرکتی ایله سی یونو باشا سالدی کی، دهلیزه چیخسین، سؤنرا اؤزو ده دهلیزه گلیب ناراحتلیقلا دئدی:

- بو خانیمین ساغالماسینا اومید یوخدور... داها دوغروسو چوخ آز اومید وار، ریاضی دیلله دئسک اوندا بیر اومید وار. - اؤ، ترمومتری سیلکه لهیب جوونه آشاهی سالا - سالا علاوه ائتدی: - اؤ دا، اگر قیز اؤزو یاشاما ق اوغروندا مبارزه آپارا ییلسه. بئله اؤلما سا، هنج بیر داوا - درمان اونا کۆمک ائده بیلمز. وای اونندان کی، خسته ساغالماغینا اینامینی ایتیره. بئله حاللاردا نه اینکی حکیملرین و نردیگی حبلر، حتا بوتون طبابت گوجسوزدور، هنج نه تاثیر ائده بیلمیر. سیزین بو بالاجا آزارلی خانیم اؤزونو ایناندریب کی، ساغالمایاجاق... سیز بیلن، اونون اوره یینده، نجه دئییم... بئله... معین بیر آرزو... بیر دیلک وارمی؟

- اؤ، چوخدان دیر یاغلی بویا ایله نئاپول کورفزی نین شکلینی چکمگی آرزولاییر. بؤ اونون ان بؤیوک دیلگی دیر.

- نه؟ یاغلی بویا؟ شکیل چکمک؟ ائه، سؤز دانیشدی... بونلار بوش شئیلر دیر امن ائله شئی - - ورو شورام کسی، دوشونمه یینه دگسین... مثلاً، جاوان اوغلان... عشق...

- نه؟ کیشی خئیلاغی؟ - دئییه سی یو ائله تعجبله سوروشدو کی، سسی تیتره دی، ایهاملا علاوه ائتدی: - یعنی کیشیلر ائله ماطاح دیرلار کسی، اونلارین باره سینده دوشونمه یینه ده

دگسین؟ خیر، انله شنی یوخدورا

- اوندا، ایشرل پیس دیر، - دئییه دوقتور
تأسفلندی، - خانیم قیز یامان ضعیفله یییدیر. من بیر
حکیم کیمی الیمدن گلنه نی اسیرگه مه یه جه یم. اما
خسته اوزو جنازه سینی مشایعت ائدن کارتلاری
سایماغا باشلایاندا حکیم هنج نه انده بیلمز. بئنه
حاللاردا درمانلارین اعجازکار تأثیری آزالیر. اگر
سبز صحبت سالیب بالا جا خانیمدان بۇ قیش نه
جور پالتار گئییه جه یینی اؤیره نه بیلسه نيز. من ده
اونون ساغالماق احتمالی نی اوندا بیردن بیره ائندیره
بیلرم.

دوقتور گئنده نندن سۇنرا سی یو ایش اوتاغینا
کنجیب، او قدر آغلادی کی، زاپون یایلینی گۆز
یاشیندان تامام ایسلاندى. سۇنرا جیزگی تخته سینی
گۆتوروب، رقتایم هاواسینی فیشقایلا چالا - چالا
جونسی اولان اوتاغا گلدی.

جونسی اوزونو پنجره یه چئوریب، یۇرغانین
آلتیندا ائله اوزانمیشدی کی، چارپایی دا زورلا
سنچیلیردی. سی یو اونون یاتدیغینی گومان ائدیب
سوسدو. تخته نی قایدایا سالیب، درگی ده درج
اؤلوناجاق حکایه اوچون تۇشلا شکیل چکمه یه
باشلادی. گنج یازیچیلار ادبیات عالمینه خیردا
حکایه لرله کۆرپو سالدیقلاری کیمی، جاوان
رساملار دا بئله حکایه لرله شکیل چکمه کله صنعت
میدانینا یول آچیرلار.

سی یو حکایه اوچون گۆزونده مۇنوکل اولان
قشنگ گئینمیش آیدوهولایی کوربوی شکیلی
چکمه لی ایسدى. او، کاغیذا خیردا جیزگیلر
چکیردی کی، ضعیف بیر پیچینتی ائشیتدی، جلد
دوروب چارپایی یا یاناşدی. جونسی گۆزلرینی
گئیش آچاراق پنجره دن بایرا باخا - باخا نه ایسه
سایردی؛ اؤز ده ترسینه ساییردی.

- اون ایکی، جونسی بیر آز گۆزله ییب تزه دن
سایماقدا داوام ائدی: - اون بیر، اون، دوقتور، - بیر
قدر کنجندن سۇنرا بیردن دئدی: -
سگگیز، یینددی... سی یو ماراقلا، ناراحاتلیقلا
پنجره دن بایرا باخدی. اؤرادا سایلاسی نه اول
بیلردی؟ بۇم بوش، اوره ک سیخیجی حیه طده
توتقون بینانین کرپیچ دیواریندان باشقا هنج نه یوخ
ایدی. بوندان باشقا اورادا بیر ده اوزه چیخیش
کۆکلری چورومکده اولان آگری - اویرو، قوجا بیر
سارماشیق واردی، سارماشیق کرپیچ دیوارین
یاریسینا قدر دیرماشمیشدی.

پاییزین سۇبوق نفسی سارماشیقین
یسارپاقلارینی سارالدیب - سولدوراراق
تۆکموشدو؛ چیلپاق بوداقلار کرپیچ دیوارین
گیریتی - چیخیتی لارینا ایلیشمیشدی.

سی یو سوروشدو:

- عزیزیم، نه اولوب؟

- آلتی - دئییه جونسی گوجله ائشیدیله
یبله جک بیر سسله دیلله ندى. - ایسندی اونلار
تنز، داها سرعتله تۆکولور. اوچ گون بوندان اول
یسوزدن چسوخ ایسدى. سایندا باشیم
آغرییردی. ایسندی ایسه سایماق
آساندیر. اودور، بیرى ده دوشدو. جمعی بئش دانا
قالدی.

- عزیزیم بئش دانا نه قالدی؟

- یارپاق. سارماشیقدا کی یارپاقلار. آخیرینجی
یارپاق دوشنده من ده اولجه یم. اوچ گوندور
کی، من بونو بیلیرم. بس دوقتور سنه دئمه دی؟
- بیرینجی دفعه دیر کی بئله عوام سۆز
ائشیدیرم. - سی یو شکایتلی بیر سسله دئیندی،
- قوجا سارماشیقین یارپاقلارین
دوشمه سی نین سنین ساغالماغینا نه دخلی

وار؟ سن بو سارماشيغا آليشميسان، اونو يامان سئويرسن. ناراحات قيزجيغاز، بوگون سحر دوكتور منه دئدى كى، سئين ساغالماغين اوچون، بير دايان گوروم او نئجه دئدى هه... سئين ساغالماغينا اوندا بير اوميد وارا، بو، بيزيم اوچون نيويوركدا اولاندا اوتوبوسدا گئديب - گلركن، يا دا تيكيلن ائولرين يانيندان كئچركن ساغ قالا بيلمه ييميز احتماليئندان هئچ ده آز دئيبل. بير آز ات سويو ايچ، سؤنرا اوز سى يونو قۇي گئديب چكديگى شكلى باشا چانديرسين. واخيتندا رنداكتورا چانديرا بيلسين كى، خسته قيزجيغازينا شراب، اوزونه ايسه دُونوز اتيندن كؤتلتت آلا بيلسين.

- سن قيزينا بير داها شراب آلمايا جاقسان. ات سويو دا ايسته ميرم،- دئيه جونسى گؤزلرينى سارماشيغا زيلله دى. - اودور، بسير يارپاق دا دوشدو. ايندى سارماشيق دا وور - توت دؤرد يارپاق قالير. من قارانلىق چؤكمه ميش سؤن يارپاغين دوشمه سيني گؤرمك ايسته بيرم... اوندا من ده اوله جه يم...

- جونسى، منيم سئويئجم،- دئيه سى يو اونا طرف اگيلدى،- سؤز وئيررسنى كى، ايشيمي قورتارانسا كيمي سن پنجره دن بايرا باخمايا جاقسان؟ بو شكيللى صاباح تحويل وئرمه لى يم. منه ايشيق لازيمدير، بوخسا پرده لرى سالارام.

- مگر شكلى او ييرى اوتاقتا چكه بيلمز سن؟- دئيه جونسى آستادان سوروشدو.

- آخى، من سئين يانيندا اولماق ايسته بيرم. بوندان باشقا، بير ده ايسته بيرم كى، سن او معنا سيز سارماشيق يارپاقلارينا باخمايا سان.

- اوندا، شكلى چكيب قورتاراندا منه خبر وئره سن،- دئيه جونسى گؤزلرينى يومدو و هيكل

كيمي حركت سيز قالدى. لاكين ميز يلدادى:- من آخسيريئنجى يارپاغين دوشمه سيني گؤرمك ايسته بيرم. گؤزله مكدن داها يورولموشام. فيكير ائله مكدن اوسانميشام. منى توتوب ساخلاماق ايسته ين هر شئيدن خلاص اولماق ايسته بيرم. بو ساعات قوپوب دوشه جك، ساراليب سؤلموش او زاواللى يارپاق كيمي من ده اوچماق، گئدر - گلمز گئتمك ايسته بيرم.

سى يو اونو اوخشادى:

- چاليش، يات. من گئديب بئرماني چاغيرمالييام. اونا باخيب قيزيل آختاران قوجا زاهد ين شكلينى چكه جه يم. آشاغى مرتبه يه دوشوب تئز قايدا جاقام. من گلنه قدر سن يئر يندن ترنمه ها!

قوجا بئرمان دا رسام ايدى، او، قيزلارين ياشاديفى اوتاغين آلتيندا، بيريئنجى مرتبه ده ياشا بيردى. ياشى آلتيمشدان چوخ ايدى؛ قيوريم ساققالى هيكل تراش ميكلانؤين ياراتديفى حضرت موسى نين ساققالينا اوخشا بيردى، بوتون سينه سيني توتموشدو. بئرمان اوغور سوز رسام ايدى. ايندئيه قدير هئچ نه يه موفق اولاييلمه ميشدى. قيرخ ايلدن آرتيق اينده فيرچا اويتاسا دا، گئجه - گوندوز وورنوخموش اولسا دا، ايندئيه كيمي الهام پيرسى نين نه اينكى دوواغينى قالديرماميش، حتا اونا هئچ توخونا بيلمه ميشدى. قيرخ ايلدن برى صنعت اينجيسى ياراتماغا حاضير لاشسا دا، هله هئچ ايشه باشلاما ميشدى. ايللر اوزونو بير تيكه چؤره ك خاطرينه دوكان و اعمال تاختانا لوحه لرى، رنكللام و بو كيمي ديگر جيزما - قارالارا واخت ايتيرميشدى. ايسته ديگى شكلى چكمه يه مجال تاپما ميشدى. روزى پولو قازانماق اوچون

نشجە باش وئىرىب؟ اوف... ف. ازاواللىسى
قىز جىغاز، بالاچا جونى!
سى يۇ دندى:

- او، آغىر خستە دىر، اۇزۇ دە چوخ ضعيف
دىر. قىز دىرىب، تىترە دىر، عاغلىنا غىرىبە فىكىرلر
گلىر. جناب بئىرمان، او كى قالدى سىزىن منىم
اوچون پوزچو اولماق ايستە مە مە نىز، ھىچ لازىم دا
دئىيىل، اما دئىمەلى يم كى، سىز يامان بوش
بوغاز، زھلە تۆكن قوجا سىنىز.

بلى... دئىيىنگن قوجا!

- احسن سە، اصىل آرواد سان ھا! - دئە بئىرمان
قىشقىردى. - آخى كىم سە دندى من پوزچو
اۇلماق ايستە مىرم؟ گئىدە ك. دوز يارىم ساعا تىر
دنىمك ايستە يىرم كى، پوزچو اۇلماغا
حاضرىرام. آمان آلاھ! - ھىچ جونى خانىم كىمى
قىشنگ قىزا آزارلاماق ياراشار او اخت گلر من
صنعت اينجىسى يارادارام، اوندان ھامىمىز بورادان
كۆچوب گئىدە رىك، بلى، بلى! ايندى گئىدە ك!

اونلار يوخارى قالخاندان جونى
ياتمىشىدى. سى يۇ پنجرە نىن پردە سىنى سالدى و
بئىرمانا اشارە ائىتدى كى، اۇ بسىر اوتاغا
كئىچسىن. ايكيلىك دە پنجرە قاباغىنا گلىب، قورخا -
قورخا حىيە طدە كى سارماشىغا باخدىلار، بىر كىلمە
دئىمەن، بىر آنلىغا گۆزلىرى بىر - بىرىنە
تىكىلدى. بايردا سولو قار ياغىردى، سويوق دا
گئىت - گئىدە بركىيىردى. بئىرمانىن اگئىندە نىمداش
كۆينك واردى، او، شاختاچى قاينان اوستوندى
اوتوران كىمى آغزى اوستە چئورلىمىش كۆھنە
قازانىن اوستوندى اۇتوردۇ.

سى يۇ سحر تىزدن يوخودان آيىلاندا
جونى نىن حالى نىن چوخ آغىرلاشدىغىنى
گۆردۇ؛ جونى گئىنىش آچىلمىش گۆزلىرىنى

كولونىادا كى كاسىب رساملارا اوچوز قىمەتە
پوزچو (مودئل) دا اۇلوردۇ. حدىندن چوخ عاراق
ايجدىگى واختلاردا اوتوروب يارادىجى صنعت
اينجىسىندن آغىز دولوسو دم ووروردۇ. قوجا
رسامىن خاصىتى آغىر، اۇزۇ دۇزولمز آدام ايدى. اۇ
اورەيى يوشاق آداملارى اله سالىر، سانتىماتتال
ملاحظەلرە استەزا ايله گولوردۇ. اما اۇزونو اوست
مرتبەدە كى رسام قىزلارنىن حامىسى حساب
اىندىردى.

سى يۇ بئىرمانى آلت مرتبەدە، يارىم قاراللىق
دخمە سىندە تاپدى. اوندان تورش شراب قوخوسو
گىلىردى. صنعت اينجىسى چكىلەجك كئىتەن
ايگىرىمى بئش ايل ايدى كى، بىر كونجە مولىئرتدە
قالىب گۆزلە يىردى؛ ھىلە دە اونا فىرھا
توخونما مىشىدى.

سى يۇ جونى نىن اۇلك بارەدە كى غىرىبە
اىتمالىنى بئىرمانا سۆيلىدە؛ دوغرودان دا، خىزان
نفسى دگمىش چىچەبە اوخشايدان ضعيف، اينجە
قىزىن بۇ دونيا ايله دواعلاشيب گئىدە بىلەجە يىندىن
قورخىدوغونو نقل ائىتدى. بئىرمانىن گۆزلىرى
ياشاردى، قىزىن بوش خىيال قايىلماسىنا آجى -
آجى گولدى، بىردن قىشقىردى: - نە؟ بو نە آخماقلىق
دىر؟ بئىلە دە شنى اولار. يعنى بو زاماندا، بو دونيادا
بئىلە شئىلرە ھىلەدە اىستانان وار؟ نىجە يعنى
سارماشىغىن سۇن يارپاغى دوشىندە او دا
اۇلەجك؟ لىمىتتە گىلمىش سولفون سارماشىق
يارپاقلارى نىن توكلەمە يى نىن اۇلومە نە دخلى
وار؟ بىرىنچى دىمەدە دىر كى، بئىلە شنى
ائىشىدۇم. يوخ، چكىمك ايستە دىگىن قىزىل
آختاران زاھدىن شكىلى اوچون من سىزە پوزچو
اولا بىلمەبەجە يم. چونكى سىز او يازىق قىزا بئىلە
بوش شئىلر فىكىرلشمەبە يۇل وئىرىسىنيز؟ آخى يۇ

پنججره نین یاشیل پسرده سینه
تیکمیشدی، او، پیچیلدای:

- پرده نى قالدیر بایرا باخماق ایسته بیرم.

سی یو اونون دندیگینه عمل اتندی.

نه گؤرسه لر یاخشی دیر؟ بوتون گشجه نى
آرامسيز ياغان سولو قاردان و شدتلى كولك دن
سؤنرا دا سارماشيق دا بیر یارپاق قالمیشدی. بۇ
سۇن يارپاق ایدی. اونون ساپلیغی قارا - یاشیل
رنگه چالیردی، کنارلاری ایسه دیلیک - دیلیک
ایدی. اؤز ده سؤلموشدو، ساریمتیل رنگه
چالیردی. یتردن ایگیرمی متر هوندورلوکده محکم
دوروردو.

- بۇ سۇن يارپاق دیر،- دئییه جونسی
پیچیلدای،- بۇ گنجه اونون مطلق دوشه جگینی
گومان ائدیردیم. من کوله یین وییلتیسینى
ائشیدیردیم. یقین کی بوگون دوشه جک، من ده ائله
بۇگون اؤله جه یم.

- عزیزیم!- دئییه سی یو سارالمیش اوزونو
بالیشا یاخینلاشدیردی. - اؤز حقیقنده فیکیرلشمک
ایسته میرسنسه، هئنج اؤلماسا منیم حقیقده
دوشون. سنسيز من نه ائندهرم؟ جونسی جاواب
وئرمه دی. اؤزاق، ایسنديیه قدر هئنج کسین
قایتمادیغی یاد دیارا گتتمه یه حاضیرلاشانلار بۇ
دونیادا قالان هر شئییه بیگانه اؤلورلار. جونسی نین
حیاتدان و انسانلاردان الینی اوزمه سی اونون
خسته احوال - روحیه سینی ضعیفله دیب - غریبه
فانتازیاسینی گوجلندیریردی.

آخشام اولدو. اونلار آتورانلیقدا دا سارالیب
سولموش تک سارماشيق يارپاغینی کرییچ دیواردا
گؤردولر. گنجه شمال کوله یی اسمیه یه
باشلادی، اؤز ده آن با آن گوجله نیردی؛ عینی
واختدا شدتله ياغان ياغیش پنجره نى آرامسيز

دؤیه جله بیردی. دانمارک معمارلیق اوصولوندا
تیکلمیش آلحاق، دیک دامدان بوتون گشجه نى
شیریلتی ایله سۇ آخدی.

سحر تزه جه آچیلیب، هاوا آزجا ایشیقلاناندا
جونسی چیغیرا- چیغیرا پرده لری قالدیرماغی امر
اتندی.

سارماشيق يارپاغی هله ده یترینده ایدی.

جونسی اوزون - اوزادی یارپاغا
باخدی، سؤنرا گاز پیله ته اوستونده اونون اوچون
تویوق سویو ایسیده ن سی یونو چاغیراراق دندی:

- من پیس قیز ایمیشم، سی یو. گؤرونور، منیم
دوغرودان دا، پیس قیز اؤلدوغومو ثبوت ائتمک
اوچون بۇ سۇن يارپاغی نه ایسه توتوب اؤرادا
ساخلا ییر، دوشمه یه قویمور. آدامین اؤزونه اؤلوم
آرزولاماسی گوناهدیر. ایندی سن منه آزجا تویوق
سویو گتیر... یوخ اولجه گوزگونو منه وئر، سؤنرا دا
بالیشلاری آرخاما بیغ، من اوتوروب سنین خؤره ک
بیشیرمه یینه باخماق ایسته بیرم.

خسته میز بیر ساعات کئچمیش دندی:

- سی یو، گؤره سن، من هاچان نساپول

کؤرفزی نین شکلینی یاغلی رنگله چکه جه یم؟

حکیم گون اؤرتادان سؤنرا گلیب خسته یه
باخدی، او، گئنده نده سی یو بیر باهانا ایله اونون
دالیجا دهلیزه چیخدی. دوقتور سی یونون تیره ن
آریق الینی اوچوندا سیخدی.

- خسته یه یاخشی قوللوق ائتسه نيز سيز غالب

گلر سینیز- دندی،- ایندی ایسه من آلت مرتبه یه
گئندیب، باشقا خسته یه بئرمانا باخمالیام. من
بیلن، گره ک کی، او دا رسام دیر، سته لجم
اؤلوب، یاخشی آدام دیر. چوخ آغیر
خسته دیر. ساغالا جاغینا او مید یوخدور، بوگون
خسته خانایا آپاراجاقلار، اونون اوچون اؤرادا داها

راحات اۇلار.

ايتىرىپ يترە يىخىلىمىش.

اثر تەسى گون حكيم سى يويادى:

بوتون پالتارلارى سۇ ايچىندە ايمىش. هنج كس
باشا دوشە يىلمىركى، بىلە دەشتلى گىچە دە او، هارا
گىندىمىش. سۇنرا فىرنى تاپىلار، فىر
يانىمىش. نردىوانى يترىندىن ترپە دىمىش. بىر نىچە
فىرچا اورا - بورا سېلە نىب قالىمىش، اوستوندى
سارى و ياشىل رنگ اولان پالىترا دا يترە
دوشوب... عزيزىم، پنجرە دن سارماشىغىن سۇن
يسارياغىنا بىر ياخشى - ياخشى باخ. يارپاق
كولكدن قطعياً تىرپىمىز... تىمىجىلو
دئىلمى؟ الله... عزيزىم، اۇ يارپاق بىرمانىن چكىمك
اىستەدىكى صنعت اينجىسى دىر: سۇن يارپاق
سارماشىقدان دوشىن گىچە بىرمان اونو كىرىچ
دىواردا چكىمىشدى. ■

- جونسى نىن داها هنج بىر قورخوسو
بوخدور. سىز غالىب گىلدىنيز. اىندى هر شنى
ياخشى يتمكدن، بىر دە ياخشى قوللوق اىتمكدن
آسىلى دىر.

سى يوگون اۇرتادان سۇنرا جونسى نىن
اوزاندىغى چارپاييا ياخىنلاشدى.

اۇ خستە قىزى بالىشلا برابر قوجا قلايب
دئدى:

- آغ سىچان، اىندى گۇر من سئە نە
دئىە جە يم. جناب بىرمان بوگون خستە خانادا
ستەلجم دن اۇلويىدور. وور - توت اىكىچە گون
خستە ياتىپ. قاپىچى اوچ گون اول اونو
اوتاغىندا، دۇشمە اوستوندى تاپمىشدى. هوشونو

۱- بو حكايە، باكىدا م. سىلیمانوف طرفىدىن انگىزجە دن توركچە يە چىورىلن و ۱۹۲۷ دە آذربايجان دولت نىشرىاتىندا
بايىنلانان «سۇن يارپاق» ادلى كىتابدان آيناراق اليغامىز اكوچورولموشدور (م. ر. ه)

نغمەلى حياتىن قالانى:

سیدشوشینسكى نین آدى آذربايجان توركلرى نین اورە گىنى سئوئىچلە دۇيوندورن بىر آد اۇلموشدور. سىدىن
آدى چكىلرکن هر بىر تورک اۇز خلقى نىن استعدادى نىن نە قدهر بۇيوك قدرتە مالىك اۇلدوغونو آنلاير. بىز
توركلر سىدىن آدى چكىلندە كلاسىك موسيقى تارىخىمىزى خاطر لادىرىق، چونكى او، آذربايجان
موسيقى سى نىن بىر چوخ ساحە سىندە بۇيوك خدمت گۇسترمىش بىر صنعتكار كىمى آدلىم
دىر. سیدشوشینسكى نىن موسيقى تارىخىندە كى رولو دوغرودان دوغرويا سۇن درجە بۇيوك دورا اۇ
آذربايجان موسيقى مدنیتی تارىخىندە گىشتەدىكچە داها چوخ سايلان و داها چوخ سئوئىلن بۇيوك
مغنى دىر. آيدىن دىر كى عصرلر، قونلر كىچە دە خلقىمىزىن گله چك نىللىرى اونو احترام و حۇرمتلە ياد
انده چك و اونا اۇز مىلى موسيقى سىندە بۇيوك يتر وئره چكدىر. ■

علی کمالی و آلماس ایلدیریم گونلری

● د. ابراهیم پور

۱۳۷۶ - جی ایل مهر آییندا باکی شهرینده ایران تورکلریندن اولان قیمتلی عالیم فولکلورچو و حقوق شناس علی کمالی نین اولومونون بیر ایللیگی و نیسگیل و حسرت شاعیری آلماس ایلدیریمین ۹۰ ایللیگی مناسبتیله طنطنه لی مراسیم لر کچیریلدی.

آچیلش گونو اولدو. آذربایجانین گورکملی و قوجامان شاعیری بالاش آذراوغلو مجلسی آچیق اعلان ائتدی کدن سونرا مجلسی آباران علی بیگ شامل دوكتور محمدعلی فرزانه نی تریبونا دعوت ائتدی.

اوستاد فرزانه اشتراکچیلاری سالاملادیقدان سونرا دندی: «خوشبختلیکله علی کمالی ایله

مهر آیی نین ۲۳ - ۲۲ (۱۵ - ۱۴ اکتیابر) ده باکی شهرینده ایرانین تانینمیش یازچی، تدقیقاتچی و وارلیق درگیسی نین تحریریه هیئت نین عضوو علی کمالی به اونون ارث کومیسسی و آذربایجان یازیچیلار بیرلیگی طرفیندن اونا حصر اولونموش تانیتما گونلری مناسبتیله تدبیرلر کچیریلدی. بو تدبیرلرین کچیریلمه خرجلری علی کمالی نین ارث کومیسسی نین صدری حورمتلی و غیرتلی بویوک آقا رسولوندین شخصی حسابیندان اؤده نیب، بو مراسیم لرین برپا اولونماسیندا اونون اساس رولو اولموشدور.

دونسیانین مختلف اولکهلرینده یاشایان آذربایجانلیلار او جومله دن ایران آذربایجانلیلاری، خصوصیه او مرحومون یاخین دوست و امکداشلاری بو تدبیرلرده اشتراک ائتمیشدیلر.

مهر آیی نین ۲۲ (۱۴ اکتیابر) - ده آذربایجان یازیچیلار بیرلیگی نین ناتوان کلوبوندا مراسیمین

علاقەدار يېرىنچى ىلمى اجلاس باكى شىهرىندە كىچىرىلىر و بو اونون بورادا ىلمى و ادبى ارئىنە و نرىلن دەرىرى گۆستىرىر. سونرا «على كمالى و وارلىق» عنوانلى معروضەسىنى اوخوياراق على كمالىنى اورتا ايران توركلرىنى تىمىلچىسى «دلانىدىرى و اونون مدنى ايشلر اوغروندا جانىندان مايا قويدوغونو و آغىر زحمتلر باھاسىنا نوپلادىغى فولكلور و مركزى ايران توركلرىنى مىلى داستانلارى بارەدە و اونون وارلىق درگىسىندە نە واختدان فعالىت گۆستردىگىنە و وارلىقتا چىخان مقالەلرىنە اشارە الدىب اونون ادبى زىنىنى قورونوب ساخلايلىماسىنى واجب و ضرورى سايدى.

توركىدەن گىلن سىفالدىن بىگ آلتاىلى چىخىشىندا على كمالى اىلە نىجە تانىش اولدوغوندا ن صىحت آچىب، اونون واختىزىز اولمو مناسبىلە اوز تاثيراتىنى ايفادە ائتدى.

دوقتور زىھتابى «على كمالى و تورك ادبىياتى» عنوانلى بىر معروضەسىنى اوخودو، اؤبو معروضەدە دونيا توركولوكلارىنى ايراندا باشايان توركلەرە عايد دىقق معلوماتلارى اولمادىقلارىنا و حتا بەعضاً دە اونلارا ساختا معلوماتلار و نرىلمەسىنە اشارە ائتدى. سونرا قدىم اىللردن برى ايرانىن مركزىندە يىرلشن توركلرىن اىلك دىفعە على كمالىنىن واسىطەسىلە تانىدىلماسى و اونون بو اىشىنىن اهمىتى بارەسىندە ھابىلە على كمالىنىن دوغولدوغو و تحمىل آلدىغى يىر و اونون اختصاصى بارەدە اشتراكچىلارلا معلومات وئردى. دوقتور زىھتابى چىخىشىنى سونوندا بوتون عالملىردن و موافىق اورقانلاردان اىستەدى كمالىنىن اثرلرىنىن چاپ اولونماسى اوچون وسانط ياراتسىنلار.

مرسل حكيم اوف او مرحوم و اونون اثرلرى بارەدە دانىشىب، خاطرەسىنى عزىزلەدى.

محمدحسین گونىلى دە على كمالىنىن ملتىنە سىخ باغلى اولدوغوندا، اونون گىنىش و چوخ ساحەلى فعالىتلىرىندە، عالىجنا بىلغىندەن و خلق خىرىنە اولان ايشلرىنە اشارە ائدەرک اونون اجتماعى ايشلرىنى قىمتلندىردى. او سوزلرىنە داوام ائدەرک على كمالىنىن كىتابلارىنى سايىنى و اونلارنى نىنچەسىنى فولكلورلا باغلى اولدوغونو آچىقلادى و اونون اثرلرىنى چاپ ائتدىرەمگى اساس وظىفە كىمى آدلانىردى.

تسىرىزدن گىلن قوناقلاردان دوقتور قدىر گىلكارىان على كمالىنى مىلى و اجتماعى ايشلرىنى قىمتلندىرەرک دندى: او اوزوندن غىرى بىر انسانلار آراسىندا باشايان دىلداشلارنى و سويداشلارنى اوزلرىنە قايتارىب، مىلىكلرىنى تانىماغا ترغىب ائتمىش و سىاسى - اجتماعى دوزەنسيزلىكلر اىچىندە اوز تارىخىنى و دىلىنى بىلداشلارنىنا آلتاماق نىپتىندە اولوب، قورخونون، قارانلىغىن، چىنلىكلرىن، مادى و مىمنوى اسكىكلىكلرىن چىمبەرەسىنى بىخىب، اومىد يوللارنى بىلتىزجاسىنا آچىب، باشقالارىنا گۆسترمىشىدىر.

سونرا او على كمالى كىمى عالمى انسانلارنى دىرى اىكن عزىزلەنمە و آلقىشلانماسىنى آرزو ائتدى.

سراجالدىن حاجى على كمالىنىن شىخسىتى و يارادىجىلىنى بارەدە دانىشىب اونو پارچالانىش خلقىن دوشونجەسىنى بىرلشدىرن شىخسىت آدلانىردى.

اكىر آزاد على كمالىنى بىر مىلت فدائىسى كىمى آدلانىدىرىب اونون خاطرەسىنى عزىزلەمكە

باناشی وارلیقین دهیرلی امکداشی مرحوم منظوری خامنه‌ای دن ده یاد ائتدی.

حسن دمیرچی علی کمالی باره‌ده چوخ صمیمی و اورکدن گلن سؤزلرینی بیان ائتدی و علی کمالی اوچون شعر قوشولمادیغیندان تأسفله‌نیب، اونون خاطیره‌سینی عزیزله‌یهرک اونا قوشدوغو گۆزه‌ل شعرینی قرائت ائتدی.

بورچالی ماحالیندان عثمان احمد اوغلو علی کمالی نین دیره‌لی شخصیتی باره‌ده قیسا دانیشیق آپاردی.

مجلسین سونوندا حؤرمتملی یازبیچی و شاعیر، بو تدبیرلرین کتچیریلمه‌سینده اساس و بؤیوک مادی و معنوی امک صرف اندن بؤیوک آقا رسولوند چیخیش ائدی، علی کمالی نین ارث کومسیاسی نین گؤردویو ایشلره اشاره ائده‌رک، اشتراکچیلارا قارشى احتراملارینی ییلدیردی.

- مهر آیی نین ۲۳ - جو گونو پروقرام اوزره مراسم آذربایجان علملر آکادمیاسی سالونوندا کتچیریلمه‌لی ایدی. آنجاق حؤرمتملی یاشار قارایفین تکلیفی ایله مراسم اونون دفترینده کتچیریلدی. پروفور یاشار قارایف قوناقلارا خوش گلدین دندیکدن سؤنرا علی کمالی نین ادبی ارئسی نین ساخلانیلما‌سینی، اؤ مرحومون خاطیره‌سی نین ابدیلشدیریلمه‌سینی بؤیوک و اؤنملی بیر حرکت کیمی وورغولادی. او علی کمالی نین تهرانداکی دفترینده اونون اثرلری نین الیازمالارینی گوردویونه اشاره ائدیپ و قیسا چیخیشدان سؤنرا جلسهنی آچیق اعلان ائتدی.

دوقتور محرم قاسملی ایران آذربایجانیندا فولکلورون چوخ گوجلو اولدوغونا و علملر آکادمیاسی نین جنوب شعبه‌سی نین، جنوبو آرتیق

تانیماقدا خصوصیه ایگیرمینجی عصرده اؤرانین بوتون شاعیر، یازبیچی و ادیبلرینی تانیماقدا قصور ائتدیگینی تستقیده توتوب، ایران تورکلری نین فولکلورونو جدی صورتده ییغماغی تکلیف ائتدی. اؤ آرتیردی کی آکادمیادا یئددی میلیون آذربایجانلی نین ۲۰ شعبه‌سی وار اما ۳۰ میلیونو بیر شعبه‌سی. سؤنرا علی کمالی نین ایشلرینی قیمت لئدیردی و اونون یولونو داوام ائتدیرمگی ضروری سایدی.

پروانه خانیم، علی کمالی نین وارلیقدا چیخان مقاله‌لرینه اشاره ائدیپ و اونون دوغولدوغو ساوه و او بؤلگه کئندلری نین اهالیسی نین چوخونون تورک اولدوقلاری باره دانیشدی. او صحبتلری نین سونوندا آرزو ائتدی کی تنزلیکله اونون اثرلری ایشیق اوزو گؤرسون.

نوشین موسوی جاوان یازبیچیمیز «قنوس» ادلی ادبی یازیسینی اؤخودو و چوخ آلقیشلاندى.

آقای فرزانه ایراندا کتاب وضعیتی و فولکلور توپلاماقدا اینانجلاری و مذهبی کؤکلری نظرده توتماغی ضروری ساییب و آند مسئله‌سی نین جنوب آذربایجان فولکلوروندا گئنیش یئری اولدوغونا اشاره ائدیپ و بونلاری نظره آلمادان فولکلورون ناقص اولدوغونو قید ائتدی. سؤنرا تکلیف ائتدی کی مرحوم علی کمالی نین وارلیقدا چیخان قیرخدان چوخ مقاله‌سی کتاب شکلینده باسیلسین.

مهندس ابراهیم رفرف «آنادیل» کتابی نین مؤلفی علی کمالی نین یارادیجیلیغی و خلقیمیزین فولکلورونو آراشدیرانلارین قارشیسیندا اولان چیتیلککلر حقیقنده معروضه اؤخودو. اؤ معروضه‌سینده، علی کمالی نین فولکلور مسئله‌سینه علمی و آردیجیللیقلا یاناشدیفینا گؤره، کاشغرلی

چیخاریلماسیندا بؤیوک بیر آدیم و تسیوت ایدی. بیرینجی تدبیر آذربایجان علملر آکادمیاسی نین ۲ نؤمره لی سالونوندا کنچیریلدی. پروفور بکیر نی یف آلماس ایلدیریمین سرت یاشایشی باره ده قیسا جا دانیشدیقدان سونرا مجلسی آچیق اعلان ائتدی. او ایلک نؤبه ده آقای رسولوندی تریبونا دعوت ائتدی.

آقای رسولوند آلماس ایلدیریم گونلری نین نه سایاق کنچیریله جگی و بو مناسبتله مکتبلر آراسیندا کنچیریله جک یاریش و یاریشچی لار ایچیندن اوچ نفره مکافات و نریرله جه گی هابنله هدیه اوچون تبریزده توخونان اوچ خالچا باره سینده ایضاحات و نریب، آلماس ایلدیریمین حیات یولداسی زیورخانیمین ایله تیکیلن آذربایجان خریطه سینى اشتراکچیلار گؤستردی. او سونرا آلماسین شعرلری ایله ننجه تانیش اولدوغوندان و اونون شعرلری نین تأثیرله اوزونو تانیماغینی و اوزونه قایتماغینی سؤیله دی. سونرا آلماس ایلدیریمین شعرلرینده دویغو و تفکورون بیر یرده گللمه سینه اشاره اندیب اونون بیر نئچه شعرینی اوخودو.

پروفور واقف آرزومانلی دندی آلماس ایلدیرما یوبیلنى توتماقلا اونون بؤیوکلو یونو دویا بیله ریک، او وطن حسرتینده یانان شاعیرین حیاتینى آراشدیریب آرتیق اوزه چیخارماغی گره کلی سایدی.

معاریف تیمور دندی: او سون واختلارلا قدهر اوز اولکه سینده غریب ایدی، اونو باشقا اولکهلر رادیولاریندان آرتیق ائشیده بیلردیک، اما اوز آنایوردوندا چوخلاری اونو تانیمیردی لار. او آلماسی شاعیر اولدوغو حالدا بیر غزنته چی ده

محمودون بؤلونون حقیقی داوامچیسی کیمی تقدیم ائتدی. رفرف آرتیردی کی خلقلین سینه سینده یوزلرله تئلیم خان و دده قورقود یاشاماقدادیر. او صحتی نین سونوندا علی کمالی خاطره سی ایله باغلی «دیزجده ادبی قورولتای» عنوانلی بیر شعر اوخودو.

سونرا تورکیه دن سیف الدین آلتایلی جنوبدا یازى قایدا و اوصوللاری نین دوزگون ایشله دیلمه مه سینه و بیر سوزون نئچه صورتده یازیلما سینا قیسا جا اشاره اندیب او مید ائتدی کی گله جکده بو چیتیلک لر عالیم لری میزین امگی ایله آرادان قالدیریلین. سونرا سونددن ستار قاراچول چیخیش اندیب آنادیلی و اونون اؤیرنلمه سی نین اهمیتی باره ده ماراقلی صحبتلر اندیب، سوننده آذربایجانلی اوشاقلارین آنادیل معلم لری اولدوغو باره ده معلومات و نردی.

سونرا حسن آقا دمیرچی نین رهبرلیگی ایله تبریزدن گلن موسیقی قروپو (حسن دمیرچی، بهمن عطاپور، کریم گؤزول، کریم قوربانلی، یاسر روحی زاده) اوز ساز و سوزلری ایله مراسیمه سون قویدولار.

- مهرآیی نین ۲۴ - ده (۱۶ اکتیابر) آلماس ایسلدیریم - ۱ حصر اولونموش گونلر باشلاندى. آلماس ایلدیریم دئیینه نده آغریلی - آجیلی حیات، سورولمک، باسقی و تضییقه معروض قالماق، چیتیلک لره اوغراماق، دوستاغا دوشمک، غربته عؤمور سورمک، نیسگیل، وطن - ائل - اویا حسرتینده یاشاماق و بونا اوخشار سوزلر انسانین ذهنینده جانلانیر، یوواسیز قوش انسانین خاطرینه گلیر، اونون ۹۰ ایلیگینه حصر اولونموش تدبیرلرین کنچیریللمه سی حسرت شاعیری نین اوز آنایوردوندا دا غربتدن

آدلاندیردی. سؤنرا «قارا داستان» کتابی نین نشرینه اشاره ائدهرک علاوه اتندی کی بو کتاب آلماس ایلدیریمین یوردوندان دبدرگین سالیندیفیندان سؤنرا باکیدا نشر اولونان ایلک کتابی دیر و بو کتابدا شاعرین لاپ گنج چاغلاریندا دندیگی شعرلری ایله یاناشی یتکین دؤرونون شعرلری ده گتیریلیمیشدیر.

«قره داستان» کتابی کنگره گونو قوناقلارا هدیه ونریلیدی. (بو کتایین ترتیجی سی معاریف تیموردور.)

سیفالدین آلتایلی دندی: من آلماس ایلدیرما بیر شاعیر کیمی باخماییب، اونو بیر بؤیوک ملی قهرمان سانیرام...

مهر آیی نین ۲۵ (۱۷ اکتیابر) - ده آذربایجان علملر آکادیماسی نین ملی مناسبتلر ایسنتیتوسوندا «داغلیق قاراباغ پروبلمی و آذربایجان دیاسپورو» موضوعوندا علمی کونفرانس کنچیریلدی و تانینمیش عالیملر و یازیچیلار طرفیندن معروضه لر و چیخیشلار اولدو. بو مراسیم تبریزدن گلن موسیقی چی و صنعتچی لریمزین «قاراباغ شکسته سی» نین اجراسیله باشلانیدی. چیخیش انده نلر قاراباغ مسئله سینى آراشدیریب اونون قورتولوشو باره ده اوز نظرلرینی ایفاده اتدیلر.

ایرانندان اشتراک اندن قوناقلاردان آقارلار مجازی، راشدی، و آزاد قاراباغا هاید کنچیریلن مراسیملر و ایران آذربایجانلیلاری طرفیندن یارانان قاراباغ یاردیم کومیتة سی باره ده اطرافلی دانیشدیلار.

سونددن ستار قارجول ده اورادا یاشایان آذربایجانلیلارین قاراباغ مسئله سینة نئجه یاناشمالارینی و سونددن گؤنده ریلن مادی

یاردیملاری باره ده معلومات ونردی.

همان گون آلماس ایلدیریمین یارادیجیلیغینا حصر اولونموش ادبی - بدیمی گنججه ضاییطلر ائوینده کنچیریلدی.

مهر آیی نین ۲۶ (۱۸ اکتیابر) - دا آلماس ایلدیریمین خاطرہ سینہ حصر اولونموش گؤروش گونو قوناقلارین اشتراکیله ۱۷۳ ساییلی اورتا مکتبده کنچیریلدی. بو مکتبین حؤرمتلی و ایشگذار مدیری سنوداخانیم و باشقا علمی ایشچی لری بؤیوک محبت و صمیمیتله قوناقلاری قارشیلادیلار. بو گؤروشده مکتبین استعدادلی و ایستکلی اوشاقلاری دنمک اولار کی، آلماس ایلدیریمین بوتون سنجیلیمیش شعرلرینی چوخ گؤزل، دوغولو و ماراقلی شکیلده اوخویوب قوناقلار طرفیندن آلفیشلاندىلار.

اشتراکچیلار بوتونلؤکله بو گؤروشو چوخ خوشلاییب، راضی قالدیلار. بعضیلری اعتراف ائدیدیلر کی اوشاقلارین بو گؤزل ایفالاریلا آلماس ایلدیریمین شعرلرینی آرتیق و درین دیویلار.

مهر آیی نین ۲۷ (۱۹ اکتیابر) - ده باکی مکتبلری آراسیندا آلماس ایلدیریمین شعرلرینی اوخوما یاریشی کنچیریلدی. گنج یاسر، حسن آقا دمیرچی نین بستمه دیگی ماهنی نی اوخودو. ماهنی نین شعرلری آلماس ایلدیریمدان ایدی.

بو یاریشدا باکی نین ۱۰ رايونوندان گلن مکتب اوشاقلاری اشتراک ائتمیشدیلر. اوشاقلار دنمک اولار کی هامیسی ازبرله دیکلری شعرلری چوخ گؤزل اوخودولار و ژوری هیئت ی طرفیندن اوج نفره مکافات وئریلدی.

مهر آیی نین ۲۸ (۲۰ اکتیابر) - ده شعر و

ادب دونياميزدان شهريارانہ بير خېر

● ح.م. ساوالان

۱۳۷۶ - جى ايل آذر آيى نين بيرى شنبه گونو زنجان شهري نين آزاد اسلامى دانشگاهى طرفيندن همان دانشگاهدا تشکيل اولموش شهريار کنگره سى سحر ساعت سگگيز ياريمدا اوز علمى ادبى ايشينه باشلادی. ايلک اونجه قرآن کریمدن نچه آيه اوخونوب اوگوزهل علمى - ادبى فضانى داهادا ايلاهى لشديريب، جانا سينر عرفانى - ايلاهى بير هارا ياراتدى. سونرا زنجانين آزاد اسلامى دانشگاهى نين رئيسى جناب دوكتور ابطحي باشلانيش اولاراق اوز گوزهل چيخيش و دانشيقلاريله کنگره نين ايشيني آچيق اعلان اتدی. سونرا دوكتور محمدزاده صديق کنگره نين گنديشى حقينده علمى راپور و نريب، دوكتور محمدعلى فرزانه نى تريونا چاغيردى. او دا کنگميش چتين و سيختيلى ايللرده، آغير شرايطده شهريارين شاه اثرى حيدر بابانين نچه چاپ اولوب يايلاماسيندان دانيشدى. سونرا دوكتور زهتابى شهريار شعرينده عروض و عموميتله تورک اتلارينده ان اسكى زامانلاردان شعرين هيجا اولچوسو ايسله بيرگه عروض اولچوسونون اولدوغوندان دانيشيب، اورنكلر و نردى. سونرا پروفيسور حميد محمدزاده شهريار شعرينده بديعى ليک و اورينژنالليق و شهريار نچه تورک شعرى خصوصيله حيدر بابا و سهنديه سيله دونيا شهرتى قازانيب و او تاييسيز اثرلره دونيانين مختليف يئرلرينده ياشايان تورک ديللى شاعيرلر طرفيندن اوخشار، آلقيش و نظيره لر يازيلىب يارانديغيندان دانيشيدى.

موسيقى آخسامى کنجير يلدى. بو مراسيمده اونجه ملت وکيلي صابر رستمخانلى چيخيش انديب على كمالى و آلماس ايلديريم گونلرى و بو گونلرين اهميتى باره ده دانيشدى. او آلماس ايلديريملا حسين جاويدين طالينى عيى سايدى. او چيخيشيندا بو گونلرده رسمى اورقانلارين او جومله دن ناظير ليک و عالى تحصيل اوچاقلارى تلوزيون و راديو نماينده لرى نين اشتراك انتمه ميسيندن اوز ناراضيلغيني بيلديردى.

بالاش آذر اوغلو اوزونون، مدينه گلگون، حکيمه سلورى و سهراب طاهرين يازى و طالع اري نين آلماس ايلديريم لا عيى اولدوغونو قيد اتدی. سونرا بو مناسبتله بير شعر اوخودو.

دوكتور محمدعلى فرزانه، مجلسى قورانلاردان تشکور انديب، على كمالى نين ياراديجيلغى و اوتون فولکلور موزا اتديگى خدمتلىرى نين صحت آچيب، ينه ده تکليف اتدی کى اونون وارليق درگى سينده چيخان مقاله لرى تئزليکله کتاب شکلينده بوراخيلسين.

بو مراسيم ده شاعير قاييل، صابر رستم خانلى، اوختاي رضا، سهراب طاهر، فيکرت صادق، گونتاي قوجايلى، مهندس رفرف، خانم موسوى و آقاي رسولوند شعر اوخودولار.

مراسيمين سونوندا تبريزده توخونان اوچ خالچا آقاي رسولوند طرفيندن يااوز آق پينار، صابر رستم خانلى يه و ۱۷۳ نؤمره لى مکتبه هديه و نريلدى. ■

ساوالان شعرینی اوخودو، تهراندان گلیمیش خانیم قوناقلاردان بیرى شهریارا نظیره شعرینی و باشقا شاعرلر ده اؤز شعر و مقاله لرینی اوخودولار. تبریزین آذربایجان موسیقی مکتبیدن گلیمیش اورکستر دسته سی همان مکتبین مسئول اوستادی حسن آقا دمیرچی ایله حسن آقائین سهندیه موسیقی سینی اجرا ائله ییب آلفیشلاتدیلار. مجلس و محیط چوخ صمیمی ایدی. سالون و ستن گؤزه ل بزه نیلمیشدی. آقاسی هوشنگ جعفری نین سحرکار قلم و فیرچاسیلا بؤیوک بیر ارک قالاسی و او قالانین باشیندان اوستاد شهریارین ادب و صنعت دونیاسینی تسخیر ائدن باخیشلارلا چوخ گؤزه ل بیر پورتره سی باخیردی. بیز بو کنگره نین تشکیل ائده نلرینه مسئولیت داشیانلاری و زحمت چکنتلرینه ساغ اول دئییب موفقیت آرزو ائدیریک. ■

سؤنرا وارلیق درگیسی طرفیندن شاعیر و یازیچی ح. مجیدزاده ساوالان تریبون آرخاسینا کئچیب وارلیق سازیچیلار و امکداشلاری خصوصیه مسئول مدیری جناب دوکتور هیئت طرفیندن گؤنده ریلیمیش سالام و تبریکلری دئییب اوستاد شهریار حقیقنده ایکی شعر و ساوالان پوئماسیندان بیر پارچا شعر اوخودو. خانم شریفه جعفری حیدربابایا نظیره شعرینی اوخودو. اذان و نسریلدی، هاسمی قوناقلار دانشگاهین نامازخاناسیندا ناماز قیلیب، ناها ر یئنه ندن سؤنرا ساعت ایکی یاریمدا کنگره اؤز ایشی نین ایکنجی حیصه سینه باشلادی.

زنجانین چالیشقان ادیب لریندن آقاسی محمدرضا کریمی زنجان و شهریار باشلیقلی معروضه سینی اوخودو. سؤنرا دوکتور پرتوی وحدت ملی و شهریار ادلی معروضه سینی اوخودو. آقاسی هوشنگ جعفری گؤزه ل و حرارتلی

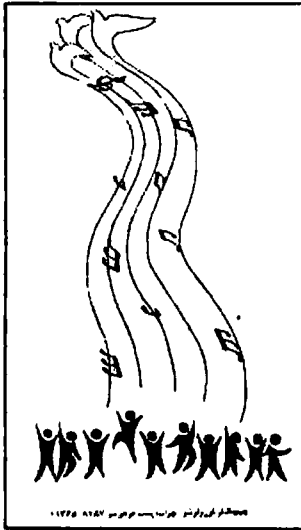
رساهلیق سرگیسی

آبان آیی نین ۸ - ۱ دک تهرانین آ.اس.پ. بیناسیندا استعدادلی آذربایجان رسامی ناصر نورمحمدزاده نین رسم سرگیسی کئچیریلدی. سرگیده سرگیله ن تابلولار اؤز یئنی لیک و گؤزه للیکلرله تاماشاچیلارین دقتینی چکیردی. بو تابلولاردا ایشله ن ناخیشلار رسام طرفیندن داها جانلی شکیلده یعنی طبیعتده اولدوغو کیمی سولو بویا ایله و سون درجه مهارت و دقتله تصویر ائدیلمیشدیر

بیز، گؤرکملی رسام جناب ناصر نورمحمدزاده نی اوره کدن تبریک ائدیر، اونا اوغولار دیله بیریک. ● م.ر. هیئت.

چیچکلر قروپونون اوچونجو مراسیمی:

«مین اییل ادبیات، اوشاقلار، ۷۱۰ اییل یاشایش»

آبان آیینین سون گونونده تهرانین «بهمن» آدینا مدنیت سارایینین شهید آوینی سالونوندا چیچکلر قروپونون کنچیردیگی اوچونجو مراسیم، داها اؤنجه کی مراسیملردن بیر چوخ باخیمدان فرقله نیردی. مراسیمین خلق کوتله سی طرفیندن سنوینجله قارشیلانیب، آلفیشلانماسی، آیدینلاریمیزین چوخونون مراسیمه قاتیلماسی، مراسیم پروقرامسینین چشیدلی و رنگارنگلیگی، آپاریجی نین، تسناتر اویونچولاری نین، شعر و ماهنی اوخویان اوشاقلارین گؤزل و چیلنخا تورکجه دانیشمالاری، گنج موسیقی لرین اشتراکی و ان اؤنملی آیدینلاریمیزین دیلیمیز و مدنیمیزه استدیکلری خدمتله اوزوندن اوشاقلار طرفیندن قوتلانیب، آغیرلانمالاری اوچونجو مراسیمین اوستون جهتلری و توپلاشان جمعیه گؤره سالونون کیچیکلیگی اونون قصورلو طرفی ایدی. مراسیمده، یاینلانان پروقرامین باشلیقیندان دا معلوم اولدوغو

کیمی، کتاب دده قورقوددان و یا محمود کاشغری نین «دیوان لغات الترک» اثریندن باشلایاراق بو گونه کیمی مین ایلیک ادبیاتیمیزلا اوشاقلاریمیزین علاقه سینی بلیرتمک و یاشلاری ۷۱۰ ایلی دولدوران ۱۰ نفر قوجامان عالیمین اوشاقلار طرفیندن قوتلانماسی نظره آلینمیشدی. یونلاردان اوچو (رحمتلیک علی کمالی، رحمتلیک منظوری خامنه ای، رحمتلیک علی سلیمی) سون زامانلار وفات اتمیش و پروفسور حمید نطقی، پروفسور حمید محمدزاده و اوستاد یحیی شیدا ایسه مراسیمده اشتراک انده بیلمه میشدیلر.

مراسیم، ایران اسلام جمهوریتی مارشی و قرآن کریمین اوخونماسیله باشلانندی. سونرا تبریزین اورکستر قروپو «جوجه لریم» ماهنسینی سسلندیردی. داها سونرا یوخاریدا آدلارینی چکدیگیمیز قوجامان عالیملریمیز صحنه یه چاغریلیب، آپاریجی طرفیندن تقدیم اولوندوقدان سونرا اؤز اوره ک سؤزلرینی و اوشاقلارا خیر دوغالارینی سؤیله دیلر. دوقتور جواد هینت اؤز چیشیندا مراسیمده یئرلری بوش اولان شهریار، سهند، پروفسور حمید نطقی، پروفسور غلامحسین بیگدلی، پروفسور حمید محمدزاده، تیمور پیر هاشمی، علی کمالی، منظوری خامنه ای، صمد سرداری نیا و باشقا ادیبلریمیزین آدلارینی چکیب، اونلارین دیلیمیزه و ادبیاتیمیزا اتدیکلری خدمتله ریندن دانشاراق، اولنلره رحمت و قالاتلارا اوزون عؤمر و باشاریلی

حیات دیله دی.

داھا سونرا تېریز، اردییل، اورمیە و... دن گلن و تامامیلە اوشاقلاردان عبارت اولان موسیقی و تئاتر قروپلاری اجرا اتندیکلری گۆزل برنامەلرلە تاماشاچیلارین دقتینی چکیب، کۆنوللرینی اوخشادیلار. بو آرادا قیمتلی موسیقیچیمیز حسن بیگ دمیرچی نین دوقتور صیرفی نین رهبرلیگی آلتیندا گۆندر دیگی گنج موسیقی اورکسترینی آیریجا قید ائتمک لازم دیر.

مراسیمین باشقا ماراقلی و معنالی حصەلریندن بیرى ده حسن زاده بیگین باشچیلیغیندا چیچکلر قروپونون اردییل قولونون حاضرلادیغی تئاتر ایدی. تئاتردا، خوْخان دئییلن یاغی نین هجوملارینا تئز-تئز معروض قالان اوشاقلار چاره یولو آختاریلار. آنجاق خوْخانا گوجلری چاتمادیغیندان اونون الیندن قورتولا بیلیملر. خوْخان هر گلشیینده اونلارین دیلرینی کسب، چیخارماق ایسته ییر. صحنه نین بیر طرفینده دیلی داھا اۇنجه خوْخان طرفیندن چیخاریلمیش بیر گنج دانشماق ایسته ییر فقط دانشا بیلیم. اونون خیریلتی سسی فضائی دولدورموشدو. اوشاقلار، هر شیدن اومیدسیزکن بیر آتلی سسی ائشیدیرلر. بو گلن کورواغلو دور؟ قاچاق نپی دیر؟ بلکه ده دده قورقود دور- دنیه فیکیرلە شیرلر. فقط اونلارین هنج بیرسی اولمادیغینی گۆرونجه حزین - حزین بیر - بیرلرینه باخیرلار. بو آندا اونلاردان بیرى سوروشور کی بس بیزیم دده میز کیمدیر؟ اونلارین باشچیسى بیر آز دوشوندو کدن سونرا دئییر کی: بیلیرمیسینیز بیزیم دده میز کیمدیر؟ بیزیم دده میز دوقتور جواد هیئت دیر. و سونرا تاماشاچیلارین آراسینا گنده رک دوقتور بیگی صحنه یه گتیریر. دده، اوشاقلاری اؤپەرک اونلارا چیچکلر آدینی و تریر و دئییر کی «آدی من و تریریم، باشامی تانری و تریسین». بو سیرادا دیلی خوْخان طرفیندن چیخاریلمیش گنج اوغلان دا دیله گلیر و دئییر کی: دده میز گلدی بیزه آد و تریر، بیزه دیل و تریر ...

چیچکلر قروپونون اوچونجو ییغینجاغی اؤز نوعونده ائشسیر بیر ییغینجاق ایدی. بو مراسیم دیلیمیز، ادبیاتیمیز و موسیقیمیزین گوندن گونه چیچکلنمه سی و گلشمه سیندن خبر و تریردی. بیز چیچکلر قروپو مسئوللاری حؤرمتلی حسن بیگ راشدی، اکبر بیگ آزاد، نوشین خانیم موسوی و گنج آپاریجی نوشین خانیم راشدی یه تشکور و متتدارلیغیمیزی بیلدیریر، اوغورلار دیله بیریک. مراسیمده اشتراک ائندن آنجاق آدلارینی خاطرلایا بیلمه دیگیمیز بوتون صنعتچیلری ده اوره کدن آلفیشلاییر، یئنی باشاریلار آرزولاییریق.

م.ر.هـ

عاشیق شهنازی نین یاشایشینا بیر باخیش

● یوسف کوبکی

آذربایجانین معنوی ارشی توکنمز، سۆز ثروتی
دولغسون و ملی عنعنه لری ان گۆزه ل و معنالی
عنعنه لردن سایلیر.

یو معنوی ارث آتا - بابالاریمیزدان قالان بۆیوک
بیر خزینه دیر و بو معنوی ارشیمیزی دوشونن و
قیمتینی بیلن شاعیرلر، عاشیق لار و بو ساحه لرده
چالیشانلار بیر قوروقچی کیمی همیشه اۆز
یارادیلجیلیقلاریله بو معنوی ارشیمیزی قورویوب، اۆز
سینه لریندن قایناییب، جوشان سۆزلر و شعرلریله اونو
داها گوجلو و داواملی اندیرلر. بو قوروجولاردان
بیرسی ساز و سۆز صنعتکاری و آذربایجان خلقی نین
آراسیندا بۆیوک حۆرمتی اولان اوستاد شهنازی دیر. او

مهربان، صمیمی، جسارتلی و خوش صحبت بیر عاشیق عۆمرو بویو عدالت سیرلیگه، استبدادا و اجتماعی
دردلره و اونون عامل لرینه سونسوز نقرتله باخیب و اونلارلا آمانتیز مبارزه آپاریب و سینه سیندن قایناییب
جوشان شعرلری و مهارتلی ایفاجیلیغی ایله، سۆزلرینی فئنگ و سازینی تفنگ اندیب خلق دوشمنلری نین
باغرینا آتماقلا اۆز آنا یوردونا و خلقینه خدمت گۆستریدیر.

اوستاد شهنازی نین صنعت، نزاکت و انسانلیغیندان هر نه قدر دانیشیلسا دا آز اولاجاق چونکی اونو
انسانلیغی، انسان سۆره لیگی و درین معلوماتی بیر جوشغون و آزمان دنیزه بنزه رکی هنج اوزگونچو اونون ه
طرفینه سیر ائدنده ییب و سیر ائدیگی قده ر ییگی توپلار.

آما عاشیق عزیز شهنازی نین حیاتی و یاراداجیلیغی باره سینده...

آتاسی موسی کیشی ۱۶ یاشیندا جامعه ده کی عدالت سیرلیک و ائللرین چاپیلیب تالانماغی نتیجه سینده
شمالی آذربایجاندا گندیب گنجه شهرینده 'کن اۆلموشدور. عاشیق عزیز شهنازی ۱۳۰۸ - جی گونر

ايلينده گنجه شھرىندە ئانادان اۆلۈب، بئش ايل درس اۆخويوب و ۱۳۱۷ - جى ايلدە آتاسيله ييرليكدە جنوبى آذربايجانا گليب نئچە ايل اھر شھرىندە ساكن اولوب، بو مدتدە «موللاميرزا ابراهيم» ين مکتىبىندە درس اۆخويوب، سۇنرا مزرعە جهانگير كندىنە گنديب اۇرادا ساكن اۆلۈب اكيىنچىلىك ايشىندە آتاسينا ياردىم اندىر. او، ۱۷ ياشىندا عاشىقلىغا باشلايب ايلك ساز اوستادى مزرعە كندى نىن اربابى عبدل سلطانى اۆلۈبدور. سۇنرا نئچە ايل مشكىنن حصار كندى نىن مهارتلى و بۇيوك ساز و سۇز اوستادى عاشىق اسدىن كى او دا - شمالى آذربايجاندا ن گلمىشدى - شاگردى اۆلور.

اوستاد شهنازى ۱۳۴۵ - جى گونش ايليندە تبريزە گليب اورادا ساكن اۆلموشدور. اونون آدى عزيز رامش دير و شهنازى لقبىنى سۇنرا اونون حۇرمتلى اتلى وئرمىشدير.

اوستادىن ياشايشىندا ايكى احوالا توش اۆلور. بيرىسى غربتە دوشوب، غمە مبتلا اۆلماسى، بيرىسى دە عشقە دوشمەسى دير. هر يترە گنديب ظولم و مظالمو گۆروب حق و ناحقە باخيپ و مرد و نامردلرين عمللرين گۆروب درين باخيشىلا اونلارى آنلايب و گۆردوكلرېنى شعر فورماسىندا بيان اندىب، هميشە اۆز خلقىتە، وطنىنە سەادت آرزولايدىر. اوستاد شهنازى عاشىقلىق صنعتىندە و شاعىرلىك مقامىندا مهارتلى ساز و سۇز اوستادلارېندا ن بىرى ايدى. اۆ مسختلف شعر فورمالارېندا دولغون اثرلر يارادىب «بو توپراقلىيام» عنوانلى بيرىنچى كتابى ۱۳۶۹ - جو ايلدە چاپ اۆلۈب يايلىمىشدير و ايكىنچى جلدى «وطن اوغلو يام» عنوانىندا چاپا حاضىرلاىب و چاپ اجازەسى فرهنگ و ارشاد طرفىندا ن وئرىلىب كى ياخين گلە جكدە چاپا گندجك و اوچونجو جلد حاضىرلانماق حالىندا ايدى كى فلک امان وئرمەيب اوستادى بيزدن آيردى. البته بير آبرى اثر كى «شاهنامه فردوسى» نىن توركى دىلېنە شعر قابلىندە ترجمەسى دير و اۆز يترىندە گۆزل بير ايش و اثر سايلىر.

مرحوم اوستاد شهنازى دان آيرىلماق و اونون ابدى هيچرانىنا دوزمك دوغرودان دا چتىن دير. يوز مين حيف اولسون.

بوتون بو عالى صفتلر اوندا توپلانمىشدى. اۆ بوتون بونلارى يىغىب اۆزىلە آپاردى. هيهات كى بير دە شهنازى يە تاى و برابر تاپىلا.

انشالله باجاردىغىمىز قدر اونون اثرلرېنى توپلاىب و چاپا وئرمكە اونون آدىنى و يادىنى دىرى ساخلاياق. اوستاد شهنازى بۇيوك و آدلىم ساز و سۇز اوستادى ۱۳۷۴ - جو گونش ايلى نىن تير آيندا وفات اندى. روحو شاد، يولو داواملى اولسون.

بورادا، اونون آشاغىدا كى شعرىنى و بير دە اۆز شعرىمى تقدىم اندىرم.

● حکمران اولسايدىم

من اۆز اورە گىمى انله وئىردىم
يازدا داشقىن گلن سنله وئىردىم
سۇروشوب بىلردىم كدرىن كىتىن

حکمران اولسايدىم انل آراسىندا
بيخاردىم وطنىن انلىن خانىن
هر كونجون گزەردىم انلىن اۆلكە مین

ايبلر حسرت چكن ايكي سئوگي نين
عزيز دئير اوره گيمده سيارا وار
يارادان ونرسيدى منه اختيار

بیر - بییری نین الین الہ وئیردیم
او دور بسو دونیانی انئدن منه دار
تیکانین عؤمرونو گوله ونسرردیم
رحمتلیک عاشیق عزیز شهنازی

ساز سؤز دونیاسی نین شان و شهرتی
سینه سی ییخیلماز سؤز قالاسیدی
هنر ساحه سی نین عالی حضرتی
چیخیش میدانیندا بؤیوک قدرتی
منم لیک ائتمه دی فانی دونیادا
عرفاندا چاتمیشدی بیر شیرین دادا
شهنازی أسدین نشانه سیدی
مئاتت، صداقت دیوانه سیدی
یوسف الهامی اولندان آلمیشام
گؤز آختاریر حسرتینده قالمیشام

عارف اوستادلارین بییریدی عزیز
ایلاهی بیر حکمت سیری دی عزیز
اوره کالر یالندیریر اونون فرقتی
میداندا قورخما یان شیریدی عزیز
اینانمیشدی حق یولوندا بیر آدا
مقدس حؤرمتلی بییریدی عزیز
حقیقت شمع می نین پروانه سیدی
بیر عؤمور عشقین دیریدی عزیز
عشق آتشین شیرین جانا سالمیشام
عاشیق لیک یسولونون بییریدی عزیز

بقیه قره باغ در...:

آمدند و پس از مدتی با مرگ طبیعی درگذشت. پیکر او را طی مراسم با شکوهی به شهر آغدام آورده و در
ملک شخصی اش به خاک سپردند.^(۱)

مصطفی چمنلی تاریخ درگذشت پناه خان را ۱۲ اگوست ۱۷۶۳ میلادی [۲۱ مرداد ۱۱۴۲ شمسی] نوشته و
اثر خود را با این بایاتی دلنشین به پایان برده است:

آتین اویناندی کئچدی
آی کیمی باتدی کئچدی

بوردان بیر آتلی کئچدی
گون کیمی ایشیق ساچدی.

۱- قره باغ نامه.

نغمه‌لی حیات (۱)

(سیدشوشینسکی نین حیاتی)

● کۆچورهن: مسعود خجسته

خلقیمیزین محبت و حورمتینی قازانمیش بویوک صنعتکار نسلینه منسوب اولان نماینده‌لرین بیری ده سئویملی و اؤنودولماز مُغنی (ماهنیچی) سیدشوشینسکی (شوشالی) دیر. کلاسیک شعر و آذربایجان موسیقی مدنیتی نین تاریخینده اونودولماز و گۆرکملی خدمتی اولان میرمحسن آقا سیدایراهیم اوغلو شوشینسکی ۱۸۸۹ - جو ایلین آوریل آیی نین ۱۲-سینده شوشانین «هورادیز» کندینده آنادان اولموشدور.

میرمحسن اوشاق یاشلاریندا ایکن آتاسی وفات اندیر. آتاسی نین اولوموندن سؤنرا بالاجا محسن ون تریه‌سیله خالاسی مشدی «حورزاد» مشغول اولور. مشدی حورزاد ساوادلی و آچیق فیکرلی بیر قادین ایدی. قاراباغین توی لاریندا اوخویاردی. سبده شوشینسکی خالاسینی متتدارلیقلا خاطیر لاییردی:

«آتامین اولوموندن سؤنرا منی خالام ساخلا بییدیر. خالامین چوخ اینجه و شیرین سسی واریدی. خالام سسیمی ائشیدهدن سؤنرا منی ده اؤزویله تویلارا آپاراردی. خالام بوتون موغاملارا دریندن بلد اولماقلا اؤرتا ماهورو» چوخ گۆزهل اؤخویاردی».

گنج سید ایلک تحصیلینی هورادیزده مکتب ده آلمیشدیر. او، بورادا فارس و عرب دیل‌لرینی معین درجه‌ده اؤیره‌نیر. سید هله اوشاق ایکن چوخ زیل و ملاحتلی سسه مالیک اولموشدور.

بیر نچه مدتدن سؤنرا عیسی سیدعلی اونو شوشایا آپاریر. ۱۹ - جو عصرده شوشا شهری بوتون قافقاز اوچون کونسرواتوریا رؤلونسو اویستادیفیندان یای و اختلاری قافقازین هر یئریندن بورایا شاهرلر، بسته‌کارلار، مشهور آرتیستلر و موسیقیچیلر تویلاشراق، تئاتر تاماشالاریندا، توی شنلیک‌لرینده و شرق کونسرت‌لرینده اشتراک اندردیلر.

قید ائتمه‌لیک کی، گنج سیدین بیر خواننده کیمی یئتیشمه‌سینده آذربایجانین بویوک مغنیسی «جبار قاریاغدی اوغلو»^(۲) نون چوخلو تأثیری اولموشدور. اؤ زمان مشدی سیدعلی نین انوی جبارین انوینه یاخین

۱- مقاله ۱۹۹۱ - جی ایلینده باکی‌دا باسیلان «سیدشوشینسکی» کتایپندان آلینیب، خلاصه اندیلهرک الیغ‌بامیزا کۆچورولموشدور.

۲- جبار قاریاغدی اوغلو آذربایجانین ملی موسیقی تاریخینده بیرینجی خواننده‌لردندیر. اونون حقیقنده دئتمک اولارکی قاراباغین عیسی بولاغیندا جبار اؤخوماغا باشلایاندا باشقا خواننده‌لر سسلرینی کسردیلر. جبار اؤخویوب قورتارما بیتجا اؤخوماغا باشلاماز دیلار. (کۆچورهن)

اۆلدوغوندان گنج سید مشهور خوانندەنین اوخوماغىنى تىز - تىز ائشيدەرمىش. قوجامان خوانندە بو بارەدە بىلە دىيىردى: «مىم جبارايىلە يولداش ايدى. منى اۆزۈ ايلە جبار اۆخويان مجلسلەرە آپاراردى. جبارا قولاق آساندا اورە گىمدە آرزولار اويساناردى. جبار كىمى بىر اوستا اۆخويان اۆلساق اوچون هوسلە چالشيىردى. سىد شوشىنسكى نىن شوشاليلار قارشىسىندا ايلك چىخىشى ۱۹۰۸ - جى ايلدە «باي كلوب» وندا اۆلموشدور. مشهور مىنى اسلام عبداللە يىف همىن كونسىرتدە سىدىن نىجە اۆخودوغونو بىلە خايطىرلادىر:

«بىر گون شىرىن باي كلوبوندا بۆيۈك كونسىرت اولدو. بو كونسىرتتە قاراباغىن مشهور خوانندەلرى ايلە بىرلىكدە من دە دعوت اۆلنوموشدوم. كلوبون اطرافىنا مىن دن آرتىق آدم توپلاشمىشدىر. آخشام ساعات ۹ دا كونسىرت باشلادى. جبار، قاسىم، مىشى، محمد، حمىد و كىچەچى اوغلو اۆخودوقدان سۇنرا كونسىرتنى اداره ائدن، آزادىيگ امىروف گنج سىدىن ماھنى اۆخوياجاغىنى اعلان ائتىدى. تارزن «بالاجا قويكور» مضرايى تارىن سىملىرى اوستوندىن گۆتورمەمىش كلوبون صحنەسىدىن ائلە بىر سس اوچالدى كى، بوتون موسىقىچىلر يىنرلىرىندە قورويوب قىلدىلار. سالونو آلقىش سىسلىرى بىروردو. سىدە ايكىنجى دفعە «بايات شىراز» اۆخوتدولار. سىد «بايات شىراز» ين «خاوران» شىبەسىدىن «قاتار» كىچىندە مشهور موسىقىچىلرى بىلە حىران ائتىدى. دوغروسو «خاوران» دان «قاتار» كىچىمك خوانندەدن زىل سىدن باشقا، هم اوستالىق، هم دە جىسارت اىستەيىر. ۱۹ ياشلى گىنجىن بىلە مھارتلە بىر موغامدان باشقا بىر موغام كىچەمىسى دوغروسو منە معجزە كىمى گۆرونوردو. سىد تارىن سۇن پردهلرىدىن آشاغى انتركن تىكرار زىنگولەلر ووراندا جبار ايلندە كى قىوالى كئارا توللايىب بۆيۈك بىر حىرت اىچىندە سىدە تاماشا ائدىردى. بو زامان گۆردوم كى، كىچەچى اوغلو اللرىنى يوخارى قالدىرراق دىيىر: «بارايلاھى، بو نە دىر؟ بو نە عالم دىر؟ شوكور سىنن ياراتدىغىنا. ائندى بىلدىم كى، حىزرت داود دوغرو ايمىش» صحىبە قارىشان مالى بىگلى حمىد اۆزونو ساخلايا بىلەمەيىب باشىنى بولادى:

«أشى نە دىيىرسن حىزرت داود ساغ اۆلسايدى، اۆزۈ بىلە سىسە حىران قالاردى». سىد شوشىنسكى اۆخويوب قورتاراندىن سۇنرا رحمتلىك جبار صحنە يە قالىخىب سىدى باغرىنا باسىب گۆزلىرى ياشالمىش حالدا دندى:

- جماعت ائندى من اۆلسم دە، داھا غمىم يوخدور، چونكى مىندن سۇنرا سىد واردىر.»

۱۹۱۴ - جو ايلىن مارت آيندا شىرقىن آدلىم خوانندەلرىدىن بىرى اولان تىبرىزلى «ابوالحسن خان اقبال آذر» اوروپايا قاسترول سىرىنە چىخاركن اولجە تىفلىس شىرىنە گىلىر. ابوالحسن خانىن تىفلىس دە ايلك كونسىرتى ۱۹۱۴ - جو ايلىن مارت آيسى نىن ۲۶ سىندا شىرقىن مشهور صنعتكارلارى خوانندە تاهىزادە نىن، تارزن درويش خانىن، كمانچاچى باقرخان و ضرب ووران عبداللە خانىن اشتراكى ايلە اۆلموشدور. آذربايجان مىنى نىن بىرىنجى كونسىرتى بۆيۈك موفىقتلە كىچىمىشدىر. گىنىش تاماشاچى كوتلەسى قارشىسىندا ايلك دفعە چىخىش ائدن خوانندە ابوالحسن خان كلاسىك ايران ماھنىلارنى بىر نىچە سىنى ايفا ائتىدى. ابوالحسن خان نە قدر اوچادان اوخوسا نە قدر چىتىن زىنگولە وورسا دا اونون سىسى بوتون مرحلەلردە تىمىز و آھنگ دارايدى. ابوالحسن خانىن كونسىرتلىرى نىن قورولماسىندا سىد ياخىندان اشتراك ائتمىش، گلن قوناقلار اوچون هر جور شرايط ياراتمىشدىر. ابوالحسن سىدىن آدىنى ائشىتىدىگىدىن اونون بۆيۈك بىر صنعتكار كىمى قافقازدا مشهور اۆلدوغونو بىلەرك سىدىن گۆرۈشۈنە گىتمىشدى. ايكى

دربایجان اوغلونون بیر - بیریله گوروشمه سی نین جانلی شاهدی اولان «مصطفی مردانوف» خاطرهلرینده
بازیر:

«شرقین مشهور اوخویانلاریندان سایلان ابوالحسن خان اوز دسته سی ایله تفلسیه کونسرت و نرمله گلنده
بیرینجی نوبه ده سیدشوشینسکی نین گوروشونه گشتدی. ایکسی صنعتکار چوخ صمیمی
گوروشدولر. ابوالحسن خان اوز دسته سیله تفلسیه ده اولارکن سید شوشینسکی بیر نچه دفعه «زوبالوف» آدینا
خلق ائوینده چیخیش اتمیشدی. گنج سید شرقده تانینان بو موغامات اوستالاری نین قارشیسیندا شرق
موغاملاری ایچریسینده ماهر صنعتکارلیق، گوجلو سس، چهچههلی زنگوله لر طلب
اندن «چهارگاه» و «ماهور» موغاملارینی تامام دستگاه اوخویور. کونسرتدن سونرا قوناقلیقدا اشتراک اندن
ابوالحسن خان سیدین صنعتینه یوکسک قیمت و نریشدیر. تارزن درویش خان ایسه سیدی تهراندا دعوت
اندرک ندمیشدیر: «سنین یترین تهراندیر، سن نه اینکی ایراندا، بوتون شرقده بیرینجی اوخویان اولارسان».

تفلسیه گوروشوندن سونرا ابوالحسن خان عومرونون آخیرینا کیمی سید شوشینسکی نین آدینی حورمتله یاد
اتمیش، اونو قاقاز دا جبار قاریاغدی اوغلوندان سونرا ایکینجی بویوک بیر خواننده کیمی
قیمت لندیرمیشدی. قسید ائتمه لیک کیمی سیدشوشینسکی ۷۵ - ۷۴ یاشلاریندا
«چهارگاه» اوخویاندا «منصوریه»^(۱) حیصه سینی مهارتله اوخویوردو. ۷۴ یاشیندا منصوریه اوخوماق ۲۰ -
جی عصرده آذربایجان موسیقی تاریخینده جبار قاریاغدی اوغلوندان باشقا هیچ بیر خواننده یه مومکون
اولمامیشدی. سیدشوشینسکی عومرونون سون ۳۰ ایلینی گنج تعلیم - تربیه ایشلرینه حصر اتمیشدی. او
۱۹۳۳ - ۱۹۲۶ - جی ایللر دولت کنسرواتور یاسیندا ۱۹۶۵ - ۱۹۴۳ - جی ایللر ایسه اصیف زیناللی آدینا
موسیقی مکتبینه موغاماتدان درس ندمیش، یینی موسیقی کادرلاری نین خصوصیه گنج خواننده لرین
یتیشدیریلمه سی ایشینده وار قوه سینی اسیرگمه میشدی. او ایللر، زولفو آدی گوزهل خان شوشینسکی، مطلم
مطلیم اف، یاور کلاترلی، حقیقت رضایئو، ربابه مرادووا کیمی مشهور خواننده لر سیدشوشینسکی دن چوخ
شنی اؤیره نیشدیلر. حاضریدا کونسرت سالونلاریندا، رادیو - تلویزیوندا و اوپرا تئاتریندا موفقیتله چیخیش
اندن اورتا یاشلی و گنج خواننده لر دن، قولو عسگروف، مرشد محمدوف، زینب خانلارووا، نریمان
علی یف، شاهمالی کورداوغلو، سلیمان عبدالله یف، صابر میرزایف و باشقالاری سید شوشینسکی نین
یتیرمه لر ی دیر. او عومرونون سون گونلرینه دک اوز گوزهل صنعتی له خلقینه صداقتله خدمت اتمیشدیر. لاکین
آمانسیز اولوم بویوک نغمه کارین گوزهل سسینی ۱۹۶۵ - جی ایلین نوامبرین بیرینده سوسدوردو. او
عومرونون ۶۰ ایلینی آذربایجان موسیقی مدنیتی نین انکشافینا حصر اتمیش گوزهل سسی ایله خلقیمیزین
سئویلمی مقننسی اولموش یاخین و اورتا شرقده شهرت تاپمیشدیر.

سیدشوشینسکی نی دفن اندن زامان بویوک صنعتکارین سئویلمی طلبه سی خان شوشینسکی حزین - حزین
قاراباغ شکسته سی اوخوردو. خاین ملاحظلی سسی نین صدالاری آلتیندا تابوت یاواش - یاواش قیره
اندریلدی.

قالانی ۱۰۳ - جو صحیفه ده

۱- منصوریه چهارگاه موغامی نین سون حیصه سی دیر و ریتمیک موغاملاردان سایلیبر و آذربایجان موغاماتی نین ان جتین
حیصه لریندن بیر دیر (کؤچوره ن)

قره‌باغ در دوران خان‌نشینی

● صمد سرداری نیا

چنان که دیدیم، نادرشاه افشار، در آغاز قیامش، با نبوغ کم‌نظیری توانست افغان‌ها را از ایران بیرون رانده و اراضی اشغالی را از دست متجاوزین آزاد کرده و استقلال و تمامیت ارضی ایران را مجدداً تأمین و استحکام بخشد. وی با آن که در زمینه جهانگشایی و استراتژی، استعداد جبلی داشت و در اکثر مواقع با نفرت اندکی بر دشمن قوی پیروز می‌شد، ولی متأسفانه، از اصول کشورداری بی‌بهره بود. بنابراین اراضی باز پس گرفته شده را نتوانست مثل شاه اسماعیل صفوی و دیگران سازمان داده و آن‌ها را اداره کنند. بدتر از همه، ولع نادر به جمع‌آوری پول و طلا بود و در این راه ستم را از حد گذرانید و مردم را نسبت به خود متنفر کرد و کار را به جایی رساند که به دست نزدیکان و نگهبانان خود از پا درآمد.

ناکامی نادر در سیاست داخلی و فشارهای بیش از حد وی در چند سال پایان سلطنت او برگرده مردم برای گرفتن مالیات بیشتر، همچنین شکست وی در داغستان که شهرت و حیثیت سیاسی او را شدیداً خدشه‌دار نمود، سبب خیزش‌ها و عصیان‌های متعددی گردید.

دوره نادر، به تعبیر دکتر شعبانی «عصر ثروت و استکبار بی‌متهای دولت و فقر و استضعاف بی‌نهایت ملت» خوانده شده است و این الحق درست است. او به تدریج، نه تنها مورد نفرت مردم ایران، بلکه هدف بغض و حتی دشنام سربازان خود نیز قرار گرفت.

مردم بی‌پناه، در شرایط بیداد پادشاه و حکام، چاره‌ای جز طغیان نداشته‌اند. آن‌ها به صورت‌های مختلف، به مبارزه دست می‌یازیدند. گاهی به صورت دسته‌جمعی، روستاهای محل سکونت خود را ترک می‌کردند (این شیوه در دوره‌های قدیم‌تر نیز وجود داشت). آن‌ها یا از مرزها می‌گذشتند یا به قیام‌کنندگان نقاط دیگری می‌پیوستند، و یا در کوه‌ها مخفی می‌شدند و دسته‌های راهزن را تشکیل می‌دادند. این کار مخصوصاً هنگام گرفتن مالیات‌های کلان و جمع‌آوری قشون اتفاق می‌افتاد و با این که نادرشاه، فرمان‌هایی برای دستگیری فراریان و بازگرداندن آن‌ها به محل سابقشان به فرماندهان نظامی و حکام محلی صادر می‌کرد، معهذاً فرار مردم ادامه پیدا می‌کرد. در تاریخ عالم‌آرای نادری، نمونه‌های بسیاری از این فرارها ذکر شده است.^(۱)

۱- بناهی سمنانی - پیشین - ص ۲۸۳.

این شورش‌ها که در اکثر نقاط ایران شکل گرفت، از سال ۱۱۵۳ شتاب گرفته و تا پایان عمر نادر و در عهد جانشینان او ادامه یافت.

در آن سوی ارس نیز مردمان این دیار، به قیام‌هایی دست زدند و این امر خود شرایط و امکانات قابل توجهی برای آغاز مبارزه‌های استقلال‌طلبانه مردم آن سرزمین را فراهم ساخت و در نتیجه خان‌نشین‌های متعددی، یکی پس از دیگری به وجود آمد. از جمله در سال ۱۷۴۳ میلادی / ۱۱۵۶ هـ.ق، حاکم دست‌نشانده نادرشاه، ملک نجف، درشکی به دست حاجی چلبی کشته شد و نخستین^(۱) خان‌نشین این مقطع، در سده ۱۸ میلادی، بنام خان‌نشین شکی سردرآورد. نخست نادرشاه: «...خانقلی کوکلان و حسنعلی خان حاکم گنجه را مقرر داشت که با موازی ده هزار نفر سر راه حاجی چلبی قراقتازی را گرفته و در دفع آن کوشند.»^(۲) ولی هجوم‌های متوالی نادرشاه نتوانست مقاومت عصیانگران را در قلعه «گله‌سن گوره‌سن» بشکند. چنان که «نبی» شاعر دربار حاجی چلبی گوید:

شاه نادر چون گنیردی اوستونه یوز مین سوار
سن برابر جنگه دوردون، کیمده وار بو اختیار
دؤندو گتندی، خجالتیندن آخر اؤلدو شرمسار

ترجمه:

نادرشاه وقتی که با صد هزار سپاهی بر تو تاخت
تو رویارو به نبرد ایستادی، چه کسی این جسارت را داشت
بسرگشت، رفت و از کار خود شرمسار گشت^(۳)

در دهه ۵۰، حاجی چلبی حاکم خان‌نشین شکی، اراضی خود را وسعت داد و مدت‌ها سعی کرد، خان‌نشین‌های گنجه، قاراباغ و شیروان را تابع خود کند. ولی در این مبارزه‌ها توفیقی حاصل نکرد. شهر شکی، مرکز خان‌نشین، یکی از شهرهای تکامل یافته کشور به شمار می‌رفت. در این خان‌نشین، اخذ مالیات، رسم و قاعده‌ای به خود گرفت و وضع دارائی خان‌نشین استوار گشت.^(۴)

پس از قتل نادر در اواسط قرن هیجدهم میلادی، خان‌نشین‌های متعدد قره‌باغ، شیروان، گنجه، باکو، نخجوان، دربند، تبریز، ارومیه، اردبیل و جز این‌ها پیدا شد. علاوه بر این‌ها، سلطان‌نشین‌های ایلی‌سو (ایلیق سو)، قازاخ، شمس‌الدین، شمشدیل، عرش، قبه‌له که معمولاً وابستگان خان‌نشینان بودند. پنج ملیک‌نشین جرابرت، واران‌دی، خاچین، گلستان و دیزاق نیز در قره‌باغ کوهستانی به وجود آمده بود که آن‌ها نیز به خان‌نشین‌ها وابسته بودند. نیرومندترین خان‌نشین‌های

۱- خان‌نشین‌های قوبا و تالش در سده ۱۷ میلادی به وجود آمده بودند (ن.قولیف - پیشین - ص ۱۲۷)

۲- محمدکاظم مروی - پیشین - ص ۸۵۷

۳- ح.صدیق - واقف شاعر زیبایی و حقیقت - ص ۱۳.

۴- ن.قولیف - پیشین - ص ۱۲۲.

آذربایجان، خان‌نشین‌های شکی، قره‌باغ و قویا بودند. خان‌نشینان جنوبی آذربایجان، در مدت کمی دوباره به تصرف دولت قاجار درآمد.^(۱)

این خان‌نشین‌ها همگی از خان‌نشین قره‌باغ به سرکردگی پناه‌خان جوانشیر، جسارت و الهام گرفته، استمداد معنوی و مادی می‌کردند.^(۲)

پناه‌علی‌بیگ که بعدها پناه‌خان نامیده شد، بانی «خان‌نشین قره‌باغ» می‌باشد. وی از سرکردگان ارتش نادرشاه و جارچی او بود و با سواره‌های جوانشیر، عثمانی‌ها را از قره‌باغ بیرون رانده و در هندوستان، در رکاب نادرشاه جنگیده بود، لکن چون برادر بزرگش، فضل‌علی‌بیگ که در درباره نادرشاه، سمت ایشیک‌آغاسی داشت، مورد خشم وی قرار گرفت و اعدام گردید، پناه‌علی‌بیگ از نگاه‌های سهمناک و رفتار نادرشاه دریافت که سرنوشت برادرش در انتظار او هم هست، لذا از اردوی نادرشاه فرار کرده و به قره‌باغ آمد و در آنجا پرچم عصیان برافراشت. نادرشاه فرمان قتل پناه‌علی‌بیگ و دیگر عصیانگران را صادر کرد.

«پناه‌علی‌بیگ، پس از وقوف برخواست نادرشاه با سران و رهبران شورشی به کوهستان‌های زادگاه خویش پناهنده شد و تا پایان روزگار نادر، در حال نیمه فراری به جنگ و مبارزه با دولتیان پرداخت.»^(۳)
میرزا جمال جوانشیر در اثر خود «قره‌باغ‌نامه» پناه‌خان را چنین معرفی می‌کند:

«اصل و نسب مرحوم پناه‌خان، از ایل جوانشیر دیزاق می‌باشد. این ایل در روزگاران پیشین از ترکستان آمده و از طایفه ساریجالی، یکی از شاخه‌های ایل بهمنلی محسوب می‌شود. نیاکان وی در بین ایل جوانشیر سرشناس و افرادی ثروتمند و بخشنده بودند.»^(۴)

رضاقلی هدایت نیز در مورد تبار بانی خان‌نشین قره‌باغ و نحوه آمدن ایل جوانشیر به قره‌باغ می‌نویسد: «اصل این ایل از ترکستان و از قبایل اوشیرخان بن یلدوزخان پسر چهارم اغوزلوخان می‌بوده‌اند که ایشان را اوشار و افشار خوانند... ایل جوانشیر از جوانغار بوده‌اند و داخل یکصد و بیست هزار کس از ترکستانند که با هولاکوخان به تسخیر بلاد رفتند و در هر جا بماندند، و در زمان امیرکبیر تیمورگورکان، دگر باره از روم باز آمدند و در ترکستان و قندهار و کابل و ایران پراکنده و ساکن شدند و بسیاری در کابل و قندهار سکونت جستند. گروهی که در عهد دولت صفویه، خاصه شاه‌عباس ماضی در قره‌باغ و اران بوده‌اند، رئیس و بزرگ آنان ابراهیم خلیل‌آقا نام بوده و بعد از آن پسرش پناه‌آقا و بعد از فرزندش ابراهیم خلیل‌آقای ثانی، همچنین پناه‌آقای ثانی و بعد ابراهیم خلیل‌خان ثالث که در زمان نادرشاه افشار بوده و نادر ایل ایشان را کوچانیده به سرخس^(۵) نقل و تحویل داد...»^(۶)

«نادرشاه پس از تصرف ولایات قره‌باغ، گنجه، تفلیس و شروان، اشخاص شجاع و کاردان را که در هر روستا و ایلی بودند پیش خود خوانده و جزو ملازمان نزدیک خود می‌نمود و او را با احترام، منصب و

۲- ح. صدیق - پیشین - ص ۱۱

۱- همانجا

۴- میرزا جمال جوانشیر - قره‌باغ‌نامه.

۳- همانجا

۵- سرخس سابق، جای بزرگ و آبادی بوده و در زمان ناصرالدین شاه، روس‌ها آن را اشغال نمودند و سرخس کنونی در ایام همین پادشاه در جنب سرخس روس ایجاد شده و معروف به سرخس ناصری است و ده آبادی است. (بامداد - شرح حال

۶- هدایت - روضه‌الصفاء - (ج ۹) - ص ۲۹۶

رجال ایران (ج ۵) ص (۴۱).

مواجه می‌بخشید. از آن جمله پناه‌خان بود که در بین مردم به پناه‌علی‌بیگ جوانشیر ساریجالی شهرت یافته بود و در هر کاری خودی نشان داده و اسمش سر زبان‌ها افتاده بود، به طوری که در پیکارها به حریفانش فائق آمده و به ویژه در جنگ نادرشاه با عثمانی‌ها شجاعت‌ها نشان داده بود. پناه‌خان در سفر و حضر، صادقانه به نادرشاه خدمت می‌کرد و تمام وظایف محوله را به خوبی انجام می‌داد و در نتیجه در نزد شاه صاحب احترام و منصب گردید... پناه‌خان پس از فرار به قره‌باغ در سال ۱۱۵۰ هـ. ق، ۸ - ۱۷۳۷ میلادی و قتلش را همراه با نزدیکانش، گاه در کوه‌های قره‌باغ و گاهی در محال قبه‌له در ولایت شکمی می‌گذراند.^(۱)

«خبر کشته شدن نادرشاه [در جمادی‌الآخر ۱۱۶۰ هـ. ق، ۱۷۴۷ میلادی] در همه جا منتشر شد... طوایف جوانشیر، کبیرلی، اوتوزایکی و عده‌ای از مردم گرجستان که توسط نادرشاه به خراسان تبعید شده بودند، با الهام گرفتن از مضمون «حب الوطن من الایمان» به عشق میهنشان، از خراسان بازگشته و به موطنشان آمدند. تا این موقع که پناه‌علی‌بیگ، در دشت و صحرا می‌زیست، بعد از بازگشت هموطنانش، آن‌ها را با مهربانی زیر چتر حمایت خود گرفت و پس از تأمین منزل و مسکن، در رفع نیازهای آنان کوشید.

وی در زمینه اسکان تبعیدی‌ها، استعداد خود را نشان داد، و آوازه‌اش به گوش امیراصلان‌خان^(۲) رسید. وی از سرداران علیقلی‌خان پسر ابراهیم‌خان و برادرزاده نادرشاه که پس از نادر به نام عادل‌شاه سلطنت می‌کرد بود. امیراصلان‌خان، با آرزوی دیدار پناه‌علی‌بیگ، آمده و با او دیدار کرد. همان شب پناه‌علی‌بیگ را لقب سلطانی^(۳) و فردایش لقب خانی اعطاء کرد و از او خواست که از عادل‌شاه اطاعت کند. امیراصلان‌خان، ماجرا را به عادل‌شاه اطلاع داد و عادل‌شاه نیز همراه با فرمان‌خانی، خلعتی گرانبها، خنجری جواهرنشان و هدایای زیادی برای پناه‌خان فرستاد. رتبه خانی از طرف عادل‌شاه به پناه‌خان داده شده بود. پس از آن شاهرخ میرزا نوه نادرشاه بر تخت سلطنت نشسته و عادل‌شاه را کشت. کاظم‌خان حاکم قراجه‌داغ نیز امیراصلان‌سردار را گرفته و زندانی کرد.^(۴)

از دوران صفویه تا زمانی که پناه‌خان بر مسند فرمانروایی قره‌باغ تکیه زد، بخش‌های مختلف این خطه تابع بیگلربیگی گنجه بودند، ولی از این پس، مناطقی از قره‌باغ تحت زمامداری پناه‌خان به یک‌خان‌نشین قدرتمندی تبدیل گردید که در حیات سیاسی - اجتماعی این منطقه نقش مهمی بازی کرد. وی در جهت تحکیم حاکمیت خود، به اقدامات ارزنده‌ای دست زد، از جمله احداث سه قلعه مستحکم بود. آینده نشان داد که تدابیر وی تا چه حد دوراندیشانه و کارساز بوده است و وجود این قلعه‌ها در عدم دستیابی دشمنان و شکست آنان، چقدر مؤثر واقع گردید. محمدحسن‌خان قاجار، فتحعلی‌خان افشار، خان‌های شکمی، شیروان و... که قصد نابودی پناه‌خان را داشتند، نتوانستند به اهداف خود برسند.

۱- میرزا جمال جوانشیر - قره‌باغ‌نامه.

۲- چنانکه در صفحات قبل دیدیم، امیراصلان‌خان پس از کشته شدن ابراهیم‌خان ظهیرالدوله، از سوی نادرشاه به حای برادرش به بیگلربیگی آذربایجان منصوب و وارد تبریز شد. وی پس از قتل نادرشاه، از سوی عادل‌شاه نیز در همان سمت ابقاء گردید. (م)

۳- سلطان در قرن ۱۸ لقی بود که به فتودالها داده می‌شد و از لحاظ رتبه پائین‌تر از لقب خانی بود.

۴- میرزا آدی‌گوزل‌بیگ - قره‌باغ‌نامه.

علت و چگونگی شکل‌گیری این قلعه‌ها در کتاب «قره‌باغ‌نامه» تألیف میرزاجمال جوانشیر توضیح داده شده، با مراجعه به این اثر، تاریخچه احداث آن‌ها را مرور می‌کنیم. میرزاجمال در مورد برپائی قلعه بیات چنین می‌نویسد: «حکام شیروان و شکی پس از دیدن شوکت پناه‌خان در قراباغ، وجود او را برای خود مضر تشخیص داده و هر دو برای از بین بردن وی متحد شدند.

پناه‌خان قبل از آن که محال‌های خمسه قراباغ به تابعیت او در بیایند، تجاوز خان‌های پیرامون را پیش‌بینی کرده و برای محافظت از خانواده، خویشاوندان و... تشخیص داد که در جای مناسبی قلعه‌ای بسازد. پس از مشاوره، بنای قلعه بیات، در داخل محال کبیرلی پی‌افکنده شد. در اندک مدتی، حصار محکم احداث و خندقی کنده شد. بازار، حمام و مسجد بنا گردید. خان، اعضای خانواده، نزدیکان و ریش سفیدان قوم را در آنجا اسکان داد. مردم ساکن ولایات اطراف قره‌باغ و حتی برخی از ساکنان و صنعتگران تبریز و اردبیل که پیشرفت، رفتار نیک و برخورد محبت‌آمیز پناه‌خان را شنیده بودند، با خانواده‌های خود آمده و در قلعه بیات مسکن گزیدند. قلعه بیات در سال ۱۱۶۱ ه. ق. ۱۷۴۸ میلادی احداث گردید.

پس از آن که قلعه بیات استحکام یافت و تعداد ساکنانش زیادتر گردید، حاکمان شیروان و شکی متحد گردیده و برای از بین بردن پناه‌خان، با لشکری انبوه به قلعه بیات هجوم برده و آن را به محاصره در آوردند. پناه‌خان از دو سه روز یکبار، همراه با سواران زبده و آزموده خود از قلعه بیرون آمده و در میدان بزرگی که مابین قلعه و قوای دشمن قرار داشت با نیروهای خصم به جنگ می‌پرداخت. او با ابراز قهرمانی‌ها به سپاه شیروان و شکی غلبه کرده و به قلعه بازمی‌گشت.

خان‌های شیروان و شکی نمی‌توانستند، کاری از پیش ببرند. محاصره بیش از یکماه طول کشید. خان‌ها هر روز شاهد کشته شدن نفقات و غارت و چپاول اسب‌ها و الاغ‌های خود بودند، در حال پشیمانی و پریشانی برگشته و به ولایات خود رفتند.

حاجی چلبی حاکم ولایت شکی که از مردان پخته و مجرب روزگار خود بود، هنگام بازگشت چنین گفت: «پناه‌خان یک خان بود. ما آمدیم با او جنگ کردیم و نتوانستیم کاری از پیش ببریم. ما اینک او را شاه کرده و یرمی گردیم.»

میرزاجمال جوانشیر، در مورد دومین قلعه‌ای که به دست پناه‌خان احداث گردید نوشته است: «نظر بر این که اهالی خاچین با پناه‌خان دشمنی می‌ورزیدند، پناه‌خان به پناهگاه آنان در «باللی قایا» هجوم برده و سنگرشان را تسخیر می‌کند... بعد از این حادثه، پناه‌خان بنای قلعه ترنه‌کوت که اینک به «شاه‌بولاهی» معروف است پی‌افکنند و بنا به مصلحتی، قلعه بیات را ترک کرد. قلعه را در نزدیکی‌های چشمه بزرگ برپا نموده و در اطراف آن، در جای بلندی حصار ساختند و بازار، میدان، حمام و مسجد بنا کردند. در سال ۱۱۶۵ ه. ق. ۲ - ۱۷۵۱، خانواده‌های صنعتگران، ریش سفیدان قوم، نزدیکان و ملازمان خان را به قلعه شاه‌بولاهی کوچاندند.

خان با استقلال تمام ۴ - ۳ سال در شاه‌بولاهی زندگی کرد. آوازه قدرت، کثرت نیرو و شهرت استقلال طلبی‌خان که روز به روز در حال افزایش بود، در مناطق پیرامون مستتر شد. خان‌های شیروان، شکی، گنجه، ایروان، نخجوان، تبریز و قره‌داغ پیش پناه‌خان، نامه و نماینده فرستاده و خواست خود را

مبنی بر دوستی و اتحاد با وی اعلام کردند. او هم با برخی از آنها رابطه خویشاوندی برقرار کرد. ... در این اوان، پناه‌خان تصمیم گرفت، ولایات گنجه، ایروان، نخجوان و بویژه اردبیل را تصاحب کند. در اندک مدتی، برخی را با زور و عده‌ای را با ارسال نامه و اعزاز نماینده و با ایجاد خویشاوندی به اطاعت خود در آورد. بویژه درگاه قلی بیگ ساریجالی را به عنوان حاکم اردبیل منصوب کرد. از خائزاده‌های گنجه، آن‌هائی را که دلش می‌خواست به حکومت آن شهر منصوب می‌کرد و آن‌هائی را هم که نمی‌خواست، برکنار می‌نمود. او چند نفر از اولاد خان‌های ولایات را به عنوان گروگان آورده و در قلعه شاه‌بولاغی نگهداری می‌کرد^(۱).

قدرت گرفتن محمدحسن خان قاجار و بروز حوادث تازه در ایران، پناه‌خان را وادار به اتخاذ تدابیر تدافعی بیشتر کرد. وی دژ استواری که در حیات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آذربایجان، رل مهم و اساسی بازی کرده است، یعنی شهر شوشا را بنا نهاد.

مهدی بامداد، نام پیشین قلعه شوشا را قلعه داور نوشته است^(۲). این قلعه در کنار «شوشاکنند» بر روی کوهی بزرگ بنا شد. اوایل به نام بانی خود به «پناه‌آباد» مشهور بود، طولی نکشید که تبدیل به شهری بزرگ شد.^(۳) میرزا جمال جوانشیر، در مورد چگونگی احداث این قلعه می‌نویسد:

«...چند تن از نزدیکان مطلع پناه‌خان رفته، محل و اطراف قلعه را برانداز کردند. در داخل قلعه، به غیر از دو سه چشمه، آب جاری دیگری نبود. آب‌های این چشمه‌ها نیز برای ساکنان قلعه کفایت نمی‌کرد. به همین علت، در نقاطی که گمان می‌رفت آب وجود داشته باشد، چاه کنده و دیدند که در خیلی از نقاط قلعه می‌توان چاه کند. این خبر را به اطلاع پناه‌خان رساندند. خان شادمانه با چند نفر از نزدیکانش به اینجا آمد. بعد از آشنائی پیدا کردن با منطقه، با عزم راسخ، بنای قلعه را پی افکند.

در سال ۱۱۷۰ هـ ق، ۷ - ۱۷۵۶ میلادی، خانواده‌های اعیان، ملیک‌ها، ملازمان، کدخدایان و تمام رعایای ساکن در قلعه شاه‌بولاغی را کوچانده و در این قلعه اسکان داد. تا آن زمان، در اینجا خانه مسکونی نبود. اینجا مراتع و اراضی کشاورزی اهالی شوشا کنندی بود که در شش ورستی سمت شرق قلعه واقع است.^(۴)»

«قلعه شوشی مکانی است که به نوع گاو دنبال واقع شده و سر بالا رفته و از آن طرف که منتهای ارتفاع قلعه است منتهی به سنگ شده، چنان که صعود از آن طرف بر بالای این سنگ محال و ممتنع است و این سنگ یک ظرف قلعه را به طور دیوار احاطه کرده و از طرف دیگر همین سنگ منتهی شده به دره‌ای که موسوم است به خزینه دره‌سی و این دره به غایت عمیق است، لیکن از این طرف دره پیاده می‌تواند پائین رفته و از آن طرف بالا رفته به قلعه داخل شود اما در کمال صعوبت و اشکال، و رودخانه‌ای از این دره جاری است و چند آسیاب در این دره ساخته شده است که امور اهل قلعه از این آسیاب‌ها می‌گذرد و لیکن دره مزبور چندان عرضی ندارد و گلوله توپ و تفنگ از این طرف دره به آن طرف دره خوب می‌رسد و این زمین گاو دنبال از طرف دیگر منتهی است به بلندی‌هائی از زمین که از آن طرف زمینی که مقابل این زمین گاو دنبال باشد نیست مگر یک تپه که آن هم مرسوم است به داوطلب تپه‌سی و از طرف دیگر این زمین گاو دنبال

۲- بامداد - پیشین - (ج ۵) ص ۴۱.

۴- میرزا جمال جوانشیر - قره‌باغ‌نامه.

۱- میرزا جمال جوانشیر - قره‌باغ‌نامه.

۳- ن. قولیف - پیشین - ص ۱۲۲.

بسیار تند سر از بر رفته و باریک و کم عرض شده و قدیم‌اً این زمین جنگلستان و بایر بوده و قریه در ربیع فرسختی این زمین موسوم به قریه شوشی واقع بوده است.^(۱)

در این شهر، سکه‌ای به نام «پناه‌آباد» ضرب می‌شد. این سکه که از نقره بود یک طرف آن لاله‌الاله محمد رسول‌الله و علیاً ولی‌الله و طرف دیگر آن ضرب پناه‌آباد و وزن آن یک مثقال بود. ابتدا ارزشش یک عباسی [= چهار شاهی] و بعد ده شاهی گردید.^(۲) پناه‌آبادی که در تلفظ محققاً آن را پناباد می‌گفتند تا اواخر سلطنت مظفرالدین‌شاه در ایران رواج داشت.^(۳) پس از آن نیز سکه‌های ده شاهی را در آذربایجان ایران، پناباد می‌گفتند.

همچنین در قره‌باغ، واحد اندازه‌گیری به نام «آرشین‌خان» وجود داشت. طول آن ۱۰ - ۵ سانتی‌متر بیشتر از متر بود. هم‌زمان، سنگ ترازونی به نام «استیل» هم مورد استفاده قرار می‌گرفت که وزن آن هم تخمیناً ۸۰۰ گرم بود.

پناه‌آباد روز به روز، سال به سال آبادتر و بزرگتر می‌شد. «قلعه پناه‌خان» و «قلعه پناه‌آباد» هم رفته رفته در زبان مردم، اختصاراً شکل «قلعه» به خود گرفته بود. کجا می‌روی؟ قلعه‌ااز کجا می‌آئی؟ از قلعه. هفته گذشته در قلعه بودم. با این همه، بعضاً هم واژه قلعه به صورت قلعه شوشا گفته می‌شد. اندکی بعد «قلعه شوشا» به شکل شوشا، یا شیشه به کار می‌رفت. در زبان روسی به این شهر شوشا گفته می‌شد. در زبان فارسی و تاریخ ایران دژ شوشی، شوشا و شیشه هم نوشته شده است. چنان‌که مهدیقلی‌خان وفا گوید:

شهر شیشه که عجب آب و هوائی دارد
خرم آن کس که سر کوی تو جانی دارد
و یا میرزا علی‌اکبر صابر گوید: «شیشه ده، شیرواندا و ورور تک صبر...»^(۴)

یک سال پس از بنای شهر، محمدحسن‌خان قاجار، با لشکری جرار به آن سوی تاخت و لکن نتوانست از خاتون بدان طرف گام بگذارد. همچنین هجوم‌های دیگر، نظیر هفت هجوم پی در پی فتحعلی‌خان [افشار حاکم ارومیه] به این ایالت برای اسارت مجدد مردم آنجا بی‌ثمر ماند.^(۵)

در قره‌باغ کوهستانی با این که گاهگاهی امارات ارمنی به طور مستقل اداره می‌شد، اما در واقع، این امارات وابسته به خان‌نشین‌های ترک تلقی می‌گردید. به طور کلی ملیک‌های ارمنی به توافق نرسیده و پیوسته در حال جنگ دائم با یکدیگر بودند. سرانجام پناه‌خان با استفاده از اختلافات ملیک‌های ارمنی، امارات را از میان برداشته و خود را خان قراباغ اعلام کرد.^(۶)

در سال ۱۷۵۶ میلادی، فتحعلی‌خان افشار به قره‌باغ هجوم برد. او هر چند نتوانست قلعه مستحکم شوش (شیشه) را متصرف شود، ولی در نتیجه طولانی بودن محاصره، آذوقه داخل شهر تمام شد. پناه‌خان حاکم قره‌باغ مجبور شد تبعیت فتحعلی‌خان افشار را بپذیرد و پسر خود را به عنوان گروگان به او

-
- ۱- ناصر تکمیل همایون - نگاهی به قراباغ در مسیر تاریخ ایران - فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز - سال دوم - شماره ۱ - تابستان ۱۳۷۲ - ص ۸۴
  - ۲- هدایت پیشین - ص ۲۹۷
  - ۳- بامداد - پیشین.
  - ۴- ح. صدیق - پیشین - ص ۱۲
  - ۵- عبدالاحد بهراد - مجله وارلیق - شماره (۴ - ۹۵) - ص ۹۲
  - ۶- جمال گوگجه - قفقاز و سیاست امپراطوری عثمانی - ص ۱۳۲

سیارد. فتحعلی‌خان همچنین توانست خان طالش و سلطان قوت‌قاشین را مجبور نماید که به تبعیت از او راضی شوند.

در این موقع، کریم‌خان زند، مناطق بسیاری از ایران را متصرف شده، قصد تسخیر آذربایجان را داشت. فتحعلی‌خان افشار به جنگ با وی کشانیده شد، در جنگ سختی که روی داد، نیروهای فتحعلی‌خان افشار پیروز گشتند، ولی به علت تلفات زیادی که داده بود در جنگ با محمدحسن‌خان قاجار که مدعی دیگری برای تصرف منطقه بود، تاب مقاومت نیاورد. محمدحسن‌خان قاجار، در جنگی که در شیراز با کریم‌خان زند نمود مغلوب گشت. حالا نوبت کریم‌خان زند و فتحعلی‌خان افشار بود که می‌بایستی برای بار دوم با هم به زور آزمائی پردازند. این بار کریم‌خان زند، خیلی زرنگی کرد و قبل از این که به جنگ پردازد با خان‌های آذربایجانی که از سیاست فتحعلی‌خان افشار ناراضی بودند به مذاکره پرداخت. در سال ۱۷۱۶ حاکم قره‌باغ (پناه‌علی‌خان) به نیروی کریم‌خان زند پیوست و پیروزی او را بر فتحعلی‌خان تأمین نمود.^(۱)

در سال ۱۱۷۸ قمری که کریم‌خان از آذربایجان عازم فارس بود و در ماه صفر ۱۱۷۹ وارد شیراز گردید، از جمله امرای معتبر آذربایجان که با کوچ و بنه به همراه خود به شیراز آورد، یکی هم همین پناه‌خان جوانشیر حاکم قره‌باغ بود. پناه‌خان چند سال پیش از فوت کریم‌خان وکیل درگذشت و به جای او فرزند بزرگش ابراهیم‌خان که او را باید ابراهیم‌خلیل‌خان چهارم گفت جانشین پدر گردید.^(۲)

پناه‌خان جوانشیر، در یک برهه حساس در تاریخ قره‌باغ و آذربایجان، نقش تاریخی بس خطیری ایفا کرد و از خود آثار نامیرا و رد پای درخشانی بر جای گذاشت، به طوری که وی در دوران حیات و مماتش، شخصیت افسانه‌ای پیدا کرد. پیراهن او را هم‌اکنون در موزه نظامی باکو نگهداری می‌کنند. روی این پیراهن، تمام آیات قرآن نوشته شده و در زمان حیاتش شایع بوده است که گلوله بر تن پناه‌خان کارگر نیست. مصطفی چمنلی یکی از نویسندگان برجسته جمهوری آذربایجان، زندگی پرفراز و نشیب پناه‌خان را در یک رمان تاریخی تحت عنوان «خاللی گورزه» (مار خالدار) به تصویر کشیده و اثر خود را با این بیت «قاسم‌بیگ ذاکره» آغاز کرده که پایگاه مردمی پناه‌خان را نشان می‌دهد:

ایام سابق ده بیزیدیک سپاه   سفرده، حضرده، پناهه پناه

ترجمه:

در روزگاران گذشته ما بودیم سپاه   در سفر، در حضر، پناه پناه

سپس مقدمه کتاب را با این گفتگو ادامه می‌دهد:

- پسر، صدای پاهای اسب را می‌شنوی؟

- می‌شنوم پدر، ولی اسب سوار را نمی‌توانم ببینم.

- او را با چشم دل می‌توان دید پسر، آن یک سوار بیش از دو قرن است که در پشت اسب راه

می‌رود، دستکم چند قرن نیز این چنین، بر روی زین مرکب، رو به آینده، چهار نعل اسب خواهد تاخت.

میرزاآدی‌گوزله‌بیگ در «قره‌باغ‌نامه» در باره مرگ پناه‌خان می‌نویسد: «پس از چند روز آن‌ها به شیراز

بقیه در صفحه ۱۱۵

مغرور دایان، آلسین آچیق، اوزون آغ
تک آلاها اگیل، ارکیم، آی ارکیم
اوندان باشقا سن کیسه یه اگیلمه
قارشیندا گؤر اگیلر کیم، آی ارکیم

«سؤنمز»

ارک قالاسی - تبریز

وارلیق - مجله فرهنگی، ادبی، هنری به زبانهای ترکی و فارسی

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیات

مدیر امور اجرایی: م.ر. هیات

آدرس: تهران - فلسطین شمالی، شماره ۱۵۱ - کد پستی ۱۴۱۶۹

تلفن: ۶۴۶۶۳۶۶

VARLIQ - PERSIAN AND TURKISH JOURNAL

CHIEF REDACTOR: DR. JAVAD HEYAT

19TH YEAR. NO 105 - 2, 106 - 3 SUMMER, AUTUMN

ADD: 151, NORTH FELESTIN AVE, TEHRAN - IRAN